

DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM
DOKTORI ISKOLÁJA

*ZSARNÓI ZSARNAY LAJOS ÉLETE ÉS
MUNKÁSSÁGA*

Hittudományi doktori (PhD) értekezés
az egyháztörténet tárgykörében

Készítette: Bátoriné Misák Marianna
Témavezető: Dr. Baráth Béla Levente, egyetemi docens

2016. szeptember

Tartalom

ELŐSZÓ	3
I. BEVEZETÉS	5
I.1. A dolgozat felépítése, módszerei	5
I.2. Kutatástörténeti áttekintés	7
I.3. Történeti áttekintés	11
II. ZSARNAY LAJOS ÉLETE	37
II.1. Gyermekkor, hazai tanulmányok	37
II.2. Külföldi tanulmányok - Göttingen	49
II.3. A tanárságtól a haláláig	52
III. A SÁROSPATAKI KOLLÉGIUM SZOLGÁLATÁBAN.....	57
III.1. Tanár és kolléga.....	57
III.1/1. Az Erdélyi János "ügy".....	60
III.2. Rektor professzor	65
III.2/1. Az Új Épület.....	67
III.2/2. Az Iskolakert.....	68
III.2/3. Kollégiumi Nyugdíjintézet.....	70
III.3./4. A Tanítóképző Intézet.....	71
III.2/5. Egyéb "hétköznapi" feladatai.....	77
III.3. Az Organisations Entwurf elleni küzdelemben betöltött szerepe.....	82
III.3/1. Előzmények.....	82
III.3/2. Az Entwurf.....	83
III.3/3. Az Entwurf pataki fogadtatása.....	86
III.3/4. A kényszerítő karhatalom.....	89
III.3/5. A meghiúsult összefogás.....	91
III.3/6. Kérdések és lépések.....	92
III.3/7. Egyházkerületi közgyűlés – a pataki gimnázium átszervezésének tervezetete.....	94
III.3/8. Az átalakítás "rögös, verejtékes" útján.....	97
III.3/9. Bécsi fondorlat – avagy előkészülőben egy új rendelet.....	105
III.3/10. Az "elrabolt" és visszakapott nyilvánossági jog.....	106

IV. AZ EGYHÁZKERÜLET SZOLGÁLATÁBAN.....	115
IV.1. Diétai papsága.....	115
IV.2. A protestáns pátens elleni küzdelemben	121
IV.2.1. Előzmények és az 1856-os tervezet.....	121
IV.2.2. A Pátens.....	123
IV.2.3. A Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlése.....	125
IV.2.4. A felirat, avagy a jogaikhoz való ragaszkodás.....	129
IV.2.5. Az utolsó lépések.....	134
 V. PÜSPÖKKÉNT AZ EGYHÁZKERÜLET SZOLGÁLATÁBAN.....	 141
 VI. ZSARNAY LAJOS IRODALMI MUNKÁSSÁGA.....	 150
 VII. HELYE A KOR TEOLÓGIAI IRÁNYZATAI KÖZÖTT.....	 160
VII.1. Szellemi irányzatok a 19. században	160
VII.2. A hitélet a 19. században.....	164
VII.3. Zsarnay Lajos teológiája.....	166
Összefoglalás	183
Summary.....	187
 Felhasznált irodalom	 191
Levéltári források.....	197
Kéziratok.....	200
Internetes források	200
Mellékletek.....	201

Előszó

A 2016. év Zsarnay Lajos halálának 150. évfordulója. Amikor doktori témaként az ő életének feldolgozását választottuk, nem ez lebegett a szemünk előtt, csupán véletlenszerűen alakult így. Sokkal inkább motivált az, hogy a 19. század oly sok meghatározó tevékenységet kifejtő személyiségei közül, kiknek életműve ma még feldolgozásra, kutatásra vár, különösképpen is régióink, a Tiszáninneri Református Egyházkerület szempontjából fontos egyéniség életét kiemeljük a feledésből. S miközben ezt tettük, önkéntelenül is felvetődött bennünk a kérdés, hogy Zsarnay Lajos életét és munkásságát illetően mindeddig miért nem születtek összefoglaló munkák, elemzések. Sok szelétét igyekezett pótolni már ebben a vonatkozásban a század egyháztörténet-írása, amit mind az események, mind pedig jeles egyéniségek monográfiájának megírásával tárt olvasói elé. Munkánk elkészítésében fontos célunk, hogy Zsarnay életét és tevékenységét feldolgozva gazdagítsuk az egyháztörténet kutatásának eredményeit és azoknak az egyéniségeknek a sorát, akik a 19. században sokat tettek a protestáns egyház megmaradásáért. Nyilván a munka terjedelme nem ad lehetőséget arra, hogy ezeknek a jeles egyéneknek az életét párhuzamba állítsuk. Arra azonban törekszünk, hogy mind az életmű összeállításával, mind a Tiszáninneri Református Egyházkerület életébe való bepillantással egy újabb szelétét pótoljuk a korabeli egyháztörténetnek.

Munkánk elkészítésében további fontos szempont volt az is – különösen a kutatásban előre haladva –, hogy Zsarnay Lajos életművén keresztül betekintést nyújtsunk a Sárospataki Református Kollégium és a Tiszáninneri Református Egyházkerület 19. századi életébe, a korszak nehézségeibe és szellemiségébe, az egyház helyzetébe, megmaradásáért és szabadságáért való küzdelmeibe, gondolkodásán és művein keresztül pedig a kor teológiatörténetébe. Újabb motivációként állt előttünk, hogy életének azokat az eseményeit is bemutassuk, amelyek nem adtak meg mindenkinek, mint például a diétai szolgálat. Törekvésünk arra is irányult, hogy azokat az ellentmondásokat, amelyek a kutatás során felmerültek akár élete, akár munkája során, egyértelművé tegyük. Figyeltünk továbbá arra is, hogy jobb megértését adjuk egy-egy későbbi munkatársával való viszonyának, a Kollégiumon belül betöltött feladatainak, sajátos teológiai gondolkodásának.

A kutatást elkezdve azzal szembesültünk, hogy nagyon kevés a nyomtatott forrás vele kapcsolatban. Talán első pillanatban ez a tény aggasztónak is tűnt. Mindez azonban csupán a kezdeteket jellemezte, hiszen ahogy a források összegyűjtésében előrehaladtunk, kiderült, hogy levéltári forrásokban nem szűkölködik ez a téma. Mi több, a források sokasága, illetve azoknak szelektálása adta később a legnagyobb feladatot. Ettől kezdve – különösen a levéltári forrásoknak köszönhetően – mozaikszerűen rakódtak össze az egyes információkból a képek, s állt össze egy teljes életpálya. Bízunk benne, hogy fejezetről-fejezetre egy olyan képet sikerül rajzolnunk róla,

amelyből sokak előtt lehet majd ismert az a Zsarnay Lajos, aki sokat fáradozott a Sárospataki Református Kollégiumért, a Tiszáninneri Református Egyházkerületért egy olyan időszakban, amikor mindkét intézmény léte, fennmaradása kérdéses és kétséges volt.

I. Bevezetés

I.1. A dolgozat felépítése, módszerei

Dolgozatunkban zsarnói Zsarnai Lajos életének, munkájának, irodalmi, illetve teológiai tevékenységének és gondolkodásának bemutatására kerül sor. Igyekszünk különösen azokat az elemeket kiemelni, amelyek meghatározták személyét, kiemelik jelentőségét, és egyértelművé teszik számunkra szerepét a Kollégiumon és az egyházon belül.

Elsőként igyekszünk bemutatni azt a kort a maga meghatározóival, amelyben megszületett, majd pedig a Sárospataki Kollégium 19. századi felépítését, ezen belül pedig az oktatás, az iskola társadalmának helyzetét. Lényegesnek tartjuk mindezt azért, hogy némi betekintést nyerjünk annak az intézménynek az életébe, amelybe Zsarnay Lajos 1811-ben bekerült. A Kollégium több száz éves hagyományra visszatekintő múltja és rendszere a 19. századra változást mutatott. Ennek a változásnak több összetevője volt, aminek ismertetése nem hiábavaló. Hasonlóképpen a Kollégium társadalmának és az oktatás alakulásának bemutatása is lényeges része ennek a fejezetnek.

Ezt követően életének kezdeti szakaszát – születését, családi helyzetét, első oktatási intézményeit, a Sárospataki Református Kollégium falai közé kerülésének körülményeit – tárgyaljuk. Születési, családi, leszármazási meghatározókon keresztül arra keressük a választ, hogy mi motíválta a két alsó iskolában eltöltött évek után a pataki iskola melletti döntést, majd a Kollégiumban eltöltött diákévei következik, amelyekben tanulmányai során elért eredményeit ranglistákön való szereplése révén követjük nyomon mind a gimnáziumi, mind pedig az akadémiai évek alatt. Tanulmányai mellett, amelyet togátus diákként folytatott, magántanári tevékenysége és a Losoncon nevelőként eltöltött éve kerül bemutatásra. Göttingeni tanulmánya felkészülés volt a Gyakorlati Teológia Tanszéken betöltendő tanári munkájára, amit 1831-től 1861-ig teljes odaadással végzett.

A történelmi és életrajzi adatok feldolgozása után különválasztjuk a kollégiumban végzett munkáját és a Tiszáninneri Református Egyházkerületért kifejtett tevékenységét. Ezt azonban csak a fejezetekben tesszük, hiszen a valóságban ezek egymástól elválaszthatatlanok. Mikor az egyházkerületéért fáradozik, azt a Kollégiumért is teszi, hiszen az előbbi léte biztosította az utóbbi fennmaradását is. Elsőként a Kollégiumban betöltött tisztségeit vesszük számba, ezt követően pedig az egyházkerületben kifejtett munkáját.

Pályájának kezdetétől fogva több fontos tisztséget töltött be. Mint tanár mindent megtett, hogy intézménye hírnevét öregbítse, diákjait a jövőre kellőképpen felkészítse. Munkája részét képezte a rektor-professzori tisztség, amit minden tanárnak vetésforgó rendszerben vállalnia kellett. A tanításon túl a gazdasági ügyvitel és az iskola életével kapcsolatos más feladatok is munka-

körébe tartoztak ilyen esetekben. Zsarnay Lajos öt alkalommal töltötte be ezt a fontos és sok terheléssel járó feladatkört.

A pataki Kollégiumért való fáradozásának különösen is kiemelkedő része az Organisations Entwurf elleni küzdelem. A Habsburg-kormány centralizációs törekvései a magyarországi középiskolákra is kiterjedtek. Olyan intézkedések megvalósítását jelentette ez, amely a pataki Kollégiumnak nem állt módjában, így 1853-ban elvesztette nyilvánossági jogát. Ezt megelőzően és ezt követően is mindent megtettek, hogy ez a jog megmaradjon, de mindhiába. Készek voltak még a jogakadémiát is megszüntetni, hogy annak anyagi részét is a gimnázium átszervezésére fordítsák, ennek ellenére sem sikerült az iskola nyilvánossági jogát visszaszerezni. Végül mind az egyházkerület vezetése, mind az iskolaszék úgy érezte, bármit tesznek, a kormány az iskola múltja miatt nem fogja azt visszaadni. Hosszú évek és sok keserűség után végül 1860 májusában, a pátens visszavonása után a pataki iskola nyilvánossági jogát is visszakapta.

Zsarnay Lajost 1832-ben diétai papnak választották a pozsonyi országgyűlésre, amelynek részleteiről beszámolóiból tudunk. Kitüntetésként élte meg ezt a feladatot, hiszen a protestánsok részére ez rendkívüli helyzet volt. Annál is inkább, mert a protestánsok végre az országgyűlés keretein belül tárgyalhatták meg sérelmeiket, és protestáns lelkészek hirdethettek igét saját felekezeteik tagjai előtt. 1849-ben, Apostol Pál püspökké választása után elnyerte a kerület bizalmát azzal, hogy egyházkerületi főjegyzővé választották. A tanári feladatai mellett ettől kezdve nagy hangsúlyt kap – különösen is a szabadságharc leverését követő elnyomás miatt – tevékenysége a kerület fennmaradása érdekében. Jogi tanulmányainak eredményes kamatoztatása és rátermettsége ettől kezdve erőteljesen megmutatkoztak. Különösen is a pátens és a miniszteri rendelet kibocsátása után kifejtett munkája miatt nyilatkoznak elismerően róla kortársai. Sajnos konkrétumokat – kevés kivételtől eltekintve – nem találtunk arra nézve, hogy küzdelme valójában miben nyilvánult meg, de azok alapján, amiket felleltünk, igyekeztünk érzékeltetni az elismerések mögötti fáradhatatlan munkát.

A következő fejezetben azt mutatjuk be, hogy püspökké választása után, mint kerülete pásztorának, miben állt Zsarnay Lajos munkája. 1860. május 1-jén iktatták be, de 1861 februárjáig még tanári minőségében is dolgozik. Püspöki éveiről szintén kevés feljegyzés maradt. A temetése után elhangzott búcsúbeszéd, illetve a levéltári források képezik e fejezet alapját. Számos tevékenysége közül a legtöbb forrás és megemlékezés az 1863-as aszály miatt kialakult nehéz helyzetet emeli ki, és azt, hogy miképpen fáradozott és próbált segíteni azokon a gyülekezeti lelkészekon, gyülekezeti tagokon és tanítókon, akik az éhhalál küszöbére kerültek.

Ezt követően írásain, művein keresztül keressük azokat a sajátosságokat, amelyekben egyedül alkotott, s amelyekben teológiai gondolkodása, meggyőződése rajzolódik ki előttünk. Be-

mutatjuk nagyobb lélegzetű műveit, amelyek egyben tankönyvek is voltak. Igyekszünk kiemelni, hogy miért, kiknek és milyen céllal készültek, továbbá milyen teológiai irányzatot képviselnek.

Teológiai meggyőződését és gondolkodását az utolsó fejezetben tárgyaljuk. Lényegesnek tekintjük elhelyezni őt a korszak szellemi áramlatai között. Ehhez azonban szükséges a 18-19. században uralkodó szellemi és teológiai irányzatok rövid bemutatása, illetve ezeknek hatása az egyházi életre egészen az egyháztagok hitéletének szintjéig. Ezek bemutatása után térünk rá Zsarnay Lajos teológiájára, elemezve azokat az ellentmondásosnak tűnő információkat, amelyek vele és teológiájával kapcsolatban megtalálhatóak a szakirodalomban.

I.2. Kutatástörténeti áttekintés

Munkánknak ebben a fejezetében Zsarnay életével, írásaival és tevékenységével foglalkozó tanulmányok, cikkek kerülnek bemutatásra. Életrajzát összefoglaló kisebb cikkek, tanulmányok 1865-től jelentek meg. Ezeket a tanulmányokat, írásokat három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe azokat a kisebb-nagyobb lélegzetűeket, amelyek a 20. század egy-egy kötetében láttak napvilágot, de ezek életrajzi adatokon túl mással nem szolgálnak. A második csoportban azokat említhetjük meg, amelyek java része egy-egy folyóiratban, kisebb lélegzetű kötetben jelentek meg a 19. században. Ezek részben életrajzi adatok, részben pedig megemlékezések. Időnként a erőteljes szubjektívitás érződik különösen abban a kötetben, amely a temetése utáni beszédeket tartalmazza. Azonban, ha lehámozzuk ezeket a túlzó megnyilatkozásokat, olyan információkhoz juthatunk, amelyek kiegészítik életrajzi adatait, vagy fontos adalékként szolgálnak tevékenységére, tanári munkájára, egyházkerületi forgolódására nézve. A harmadik csoportba sorolhatjuk az utóbbi időben megjelent írásokat, amelyek a saját témájukon belül utalnak Zsarnay munkájára, teológiai gondolkodására. A következőkben egyfajta időrendi sorrendet felállítva ismertetjük ezeket a forrásokat.

Zsarnay Lajos, szuperintendens címmel közölt a *Vasárnapi Újság*¹ 1865-ben egy cikket, amelynek írója ismeretlen. A szerző bevezetesként a Kollégiumban, vagyis az oktatásügyben és az egyházban kifejtett érdemeit hangsúlyozza, majd felvázolja röviden az életrajzát egészen püspökké választásáig. Érdemei közé sorolja az 1848 utáni, majd a pátens körüli harcban kifejtett erőfeszítéseit. Végül pedig irodalmi munkássága kerül említésre anélkül, hogy műveit felsorolná.

A Ballagi Mór szerkesztésében 1865-ben megjelent *Protestáns Képesnaptár az 1866-ik évré*² hasábjain egy újabb életrajzi tanulmány látott napvilágot. Sajnos ennek a tanulmánynak sem tűntették fel a szerzőjét, aki a haza tiszteletre méltó férfijai közé sorolva Zsarnayt, előtte való tisztelgés-ként állította össze életrajzát, belehelyezve azt a korszak legfontosabb történelmi eseményeibe.

---

¹ Zsarnay Lajos, szuperintendens, in *Vasárnapi Újság* 1865/44. 549-550.

² Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszáninneni Helv. Hitv. Egyh.-kerület superintendensének rövid életrajza, in: BALLAGI MÓR (szerk.): *Protestáns képes-naptár 1866-ik évre*, Heckenast Gusztáv, Pest, [1865]. 57-61.

Írásának ihletője különösen Zsarnay abbéli tevékenysége volt, amelyet a haza ügye, az alkotmányos szabadság, a tiszta vallásosság és erkölcsiség, az igaz tudomány és a szépművészetek terjesztése, a magyar nemzetiség és irodalom ápolása, felvirágoztatása érdekében tett. Tanulmányain, tanári tevékenységén, egyházkerületi főjegyzővé választásán át az iskoláért és a kerületért folytatott tevékenységét, majd pedig megjelent műveit – nem teljes részletességgel – állítja az olvasó elé.

1866-ban *Zsarnói Zsarnay Lajos emlékezete*³ címmel jelent meg egy kisebb lélegzetű kötet. Azokat a beszédeket, imádságokat foglalja magában, amelyek temetése és búcsúztatása alkalmával hangzottak el. A búcsúszavakat a kötet összeállítása szerint – amely egyébként időrendi sorrendben tárja elénk a beszédeket – Török Pál⁴ kezdi a *Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor* címmel,⁵ amelyet Pesten 1866. június 13-án, Zsarnay halála napján mondott, kiemelve benne az egyház jólétéért és a tudományért végzett munkáját, szelíd, jámbor, kegyes emberséges és becsületes személyiségét.

1866. június 15-én Miskolcon, az új templomban, a temetés alkalmával Kun Bertalan⁶ *Halotti imája*⁷ hangzott el. Úgy emlékezett meg Zsarnayról, mint pásztorról, aki nem csak a családja, de iskolája és egyházkerülete felett is őrködött. Ugyancsak Ugyanott két nappal később, 1866. június 17-én tartottak megemlékezést, amelyen Prágai Lajos⁸ megemlékező beszédének a *Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól*⁹ címet adta. A Titusz 1,7-9 alapján úgy beszél róla, mint Isten hű sáfáráról, aki hűségét a tanításban, a diákok nevelésében éppen úgy kinyilvánította, mint lelkipásztorként a gyülekezet és püspökként az egyházkerület élén. Megemlékezett róla úgy is, mint aki otthonos volt a tudomány minden ágában, és tiszta erkölcsével példát adott nem csak szavaival, de életvitelével is. Szívós Mihály¹⁰ *Emlékbeszéd néhai főtiszteletű Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett*¹¹ címmel ugyancsak az imént említett miskolci megemlékezésen 1866. június 17-én tartott beszédet. „Nagy férfiúi” voltának méltatása után az eddigiektől eltérően egy átfogóbb életrajzot tárt hallgatósága elé. Erőtlenül érződik beszédén az elfogultság és szubjektivitás Zsarnay iránt. Nem hallgatja el érdemeit, amelyeket élete során megbizonyított azokon a területeken, ahová rendeltetett. Különös hangsúlyt kapott jogi képzettsége, amely több ízben szolgálta a Kollégium érdekeit. Püspöki éveiből pedig az 1863-as nagy ínséget emelte ki, aminek

³ *Zsarnói Zsarnay Lajos emlékezete*, Forster R., Sárospatak, 1866. 52.

⁴ Dunamelléki püspök.

⁵ TÖRÖK Pál: Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor ... Pesten, június 13. 1866., in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 1-5.

⁶ Miskolci lelkipásztor.

⁷ KUN Bertalan: Halotti ima ... 1866. június 15-dikén, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 6-9.

⁸ Maklár-egri lelkész, alsóborsodi helyettes esperes.

⁹ PRÁGAI Lajos: Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól ... 1866. jun. 17-én, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 10-18.

¹⁰ Miskolci tanár.

¹¹ SZÍVÓS Mihály: Emlékbeszéd néhai főtiszteletű Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett ... 1866. június 17., in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 19-30.

enyhítésében múlhatatlan érdemei voltak. Kun Bertalan Sárospatakon a Főiskola részéről 1866. július 8-án megrendezésre került emlékünnepélyen *Halotti egyházi beszéd*¹² címmel tartott gyászbeszédet. Alapigeként a Zsid 13,7-et vette fel, s ez alapján jellemezte Zsarnayt, mint olyan előjárót, akinek bölcsessége, tudománya, hite, egyházához való hűsége követésre méltó. Továbbá kiemelte, hogy mindazokkal az ajándékokkal, amelyeket Isten neki adott, nem a saját, hanem mások hasznát kereste, s mint ilyen, nem más volt ő, mint Isten ajándéka. Emődy Dániel¹³ a Főiskola nevében *Emlékbeszéd*¹⁴ címmel szintén Sárospatakon 1866. július 8-án tartott megemlékezést. Beszédében az iskolák, az iskolaügy, különösen a sárospataki iskola iránti elkötelezettségét emelte ki. Harmincéves tanári tevékenysége méltatása során jogi ismereteinek hasznáról is szólt. Művei közül sem mulasztott el megemlíteni néhányat, amelyek pályája során kiemelkedő jelentőséggel bírtak az ifjúság nevelése és feladatukra való felkészítése során.

Koncz Sándor *Hit és vallás*¹⁵ című Debrecenben 1942-ben megjelent kötete a Magyarországi Református Egyházban kibontakozó majd hanyatlásnak induló liberális gondolkodást vázolta fel. A magyar teológiai romantizmus fejezetén belül¹⁶ a hazai Schleiermacher követők között emlékezett meg Zsarnay Lajosról. Gondolkodását, teológiai nézeteit igyekezett bemutatni műveiben megfogalmazott hitvallásai alapján. Míg egyes források szerint Zsarnay következetes képviselője a romantika atyjának, addig Koncz Sándor úgy mutatta be őt, mint aki már csak részben követte a schleiermacheri teológiát. Véleménye szerint sokkal inkább a hazai liberálisok kevésbé szélsőséges csoportjához tartozott, s Schleiermachert is már csak a liberalizmus szellemiségén belül fogadta el, sőt bizonyos gondolataival már le is tért a schleiermacheri alapokról.¹⁷ Kovács Ábrahám *Hitvédelem és egyháziasság*¹⁸ című kötetében szintén megpróbálja a teológiatörténet keretein belül elhelyezni.

2013-ban Dienes Dénes és Ugrai János tollából jelent meg *A Sárospataki Református Kollégium története*¹⁹ című kötet, amelyben többször, különböző megközelítésben szerepel Zsarnay Lajos neve.

A számba vett források jól szemléltetik, hogy Zsarnay Lajossal kapcsolatban nem születtek mind ez ideig átfogó, részletes munkák. Nyilván a nyomtatott szakirodalom hiányos volta is jelezhet valamit a kutató felé. A történelmi viszonyokat tekintve mondhatnánk, hogy mindez érthető is, hiszen a 19. század elején kibontakozó nemzeti mozgalom, reformországgyűlések, majd a

¹² KUN, 1866. 31-40.

¹³ Akadémiai tanár, a Sárospataki Főiskola igazgatója 1866-ban.

¹⁴ EMÖDY Dániel: Emlékbeszéd ... 1866. július hó 8-dikán, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 41-51.

¹⁵ KONCZ Sándor: *Hit és vallás*, Debrecen, 1942. 152.

¹⁶ KONCZ, 1942. 60-64.

¹⁷ KONCZ, 1942. 63.

¹⁸ KOVÁCS Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság*, L'Harmattan, Budapest, 2010.

¹⁹ DIENES Dénes–UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.

szabadságharc eseményei kötötték és kötik le a történészek, kutatók figyelmét. A szabadságharc után pedig az iskolák életét szabályzó rendelet, az Organisations Entwurf, majd a protestáns egyházakat súlyosan érintő császári pátens és az ellenük folyó küzdelem határozta meg az 1850-es éveket. Történelmi szempontból a kiegyezés eseménye újabb sarkalatos pontja az országnak. Ezek fényében talán nem véletlen, hogy Zsarnay Lajos élete, munkája mind máig nem került feldolgozásra. Más szempontból azonban érthetetlen, hiszen kortársai között találunk olyanokat,²⁰ akikkel kapcsolatban mai napig foglalkoznak, konferenciákat szentelnek nekik, jelennek meg rólu­k és munkásságukról szóló tudományos értekezések. S abból a szempontból is érthetetlen a feléje irányuló érdeklődés hiánya, hogy Zsarnay iskolai, egyházkerületi téren kifejtett tevékenysége, püspöki tiszte a Sárospataki Kollégium és a Tiszáninneri Református Egyházkerület életében meghatározó volt.

Nevével, rövid, szűkszavú életrajzával, irodalmi tevékenységének felsorolásával lexikonok szócikkei²¹ foglalkoznak még, amelyek a fentebb felvázolt irodalmakra támaszkodnak. Ezen felül feltűnik neve időnként egy-egy internetes portálon, ahol a róla közölt adatok szintén az előbbiekre támaszkodnak.

A nyomtatott szakirodalom hiányát a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában fellelhető források pótolják. A Kollégiumba kerülés utáni életét iskolai anyakönyvek alapján követhetjük nyomon, amelyek sokszor rendszertelenek, de abban mindenképpen segítséget nyújtanak, hogy lássuk évről évre történő előhaladását, tanulmányait s az azokban való fejlődését. Levéltári források segítik nyomon követni a tanári tisztségbe való megválasztását, külföldi útja előkészítését és ottani tanulmányainak folytatását, tanszéki állásának elfoglalását, az iskolaügyeivel való foglalkozását, illetve levelezéseit. Az 1848/1849-es szabadságharc utáni kollégiumi állapotok, az Organisations Entwurf és a császári pátens elleni küzdelmekbe, s ezen belül Zsarnay szerepére és munkájára szintén innen nyerünk betekintést. Ezek nélkül a levéltári források nélkül lehetetlen lenne Zsarnay Lajos életének, a Kollégiumban eltöltött diák, illetve tanári éveinek, majd egyházkerületi főjegyzői munkakörének és püspöki éveinek részletes feltárása.

A személyén és életén túl munkássága is kiemelkedő. Legismertebb műve a Paptan című könyve, amit tulajdonképpen diákjai számára készített tankönyvként. A gyakorlati teológusok egy-egy tanulmányukban időnként említést tesznek erre a munkájára. Másik munkája, a görög-magyar

---

²⁰ Pl. Erdélyi János, Nyíri István, Szombathi János.

²¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 14. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest 1914. 1923 co.; ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977. 710.; *A Pallas Nagy Lexikona* 16. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897. 1197.; *Révai Nagy Lexikona* 19. kötet, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1926. 789.

szótár – amelyet nem egyedül készített – szintén részét képezi az ismertebb műveinek. Ezért a munkájáért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta.

I.3. Történeti áttekintés

Ezen a fejezeten belül azokat a legfontosabb eseményeket tárgyaljuk, amelyek meghatározó jelleggel bírtak a protestáns egyházak életének, autonómiájának alakulására. Teljes részletességgel sajnos nem tudunk mindenre kitérni. Így főként azokra a főbb politikai, oktatáspolitikai, egyházpolitikai eseményekre kívánjuk a legnagyobb hangsúlyt helyezni, amelyek az egyház, s ezen belül is a református egyház életét, autonómiáját, az egyházi iskolák helyzetét érintették. A Sárospataki Református Kollégium életét nem választhatjuk el az országot érintő nagy politikai eseményektől, ezért azt a kor egyházpolitikai eseményeibe belehelyezve tárgyaljuk. Ezen felül szükségesnek tartjuk vázlatos leírását adni a Sárospataki Református Kollégium felépítésének, gazdálkodásának, társadalmának és az oktatás helyzete alakulásának a 18. század végi eseményektől a 19. századbeli-ekig.

Mielőtt azonban a részletes kifejtésbe bocsátkoznánk, fontos előrejelezni azt az egyszerű, de nem elhanyagolható tény, hogy a Magyarországi Református Egyház 19. századi története nincs megfelelően feldolgozva. Kertész Botond az evangélikus egyház történetével kapcsolatban teszi azt a megállapítást, hogy leginkább ezt a korszakot sújtja az a tény, hogy az 1945 és 1990 közötti időszakban az egyháztörténeti kutatás lehetőségei rendkívül korlátozottak voltak.²² Véleményünk szerint azonban ez a református egyház vonatkozásában is helytálló. A történelmi események gyors egymásutánisága hozta magával, hogy 19. század eseményei nem kerültek előtérbe az egyháztörténészek kutatásaiban. Az első világháború előtt még túlságosan közel voltak e század eseményei, Trianon után pedig talán a liberalizmussal való szembefordulás miatt nem volt meg a megfelelő érdeklődés a korszak iránt. A korábbi évszázadok eseményei, mint a reformáció és ellenreformáció, majd a 18. század és a legújabb kor egyháztörténeti feldolgozásai mellett máig mostoha helyzetben van a hazai egyház 19. századi történetírása.

A 19. század egyháztörténetének igen fontos tanulságai vannak. A polgári állam megjelenése, a szekularizáció előretörése, a hagyományos társadalmi keretek felbomlása mind-mind alapvetően új helyzetet teremtettek az egyházak számára. A 19. századra nyúlnak vissza a gyökerei annak a modern világnak, amelyben az egyházak ma élnek és működnek. Ekkor jelentek meg azok a főbb teológiai irányzatok, az egyház új működési és megjelenési formái, amelyek jórészt jelenleg is alkotják az egyházi életet.²³ Kertész Botond megállapításai helytállóak. Annyi kiegészí-

---

²² KERTÉSZ Botond: *Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban*, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/KERTESZ.HTM>, 2014.12. 29.

²³ KERTÉSZ, 2014.12. 29.

tést teszünk csupán, hogy a 19. századnak nem minden eseménye feldolgozatlan. Bőséges az a forrásanyag, amely a 19. század történetével, különösképpen is a nemzetet érintő eseményekkel foglalkozik. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc mind nemzeti, mind egyháztörténeti vonatkozásban sok történészt indított tanulmányok, könyvek megírására. A protestáns egyházakat érintő 1848. évi 20. törvénycikk és az azt körülvevő események, a protestáns oktatási intézmények centralizációját kitűző 1850-ben megjelent *Organisations Entwurf* és az 1859-ben az egyházak autonómiát megsemmisíteni kívánó császári nyílt parancs témájában is számos szakirodalmi tanulmány látott napvilágot az utóbbi időben. Mindezek mellett az egyes személyek jelentőségének kiemelésével, munkásságuk feldolgozásával és értékelésével még adósak vagyunk. Több jelentős egyháztörténeti személy e korszakban kifejtett jelentős tevékenysége maradt még feldolgozatlan amellet, hogy ezen a téren is sokat haladt előre az egyháztörténet-írás. A 19. század legfontosabb eseményeinek főszereplői közül többen emelkednek ki annak köszönhetően, hogy róluk számos írás, tanulmány készült, amelyek által az utókor számára szerepük vitathatatlan.²⁴ Ezek közé kell felsorakozzon Zsarnay Lajos is, aki kortársaihoz hasonlóan kiemelkedett mind oktatáspolitikai, mind egyházpolitikai területen, továbbá főjegyzői és egyházkormányzói tevékenysége révén is jelentős a szerepe a Tiszáninneri Református Egyházkerület 19. századi egyháztörténetében.

A 19. század, majd pedig a 20. század teológiai gondolkodása a 18. században végbement folyamatok nélkül nem érthető meg. A dolgozatban tárgyalt szinte egész korszakon keresztül a felvilágosodás hozta változások eredményei figyelhetőek meg. Az európai országokban kialakuló új gondolkodás hazánkban is érezhető változások előidézője lett. A felvilágosodás tulajdonképpen egy szemléletmód. Jellemzőit főként abban fedezzük fel, hogy nem az volt a fontos, mit gondolnak, hanem hogy hogyan gondolkodnak azok, akik e szellemiségnek a követői lettek. Gondolatvilágában meghatározó, hogy teljes mértékben az emberi észre támaszkodik. Hiszi és hirdeti, hogy az ember értelme által képes feltárni és megismerni a világot. Kovács Ábrahám fogalmazza meg, hogy a felvilágosodás hatására sokan elfordultak az addig természetesen elfogadott egyháztól. Angliában megerősödött a deizmus, s véleménye szerint megjelent egy új fogalom, az ateizmus. Azt is a felvilágosodás termékei közé sorolja, hogy e szellemiség következtében több teológiai irányzat bontakozott ki, mint a megelőző ezerhétszáz év során.²⁵ Egyetérthetünk vele abban, hogy a racionalizmus, a liberalizmus és a 20. században kialakult irányzatok valóban mind a felvilágosodás termékei.

---

²⁴ Csúpan néhány kortársat említünk meg, akiknek Zsarnaytól eltérően már régen feldolgozták életét. Török Pál (1808-1883), Szoboszlai Pap István (1786-1855), Id. Révész Imre (1826-1881); KISS Áron: *Török Pál élete*, Hornyánszky V., Budapest, 1904.; VARGA Zoltán: *Szoboszlai Pap István élete és munkássága, különös tekintettel egyházpolitikai tevékenységére*, [Beke], Debrecen, 1934.; *Révész Imre élete 1826-1881*, közrebozsátja a Debreceni Református Egyház Presbitériuma, Debrecen sz. kir. város és a Tiszáninneri Református Egyházkerület, 1926.

²⁵ KOVÁCS Ábrahám: Karl Barth és a vallási pluralizmus – vallás, hit és hitetlenség, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák*, Kálvin, Budapest, 2013. 38.

A magyarországi felvilágosodás kezdetét hagyományosan 1772-höz, Bessenyei György *Ágás tragédiája* megjelenéséhez szokás kötni.²⁶ A hazai gondolkodásra egyaránt hatással volt a francia, a német és az angol felvilágosodás,²⁷ aminek révén új lendületet kapott a tudomány, a művészet, az oktatás. Új nézetek terjedtek, s hazánkban ezeknek terjedése a magyar nyelvért indított mozgalommal kapcsolódott össze. Felvirágzott a tudományok művelése, hiszen az értelmiség köreiben örömmel üdvözölték az új eszmeiséget. S bár sok híve volt és természetes volt az új eszmék befogadása és az aszerint való gondolkodás, nem jelentette azt, hogy mindenki elfogadta és követőjévé vált.

A felvilágosodás változásokat eredményezett állami, uralkodói szinten is. Ennek szellemében az uralkodó kötelessége országában a közjót előmozdítani, ami gazdasági, kulturális, közegészségügyi stb. reformokat követelt. Bár Mária Teréziát a felvilágosodás eszméi különösebben nem érintették, egyes intézkedései, mint az I. Ratio Educationis ennek szellemében készültek. A Mária Teréziát követő II. József már a felvilágosodás jegyében uralkodott. Abszolutista törekvései, s az ebből fakadó rendeletei haladó szelleműek voltak, melyekkel nemcsak nemzeti, de egyházi érdekeket is szolgált.²⁸ Az 1781-es Türelmi Rendelete a protestánsok létének jogi alapjait fektette le. Rendeletei vegyes érzelmeket váltottak ki, különösen az 1784-ben kibocsátott nyelvrendelete, amely az összmonarchia valamennyi nemzetének önérzetét sértette. A felvilágosodás hatására hazánkban kibontakozó magyar nyelvi mozgalmat különösen is érzékenyen érintette²⁹ és ellenállást váltott ki. Ösztönzőleg hatott a magyar nyelvi mozgalomra, s ennek következtében a tudományok magyar nyelvű művelésére. II. József halála után trónra lépő II. Lipóttól az alkotmányos állapotok helyreállítását, az abszolutizmus felszámolását és reformok megvalósítását remélték. Ezt kívánta elérni az 1790-ben összehívott országgyűlés. Lipót halála (1792) után trónra kerülő I. Ferencsel azonban újra felülkerekedett az abszolutizmus, ami kiváltotta a társadalmi reformokat és a nemzeti érdekeket sürgetők ellenszenvét.

A 18. század vége és a 19. század eleje Magyarországon is a racionalizmus kibontakozásának az ideje, ami átformálta a gondolkodást, befészkelte magát az oktatásba, s meghatározta a tudományt. A racionalizmusból természetszerűen következő liberalizmus, majd teológiai liberalizmus hazánkban Nyugathoz képest, a 19. század közepén lezajló történelmi események miatt, kissé megkésve bontakozott ki, hiszen csak a század második felében fejtette ki hatását. Ennek az eszmeiségnek, pozitivistá szemléletnek a realitására az első világháború cáfolt rá.

---

²⁶ KRISTÓ Gyula–BARTA János–GERGELY Jenő: *Magyarország története előidőktől 2000-ig*, Pannonica, [S.l.], 2002. 357.

²⁷ BERTÉNYI Iván–GYAPAY Gábor: *Magyarország rövid története*, Maecenas, 2001.311.; KRISTÓ–BARTA–GERGELY, 2002. 357-358.; BERTÉNYI–GYAPAY, 2001. 312.

²⁸ GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*, Osiris, Budapest, 2003. 126-128.

²⁹ BERTÉNYI–GYAPAY, 2001. 319-320.; KRISTÓ–BARTA–GERGELY, 2002. 356.

A 19. század elejétől a változtatás, a reformok sürgetése borzolta a kedélyeket. Ennek fő-
ruma a század elejétől kezdve annak közepéig a több ízben összeült országgyűlés volt. A nemzeti
kérdések mellett a vallásügy is fontos részét képezte az itt folyó vitáknak. A protestánsok vallásuk
szabadsága ügyében folytatott évszázados küzdelme a 18. század végére meghozta eredményét. A
Türelmi Rendelettel és az 1791. évi 26. törvénycikk megszületésével megteremtődtek azok a jogi
alapok, amelyekre a későbbiek során építkezni tudtak. A 19. század országgyűlési küzdelmei, majd
az 1848. évi 20. törvénycikk a vallások között teljes egyenlőséget teremtett, de ennek életbe lépte-
tését a történelmi események megakadályozták. A 19. század második fele az állam részéről az
újabb önkény, elnyomás, ugyanakkor a protestánsok részéről az összefogás, a jogaikért folytatott
eltökélt és kitartó küzdelem ideje volt. Ennek a kitartásnak eredményeként a század végére meg-
születhetett az egységes országos református egyház.

A század elején meginduló reformtörekvések az ország gazdasági, politikai felzárkózását,
függetlenségét és a nemzeti megújulást tűzték zászlajukra. E törekvések számos eredményt hoztak
nemcsak az ország, de az egyházak életében is. Ez az időszak egészen a szabadságharc kirobbaná-
sáig tartott. Nyugalmatlan, erőszaktól mentes törekvések jellemezték mind a politika, mind a gazda-
ság, mind pedig a szellemi élet területeit. A reformok kezdeményezői, a nemesség legjobbjai a
nemzet újjászületéséről álmodtak. Felismerték, hogy Magyarországon a nemzet ereje a jogától
megfosztott tömegekben rejlik. Írók ragadtak tollat, mert műveikkel nemzetüket kívánták szolgál-
ni. Ezek a törekvések, változások az egyházban is új törvények alkotásának szükségességét hozták
magukkal.

A protestáns egyházak belső felépítése az 1800-as évek elejére tulajdonképpen végbement.
Az előző századokban létrejött területi egységekből, vagyis az egyházmegyékből, az 1700-as évek-
ben – részben a II. Carolina Resolutio kényszerítő hatására – létrejött a 4-4 egyházkerület. A kerü-
letek teljesen önállóan működtek. Belső ügyeiket eltérő kánonok szerint igazgatták, és az állam-
igazgatási szervekkel egymástól függetlenül tartottak kapcsolatot. Egymással csak akkor érintkez-
tek, ha ügyeik más szuperintendentiákat is érintettek. Ennek keretét a kerületek vezetőiből álló
generális konvent adta, aminek legfőbb feladatát az állammal kapcsolatos közös ügyek, illetve a
protestánsokat ért sérelmek elleni közös fellépés adta. Legfőbb döntéshozó szervük az egyházke-
rületi közgyűlés volt, amelyben egyenlő számban kaptak szerepet a választott világi és lelkészi
képviselők. A kerület egyházi vezetője a szuperintendens, a világi pedig többnyire a vidék legte-
kintélyesebb református nemesi családjából származó főgondnok volt. Az egyházmegyék élén az
esperesek és a gondnokok álltak. Az egyházkerületi és egyházmegyei gyűlést rajtuk kívül még más

egyházi és világi képviselők alkották, mint a főjegyző, a jegyző és a tanácsbírák.³⁰ Legfőbb törvényhozó szerv a zsinat, amelynek szerepe mindkét felekezet életében meghatározó volt, hiszen egyházalkotmányuk alapjait, a törvényeket, a kánonokat itt hozták. Tárgyalt korszakunkban éppen az volt az egyházak legnagyobb sérelme, hogy tilos volt zsinatot összehívni.

Az évszázados elnyomás, megfélemlítés, jogtalanság után a 18. század végén II. József a Türelmi Rendelete kiadásával vallás- és tanügyi autonómiát biztosított a protestánsok és görögkeletiek számára. A hivatalviselés útja is megnyílt előttük az uralkodó azon döntésével, hogy a közigazgatási szakemberek hitét mellékesnek tartotta. Sokat tett a felekezetek közötti ellentétek tompításáért, ami halála után újra felerősödött és megmerevedett.³¹ II. Lipót hasonló egyházpolitikája következményeként megszületett a bécsi és linci békekötéseken alapuló, a protestáns egyházak számára nagyfokú autonómiát biztosító 1791. évi 26. törvénycikk, amely uralkodói engedélyhez kötve biztosította a protestánsok számára a nyilvános istentisztelethez, öngazgatáshoz, szabad hivatalviseléshez, iskolaalapításhoz, alapítványkezeléshez, peregrinációhoz, és ami a protestánsok számára legégetőbb volt, a zsinattartáshoz való jogot.³² A legfelsőbb törvényhozó testület összehívása azonban csak külön királyi engedély birtokában volt lehetséges a király által jóváhagyott helyen, létszámmal és tárgysorozattal. A szabályozás egy királyi biztos küldésének a lehetőségét is rögzítette, továbbá azt, hogy a zsinaton hozott és elfogadott kánonok csak királyi szentesítés révén léphetnek életbe. A II. Lipót után következő kevésbé toleráns, sokkal inkább konzervatív uralkodók álláspontjának következményeként a törvény meghozásának évén, 1791-en kívül a következő 90 évben nem tartottak zsinatot. Az egyháziak és világiak között húzódó ellentét és az állami politika óvatossá tették a protestánsokat a zsinattartási jog érvényesítésében.³³ Ettől függetlenül 1848-ig az egyházak szervezeti és kormányzati kérdéseiben – a törvények által biztosított autonómia alapján – az állam nem szólt bele, ami inkább megtűrt, mint elfogadott állapot volt. Mintegy fél évszázad kellett ahhoz, hogy ezen a megtűrt állapoton, egy újabb törvényi szabályozás révén, változás menjen végbe. Az 1825-től kezdődő reformországgyűléseken sérelmeik összeírásával, annak terjesztésével, országgyűlési felszólalásokkal igyekeztek a vallásügy helyzetének jobbítását elérni.³⁴ Mindez jól szemlélteti, hogy a vallás ügye nem csak az előző században vagy a század elején, hanem a reformországgyűlések idején is neuralgikus kérdés volt, nem egyszer szenve-

---

³⁰ BARÁTH Béla Levente: Egyházszervezet és politika, in: BALOG Margit–KÓKAI NAGY Viktor (szerk.): *Újszövetség és eszkatológia, tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, DRHE, Debrecen, 2013. 300.

³¹ UGRAI János: *Önállóság és kiszolgáltatottság*, L'Harmattan, Budapest, 2007. 35.

³² BARÁTH, 2013. 302.; UGRAI, 2007. 35.

³³ BARÁTH, 2013. 302.

³⁴ Lásd bővebben ZSILINSZKY Mihály (szerk.): *A magyar protestáns egyház története*, Athenaeum, Budapest, 1907. 639-652.

délyes politikai vitákat kavart.³⁵ Baráth Béla küzdelmüket összegezve írja, hogy az 1848-as és az azt megelőző reformok nyilvánvalóvá tették az egyházkormányzat előtt, hogy céljaik elérésében akkor lesznek eredményesek, ha azokat nem felekezeti kérdésként, hanem az alapvető nemzeti követelések sorába illesztve fogadtatják el az ország közvéleményével.³⁶ Ennek a felismerésnek a fényében a tiszántúli szuperintendencia a forradalmi eseményekre reagálva, annak 12 pontja analógiájára 10 pontban megfogalmazta a magyarországi vallásügy polgári átalakításával kapcsolatos követelményeit, s eljuttatta a megfelelő fórumra. A Kossuth Lajos által előterjesztett 1848. évi 20. törvénycikk szinte szó szerinti megismétlése volt ennek az előterjesztésnek.³⁷ A törvénycikk kimondta a lelkiismereti szabadságot, a kölcsönösség és viszonyosság alapján a bevett hitfelekezetek közötti vallássegénylőséget, állami finanszírozást az egyház és oktatási intézményei szükségleteinek fedezésére, a tábori lelkészi állás bevezetését, az unitárius hit bevett vallássá nyilvánítását.³⁸ Az 1848. évi 20. törvénycikkben kimondott teljes vallásszabadság meghozta küzdelmük eredményét. Megszüntette Magyarországon a római katolikus egyház kiváltságos helyzetét.³⁹ A külső szemlélő számára talán úgy tűnhet, hogy ennek a vallásszabadság terén jelentős eredményeket hozó törvénycikknek a gyors elfogadása a '48-as eseményeknek volt köszönhető. Ezzel szemben főleg a kor közszereplői évtizedek küzdelmének, a parlament harminckét éven át szinte folyamatosan ülésező munkájának eredménye volt mindez.⁴⁰

Az országgyűlés mindkét táblája által elfogadott törvény királyi jóváhagyást kapott. Az egyház állammal való viszonyának ez az új felállása, illetve annak gyakorlati megvalósítása a szabadságharc eseményei miatt töredékes maradt. Ez az új helyzet – az állam és egyház viszonyának újrendezése – hívta életre a protestáns egyházak belső viszonyainak rendezését. Eötvös József 1848. szeptember 1-jére összehívott értekezlete a reformátusoknál több ülést eredményezett, amelyeken döntés született egy református nemzeti zsinat összehívására, meghatározva annak kezdetét és helyét is. 1849 augusztusának első vasárnapja volt a tervezett időpont, a helyszín pedig Pest, aminek megvalósulásába beleszólt az ország katonai és politikai alakulása.⁴¹ A márciusi események eredményei az uralkodó által szentesített törvények révén – amelyek az országnak Ausztriához fűződő kapcsolatát a perszonális unióra korlátozták – Magyarország ráléphetett az önálló polgári fejlődés útjára. Ugyanakkor éppen ez volt az, amit Ausztria széthulló gazdasági, politikai helyzete miatt sem az uralkodó, sem pedig az osztrák nagypolgárság nem engedhetett meg, sőt

---

³⁵ GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: *A szabadság szent ígérei, a tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 1999. 16.

³⁶ BARÁTH, 2013. 304-305.

³⁷ BARÁTH, 2013. 305.

³⁸ ZSILINSZKY, 1907. 667-668.; BARÁTH, 2013. 305-306.; CSOHÁNY, 1979. 62-63.

³⁹ CSOHÁNY János: A Habsburg-önkényuralom változásai, in: ZSEBŐK Zoltán (főszerk): *Confessio 1979/3.*, Magyarországi Református Egyház, Budapest, 1979. 65.

⁴⁰ GÁBORJÁNI SZABÓ, 1999. 17.

⁴¹ BARÁTH, 2013. 306.

mindent megtett az elért eredmények visszavonása és az ország önállóságának megszüntetése érdekében. Hazánk választás előtt állt. Engedi az elért eredményeket semmissé válni, vagy fegyveres önvédelmi harcot indít.⁴² A történelmi események egyértelműen bizonyítják, hogy melyik utat választotta.

A szabadságharc leverése utáni események és rendeletek jól szemléltetik a Habsburg uralom és politika centralizációs törekvéseit, amelyek révén a protestáns egyházakat az állam szoros megfigyelése alá kívánta vonni. A Julius von Haynau által megindított véres megtorlás,⁴³ majd az 1850. február 10-én kiadott rendelet – amelynek héttel később a protestánsoknak, különösen is a kálvinistáknak szabadságharc kirobbanásáért való hibáztatása húzódott meg, s aminek eredményeképpen született meg a protestáns egyházak szoros állami ellenőrzés alá vételének gondolata⁴⁴ – az állam egyértelmű nyilatkozata volt a protestáns egyházakkal szembeni egyházpolitikája irányáról. A rendelet kilenc⁴⁵ pontja közül nem véletlen, hogy elsőként szüntette meg a világi vezetők működését az egyházban, hatáskörüket a püspökökre ruházva.⁴⁶ A paritás elvén alapuló egyházigazgatás megszüntetésével, a gyülekezés jogának korlátozásával⁴⁷ és annak kiterjesztésével az egyházi önkormányzati testületek gyűléseire is az egyházak életének ellehetetlenítése,⁴⁸ autonómiájuk felfüggesztése, a Habsburg-egyházpolitika⁴⁹ célja – az egyházak állami ellenőrzés alá vonása – valósult meg.⁵⁰ Az egyházi élet irányítói a világiak kizárásával az állami szervek által jobban ellenőrizhető és számon kérhető püspökök, vagy akadályoztatásuk esetén az állam által kinevezett hivatalnokok lettek. A püspökök az egyházi ügyek intézésébe csak az espereseket és az állam által politikai megbízhatóságuk alapján kinevezett „bizalmi férfiakat” vonhatták be. Még ebben a felállításban is gyűléseket csak előzetes engedélyeztetés és kerületi hadbiztos jelenlétében tarthattak. Ezt a protestáns egyházak testületeinek törvényes működését minden szinten ellehetetlenítő szabályrendeletet a bécsi kormány átmeneti állapotnak szánta egy új alapokon álló egyházalkotmány bevezetéséig.⁵¹

---

⁴² CSOHÁNY, 1979/3. 65.

⁴³ Lásd bővebben CSOHÁNY, 1979. 41.; BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*, Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. 329.; CSOHÁNY, 1979/3. 66.

⁴⁴ Ján Kollár és mások tollából született és a magyarországi protestáns egyházak átszervezésének javaslata a belügyminisztérium számára.

⁴⁵ SZATHMÁRI Judit: A politikai élet színtere? Avagy világiak részvétele az egyházi gyűléseken az 1850-es években, in: *Aetas* 27/1. 2012. 54.

⁴⁶ BARCZA József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig, in: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 157-158.; A protestáns egyházak kezdetben ezt úgy értelmezték, hogy csak a kerületek főgondnokainak működését szüntette meg a rendelet, az egyházmegyékét nem. Ezért Haynau egy későbbi rendeletben külön tiltotta el az egyházmegyék világi vezetőit az egyházuk életében való részvételtől.

⁴⁷ ZSILINSZKY, 1907. 677.

⁴⁸ ZSILINSZKY, 1907. 677.

⁴⁹ CSOHÁNY, 1979/3. 66.

⁵⁰ BARÁTH, 2013. 307.; ZSILINSZKY, 1907. 677.

⁵¹ BARÁTH, 2013. 307.

Leo Graf von Thun-Hohenstein kultuszminiszter 1849. szeptember 15-én az ausztriai középiskolákra, 1849. november 6-án pedig a magyarországi iskolákra nézve jelentette meg a protestáns egyházak iskolai autonómiáját és anyagi helyzetét figyelmen kívül hagyó Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen elnevezésű miniszteri rendeletét, aminek kötelező volta minden középiskola számára vitathatatlan volt.⁵² Tagadhatatlan, hogy az Organisations Entwurfnak sok pozitívuma is volt és haladó szellemiségű programot fogalmazott meg, de Magyarországon kevés volt azoknak az intézményeknek a száma, amelyek a benne leírtaknak megfeleltek volna. Ezek közé tartozott a sárospataki iskola is. A protestáns iskolák sajátos felépítéssel és rendszerrel működtek, éppen ezért az Organisations Entwurf bevezetése sok tekintetben elutasításra talált. Az elutasítás mögött nem a maradiságot vagy éppen a protestánsok szűklátókörű magatartását kell látnunk, hanem sokkal inkább autonómiájuk féltését⁵³ és nemzeti érdekeiket. Bevezetése elleni tiltakozásuk mögött azonban nem csupán ezek, hanem a gyakorlati követelmények megvalósíthatatlansága is húzódott.

A protestáns oktatási intézményekben még zajlott az Organisations Entwurf elleni küzdelem, amikor az egyházakkal szemben már készülöben volt egy újabb, az abszolutista hatalom egységesítési törekvéséből származó rendelete. Az 1848/1849-es szabadságharc bukása után Bécs napirendre tűzte a magyar protestánsok egyházkormányzatának átalakítását. A tervet Leo Thun kultuszminiszter készítette el Ján Kollár és Karol Kuzmány korábbi pesti, illetve besztercebányai evangélikus lelkipásztorok által, akik az 1848-as szerepvállalásuk után Bécsben nyertek egyetemi katedrát.⁵⁴ A Zay Károly 1840-es evangélikus és református egyházak egységesítését célzó uniós törekvése, illetve az ellene való tiltakozás adta mindkettőjüknek az indíttatást a protestáns egyházszervezet kidolgozására. Az uniós célok elleni tiltakozásuk alapja a kisebbségben lévő szlovákok elmagyarosításától való félelem volt, aminek következtében a bécsi kormány egységesítő politikájának több ponton⁵⁵ is kedvező egyházszervezeti tervet készítettek. 1850 nyarára állította össze Kuzmány azt a részletes alkotmánytervezetet, amely Leo Thun elképzeléseit is magában foglalta.⁵⁶ Mint evangélikus lelkész elsőként tett javaslatot az evangélikus egyház területi beosztásának nemzetiségi alapon való átalakítására. Életbe léptetését császári nyílt parancsként kívánták kivitelezni anélkül, hogy a rendeletben érintett egyházakkal egyeztettek volna. A tervezet hírének kiszivárgása a megfelelő lépések megtételére ösztönözték az evangélikusokat, akik Mária Dorottya főhercegnő segítségét és közbenjárását kérték. A főhercegnő hathatós fellépése következtében, a

---

⁵² BARÁTH, 2013. 307.

⁵³ Az eddigi békekötések, illetve az 1791. évi 26. tc. alapján az állami felügyeletet összegegyeztetetetlennek tartották, az Entwurf kötelező voltát pedig jogellenesnek.

⁵⁴ CSOHÁNY, 2010. 20-22.; BARÁTH, 2013. 307.

⁵⁵ Az új alkotmány egyaránt szolgálta az összbirodalmi centralizációt és a lappangó nemzetiségi feszültségek életben tartását Magyarországon.

⁵⁶ BARÁTH, 2013. 308.

miniszter nem kis bosszúságára, az uralkodó egy időre elvetette a tervezetet.⁵⁷ Ezt követően mind a reformátusok, mind pedig az evangélikusok részéről folyamodványok, kérvények érkeztek az uralkodóhoz remélve ostromállapotuk megszüntetését.⁵⁸

Az az állapot, amelyet Haynau rendeletével előidézett, 1854-ben megszűnt azáltal, hogy az addigi rendeleteket hatályon kívül helyezték, és új szabályozás lépett a helyére, ami csupán átmeneti jelleggel bírt, s lényeges változást sem az egyházak, sem az iskolák helyzetében nem hozott. Engedmény született a presbiteri gyűlések ügyében, amit már előzetes engedélyeztetés és kormánybiztos jelenléte nélkül lehetett tartani. Egyházmegyei, egyházkerületi vagy nagyobb tömegeket megmozgató egyházközségi közgyűlésekhez azonban továbbra sem nélkülözhatték az előzetes engedélyt, illetve a kormánybiztosi jelenlétet. Továbbá a szuperintendensek és az esperesek az egyházi gyűlésekre meghívhattak olyan világiakat, akik politikailag feddhetetlenek voltak, de továbbra sem vehették ki részüket a döntésből, mint választott tisztségviselők.⁵⁹ Haynau rémuralma után ígéretekben a protestánsoknak nem kellett szűkölködniük, a meghallgatásban és a változások iránti lépések megtételében annál inkább.⁶⁰

Leo Thun Baráth Béla megállapítása szerint a császár személyes támogatása és folyamatos figyelme mellett kitartott a protestáns egyházalkotmány átalakítása mellett. A tervezet átdolgozásával Josef Andreas Zimmerman⁶¹ miniszteri tanácsost bízta meg.⁶² Az általa 1854 végére átdolgozott tervezet az összbirodalmi protestáns egyház tervét elvetve csak Magyarországra, a Szerb Vajdaságra és a Temesi Bánságra terjedt ki. A protestáns egyházak területi szervezetét az állami kerületi beosztáshoz igazítva, az eddigi törvényeik alapján működő négy-négy egyházkerület helyett, hat-hat egyházkerületben szabályozta. Az egyházszervezet élére külön evangélikus és református főegyháztanácsot rendelve kívánta felszámolni a zsinat-presbiteri berendezkedést és a nem lelkészi jellegű személyek szerepvállalását.⁶³ A főegyháztanács létszámát élethosszig tartó uralkodói kinevezés révén 5-5 főben állapították meg, akiket állami fizetéssel javadalmaztak volna. A tervezet egyértelmű sajátossága volt a világiak teljes háttérbe szorítása, a protestáns egyházak eddigi berendezkedésének felszámolása.

1855-ben az eddigi ígéret a protestáns ügy rendezésére a rendelet elkészültével valósággá vált, de nem abban a formában, ahogy az érintettek remélték. A rendelettel kapcsolatban Ballagi Géza azon az állásponton van, hogy „szakasztott mása” a Haynau által kiadottnak annyi különb-

---

⁵⁷ CSOHÁNY, 2010. 24-27.

⁵⁸ BARÁTH, 2013. 308.

⁵⁹ CSOHÁNY, 2010. 28-29; BARÁTH, 2013. 308.

⁶⁰ BALLAGI Géza: A protestáns pátens és a sajtó, in *Protestáns Szemle 1892/4*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1892. 3.

⁶¹ Erdélyi szász származású egyházjogász.

⁶² CSOHÁNY, 2010. 27.

⁶³SZATHMÁRI Judit: *A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben*, <http://mek.oszk.hu/02000/02082/html/szatmari.htm>, 2013.02.26.

séggel, hogy itt a miniszter az ideiglenesség álcájába burkolva olyan ígérettel kecsegtetett, hogy a protestánsok ügye még abban az évben az 1791-i törvénynek megfelelően rendeződni fog.⁶⁴ Csohány János a minisztérium állítására, amely szerint Haynau rendelete csupán utólag jutott el hozzájuk, megjegyzi, hogy irányelvei ennek ellenére bámulatosan megegyeztek a kormány felfogásával.⁶⁵

Korábbi tapasztalatain és kudarcain okulva Leo Thun miniszter az elkészített rendelet megvitatására ugyanennek az évnek nyarán a protestáns egyházak véleményét is kikérve, kilenc-kilenc tekintélyes protestáns vezető személyt⁶⁶ hivatott be terve bizalmas ismertetésére. Ezek a tekintélyes emberek az egyeztetések folytatására egyházi felhatalmazással ugyan nem rendelkeztek, de egyes vélemények szerint olyan személyek lehettek, akiktől a miniszter támogatást remélt.⁶⁷ A bizalmasan berendelt személyek tiltakozása után, 1856. augusztus 21-én Törvényterv (Entwurf) cím alatt az egyházkerületek is megvitathatták a tervezet szövegét.⁶⁸ A kedvező fogadtatást egyrészt az egyházakon belüli világiak és egyháziak, illetve a nemzetiségek közötti ellentétekre, másrészt pedig a lelkészek kedvezőtlen anyagi helyzetére alapozták, ez utóbbiak javadalmazásának kedvezőbb megcsillogtatásával.⁶⁹

Az Entwurf – kevés kivétellel – teljes elutasítást kapott. A reformátusok részletes tárgyalások nélkül, míg az evangélikusok megjegyzéseiket megtéve utasították vissza.⁷⁰ Az elutasítás és hivatkozás közös alapja, hogy egyházi törvénytervezetet csak az egyház készíthet magának zsinati kereteken belül. Az 1791. évi 26. törvénycikk alapján egyházalkotmányuk megalkotásához az uralkodói engedélyhez kötött zsinat összehívását kérték. Az uralkodóhoz küldött folyamodványok, majd küldöttségek menesztése nem változtatott a kialakult helyzeten. A zsinatok megtartására nem került sor, a protestáns egyházak nem kapták vissza 1848 előtti autonómiájukat, de a szabályozás bevezetésétől elállt a kormány.

Furcsa helyzet állt ezzel elő, mert a Bach-rendszer a maga alkotmányellenes és történelmi hagyományokra teljesen érzéketlen intézkedéseit a látszat kedvéért mégiscsak valamilyen jogi dokumentumokra kívánta építeni, de a kerületek ellenállása végett az alkotmánytervezet nem került bevezetésre. Ez pedig az önkénnyel szembeni összefogásra sarkallta a protestáns egyházakat s azok jeles személyiségeit. Megélénkült az egyházi közélet. Konferenciákat, gyűléseket tartottak, amelyeken az az egységes álláspont alakult ki, hogy ügyük képviselőjére 1857 folyamán egy depu-

---

⁶⁴ BALLAGI, 1892. 3.

⁶⁵ CSOHÁNY, 1979/3. 66.

⁶⁶ Az evangélikusok részéről egy adminisztrátor, egy esperes, két középiskolai tanár és egy bécsi teológiai professzor; a reformátusoktól egy püspök, két esperes és egy bécsi teológiai professzor vett részt a tanácskozáson.

⁶⁷ BALLAGI, 1892. 34.

⁶⁸ BALLAGI, 1892. 3-4.; ZABARI SZONTÁGH Lajos: Lássunk a dologhoz, in: BALLAGI Mór (szerk.): *PEIL* 1859. augusztus 23. Nyomtatott Engel és Mandellonál, Pest, 1859. 882.

⁶⁹ CSOHÁNY, 1979/3. 73.

⁷⁰ ZSILINSZKY, 1907. 689-690.

tációt küldenek Bécsbe. A küldöttséget az uralkodó fogadta, kéréseiket meghallgatva ezt mondta: „Kérelmeiket kegyelmesen megfontolván, látni fogom, mennyire teljesíthetem kívánságaikat; legyenek meggyőződve, hogy én helvét hitvallású alattvalóimnak csak javát kívánom; ellenben elvárom, hogy önök is nekem igaz bizodalommal és hív ragaszkodással megfeleljenek.”⁷¹ Publikációk, tiltakozások sora jelent meg az újságok hasábjain. Ezekkel a csendes, de mégis határozott tiltakozásokkal megalapozták a későbbi pátenssel szembeni ellenállást.

Három évig viszonylag csend volt. Úgy tűnhetett, hogy a kormány, mint korábban a Kuzmány-féle tervezettől is, ennek a rendeletnek a bevezetésétől is eláll. A „csend” ideje alatt azonban anélkül, hogy az érintett egyházak tudtak volna róla, mind a minisztertanács, mind pedig a birodalmi tanács foglalkozott az alkotmánytervezet szövegével.⁷² Éppen az előzmények ismerete alapján váratlanul érte a magyarországi protestáns egyházakat az 1859. szeptember 1-jén uralkodói pátensben megjelent rendelet. A császári nyílt parancs, majd az ehhez készült részletes miniszteri rendelet rájuk kényszerítette azt, amit önként nem akartak magukra venni. Mindez minden korábbi kérvényezés, folyamodás semmibe vételét jelentette. Amit eddig csak felfüggesztettek, azt a pátens kiadásával végleg elvették.

A császári nyílt parancs és az azt magyarázó miniszteri rendelet nyílt támadás volt az Entwurf elutasítása kapcsán a reformátusok által következetesen képviselt egyházi önrendelkezési elv ellen.⁷³ A nyílt parancs ötvennyolc paragrafusban rendelkezett az egyházi képviseltről, kormányzatról, iskolákról, tisztviselők választásáról, uralkodói felügyeleti jogokról stb.⁷⁴ Nem törődve a protestáns egyházak régi fejlődésével megváltoztatta annak belső szerkezetét, valamint az államhoz való viszonyát. Mintegy háromszáz év kemény küzdelmei során elért jogait tette semmissé megjelenésével.⁷⁵ „A pátens kiadása nem egyéb, mint egy tollvonással való eltörlése annak a háromszázados múltnak, melyet annyi vér és könny szentelt meg – a legnagyobb igazságtalanság, mely a magyarországi protestantizmust 300 év alatt érte.”⁷⁶ A protestáns egyházak törvényekben és békeszerződésekben elismert jogaiknál fogva jogosultak voltak új egyházalkotmány készítésére, de ezt csakis saját törvényhozó gyűlésükön, a zsinaton tehették meg. A pátens kiadásával a kormány egyértelművé tette, hogy nem ismeri el az egyház régi jogait. Önkormányzatát megszüntetve, saját elgondolása szerint kényszerít az egyházra tőle idegen törvényeket.⁷⁷ A nyílt parancs az egyházi törvényhozásban a kezdeményezés, a megerősítés és a vétó jogát az uralkodónak adta, az

---

⁷¹ BALLAGI, 1892. 4.

⁷² BARÁTH, 2013. 309.

⁷³ BARÁTH, 2013. 309.

⁷⁴ SZTAHMÁRI Judit: A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme, in: BARÁTH Béla–FÜRJ Zoltán (szerk.): *A protestáns pátens és kora*, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, Debrecen, 2010. 32.

⁷⁵ ZSILINSZKY, 1907. 694.

⁷⁶ ZSILINSZKY, 1907. 694.

⁷⁷ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 334.

egyház csak indítványozó lehetett. Eltörölte az egyházi gyűlések nyilvánosságát. A miniszter elé rendelte a gyűlésekről készített jegyzőkönyveket, akinek jogában állt a határozatok végrehajtását megakadályozni. Kormány-engedélyhez kötötte a lelkészek és tanítók alkalmazását. Uralkodói jóváhagyáshoz kötötte a püspökök és gondnokok megválasztását, akiket ezen felül még a császári ház iránti hűségeskü letételére is kötelezett. Megváltoztatta az egyházkerületek számát és határait. Az addigi négy református egyházkerületből hat új szervezését rendelte el.⁷⁸ Az intézkedéseknek népszerűsítése érdekében évi államsegélyt ígért a püspökségek számára, amiből a püspökök és esperesek fizetését, valamint a gyengébb egyházközségek támogatását biztosíthatják az átszerveződött szuperintendenciákban.⁷⁹ A zsinattartást hatévente engedélyezte, aminek a feltétele a nyílt parancs szerinti átszerveződés volt. Az egyházak vezetői szeptember hónap végén kapták kézhez a pátenst és a miniszteri rendeletet német nyelven. A lefordításukra, kinyomtatásukra az engedélyt megkapták, illetve arra is, hogy határozataikat a sajtóban közzétegyék. A kiválasztott sajtó nem lehetett politikai vagy hetilap.

Egyes történészek állítása szerint nem érte váratlanul a protestánsokat a császári pátenst. Az 1856-os törvénytervezet visszautasítása és az azt követő hároméves hallgatás azt sejtette, hogy a tervezet nem kerül bevezetésre. „Nem tudták, hogy a kormányzat hallgatása, korábbi felirataik válasz nélkül hagyása a minisztériumban folyó lázas munkát takarta.”⁸⁰ Más vélemények szerint azonban, bár a kerületek csak a hónap végén kapták meg a nyílt parancs szövegét és a miniszteri rendeletet, a kiszivárgott hírek alapján már azelőtt tudomást szereztek róla. Így megjelenése nem érte sem váratlanul, sem pedig felkészületlenül az egyházi vezetőket. Felkészültségüket mutatja, hogy egyrészt nem ijedtek meg, másrészt pedig felvették a harcot egyházuk és önkormányzatuk védelméért, ami csakhamar az egész magyarság ügye lett. Bécs törvénytelen lépéséről nemcsak a hazai közvéleményt tájékoztatták, de az európai protestáns országokat is, így Anglia, Poroszország, Svájc, Hollandia, valamint a Német Szövetség több állama is rokonszenvet tanúsított a magyarok iránt.

Az egyházkerületek az állami rendelkezéseket figyelmen kívül hagyva, sorra tartották meg gyűléseiket, s utasították vissza a pátenst. A gyűlések során követség menesztését határozták el, amely a király előtti személyes megjelenés által kívánta a pátenst visszavonását elérni. A karhatalom kezdettől fogva erőszakosan lépett fel a tiltakozás vezéregyéniségeivel szemben. Ennek ellenére a fokozódó tiltakozást és ellenállást nem tudták megtörni. A hazai és külföldi ellenállás mellett is fenntartotta a minisztérium a rendeletet, sürgetve annak kihirdetését. 1860 januárjának végén a négy evangélikus és négy református egyházkerület küldöttsége Bécsben személyesen az

---

⁷⁸ SZATHMÁRI, 2010. 32.

⁷⁹ CSOHÁNY, 1979/3. 73.

⁸⁰ SZATHMÁRI, 2010. 31.

uralkodónál próbált eredményt elérni. Ez alatt az idő alatt itthon Leo Thun január 10-én újabb rendeletet adott ki, amellyel az egyházközségek szintjén kívánta a pátenst keresztülvinni. Ballagi Géza szerint ezzel valójában egyenesen a lelkipásztorok kötelességévé tette azt abból a megfontolásból, hogy nekik nem lesz bátorságuk visszautasítani a végrehajtást, mint ahogy tette az egyetemes egyház.⁸¹ Megkerülve az egyházkerületeket a gyülekezeti szintet célozta meg, meghatározta a pátenst kihirdetésének, illetve az aszerinti átrendeződés végső dátumát. Egy újabb törvénytelenység és az arra való felbujtás volt ez a rendelet, hiszen nem másra, mint törvényes előjáróikkal szembeni engedetlenségre kívánta a lelkészeket kényszeríteni. Baráth Béla megfogalmazása szerint az abszolutista hatalom ezzel a rendelettel az egyházak belső megosztását célozta meg, a lelkészek és a nemesi patrónusok között lévő egyházkormányzati feszültségekre, illetve az evangélikus egyházat megosztó nemzeti ellentétekre apellálva.⁸²

A lelkészek bátorítására és a hatalomnak válaszul fogalmazta meg Révész Imre Tájékoztató⁸³ című levelét, amelyben arról írt, hogy a lelkészek a pátenst semmi szín alatt nem hirdethetik ki, mivel ők az Ige hirdetői és nem polgári rendeletek. A Tájékoztató pontjait⁸⁴ másolással adták tovább. Miután a minisztérium a püspököket megkerülve egyenesen a gyülekezetek lelkipásztorainak tette kötelességüké a miniszteri rendelet kihirdetését, ezért megfogalmazásra kerültek azok az okok, amelyek miatt megtiltották a lelkészeknek azok közzétételét. Az okok között korábbi évek határozataira hivatkoztak. „...1850. később 1852. évben kormány rendeletek folytán megszüntetett a katedrákból polgári rendeletek kihirdetése, s megparancsoltatott, hogy a kormányrendeletek lelkészek általi közzététele esetében a felhívás az egyházi hatóságokhoz intéztesék.”⁸⁵ Említésre került az 1791. évi 26. törvénycikk 4. paragrafusa is, amely szerint „... az evangélikusok a vallásra tartozó dolgokban egyedül saját egyházi Elöljáróiktól függenek.”⁸⁶ Jogaik védelmében kitértek arra, hogy aki a nyilvános és bevett vallásfelekezethez saját szervezet feletti rendelkezési szabadságát tagadja, az tagadja az egyház létezési jogát. A kormányhatóságok pedig sem emberi, sem isteni törvények szerint nem nevezhetőek egyházi felsőségeknek, sem pedig az egyház életében jogosan eljáró hatóságnak. Az egyház önmaga intézi dolgait, s a lelkipásztorok nem nyújthatnak segédkezet a rendelet kihirdetésében, hiszen ők nem polgári alkalmazottak. Amennyiben valaki mégis megteszi, az egyházi törvények értelmében fognak eljárni ellene. Végül egyetlen református dunántúli egyházmegye, az őrségi, ahová a Tájékoztató talán nem jutott el, s még néhány gyülekezet, mindösszesen 25 református egyházközség (1%) vállalta a pátenst szerinti

---

⁸¹ BALLAGI, 1892. 8.

⁸² BARÁTH, 2013. 309.

⁸³ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,688.

⁸⁴ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,687.

⁸⁵ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,703.

⁸⁶ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,703.

átstrukturizációt, míg az evangélikus gyülekezetnek 40%-a, döntően a szlovák- és németajkú területeken.⁸⁷ A hazai közvélemény felekezeti különbség nélkül állt ki a protestánsok mellett, akárcsak a hazai sajtó. Sok esetben még a nemzeti-liberális katolikus papság is a protestánsokat támogatta az udvarral szemben.⁸⁸ A pátensközdelem nemzeti küzdelem volt. A mindent központosító abszolutista uralommal néztek és szálltak szembe. Küzdelmük így önkéntelenül is valóságos politikai kérdéssé lett, amelynek Ballagi Géza szerint az eredménye is inkább politikai, mint vallási volt.⁸⁹ A pátens teljes visszavonására nem kerülhetett sor, de köztes megoldásként kínálkozott a „végrehajtás felfüggesztése” – írja Baráth Béla.⁹⁰ Ennek értelmében az 1860. május 15-én kibocsátott rendeletben Ferenc József szabad gyűléstartást, szuperintendens és főgondnok választást engedélyezett azoknak az egyházközségeknek, egyházmegyéknek és egyházkerületeknek, amelyek nem rendeződtek át a pátens szerint. Az átszerveződött egyházközségek és egyházmegyék számára pedig az új keretek között biztosította működését. Megszüntette a rendelet a tiltakozók ellen indított és folyamatban lévő vizsgálatokat, bírósági eljárásokat, illetve amnesztiát adott a tiltakozás során elítéltek számára.⁹¹

Más helyzet alakult ki az evangélikus és református egyházban a pátens visszavonása után. Az evangélikus egyházban szakadáshoz vezetett és újabb nemzeti konfliktus okozója lett a bécsi kormány politikája. A református egyház azonban öntudatában megerősödve került ki a küzdelemből. Az egyházkerületek 1848 előtti működését komolyabb nehézségek nélkül vissza tudta állítani. A megüresedett püspöki és főgondnoki tisztségek szabad választás általi betöltését követő ellenállásuk eredményeként könnyvelhették el. Azokat a kapcsolataikat, amelyeket a pátens elleni küzdelem során kialakítottak, továbbra is ápolták és fenntartották. Rendszeressé váló egyeztetéseik legfontosabb részét képezte az egyházszervezet ellenállóbbá tétele a pátenshez hasonló erőszakos állami beavatkozásokkal szemben.⁹²

Csupán érdekességképpen jegyezzük meg, hogy többen keresték a választ arra a kérdésre, miért döntött a császár a pátens visszavonása mellett. Csohány János írja, miszerint ekkorra már a közhangulat szinte forradalmivá vált, s a kormány visszaretent a tömegek elleni véres erőszaktól.⁹³ A *Protestáns Szemle* 1903. évi 15. számában – teljesen más megközelítésben – Zoványi Jenő és Révész Kálmán tanulmányát olvashatjuk azonos címmel. Zoványi fejtegetéseiben két megközelítést tár az olvasó elé. Az egyik Benedek Lajos katonai kormányzó közbenjárása, a másik pedig,

⁸⁷ GERGELY Jenő–KARDOS József–ROTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*, Korona, 1997. 139.; CSOHÁNY, 1979/3. 73.

⁸⁸ BALLAGI, 1892.10.

⁸⁹ BALLAGI, 1892. 10.

⁹⁰ BARÁTH, 2013. 310.

⁹¹ BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865*, 3. köt., Franklin-Társulat, Budapest, 1932. 73-74.

⁹² BARÁTH, 2013. 311.

⁹³ CSOHÁNY, 1979/3. 73.

hogy magyar vezető személyek⁹⁴ egy pesti skót misszionárius közvetítésével angol és holland tehetős egyéniségek segítségét kérték emlékeztetve őket a korábbi békekötésben foglalt felelősségükre. Ez utóbbiak diplomáciai közbelépése, illetve az a tény, hogy Ferenc Józsefnek Anglia barátságára ekkor nagy szüksége volt, sarkallhatta a császárt rendelete visszavonására.⁹⁵ Ha nagyító alá vesszük e két megközelítést, először is felmerül a kérdés, hogy milyen forrás alapján alakultak ki ezek az állítások. Zoványi azt írja, hogy mind a kettő Török Pál elbeszélésén⁹⁶ alapul, aki maga az első állítás mellett foglalt állást, amikor 1881 tavaszán az egyházkerületi gyűlés előtt püspöki jelentésében megemlékezett a nemrég elhunyt Benedek tábornagyról, mégpedig úgy, hogy köszönetet mondott neki közbenjárói tevékenységéért, amelynek következtében a császár visszavonta rendeletét. A második állítást maga Zoványi is alaptalannak találja, hiszen állítása szerint egyrészt sem a vestfáliai békében, sem pedig a korábban létrejött más békékben nincs említve a linczi béke, így nem bizonyított annak megerősítése, másrészt a protestáns hatalmak sohasem vállaltak garanciát a magyar protestánsok vallásszabadságáért, vagy akárcsak a vestfáliai békében leírtak megtartásáért, legkevésbé pedig Angliát érdekelte mindez.⁹⁷ Az feltételezhető, hogy mivel a magyar protestánsok nemcsak a hazai, de a külföldi közvéleményt is tájékoztatták helyzetükről, egyik-másik protestáns hatalmasság közbenjárt az érdekükben, aminek lehetett akkora hatása a bécsi közhangulatra, hogy kellően előkészítse Benedek tábornagyról közbenjárását és annak eredményes voltát.

Révész Kálmán különösen Zoványinak arra a fejtegetésére reflektál, miszerint külföldi segítségkérés nem történt. Ellenkezőjét állítva Révész Imre írásaira hivatkozik, aki erről teljes részletességgel beszámolt, s ebben egyértelmű bizonyosságát adta, hogy Tisza Kálmán és a bécsi nagykövetség titkára közötti beszélgetés indította el az eseményeket, s jutottak el az iratok nemcsak az angol nagykövetség, de III. Napóleonig is. Tisza Kálmán 1860. július 8-án a Sárospataki Főiskola ünnepségén négy szemközt osztotta meg Révész Imrével az információt, miszerint „ügyünknek már ekkor történt felszabadulását az angoloknak köszönhetjük.”⁹⁸ Révész Kálmán Révész Imre álláspontját képviseli, amikor Benedek tábornagy szerepét kétségbe vonja, s teljes meggyőződéssel azt írja, hogy a pátens visszavonását „főképpen és első sorban az angoloknak, az angol

---

⁹⁴ Beksics Gusztáv alapján a külföldiek figyelmét felhívták arra a tényre, miszerint az I. Rákóczi György által megkötött linczi békét (amely az erdélyi és magyar protestánsok vallásszabadságát és önkormányzatát biztosította) az 1648-i vestfáliai béke (Európa államainak rendezését biztosította) megerősítette, s ezzel a magyar protestánsok vallásszabadságát az európai protestáns államok, többek között Anglia, Hollandia, Svédország és Poroszország garanciája alá helyezte.

⁹⁵ ZOVÁNYI Jenő: A pátens visszavonásának körülményei, in: *Protestáns Szemle 1903/15.*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903. 465.

⁹⁶ Török Pál látogatását Benedek tábornagynál lásd bővebben KÁRMÁN Pál: Történelmi emlékek, in: *Protestáns Szemle 1893/5.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893. 238-241.

⁹⁷ ZOVÁNYI, 1903. 466-469.

⁹⁸ RÉVÉSZ Kálmán: A pátens visszavonásának körülményei, in: *Protestáns Szemle 1903/15.*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903. 533-534.

diplomácia erélyes fellépésének” köszönhetjük.⁹⁹ Majd ezt alátámasztandó Révész Imre egyik levelére hivatkozik, amelyet Hegedűs Lászlónak írt 1860. május 23-án, még mielőtt Tisza a pataki kijelentést tette volna. „...Benedeknek nem nagy hatását látom; azt pedig tudom, hogy a báró¹⁰⁰ páratlan hősiesség buzgalommal, elszántsággal és kitartással hatott, január óta folyvást, nemcsak a kormányra, de a külföldre is.”¹⁰¹

A Sárospataki Kollégium a 18-19. században a hazai reformátusok második legnagyobb iskolája.¹⁰² E fejezetben belül vázlatosan ismertetjük azokat az eseményeket, amelyek meghatározták az oktatást és az intézmény életét. Annál is inkább szükségesnek látjuk ezt, mivel a Türelmi Rendeletet követő évtizedekben különösen fontos változások jellemezték az iskola életét. Ezeket a fontos tanulmányi, gazdasági, társadalmi, tantervi és strukturális változásokat vesszük sorba.

A Sárospataki Kollégium történetével kapcsolatos íráskorok száma bőszeges. Az intézmény volt tanárai és diákjai tollából számos írás látott napvilágot. Ezek között találunk kisebb-nagyobb terjedelmű könyveket, egy-egy tanulmányt, közleményt. Ugrai János szerint ezek felkutatása maga teljes mivoltában lehetetlennek tűnő feladat.¹⁰³ Ugyancsak ő fogalmazza meg, hogy ez a bőszeg megtevesztő, mert ez csupán az 1945 előtti könyvészeti anyagra jellemző, amelyeknek többsége nem nélkülözi a szerzők lokálpatriotizmusának és felekezeti jellegű elfogultságának jeleit, éppen ezért kutatási és publikálási módszerek miatt nem felelnek meg a tudományos elvárásoknak.¹⁰⁴ Mind ebben a fejezetben, mind pedig a későbbiekben éppen ezért a Kollégium 18. század végi és 19. századi életét bemutatandó igyekszünk az utóbbi időben keletkezett forrásokra támaszkodni. Ezek mellett azonban elengedhetetlennek tartjuk egy-egy korábbi forrást is megemlíteni és felhasználni, ami részletesebben foglalkozott az intézmény 19. századi életével.

A felvilágosult abszolutizmus egyház- és valláspolitikája mellett az iskolázás fejlődésére gyakorolt hatása is számottevő. Szokás a pedagógia vagy a nevelés századának is tekinteni a felvilágosodás korát. Gondolkodói tudatosan hirdették az eddigi gondolati és társadalmi struktúrák teljes átalakítását, amiben az iskoláknak elsőrendű jelentőséget tulajdonítottak. A 18. század utolsó és a 19. század első harmadában az oktatásügy fontos részét képezte hazánkban a haladó és konzervatív erők közötti országos és helyi vitáknak. Sőt a nyelvújítás mellett a 19. század első évtizedeiben az iskolaügy szolgáltatta a legtöbb vitát, mégpedig a korszerűsítés és annak korlátozott megvalósítása kérdésében. A felvilágosodás korának maradandó vívmányai természetesen

---

⁹⁹ RÉVÉSZ, 1903. 534.

¹⁰⁰ Báró Vay Miklósról van szó, aki valóban élharcos volt a pátens elleni küzdelemben, s már a Bécsbe menő küldöttségnek pesti megállásuk alkalmával elmondta, hogy a berlini Kreuzzeitungból tudja, hogy az angol követség vagy minisztérium ügyekben hivatalos felszólítást intézett a bécsi minisztériumhoz, amelyre a bécsiek egy önmagukat mentegető választ adtak.

¹⁰¹ RÉVÉSZ, 1903. 534.

¹⁰² UGRAI, 2007. 10.

¹⁰³ UGRAI, 2007. 21.

¹⁰⁴ UGRAI, 2007. 21.

eredményezték a nevelésfilozófiai és gyakorlati oktatás kérdéseinek kiterjedését, folyamatosságát. A megújult gondolkodáshoz megújult tartalomra, új nevelési program megfogalmazására volt szükség. Európában ez a folyamat nem önmagától, hanem uralkodói közbeavatkozás révén indult meg. A 18. századi centralizációs törekvések első jele volt a Mária Terézia által kiadott 1777-es I. Ratio, amely az oktatás megreformálására tett első uralkodói kísérlet volt, több okból sem valósult meg. Ennek legfőbb oka az egységes protestáns elutasítás volt. Az I. Ferenc által 1806-ban kiadott II. Ratio, okulva az előzményeken, a katolikus iskolák sorsát határozta meg a reformkor végéig, amelyek ennek alapján azonos szabályok szerint működtek. A protestánsok az I. Ratioval szembeni passzív ellenállással ragaszkodtak az oktatási intézményekben az 1781-es törvény általi jogaikhoz, autonómiájukhoz és saját oktatási szisztémájukhoz.¹⁰⁵ Ragaszkodásukkal egészen a 19. század közepéig megőrizhették különállásukat olyannyira, hogy az egyes protestáns iskolák között alig volt hasonlóság. Ragaszkodtak iskoláik sajátosságaihoz, az anyaiskolához és az ahhoz kapcsolódó partikuláris rendszerhez.¹⁰⁶ Ebben különösen élen jártak az átlagosnál színvonalasabb kollégiumok és líceumok, amelyeknek döntő szerepük volt abban is, hogy a 19. század első felére hazánkban ne alakuljon ki egységes, átjárható, az uralkodó által könnyen ellenőrizhető és irányítható rendszer.¹⁰⁷

A Sárospataki Kollégium életét a 18. század végétől a fejlődés jellemzi. A törvényekben biztosított jogainak megfelelően igyekezett kiaknázni lehetőségeit. A 18. század végén és a 19. század elején számos esemény pezsdítette fel az iskola életét. Ekkor indul meg a hazai mozgalomhoz kapcsolódva a magyar nyelv fontosságának, a nemzeti szellem iskolákon belüli ébresztésének ügye. Ez az időszak volt az új tantervek születésének, a reformok iskolai szinten megnyilvánuló, tanár és diákéletet megmozgató hatásának, a tananyagváltozásnak az időszakai is.¹⁰⁸ Új tanszékek felállításának, új tanári állások születésének és kinevezéseinek, a gazdaság átalakulásának és a nagy építkezéseknek az ideje is volt ez. Mindemellett pedig sok megpróbáltatást is tartogatott ez az időszak a Kollégium számára különösen a szabadságharc utáni időszakban.

A Sárospataki Kollégium az alapítástól kezdve igyekezett szilárdan megőrizni az oktatásban elfoglalt kulcsfontosságú szerepét, s ennek megfelelően rendkívül összetett feladatkörrel rendelkezett. Elemi-, közép- és felsőfokú képzés folyt falain belül. Az egyes évfolyamokon a képzési idő, a tananyag többször is változott, de mindez nem jelentett eltérést legfontosabb célkitűzésétől

---

¹⁰⁵ UGRAI János: „A nemzeti előhaladás nevezetes időszaka” 1777-1849, in: DIENES Dénes–UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 68-69.; UGRAI, 2007. 36-38.

¹⁰⁶ Ezzel kapcsolatban lásd bővebben DIENES Dénes–UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium partikulái*, in: LUKÁCS Olga–DIENES Dénes (szerk.): *A református oktatás a Kárpát-medencében 1690-1918 között*, Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2009. 57-76.

¹⁰⁷ UGRAI, 2013. 69.

¹⁰⁸ Lásd bővebben SZINYEI Gerzson: Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbéli életéből, in: *A Sárospataki ev. ref. főiskola (akadémia és gimnázium) értesítője az 1894-95. iskolai évről*, Sárospatak, 1895. 13-48.

és funkciójától, a lelkészképzéstől még a korszakban erőteljesen jelentkező, a mindennapi életben jobban hasznosítható természettudományos és gazdasági ismeretek előretörésekor sem.

A hazánkban lévő intézményekhez hasonlóan, a Sárospataki Kollégium a kialakult struktúrájával szinte minden korosztály igényeit kielégítette. Az elemi képzés után nyújtotta a magasabb latin műveltséget kínáló gimnázium az erre épülő lelkészi vagy világi értelmiségi képzést. Az alapfok a kisiskolák funkcióját látta el, amelyben az első és második elemi osztályt (*classis*) 1803-ban összevonták. A helyi vagy a közeli települések adták felvevő területét. A középfokú vagy gimnáziumi képzésben eltöltött idő többször változott. 1796-ig ötosztályos volt, majd később hatra, 1803-tól pedig nyolc évfolyamosra növelték a képzést.¹⁰⁹ Az akadémiai szint *togatus* és *nontogatus* hallgatók részére nyújtott tanulási lehetőséget. Az egyházi öltözéket viselő *togatusok* nyolc, a jogi pályára készülő *nontogatusok* pedig négy évig tanultak. A képzés ideje csupán iránymutató volt, a diák tanulmányi előhaladása és tervei függvényében változhatott.¹¹⁰ Rácz István a magyarországi felsőoktatási intézmények hiányosságaként fogalmazta meg, hogy mivel nem állt módjukban doktori cím adományozása, nem végezhettek el maradéktalanul tudósképzésüket, így a magyar diákok számára erre külföld nyújtott lehetőséget. Az akadémiákon a professzori alkalmazás előfeltétele volt a külföldi egyetemeken való magasabb tudományok és tudományos fokozatok megszerzése.

A Kollégium a Tiszáninnyi Református Egyházkerület megalakulása után (1735) egyházi és világi vezetéssel egyaránt rendelkezett. Ennek megfelelően a szervezeti-igazgatási struktúráját az egyházi és világi kettős vezetés adta. A legfőbb vezetést az egyházkerület élén álló szuperintendens, a világi főgondnok és az egyházkerületi közgyűlés gyakorolta. Távlati kérdésekben az évente három-négy alkalommal összeülő egyházkerületi gyűlés döntött. A közgyűlés volt hivatott döntéseket hozni tanulmányi, erkölcsi, anyagi, személyi és költségekkel járó ügyekben. A püspököt, mint az egyházkerület vezetőjét mindenről tájékoztatni kellett, aki sokszor személyétől, tekintélyétől, befolyásától vagy elszántságától függően kezdeményezővé vagy éppen irányítóvá válhatott fontosabb ügyekben. Fontosabb kérdésekben, amelyek sürgőssé váltak és a helyiek erejét meghaladták, a szuperintendencia *deputatio* (bizottság) kiállítását rendelhette el. Folyamatosan ilyen deputációk foglalkoztak a Kollégiumot érintő számos területtel: beszerzendő tankönyvek listájával, a Kollégium éves beosztásának módosításával, tőkepenzkek kihelyezésével, diáktanítók kinevezésével, a szenior év végi számadásával, botrányok vagy visszaélések, konfliktusok kivizsgálásával, tanulmányi rend módosításával.¹¹¹

---

¹⁰⁹ SZINNYEI Gerzson: *Az osztályok elnevezése a sárospataki főiskolában eleitől fogva*, Kézirat, Sárospatak, [é.n.] SRKTGyKt. 2172.

¹¹⁰ ELLEND József: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt, II. közlemény, in: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Századok*, 1914. 697.

¹¹¹ UGRAI, 2077. 62-63.; UGRAI, 2013.76.

A jogok és a köteleességek megoszlottak az iskola belső irányításában a professzorok és a diákönkormányzat tagjai között. Az iskolai testület élén az intézmény vezetője, a rector-professor állt, akit rotációs rendszerben évente választottak. Munkakörét képezte a tanítási feladatain túl az egyházkerületi, püspöki vagy főgondnoki döntések végrehajtása is. Az iskola többi professzora véleményező, illetve javaslattevő joggal bírt. Komoly szerep hárult az iskolai élet és a gazdálkodás területén a diákönkormányzatra.¹¹² A legfőbb diáktisztviselő a szenior¹¹³ volt, akit 1797 óta a teljes kollégiumi ifjúság választott. Tagjai a legkiválóbbak közül (primariusok) kerültek ki. Munkakörének¹¹⁴ megfelelő javadalmazása biztos megélhetést és külföldi tanulmányutat is biztosított számára. Helyettese a contrascriba volt, aki a gazdálkodás felügyeletében segítette.

A Kollégiumban az oktatással foglalkozók három csoportja ismeretes. A professzorok, akiket a magasabb tudományok professzorainak neveztek akadémiai szinten tanítottak. Képességüket hazai tanulmányaik után külföldi egyetemeken való tanulással s írói tevékenységükkel bizonyították.¹¹⁵ A humaniorum professzorok a gimnáziumi képzésben, a diáktanítók pedig az alsóbb és időnként a magasabb osztályokban töltötték be fontos szerepet. A tantestület alakulásában és összetételében a 18. század végétől figyelhetünk meg változást. Az 1790-es években nőtt a professzorok száma, továbbá 1796-tól megjelentek a gimnáziumi tagozat felső négy osztályában az állandó, felnőtt tanárok, a humaniorum professzorok. Ezek mellett időnként megjelentek speciális feladatokkal megbízott tanárok, illetve szerves részét képezték az iskola mindennapjainak a diáktanítók. A professzorok amellet, hogy egy-egy tudomány tanításáért feleltek, évenkénti váltásban, mint rector-professzorok kivették részüket az iskola napi ügyeinek intézéséből. A professzorok létszáma a katedrák számának változásával alakult. 1793-ban négy professzor volt, az 1800-as évek elején számuk hétre növekedett azáltal, hogy megalakult a jogi katedra, majd a 19. században a teológiai tanszék gyakorlati teológiai és dogmatikai katedrára osztásával, illetve a természettudományok tanításával bővült a professzori jelenlét. Mindezekkel az előljárók nem lévén megelégedve, más tanszékek alapításával is kísérleteztek a 18. század végén és a 19. század elején.¹¹⁶ Ezek közé tartozott az 1796-ban bevezetett rajztanítás.¹¹⁷ A tantestület fontos részét képező humaniorum professzorok alkalmazását a Kollégiumban a képzési funkciók átalakulása hívta életre. Az egyre nagyobb számban gimnáziumi oktatásra jelentkezők, majd az azzal meg is elégedő diákok létszáma megkövetelte az állandó, szakavatott tanárok alkalmazását a középfokú oktatás-

---

¹¹² UGRAI, 2013. 77.

¹¹³ Ellend József szerint a togatus hallgatók kötelező tanulmányaik befejezése után szívesen maradtak a Kollégiumban, hogy tanítással és még tanulással tovább képezzék magukat, de többen annak reményében, hogy szeniori tisztet is nyerhetnek, aminek jövedelméből külföldi tanulmányt biztosíthatnak maguknak.

¹¹⁴ Lásd bővebben UGRAI, 2007.65-66.

¹¹⁵ ELLEND, 2014. 698.

¹¹⁶ Lásd bővebben UGRAI, 2013. 94.

¹¹⁷ Lásd bővebben BARÁTH Béla Levente: Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között, in: *Zempléni Múzsza* 2005/3. 29-38.

ban.¹¹⁸ Ez az 1797-től megjelenő tisztség – ekkor már négy humaniorum professzor dolgozott – a szakszerű középiskolai képzés alapjainak megteremtője volt.¹¹⁹

A praepceptorok, vagyis a diáktanítók szerepe az iskola életében szinte mindvégig meghatározó volt. Az alsóbb négy osztályban kizárólag ők foglalkoztak a diákokkal, s időnként magasabb osztályokban is fontos feladatot láttak el. Funkciójuk szerint a diáktanítók négy csoportba oszthatók: classis-praeceptor,¹²⁰ praeses,¹²¹ privatus praeceptor,¹²² collaborator.¹²³ Nem mindenki kaphatott diáktanítói hivatalt. Ezen állások odaítélésénél megvizsgálták a tanuló erkölcsét, tanulmányi eredményét és anyagi helyzetét egyaránt. A Kollégium ezekkel a feladatkörökkel, illetve az utánuk járó jövedelemmel a diákok szociális helyzetén kívánt javítani. A diáktanítók és diákjaik kapcsolata rendszertelen volt. 1818-tól azonban az új tanterv értelmében bevezetésre került a diáktanítók felvezető rendszere, aminek következtében a tanítók évekig kísérhették tanítványaikat a következő osztályokba.¹²⁴

Korszakunkban egy protestáns oktatási intézmény életének – önfenntartása érdekében – a gazdálkodás fontos része volt. A hagyomány és a közhiedelem nagyon sokáig úgy tartotta, hogy a Sárospataki Kollégium adományokból tartotta fenn magát s biztosította működését.¹²⁵ Ez az állítás azonban csak részben állja meg a helyét. A Kollégium gazdálkodásával kapcsolatban Hörcsik Richárd készített átfogó munkát.¹²⁶ Hasonló témában született meg Ugrai János 2009-ben¹²⁷ megjelent kötete, amely a Kollégium gazdálkodását az 1815. évben vizsgálja.¹²⁸ Mindkét munka betekintést ad abba a bonyolult gazdasági helyzetbe és folyamatba, amely az iskola önfenntartását fedezte. Ugyancsak ezzel a témával foglalkozó terjedelmesebb tanulmány jelent meg Hörcsik Ri-

---

¹¹⁸ ELLEND, 2014. 698.

¹¹⁹ UGRAI, 2013. 94-95.

¹²⁰ Eleinte minden gimnáziumi csoportban tevékenykedett. Feladatköre a humaniorum professzor munkába állásával az alsóbb négy évfolyamra korlátozódott.

¹²¹ Öregdiák, tanársegéd egy-egy professzor mellett a héber és görög nyelv begyakoroltatásában, illetve az énekhar vezetésében.

¹²² Magántanító, korrepetálási és mentori feladatokat látott el. Konkrét feladatköre a lecke kikérdezése és begyakoroltatása, fiatalabb tanítványaik szabadidejének felügyelete, s a kicsik felvigyázása.

¹²³ Segédtanító. Csoportfelügyelői és tanár-helyettesi funkciókat töltött be.

¹²⁴ UGRAI, 2013. 95.

¹²⁵ Lásd ezzel kapcsolatban ELLEND József: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt, I. közlemény, in: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Századok*, 1914. 597.

¹²⁶ HÖRCSIK Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete 1800-1919*, Sárospatak, 1996. 173.

¹²⁷ UGRAI János (szerk.): *Az utolsó százig, a Sárospataki Református Kollégium gazdálkodásának átvilágítása 1815-től*, SRKTGy, Sárospatak, 2009. 107.

¹²⁸ Az 1815. és az azt megelőző évek Ellend József írása szerint az iskola életében nagyon nehéz időszaknak bizonyultak egészen annyira, hogy még a tanári fizetéseket sem tudták kifizetni. Következményeként az alig munkába állt humaniorum professzorok, továbbá az akadémiai professzorok az iskola elhagyását látták megoldásnak. ELLEND, 1914. 605.; Ezt az állítást Szinyei Gerzson a cikkre reagálva vitatja mondván, hogy a későbbiekben sokkal mostohább helyzetben volt a Kollégium. SZINYEI Gerzson: „A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt”, in: *Sárospataki Református Lapok 1915/XI.* 59-60.

chárd egy másik, 2007-ben megjelent kötetében.¹²⁹ Ezek, illetve más források alapján elmondhatjuk, hogy a Kollégium bevételei több forrásból származtak. A bevételek közé sorolható az eseti jellegű felajánlások, végrendeleti hagyatékok, adománygyűjtő akciók mellett az iskola átgondolt gazdálkodása, amelynek egyik alapja a hagyományos majorsági gazdálkodás volt.¹³⁰ Szőlőbirtokai¹³¹ mellett rendelkezett réttel, mészárszékkal, kőbányával, malommal, kocsmákkal.¹³² A gazdálkodás megszervezése és ellenőrzése éppúgy része volt az egyházi, mint a világi vezetésnek. A napi ügyvitel azonban csaknem kizárólag a diáktisztviselőkre maradt. A nehéz fizikai munkát felnőtt napszamosokkal oldották meg, de egyre inkább előtérbe került a diákmunka. A 19. század elején egyre több ellenzője lett ennek a gyakorlatnak, épp a tanulmányokra való összpontosítás érdekében. A probléma kollégiumi gazda feladatkör kialakításával oldódott meg. A majorsági gazdálkodás nehézsége, az évről-évre romló helyzet, a fenntartói háttér hiánya a 19. század elejétől új, korszerűbb megoldás keresésére ösztönözte az intézményt. A hitelnyújtásban találta meg az új gazdasági alapot, amellyel saját régiójában a gazdasági motor szerepét is betöltötte.¹³³

Az egyházi vezetés mellett rendkívül fontos szerep jutott a világi főgondnoknak. Minden esetben tehetős, befolyásos, áldozatkész főúr töltötte be ezt a tisztséget, akinek a legfontosabb feladatai között az új támogatók szerzése, a nagyobb beruházások pénzügyi alapjainak előteremtése és az iskola világi fórumokon való képviselése állt. Vagyis a Kollégium anyagi működőképességének, az egész gazdálkodási mechanizmusának és minőségi munkájának kulcsszereplője volt, akihez szinte naponta fordultak az iskola vezetői problémákkal. Ugyanakkor pedig beszámoló kötelezettséggel is tartozott felé az iskola. A 18. század végén és a 19. század elején a Kollégiumnak egyik ilyen nagy jelentőségű gondnoka Vay József volt. Munkájának köszönhetően számos változás keletkezett az intézmény életében a 18. század végén.¹³⁴ Ezek a változások határozták meg az iskola 19. századi életét is. Köztük említhető a Litteraria Deputatio tevékenysége. Említettük már, hogy azokban a munkákban, kérdésekben és döntésekben, amelyeket helyi szinten az iskola nem tudott elvégezni, a szuperintendencia deputációk felállítását rendelte el. Ilyen volt a Litteraria Deputatio, amely kifejezetten a Kollégium tantervi reformjainak előkészítésével foglalkozott. Ennek az egyházkerületi bizottságnak joga volt javaslatokat tenni a tananyag belső szerkezetének és ezáltal az iskola funkciójának megváltoztatására.¹³⁵ Vay ösztönzésére több ízben is összeült a bizottság. Így az iskola neki köszönhette az 1796-os és az 1810-es haladó szellemű pa-

¹²⁹ HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodása 1800-1941; Szőlészet és borászat a XIX. századi sárospataki kollégiumban, in: HÖRCSIK Richárd: „*Bodrog partján vagy egy város...*” tanulmányok Sárospatak történetéből, Napkút, Budapest, 2007. 121-144.; 146-165.

¹³⁰ UGRAI, 2007. 75-91.

¹³¹ A szőlőbirtokokkal kapcsolatban bővebb információ HÖRCSIK, 2007. 146-159.

¹³² ELLEND, 1914.599.

¹³³ UGRAI, 2013. 79-81.; ELLEND, 1914. 600.

¹³⁴ KÖDÖBÖCZ József: *Tanítóképzés Sárospatakon*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 35.

¹³⁵ UGRAI, 2013. 91.

taki tanterv életbe léptetését, amelyeken belül a reáltárgyak szerepe és a gyakorlatias szellem oktatáson belüli következetes érvényesítése a legmeghatározóbb. A magyar nyelv jogaiért¹³⁶ a tanításban országos szinten is elsőként lépett fel a pataki iskola. Az 1818-tól akadémiai szinten is magyar nyelven való tanítást előíró határozat messzemenően megelőzte hazánkban azt a nemzeti törekvést, amely 1844-ben országgyűlési döntéssé vált. Ködöböcz József írja, hogy a pataki Kollégium haladó szellemű tanárai hamar rájöttek arra, hogy tudósokat lehet képezni idegen nyelven, de a nemzet minden rétegét átható műveltség csak anyanyelven lehetséges.¹³⁷ Majoros András idézi, mikor így szól: „Mi nevelné jobban az értelmes emberek számát, mint a mindenektől értett, anyai tejjel beszívott nemzeti nyelven intézett oktatás.”¹³⁸ Természetesen a magyar, mint tanítási nyelv megosztotta a tanári kart. A latin nyelvhez ragaszkodók arra hivatkoztak, hogy a pataki diákok ezzel hátrányos helyzetbe kerülnek a más intézményekben végzettekkel szemben, ahol a tanítási nyelv továbbra is a latin volt. A két irányzat – a latin és a magyar nyelv – közötti küzdelem még jó ideig meghatározta az iskola életét.¹³⁹ Kisebbit kitérőt jelentett a magyar nyelv egyértelmű eltörlését jelentő 1828-as tantervi korrekció, amivel csaknem tíz évig ismét latin nyelvű lett a tanítás.¹⁴⁰ Később azonban bizonyos megkötésekkel újra a magyar nyelv került előtérbe. Bajkó Mátyás szerint az 1828-as tanterv nem változásokat, sokkal inkább csonkításokat léptetett életbe, s ennek időszaka a Kollégium életében a legsötétebb időszakot jelentette, hiszen vele visszatért a már régen korszerűtlenné vált latin iskolakultúra uralma.¹⁴¹ Ugyancsak ő állapítja meg az 1837-ben elkészített és életbe léptetett tantervvel kapcsolatban, hogy az egyesek szerinti „vaskor” inkább a kibontakozás volt abból az állapotból, amelybe az 1828-as süllyesztette az iskolát, mivel abból az állapotból csak kiemelkedni lehetett, mélyebbre süllyedni nem.¹⁴² Nem állítja, hogy a pataki iskola reformkori virágkora volt, de nem is nevezhető vaskornak, hiszen az oktatás tartalmát szélesebbé tette, mint az előző korszak. Kompromisszumok árán, de létrejött a kiegyenlítődé a humán irányú képzés és a reáltárgyak oktatása között, és teljes diadalt aratott a magyar nyelvű tanítás.

Az iskolában végbemenő reformok hívták életre az új nyomda létesítését is, amelyben szintén nagy szerepe volt Vaynak.¹⁴³ A 19. század első évtizedeiben zajló építkezés szervezésére és

---

¹³⁶ 1796-ban még csak azok számára írták elő, akik nem készültek lelkészi pályára, majd 1810-től már a gimnáziumi tagozaton is a magyar nyelv tételes tanulását sürgették, 1818-tól pedig az akadémiai tagozaton is a magyar lett a tanítás nyelve.

¹³⁷ KÖDÖBÖCZ, 1986. 25.

¹³⁸ KÖDÖBÖCZ, 1986. 25.

¹³⁹ GULYÁS József (összeáll.): *A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története*, Sárospatak, 1931. 34-38.; KÖDÖBÖCZ, 1986. 35-36.; ROMÁN János: *A Sárospataki Kollégium, Képzőművészeti Alap*, Budapest, 1956. 28.

¹⁴⁰ UGRAI, 2013. 91.

¹⁴¹ BAJKÓ, 1976. 54-56.

¹⁴² BAJKÓ, 1976. 56.

¹⁴³ GULYÁS, 1931. 34-38.; KÖDÖBÖCZ, 1986. 35-36.; ROMÁN, 1956. 28.

az országos teendői miatt leterhelt Vay tehermentesítésére hozták létre 1807-ben az algondnoki tisztséget.¹⁴⁴

A 18. századi építkezések¹⁴⁵ után a Kollégium történetében kiemelt szerepet kapott a Rákóczi utcai főépület építése. Több új épülettel bővült az iskola, mégis már a 19. század elejére helyszűkével néztek szembe, s felmerült egy új épület építésének a terve. A Nagy Kollégium építéséről szóló tárgyalások 1801-től kezdődtek. Ezt egy ötéves előkészület követte. Legnagyobb gondot az anyagi alapok előteremtése okozta. Szombathi János rektor-professzor 1801 decemberében levelet írt mindazokhoz, akiktől támogatást remélhetett az iskola, arra kérve őket, hogy egy-egy kamra építési költségeit vállalják fel. A következő évben megkezdődött az építési anyagok beszerzése.¹⁴⁶ A külföldi segítségkérés sikertelensége új alapokra helyezte az építkezési gazdálkodást.¹⁴⁷ 1805-ben külön pénztárt hoztak létre a főépület költségeire, ami 1845-ben fejezte be munkáját a végleges elszámolással. 1806. szeptember 23-án ünnepélyes keretek között tették le az Új Épület vagy Nagy Kollégium első alapkövét.¹⁴⁸ Tervezője nem ismert. A hagyomány Nyíri István nevéhez köti. Erre nézve pontos adataink nincsenek, annyi azonban bizonyos, hogy az építkezési munkálatok felügyeletével őt bízták meg, amit végig fáradtságot nem kímélő, rendkívüli odafigyeléssel végzett.¹⁴⁹ Az építkezési munkálatok egészen 1815-ig zökkenőmentesen haladtak.¹⁵⁰ Vay József betegeskedése miatt 1815-től Lónyai Gábor vette át az építkezés irányítását. Az Új Épület 1824-re tető alá került, s 1829-ben már több diákszoba is lakhatóvá vált. Ugyanebben az évben a költségekkel¹⁵¹ kapcsolatos szeniori számadásra is sor került. 1827 és 1834 között épült a Pollák Mihály által tervezett nagy könyvtárterem. 1834-ben érkezett Kassáról a mennyezeti festés elkészítésére két tervvel a környék egyik leghíresebb festője, Linzbauer József. Az akkori rector utasítása értelmében mindkét tervből kerültek fel motívumok a mennyezetre, illetve a munkálatok közé az oszlopsor, a karzat, valamint a polcok festése is bekerült.¹⁵² Súlyos károkat okozott és az egész építkezést hátravetette az 1834-ben bekövetkezett földrengés. A hibák kijavítása után kerülhettek a könyvtárterem polcaira a Kollégium féltett kincsei, a könyvek. Mivel a belső munkálatok sokkal tovább tartottak, mint ahogy azt eltervezték, ezért a végleges elszámolás az építkezési költségekről csak 1845-ben történt meg.¹⁵³

---

¹⁴⁴ UGRAI, 2007. 64.

¹⁴⁵ UGRAI, 2007. 91.

¹⁴⁶ HÖRCSIK Richárd: A Nagykollégium építése (1801-1849), in: *A Sárospataki Református Kollégium, tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 267.

¹⁴⁷ GULYÁS József: *Jegyzetek*, Sárospatak, 1937. 4-10

¹⁴⁸ HÖRCSIK, 1981. 270.;

¹⁴⁹ UGRAI, 2013. 82.

¹⁵⁰ HÖRCSIK, 1981. 270.

¹⁵¹ A költségekkel kapcsolatban lásd UGRAI, 2007. 91-93.

¹⁵² UGRAI, 2013. 82.

¹⁵³ HÖRCSIK, 1981. 270.; ROMÁN, 1956.31-39.; GULYÁS, 1931. 38-39.

A kor meghatározó tanáregyéniségei voltak Kövy Sándor, Barczafalvi Szabó Dávid, Nyíri István, Somosi János, Lácza Szabó József, Rozgonyi József, Szombathi János, Rozgonyi József, Kézy Mózes, Vályi Nagy Ferenc, Kálniczky Benedek, Sipos Pál, Magda Pál. Majoros András.¹⁵⁴

A Kollégium külföldi kapcsolatrendszere, vagyis a diákok peregrinációja a 19. századtól kezdve átalakult. A korábbi hagyományos angliai, hollandiai, svájci egyetemek vonzereje halványult, egyre kevesebb diák tervezett látogatást ezekre az egyetemekre. Ezzel szemben a sárospataki diákok egyre nagyobb számban részesítették előnyben külföldi tanulmányaik céljaként a német protestáns egyetemeket. Göttingen, Odera-Frankfurt, Marburg, Erlangen lettek az új célpontok. A század közepére pedig, mivel már Göttingen is elég elérhetetlennek látszott, Bécs és Berlin lett a leglátogatottabb. Az átstrukturálódás okai között részben anyagi, részben pedig az egyre lankadó kedv volt. Egyre kevesebben vállalták fel a két-három éves külföldi tartózkodást, mivel ezzel a munkábaállás ideje is kitolódott. Sokkal gyakoribbá vált, hogy egyéves tanulmányút megtételére vállalkoztak, s ebben az esetben a közeli egyetemek választása célszerűbbnek bizonyult. Természetesen az utazással járó költségek is csökkentették a peregrinusok számát. A pataki iskolán belül a diákok közül a szeniornak volt olyan jövedelme, amelyből megengedhette magának a külföldi tanulmányutat, a többi diák számára a minimális költség előteremtése is gyakran reménytelennek tűnt. A korábbi évek gyakorlatához képest jelentős csökkenés volt az olyan tanítói állásokban is, amelyeknek két-három évi munka után járó jövedelméből külföldre lehetett menni. Azok a diákok szerencsésebb helyzetben voltak, akiket az anyaiskola tanári székre kiválasztva küldött külföldi tanulmányútra, hiszen ebben az esetben a támogatást is nyújtotta hozzá.¹⁵⁵

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc a Kollégium életében is éreztette hatását.¹⁵⁶ A forradalmi események a pataki ifjúság körében is megmozdulásokat eredményeztek. A helyi posta épületéről lekerült a kétféjű sas, az egyházkerületi közgyűlés elé elkészült petíciójuk. A szabadság ügye sok akadémista számára jelentette a harcokban való részvételt Damjanich seregében.¹⁵⁷ Az 1848/49-es, de hasonlóképpen a következő tanév is nagy nehézségek között indult meg. Román János szerint a szabadságharc ideje alatt szinte nem volt iskola Patakon.¹⁵⁸ A szabadságharc utáni nehéz talpra állást¹⁵⁹ újabb nehézségek követték, amelyek következtében az iskola még súlyosabb politikai és gazdasági problémák elé nézett.

---

¹⁵⁴ Bővebb életrajzi adataikat lásd BAJKÓ Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 44-47.; UGRAI, 2013. 84-101.

¹⁵⁵ UGRAI, 2013.104-106.

¹⁵⁶ Lásd ezzel kapcsolatban MALLER Sándor: *Pataki századok*, Budapest-Sárospatak, 2006. 65-66.

¹⁵⁷ ELLEND József: Az 1848-49. évi szabadságharc és a sárospataki főiskola, in: SZÓTS Farkas (szerk.): *Protestáns Szemle 1912/28.*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1912. 144-153.

¹⁵⁸ ROMÁN, 1956. 40.

¹⁵⁹ UGRAI, 2013.117-118.

A forradalom bukása után a bécsi udvar a központosító abszolútizmus politikáját követte. Az osztrák kormányzat legfőbb célja a Habsburg-birodalom szétzilálódott egységének helyreállítása volt. E centralizáló törekvés jegyében felszámolták az ország viszonylagos függetlenségét: érvénytelenítették az 1848-as törvényeket, bevezették a német nyelvű közigazgatást. 1849-ben jelent meg Leo Thun minisztersége alatt az osztrák birodalom oktatásügyét szabályozó dokumentum az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, amely megszületésekor Magyarországot érintő kérdésekkel nem foglalkozott, csupán az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetét szabályozta. Ennek hatályát Magyarországra 1849. november 6-i keletkezéssel terjesztette ki a minisztérium *A magyarbani koronaországban az oktatásügy létszerűsítésének alapjai* című iratban. Az Organisations Entwurf bevezetése vegyes érzelmet szült. A nyílt elutasítástól az árnyalt megközelítésig terjedt a korabeli kritika. Az érintett intézmények és tanáraik többnyire elutasítóan fogadták, a németesítés eszközének, a függetlenségi eszme felszámolásának, a birodalmi szellem megnyilvánulásának tekintették.¹⁶⁰ Nem sokkal az Organisations Entwurffal megjelenése után adta ki Haynau 1850. február 10-én rendeletét, ami még inkább súlyosbította a Kollégium életét. A rendelet a magyarországi protestáns egyházak és iskolák autonómiájának felfüggesztésével létüket fenyegette. Ugyanakkor pedig társadalmi elszigetelődésüket is megcélozta azáltal, hogy a főgondnoki, gondnoki tisztségviselők munkáját felfüggesztette, ezzel megszüntetve szerepüket az iskola igazgatásában. A gyűlések betiltásával a megszokott feladatvégzés, mint pl. az év végi nyilvános vizsgák is lehetetlenné váltak.

Az iskola a nyilvánossága megtartásáért küzdött. Minden erőfeszítés ellenére a császári királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1853. február 11-i leiratában megtagadta az iskolától a nyilvánossági jogot.¹⁶¹ A következő évek ennek visszaszerzésével teltek, miközben az iskola gimnáziuma érdekében feladta jogi képzését. A kormány részéről pedig egy újabb protestáns egyházakat szabályzó rendelet volt előkészülőben. Közben 1851-ben Erdélyi János kerül tanárként a Kollégiumba.¹⁶² Személyében egy teljesen más perspektívájú egyéniséggel gazdagodott az intézmény. Számos korabeli kezdeményezés kötődik nevéhez. Tanítóképző Intézet építésével a kollégiumi építkezések kiléptek a központi telek keretei közül, amit követett az 1875-ben megépített új Tornacsarnok is.¹⁶³

A Kollégium 19. századi életében a nagy események közé tartozott az 1859 decemberében Kazinczy Ferenc születésének centenáriumi ünnepe Széphalomban, amelyen négyezer vendég

---

¹⁶⁰ HORÁNSZKY Nándor: 150 éves az Organisationsentwurf, in: *Új Pedagógiai Szemle 1999 szeptember*, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=35>, 2014. 11.12.

¹⁶¹ ELLEND József: Sárospataki főiskolánk küzdelmei, in: *Protestáns Szemle 1912/28*. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1912. 425.

¹⁶² MALLER, 2006. 66-67.; ROMÁN, 1956. 41.

¹⁶³ ROMÁN, 1956. 41.

vett részt. Ez az ünnepség annak a többéves előkészületnek volt egyik eleme, amelyet a Kollégium háromszáz éves fennállásának megünneplésére készítettek elő. Mintegy fél évvel később került sor erre a nagyszabású, két napon át tartó ünnepségre. A korabeli feljegyzések és becslések szerint mintegy 25-26 ezer ember kereste fel a két nap alatt Sárospatakot, hogy egyházuk és nemzetük függetlensége mellett hitet tegyenek. Ugrai János megjegyzése szerint az ünnepség eredeti célja kiegészült a Kollégium megmaradása melletti tüntetéssel és a reményteljes örömmel, miután az iskola néhány héttel korábban visszakapta nyilvánossági jogát.¹⁶⁴

A század végéig minden újraindulási és gazdasági nehézség ellenére a Kollégium életében a fejlődés figyelhető meg. Míg 1850-ben a szenior még csődöt jelentett és felállt a gazdasági válságtmány, a század második felében megindult a tanítóképzés, gyarapodott a gimnázium tanári kara, s újraindult a jogakadémia.¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ UGRAI, 2013.112.

¹⁶⁵ UGRAI, 2013. 118-120.

II. Zsarnay Lajos élete

II.1. Gyermekkor, hazai tanulmányok

Zsarnay Lajos 1802. január 1-jén született a Torna vármegyei Zsarnón.¹⁶⁶ Zsarnó a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákia része lett, a jelenlegi Szlovákia területén található Žarnov. A 19. században még jelentős magyar lakossággal bírt, ami ugyan napjainkra némi változást mutat, de a magyarság lélekszáma még mindig meghatározó. Állításunkat támasztja alá a 2011-ben Szlovákia területén készült felmérés, amelynek adatai szerint 405 lakosból 106 szlovák, 282 magyar, 1 ukrán, 1 cseh, 1 más és 14 személy nem nyilatkozott nemzetiségi hovatartozásáról.¹⁶⁷ A nemzetiségi politika következményeként ezen a településen is egyre több gyereket kénytelenek a szülők szlovák nyelvű iskolákba adni, továbbá a felnövekvő társadalom részben házassági, részben érvényesítési gyakorlata következtében átveszi a terület hivatalos nyelvét, ami némiképpen átalakítja a nemzetiségi mutatót, s a felnövekvő nemzedék ebbe nő bele. Jelenleg Zsarnón még több a magyar lakos, mint a szlovák. Többféle felekezet található a községben. A reformátusok temploma 1810-ben épült. A már említett statisztikai adatok mellett a község felekezeti megoszlását is pontosan meg tudjuk mondani. 2011-ben 248-an vallották magukat római katolikusnak, 11-en görög katolikusnak, 1 evangélikusnak, 104-en reformátusnak és 1 Jehova tanújának, 1 másnak, 11 ateistának, 28 pedig nem vallotta be vallását.¹⁶⁸ Az adatok tükrében láthatjuk, hogy Zsarnó még napjainkban is nagyobb részt magyar lakosú község, melyben élő református gyülekezet van Porubáné Fülöp Anna lelkész pásztorolásával.

A Zsarnay család Torna vármegye ősi nemesi családjai közé tartozott.¹⁶⁹ Maga Zsarnay is nemesi előnévként vette fel szülőfalujának nevét, s az egyháztörténelemben zsarnói Zsarnay Lajosként vált ismertté. Apja Zsarnay Ferenc közbirtokos, anyja Csécsi Zsuzsanna nemes.¹⁷⁰ Házasságukból három gyerek született: Ferenc, Lajos, Imre. Mindhárman rendkívül szorgalmas és tehetséges diákjai voltak a Sárospataki Református Kollégiumnak. Ferenc nem fejezte be tanulmányait,¹⁷¹ inkább a sokat szenvedett, s korán megözvegyült anyja mellett maradt és földműveléssel foglalkozott. Imre jogi pályára lépett. Késmárkon és Losoncon volt jogtanár, majd Torna vármegye tisztviselője, később alispánja. Tehetsége s hozzáértése miatt többször választották Torna vármegye országgyűlési követének is.¹⁷² Apjuk korán, 1809-ben meghalt, így a három fiút anyjuk,

¹⁶⁶ Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, [1865]. 58.

¹⁶⁷ <http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf> 2014.04.09. 71.

¹⁶⁸ http://portal.statistics.sk/files/obce_v2-nabozenske-vyznanie.pdf 2014.04.09. 149-150

¹⁶⁹ NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 11. köt., Ráth Mór, Pest, 1865. 450.

¹⁷⁰ Csécsi Zsuzsanna Ifj. Csécsi János pataki kollégiumi tanár unokája.; Zsarnay Lajos, sureintendens, in: *Vasárnapi Újság 1865/44*. 549.

¹⁷¹ Vasárnapi Újság, 1865. 549.

¹⁷² NAGY, 1865. 450.; Zsarnay Lajos. hu.wikipedia.org/wiki/Zsarnay_Lajos, 2013.06.27.; Vasárnapi Újság, 1865. 549.

a kiváló pataki tanár, Csécsi János unokája nevelte fel. A Sárospataki Kollégiumnak a híres Csécsi (Tsési) család két tanárt is adott: id. Csécsi Jánost¹⁷³ és az ifj. Csécsi Jánost.¹⁷⁴ A források alapján nem egyértelmű az a közlés, miszerint Csécsi Zsuzsanna az ifj. Csécsi János unokája. Tudunk arról, hogy Csécsi János megnősült, de felesége 1730-ban meghalt. Házasságából egy lánygyermek született. Arra nézve, hogy újranősült volna, nincs adat.

Zsarnay Lajos első iskolái a zsarnói és a szépsi oktatási intézmények voltak.¹⁷⁵ A magyar iskolahálózat kiépítésében a Sárospataki Kollégiumnak nagy érdemei vannak. Ebben a folyamatban a partikuláris iskolarendszer¹⁷⁶ meghatározó szerephez jutott. A Dienes Dénes által 2001-ben szerkesztett és kiadott kötet a Sárospataki Kollégium partikuláit dolgozza fel. A kimutatás alapján tudjuk, hogy a zsarnói iskola¹⁷⁷ nem tartozott a partikuláris iskolák közé, a Szepsiben működő azonban igen.¹⁷⁸ A kötetben a jegyzőkönyvek alapján bemutatásra kerültek az iskolákban tanító rectorok és praeceptorok jövedelmei. Innen, illetve az egyházközség irataiból¹⁷⁹ tudjuk meg, hogy

---

¹⁷³ Id. Csécsi János a pataki Kollégium történetének jelentős alakja. 1650. június 24-én született Abaújszakolyban. Hároméves volt, amikor török fogságba esett, ahonnan csak két év múlva szabadult részben Kormos Ferenc segítségével, aki a váltságdíj egy részét letette érte, részben pedig azáltal, hogy a fennmaradó összeget ő maga koldulta össze bilincsbe verve egy év alatt. Szabadulása után családjával együtt, mivel birtokukat felprédálták, Kormos Ferenc csécsi birtokára ment. Tanulmányait végezve számos helyen megfordult, majd tanított Kassán, Debrecenben, Gyulafehérváron, Tállyán. 1682-ben külföldi tanulmányútra indult. Megfordult Utrechtben, Leidenben és Franekerben. Visszatérve Tállyán helyezkedett el, de 1686-tól már a pataki iskola élén látjuk. 1687-ben, miután a jezsuiták újra elfoglalták az iskolát, a tanulók nagy részével Göncre ment (a diákok másik része Gyulafehérvárra távozott), s megalakították a sárospataki-gönci iskolát, amit 1695-ben a jezsuiták szintén bezártak. Ezután Kassán folytatta tovább működését mindaddig, míg II. Rákóczi Ferenc kapitánya, Csicseri Orosz Pál vissza nem adta a Kollégiumot a reformátusoknak. 1705 májusában újra a pataki iskola élén találjuk. 1706 októberében a Kassát megszálló katonák Patak környékén portyáztak, ami elől az egész város, így a kollégium diáksága is kénytelen volt a közeli hegyekbe menekülni. Csécsi János velük együtt bujdosott mintegy tíz napon keresztül. 1708. május 14-én halt meg Sárospatakon.

¹⁷⁴ Ifj. Csécsi János 1689-ben született Göncön. Belföldön, Kassán és Sárospatakon, külföldön pedig Utrechtben, Franekerben és más egyetemeken tanult. 1712-től élete végéig sárospataki tanár. Apja tanszékét foglalta el. Nagyon nehéz természetű lévén, nehezen jött ki kollégáival. Emiatt számos súrlódás adódott nemcsak az ő személyes, de az iskola életében is, egészen odáig, hogy még a diákság is két pártra szakadt. 1722-ben ennek következményeként a diákság azon részét, amely nem az ő oldalán volt, kollégájával együtt kiűzték az iskolából. A villongások még sokáig megmaradtak a Kollégium falai között, aminek 1734-ben azzal lett vége, hogy mind Csécsit, mind pedig tanártársát elbocsátották. Ezután Patakon maradt. 1769-ben halt meg. Lásd még ehhez KONCZ Sándor: A filozófia és a teológia oktatása 1703-1849 között, in *A Sárospataki Református Kollégium*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 123-126.

¹⁷⁵ Protestáns képes-naptár, [1865], 58-59.

¹⁷⁶ A partikulák a 17-18. századi református kollégiumok, az ún. „anyaiskolák” vonzási körzetébe tartozó kisebb-nagyobb, vagyis kis- és középfokú iskolák voltak. A partikulák élükre általában az anyaintézetből hívtak tanárt, ami azt eredményezte, hogy szinte az a szellem honosodott meg falaik között, amit az anyaiskola képviselt. Ennek megfelelően természetes módon a tanító magával vitte az alma mater tanterveit, tankönyveit, alkalmazta az ott elsajátított módszereket. Többnyire nem is tanított a partikulában rajta kívül felnőtt pedagógus. Munkáját a felsőbb osztályos diákok, a praeceptorok segítették, akik maguk oktatták alsóbb osztályos társaikat. Természetes volt az is, hogy a partikula tehetségesebb diákjai tanulmányaikat a Kollégiumban folytatták tovább, mintegy biztosítva az utánpótlást az anyaiskola számára. Lásd bővebben DIENES Dénes (szerk., utószó, jegyz.): *Megkínáztatik a rectorban, hogy legyen kerélység nélkül való... a Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773-1826*, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2001. 141-142.

¹⁷⁷ Nincs adatunk arra nézve, hogy Zsarnay ott tanulása idején ki volt a tanító, de az egyházközségi iratok némi betekintést nyújtanak az iskola működésébe, az tanuló diákok tananyagába. Azt is elárulják, hogy az iskolában a fiúk mellett leányokat is tanítottak. Lásd bővebben Zsarnó egyházközségi iratok 1801-1920, SRKTGYLt. R.A.VI. 4/1.

¹⁷⁸ DIENES, 2001. 156.

¹⁷⁹ Szépsi egyházközségi iratok 1799-1914, SRKTGYLt. R.A.VI. 5/6.

Szeepsiben a rektor¹⁸⁰ mellett a gyülekezet praepceptort is alkalmazott. Nincs adatunk arra nézve, hogy szülei miért és mikor vitték át a zsarnóiból a szepsi iskolába. A Sárospataki Kollégiumnak tárgyalt korszakunkban is kiemelkedő jelentősége van. Csak feltételezni tudjuk – hogy mivel a szepsi iskola a Kollégium partikulája volt – az oktatás és az iskola szellemisége játszodta a döntő szerepet. Ezen felül további meghatározóként említhetjük, hogy Csécsi Zsuzsanna művelt nő lévén, tisztában volt a Sárospataki Kollégium társadalmi felemelkedést motiváló hatásával, s gyermekei iránti titkolt vágya volt, hogy valamelyik fia majd elfoglalja a Csécsiek tanári székét Sárospatakon.¹⁸¹ A Sárospatakon való továbbtanulás tehát a család részéről tudatos döntés volt, amit meghatározott a partikuláris vonatkozás, a Kollégium kiemelkedő jelentősége és Csécsi Zsuzsanna gondolkodása. Ennek a tudatos döntésnek az eredményeként iratkozott be Zsarnay Lajos az 1811-1812-es tanévben a Sárospataki Kollégiumba.¹⁸²

A korábbi századokban működő kollégium típusú iskolák felépítése kissé különbözött a maitól. Az alapképzésre, ami általában két év volt, épült rá a gimnáziumi tagozat, amely al- és felsőgimnáziumi osztályokból tevődött össze.¹⁸³ Az algimnázium vízválasztó volt, hiszen ha valaki úgy döntött, befejezi tanulmányait, ennek elvégzése után megtehetette. A felsőgimnáziumi osztályokba már csak azok mentek, akik magasabb tanulmányokat kívántak folytatni. A gimnáziumot követte az akadémiai tagozat.¹⁸⁴ Sárospatakon – szemben az átlagos kisiskolákkal, amelyek felvevő köre szűk volt – tudatosan a középfokú oktatás megalapozására törekedtek, s ennek megfelelően érkeztek ide az ország minden területéről hallgatók. 1803-tól a gimnáziumban hat évfolyam helyett nyolc évfolyamban folyt a tanítás. A tananyag döntően a lelképásztori pályára való felkészítést célozta, magában foglalva a humán-latin műveltség alapjait.¹⁸⁵ A modern oktatási rendszer megszületése előtt ismeretlen még a kötelezés vagy éppen társadalmi, erkölcsi kényszer egy-egy megkezdett iskolatípus kijárására. Ugrai János írja *Vargabetűk az iskolában* című tanulmányában, miszerint az említettek alapján a Sárospataki Kollégium hallgatóinak is lehetőségük nyílt a képzés minden fázisában tanulmányaik megszakítására, illetve befejezésére. Ugyanígy az elkezdésre is, hiszen sokan, akik partikuláris iskolákban töltöttek néhány évet, visszatérve az anyaiskolába, nem az első

---

¹⁸⁰ Az iskola rektorának nevét nem ismerjük arról az időről, mikor Zsarnay Lajos ott tanult, jövedelmébe azonban némi betekintést nyerhetünk. Lásd bővebben DIENES, 2001. 16. Az egyházközségi iratokból pedig a korábbi időkről (1803-tól) találunk adatokat a szepsi rector működésére, illetve magaviseletére. Lásd bővebben SRKTGYLt. R.A.VI. 5/6.

¹⁸¹ Protestáns képes-naptár, [1865], 58-59.

¹⁸² SRKTGYLt. K.a.II. 21-26.

¹⁸³ GULYÁS, 1931. 35.; Az al- és főgimnáziumi részre tagolás az 1811. június 13-i tantervmódosítás eredménye.

¹⁸⁴ DIENES Dénes–UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 24-25.

¹⁸⁵ UGRAI János: Fenntartóhiányos helyzetben, a Sárospataki Református Kollégium szervezeti jellemzői a 19. század elején, in: PUSZTAI Gabriella–NÉMETH Nóra Veronika (szerk.): *Útközben*, 2011. 300.

gimnáziumi osztályba iratkoztak be. Anyagi erejüktől, ambícióiktól és tanulmányi eredményeiktől tehették függővé a schola materből való távozásukat vagy későbbi visszatérésüket.¹⁸⁶

Tárgyalt korszakunkban Sárospatakon az oktatás szerkezete némi változást mutat. Az elemi oktatás egy évig tartott. Erre épült a nyolcéves gimnázium, amelyet a kétfelé ágazó akadémiai tagozat követett: a jogi és a teológiai. A teológiai akadémia növendékeit togatusoknak, a jogi akadémia hallgatóit non togatusoknak, a gimnazistákat pedig classistáknak nevezték.¹⁸⁷ Az akadémisták nagyobb része togatusként általában a nyolcéves képzésben vett részt. Itt prédikátorokat vagy tanítókat neveltek, de közülük kerültek ki a professzorok és teológusok is.¹⁸⁸ A papi pályára készülő hallgatók tógát viseltek, a más szakterületet választók nem. Ugyanis a hallgatóság kisebb része non togatusként a jogi oktatásban részesült, amely négy-, esetenként ötéves képzésből állt.

Az akadémián a képzés időtartama csupán iránymutató volt, hiszen egy év alatt gyorsabban is előre lehetett lépni, vagy kitolni a képzésben eltöltött időt.¹⁸⁹ A togatus hallgatóknál rendszeresen előfordult néhány hallgató esetében, hogy a kilencedik, illetve a tizedik évfolyamra is beiratkoztak, a non togatusoknál pedig, hogy az ötödik évfolyamra.¹⁹⁰ A non togatusok tanulmányaikat a togatusok négy első évfolyamával együtt végezték. Ellend József megállapítása szerint néhány diák előszeretettel maradt kilenc vagy tizedik évfolyamra, amikor is tanulással és tanítással képezték tovább magukat, s emellett, mint privatus praeceptorok vagy azok helyettesei, vagy mint a görög és a héber nyelv tanításában praesesekek, vagy mint könyvtárnokok várakoztak egy-egy papi vagy tanítói állás megüresedésére. További reménységként élt bennük, hogy elnyerhetik a *contrascriba* vagy a szeniori tisztséget, aminek jövedelméből külföldi tanulmányútra mehetnek.¹⁹¹ Az sem keltett feltűnést, ha valaki a képzési idő második felében végleg elhagyta az intézményt. Sőt a togatusok gyakran csak egy-két évig jártak Patakra. A Kollégium szerkezeti felépítése egyszerre szolgálta azok igényeit, akik az elemi oktatástól nagyobb, gimnáziumi-latin műveltséget kívántak szerezni, de magasabb tanulmányokra nem vágytak, s azokét is, akik tanítók, lelkészek vagy más világi értelmiségi pályát választottak.¹⁹² Ugrai János véleménye szerint a Kollégium által felkínált ideális tanulmányi pálya nem volt tipikus. „Könnyen előfordulhatott, hogy valaki a lelkesi végzettséghez elvileg szükséges legalább 16 évnél jóval rövidebb vagy hosszabb ideig járt a kollégiumba. De az is szokványos volt, hogy az illető a képzési idő közepén – akár tanév közben – távozott az iskolából. A mai értelemben vett szabályozatlanságot kiválóan illusztrálják az életko-

---

¹⁸⁶ UGRAI János: Vargabetűk az iskolában, a kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről, in: *Korall* Társadalomtörténeti Folyóirat 2011/46. 87-113.

¹⁸⁷ ELLEND, 1914/48. 697.

¹⁸⁸ UGRAI, 2011. 301.

¹⁸⁹ UGRAI, 2011. 301.

¹⁹⁰ ELLEND, 1914/48. 697.

¹⁹¹ ELLEND, 1914/48. 697.

¹⁹² UGRAI, 2011. 301.

ri jellemzők: egy-egy évfolyamon a legidősebb és a legifjabb tanuló között könnyen előfordulhattott akár hat-nyolc esztendőös különbség is.”¹⁹³ Ezeknek fényében vázoljuk fel Zsarnay Lajos tanulmányait a pataki iskolában.

A bevezető fejezetben elmondottak alapján, amikor Zsarnay a Sárospataki Főiskolán megkezdte tanulmányait, a 18. század végén kezdődő változások már jelen voltak az intézményben. Ezek a változások az akkori főgondnok, Vay József munkájának, törekvéseinek eredményeképpen bontakoztak ki. Az 1796-os tantervváltozás újításai, a tanítás nyelvezetének megváltozása körüli viták, a főépület építése jelentették az 1800-as évek elején a legmeghatározóbb változásokat. A tananyag a tantervváltozással együtt alakult. Bajkó Mátyás a Magyarországon működő kollégiumokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy könyvek között megtalálhatók voltak Helvetius, Voltaire, Rousseau, Diderot, Thomasius és Wolf művei. Véleménye szerint Sárospatakon általában ezek közül is a franciákat részesítették előnyben.¹⁹⁴

Zsarnay Lajos kilencévesen kezdte meg a Főiskolán tanulmányi éveit. Az iskola életében a diákok rangsorban való elhelyezkedése mind a gimnáziumi, mind pedig az akadémiai tagozaton jelentéssel bír.¹⁹⁵ A rangsort minden esetben a tanulmányokban elért eredmény határozta meg. Ezért fontosnak tartjuk az ő életében is kitérni ezekre az adatokra. Tanulmányait conjugistaként¹⁹⁶ kezdte, s diáktársai között 54. a rangsorban. Magántanítója Halgató József 6. számú volt a togatusok rangsorában.¹⁹⁷ 1814-15-ben tizenkét évesen inferior syntaxista.¹⁹⁸ 115 főből az első félévben 28., a másodikban 29. helyezett a rangsorban. Magántanítója Rátz Sámuel.¹⁹⁹ 1815-16-ban superior syntaxista.²⁰⁰ 122 főből először 108., másodsor 107. helyen áll a névsorban. Ekkor tizennégy éves, magántanítója Tóth Sámuel.²⁰¹ 1816-17-ben 112 főből 34. helyezett. Magántanítója Kis József.²⁰² 1817-18-ban 107 főből előbb 27., majd 30. helyezett. Magántanítója Fejér József.²⁰³ Az első évtől kezdve a rangsorban való elhelyezkedése is, illetve az iskola anyakönyveiben szereplő tanulmányi eredményei is – amelyek között gyakran szerepel a „jó, megfelelt, dicséretes” érdemjegy – a tudományokban való előhaladását mutatják.²⁰⁴

A gimnáziumi évek után a bölcsészetet, a jogot és a teológiát is a Kollégium falain belül hallgatta. 1819. július 16-án tizennyolc évesen írt alá a togatusi törvényeknek, ezzel bekerült a

¹⁹³ UGRAI, 2011. 88.

¹⁹⁴ BAJKÓ, 1976. 35.

¹⁹⁵ A későbbiekben kitérünk arra, hogy különösen a togatusi években milyen előnyökkel járt, ha valaki az elsők között helyezkedett el a rangsorban.

¹⁹⁶ A latin nyelv alapjait tanuló diák, igeragozó.

¹⁹⁷ SRKTGYLt. K.a.II.19. 542.

¹⁹⁸ Kezdő mondatszerkesztést tanuló diák, aki a latin nyelv tanulásában előrehaladott.

¹⁹⁹ SRKTGYLt. K.a.II.30.

²⁰⁰ Haladó mondatszerkesztést tanuló diák.

²⁰¹ SRKTGYLt. K.a.I.31.; K.a.II.31.

²⁰² SRKTGYLt. K.a.III.2.

²⁰³ SRKTGYLt. K.a.III.3.

²⁰⁴ SRKTGYLt. K.a.II.19; K.a.II.21-26; K.a.II.30; K.a.II.31.

lelképásztornak készülő hallgatók soraiba.²⁰⁵ Tanárai között találjuk a történeeszt és kiváló könyvtárnokot, Szombathi Jánost,²⁰⁶ akitől a történelemben való jártasságot, a bölcsezt Rozgonyi Józsefet,²⁰⁷ akitől a filozófia alapvetéseit sajátította el. A latin költő Kézy Mózes,²⁰⁸ akiről Kövy azt nyilatkozta, hogy Kézyhez hasonló diák író és költő nem volt Magyarországon.²⁰⁹ Nyíry Istvánt,²¹⁰ akiről, mint a korszak polihisztoráról emlékeznek meg a források. A Főiskola életében több tantárgyat is tanított. Az országban elsőként megindult rajzoktatás tanítására Vay József őt kérte fel. Ezen kívül tantárgyai voltak a fizika, mechanika, matematika, statisztika, földtan, neveléstudomány, filozófia. Hazánkban elsőként adta elő anyagát magyarul. Tanárai között találjuk továbbá a jogtudományok professzorát Kövy Sándort,²¹¹ aki mellett a későbbiekben, mint segéd-tanár kamatoztathatta jogi képzettségét, a teológia tudósait: Lácza Szabó Józsefet,²¹² Kálniczky Benedeket²¹³ és Somossi Jánost.²¹⁴ Akadémiai tanulmányai alatt Lácza Szabó József tanította a

---

²⁰⁵ SRKTGyLt. K.e.I.1. 82.

²⁰⁶ Szombathi János (1749-1823). Sárospataki diák, majd később tanár. A történelemben ő kezdett Patakon először egyetemes irodalomtörténetet oktatni, jelentősége azonban nem itt, hanem a történelem tudományterületén nyilvánult meg, aminek köszönhetően 1783-tól a történelem tanszék tanára Sárospatakon. Nemcsak tanárként, de könyvtárosként is rendkívüli érdemei vannak. Ő nyitotta meg a főkönyvtárnokok sorát. Lásd bővebben KONCZ, 1981. 131-132.; UGRAI, 2013. 98.

²⁰⁷ Rozgonyi József (1756-1823). Anyai nagyapja Csécsi János, aki szülei korai halála után nevelője is. Tanult Sárospatakon, majd külföldi tanulmányút után a hazai Kant-ellenes filozófia legmarkánsabb egyénisége. Patakon kollégiumi könyvtáros, segéd-tanár, majd 1798-tól a filozófia tanára. Vö. KONCZ, 1981. 135-138.; UGRAI, 2013. 99.

²⁰⁸ Kézy Mózes (1781-1831). Református főiskolai tanár, Borsod és Ung megye táblabírája. Tanult Sárospatakon, ahol kitűnő tanulmányai után 1808 és 1831 között tanárként is dolgozott. Tárgyai a szónoklat- és költészettant, kémia, majd a mennyiségtan és természettan voltak. Vö. KONCZ, 1981. 149.

²⁰⁹ GULYÁS, 1931.7.

²¹⁰ Nyíry István (1776-1838). Sárospatakon tanult, később ugyanitt tanító és főiskolai tanár. 1806-tól a matematika, 1811-től a fizika és a filozófia tanára. Az 1796-tól meginduló rajzoktatás első oktatója. 1806-ban a matematika rendes tanára, majd 1824-től a bölcsezzeti tanszékre került át. Ezekon felül tanított neveléstant, természettudományokat, műtant, építészeti ismereteket, statisztikát, fizikát. Ifj. Csécsi János és Sípos Pál mellett ő a harmadik polihisztor e korszakban Patakon. 1831-től az MTA levelező, 1832-től pedig rendes tagja. Korábban a Kollégium főépülete tervezőjeként is számon tartották, ez azonban ma már nem állja meg a helyét. Vö. ROMÁN János: A Sárospataki Kollégium, Képzőművészeti Alap, Budapest, 1956. 32-33.; KONCZ, 1981. 148-149.; UGRAI, 2013. 89-90.

²¹¹ Kövy Sándor (1763-1829). Református főiskolai jogtanár. 1793 novemberében került Sárospatakra, ahol két nappal később beiktatása is megtörtént. Előadásait latin nyelven tartotta. 1829 áprilisában betegsége és gyengesége miatt tanári állásáról lemondott, amit az egyházközséglet vonakodva ugyan, de elfogadott, s ugyanebben az évben meg is halt. Vö. GULYÁS, 1931. 36.; KONCZ, 1981. 147-148.; UGRAI, 2013. 84-86.

²¹² Lácza Szabó József (1761-1828). Magyar református lelkész, egyházi író, tanár. Tanulmányait Kassán és szülővárosában, Sárospatakon végezte, ahol 1784-ben főiskolai alkönyvtárnok és 1787-ben osztálytanító lett. 1789-ben külföldre ment, és előbb Utrechtben, 1790-től pedig Göttingenben iratkozott be az egyetemre. 1791-ben az újraéledő pápai főiskola hívta meg tanárnak, 1805-ben a lepszényi egyház, 1807-ben szülővárosa választotta meg lelkészül, hol 1808. máj. 21-én tartotta székfoglalóját. Lelkészsébe való megválasztásával szinte egyidőben a Kollégiumban a gyakorlati teológia és erkölcs tanára. Vö. UGRAI, 2013.97.

²¹³ Kálniczky Benedek (1786-1861). Református teológiai tanár. Tanulmányait Miskolcon, Sárospatakon és a Szepességben végezte. 1812-től Sárospatakon osztálytanító, 1815-ben segéd-tanár, a dogmatika helyettes tanára, 1817-ben senior. 1818-ban külföldre utazott és egy évet a göttingeni egyetemen töltött. Hazatérése után egy ideig nevelő Tenken, közben letette a lelkészi képesítő vizsgát. 1820-ban Sárospatakon az egyháztörténelem és exegézis tanárává választották. Az egyik legunalmasabb, kizárólag csak tollbamondó, s azt visszakérdező módszerrel dolgozott. Munkája kevés nyomott hagyott az iskola életében. Ez alól kivételt képez, hogy részt vett a Sárospatakon kiadott görög-magyar és latin-magyar szótár szerkesztésében. 1859-ben nyugalomba vonult. Vö. KONCZ, 1981. 134.; UGRAI, 2013. 101.

²¹⁴ Somossi János (1783-1855). Kollégiumi tanulmányait külföldön folytatott tanulással egészítette ki. Külföldi útja előtt 1809-1813-ig humaniorum professzor a Kollégiumban. Hazajövele után ezt folytatta, majd 1818-tól akadémiai tanár. Előadásait a dogmatika, klasszika filológia, történeti, egyháztörténeti, irodalmi tárgyakkal tartotta. Emellett felügyelője volt előbb a könyvtárnak, majd a nyomdai munkálatoknak. Vö. UGRAI, 2013. 97-98.; SZÍVÓS Mihály:

gyakorlati teológia és erkölcsstan tárgyakat. Adataink arra nézve nincsenek, hogy közvetlen hatással bírt-e Zsarnay tanulmányaira, illetve arra a döntésére, hogy később ő maga is a gyakorlati teológia területén találta meg hivatását, és fogadta el a Főiskola felkérését a Gyakorlati Teológiai Tanszékre.²¹⁵

Gimnáziumi éveit összevetve a togatusi évekkkel, különösen is a hallgatói rangsorban való elhelyezkedésében óriási ugrást látunk. Korábban a legjobb helyezése is a 27. volt. Most azonban első, illetve másodikként szerepel végig a névsorban. Elsőéves togatusként 1818/1819-ben 2. a rangsorban.²¹⁶ Másodévesként már első helyen van.²¹⁷ Ebben az évben egy alkalommal találjuk a második helyen, de az előtte lévő hallgató neve keresztül van húzva. Minden valószínűség szerint az áthúzott név a szenior tévesztésének az oka.²¹⁸ A későbbi éveiben felsőbb togatusként is ugyanezt látjuk.²¹⁹ 1821/1822-ben 1. a sorban 34 hallgató közül.²²⁰ 1822/1823-ban 44 diák között szintén első.²²¹ 1823/1824-ben 4. éves togatusként ugyancsak első a rangsorban.²²² Ötödévesként 26 diáktársa között is megtartotta rangsorbeli pozícióját.²²³ 1824/1825-ben nem találjuk a togatusok névsorában.²²⁴ Nem véletlenül, hiszen ebben az évben Báji Patay István kérte ki a főiskolától fiai felvidéken való tanítására. A következő tanévben visszatérve 19 diákból már újra az első helyen olvashatjuk nevét az anyakönyvben hetedéves togatusként.²²⁵ Utolsó, vagyis nyolcadikos togatusként az 1826/1827-es tanévben is megőrizte helyezését.²²⁶ Az 1827/1828-as tanévtől neve már nem szerepel a togatus hallgatóké között, a bejegyzések inentől kezdve publicus praeceptoraként²²⁷ tüntetik fel, az első félévben 147, míg a második félévben 145 első humanorum diák neve mellett.²²⁸ Ezt követően pedig a juratusok között találjuk.²²⁹

Korábban már tettünk említést arról, hogy a diákok névsorban való rangsorolása jelentőséggel bírt. Érdeemes azonban bővebben szót ejtenünk arról, hogy miért is volt ez hangsúlyos, és mi határozta meg. Hiszen, ha az iskolai anyakönyveket figyelmesen nézzük, láthatjuk, hogy ebben a tekintetben az összeírók rendkívül következetesek voltak annak ellenére, hogy ebben az idő-

---

Emlékezés néhai főtisztelendő Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866, 21.

²¹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy Zsarnay Lácza Szabó József lányát, Ágneszt vette feleségül később.

²¹⁶ SRKTGyLt. K.a.II.32. 541.

²¹⁷ SRKTGyLt. K.a.III.9. 172.

²¹⁸ SRKTGyLt. K.a.III.9. 118.

²¹⁹ SRKTGyLt. K.a.III.10. 96-98.; K.a.III.12. 143.

²²⁰ SRKTGyLt. K.a.III.10.

²²¹ SRKTGyLt. K.a.III.12.

²²² SRKTGyLt. K.a.III.13.

²²³ SRKTGyLt. K.a.III.19.

²²⁴ SRKTGyLt. K.a.III.20.

²²⁵ SRKTGyLt. K.a.III.21.

²²⁶ SRKTGyLt. K.a.III.21.

²²⁷ Nyilvános tanár.

²²⁸ SRKTGyLt. K.a.III.22.; K.a.III.23.

²²⁹ SRKTGyLt. K.a.III.24.

szakban az iskolai anyakönyvek kevésbé voltak rendezettek. A rangsor meghatározói egyrészt a tanulmányi eredmények, másrészt pedig a diák erkölcsi magatartása voltak. Ha valaki ezek tekintetében jeleskedett, ez a rangsorolásán is megmutatkozott. Ellenkező esetben bevett szankcionálási módként a szabálysértőt degradálták, vagyis lejjebb került a rangsorban. Ez utóbbi nem csupán súlyos kihágások esetén jelent meg, de kevésbé súlyos esetekben is.²³⁰ Ezt az eljárást a Kollégium részben pedagógiai célzattal alkalmazta, illetve jutalmazás gyanánt, hiszen a rangsorban való elhelyezkedés anyagi vonzattal járt. Ösztöndíj vagy fizetős diákmunka elnyerésére is lehetősége volt annak, aki az elsők között szerepelt. Ugyanakkor pedig bizonyos dolgoktól való eltiltással járt, hiszen a degradálás által a nagyobb lehetőségeket jelentő megbízástól, az ünnepi gyűjtésekben való részvételtől lehetett elesni.²³¹ Az iskolakönyvek lapozgatásakor feltűnik, hogy a rangsor nem volt állandó. Azok, akik kezdetben elsők voltak, nem lehettek biztosak abban, hogy ezt a pozíciójukat mindvégig meg is tudják tartani. Kemény munkát, odafigyelést, elszántságot igényelt.

Az 1800-as évek elején még nem állnak rendelkezésünkre jól rendezett, évről-évre egységes anyakönyvek és osztálynaplók. Mi több, súlyos hiányosságok jellemzik a diáklistánkat.²³² Ennek tudható be, hogy időnként, egy-egy évben szinte semmi adatot nem találunk, máskor viszont indokolatlanul sokat. Zsarnay Lajossal kapcsolatban is észrevettük kutatásunk során ezt a rendszertelenséget. A Kollégiumba való beiratkozása után úgy tűnik, mintha egy-egy évről kimaradt volna, mert nem szerepel a feljegyzések között. Minden bizonnyal nem erről van szó, hanem sokkal inkább a rendszertelen anyakönyvezésről.

Tanulás mellett tanítói feladatokat is ellátott, mint ahogy az akkoriban szokás volt. *Privatus praeceptor*ként,²³³ illetve *publicus praeceptor*ként²³⁴ szerepel az iskolai táblázatok feljegyzéseiben, amelyek tanítói mivoltára utalnak. A kollégium típusú iskoláknak hagyományai alapján sajátja volt, hogy kellő számú hivatásos tanár híján, a nagyobb diákok közül választották mindig az alsóbb szinteken lévő hallgatók tanítóit. Ezeknek négy csoportja ismeretes.²³⁵ A Kollégium egyik bizottsága, a *Litteraria Deputatio*²³⁶ kívánt először 1796-ban változtatni ezen a felálláson,

---

²³⁰ SRKTGyLt. 1176. 8.

²³¹ UGRAI, 2011. 98.

²³² UGRAI, 2011. 87., 89.

²³³ *Privatus praeceptor*nak a kisebb diákok magántanítóit nevezték. Ők voltak azok a nagyobb diákok, akik a rector vagy a conrector engedélyével fogadhattak néhány tanulót.

²³⁴ SRKTGyLt. K.a.III.22.; K.a.III.23.

²³⁵ A *classis-praeceptor*, vagyis az osztálytanító, aki eleinte minden gimnáziumi csoportban tevékenykedett, majd 1796-tól a *humaniorum* professzorok munkába állásától csak az első négy évfolyamon. Az akadémiai tagozaton a professzorok tanársegédeként öregdiákok, *praeseres* működtek a héber és a görög nyelv begyakoroltatásában, továbbá az énekkar vezetésében. A magántanítók, a *privatus praeceptor*ok korrepetálási feladatokat láttak el. A *collaborátorok* vagyis a segédtanítók csoportfelügyelői és tanárhelyettesítési feladatokat láttak el. Lásd erről bővebben UGRAI, 2011. 308.

²³⁶ A Kollégium tanfelügyeleti bizottsága.

szigorítva a tanítóvá válás feltételeit.²³⁷ Nemcsak a diákok számára, de a szülők előtt is megnyílt a lehetőség arra, hogy maguk válasszák ki gyermekük tanítóját, továbbá a praeceptor-váltás is jogukban állt. Ám ezt azonnal jelenteniük kellett az iskola vezetésének, amely új diákkal pótolta a tanító kieső jövedelmét.²³⁸ Újabb előrelépést jelentett az 1818. évi tanterv, amelyben bevezették a diáktanítók felvezető rendszerű működését – ezután a tanítók évekig kísérték tanítványaikat a következő osztályokba.²³⁹

A Kollégiumon belül több vita is folyt akörül, hogy hány diákot vállalhatott egy-egy tanító. 1797-ben született meg az a döntés, miszerint a felsőbb évfolyamokban tizenkettő, az alsóbbakban hat diákban maximalizálták a privatus praeceptorok tanítványainak a számát, továbbá előírták, hogy a tanítványok is ugyanabból a classisból kerüljenek ki.²⁴⁰

A feljegyzések alapján Zsarnay Lajos már az 1819/1820-as évektől kezdve, szinte minden évben magántanítói feladatokat is vállalt. Az első szemeszterben 4 diákja volt,²⁴¹ a másodikban szintén 4.²⁴² A diákoknak tanulmányuk előrehaladásában és a vizsgákra való felkészülésben segített magánórák keretein belül.²⁴³ Neve mellett minden esetben szerepel, hogy hány diák volt keze alá rendelve. A diáklétszám praeceptorai munkája alatt változó volt. Míg az egyik évben 12²⁴⁴ kisdíákot tanított, máskor csak 3-at.²⁴⁵ Az iskolai anyagok ebben a tekintetben pontos kimutatásokat végeztek. 1821/1822-ben 9,²⁴⁶ majd 11,²⁴⁷ 1822/1823-ban 2, 9, 12,²⁴⁸ majd 3, 11 diák tanítója volt.²⁴⁹ 1823/1824-ben 11, majd 3 tanuló tartozott felügyelete alá.²⁵⁰

Némi figyelmet talán érdemes még fordítanunk a kisdíákok társadalmi hovatartozására, hiszen a törvények és a kor szokása szerint a magántanító javadalmazása ettől is függött. Több

---

²³⁷ Döntései között elsőként szerepelt, hogy a jövőben az első harminc öregdiák közül válasszák ki a leendő praeceptorokat, s őket hivatalba lépésük előtt pedagógia tanulására kötelezte. Tizennyolc pontban foglalta össze a praeceptorok rendszeres cseréjének okait. Ezek közül a legfőbb érv, hogy három év után már senki sem tud a kezdeti lelkesedéssel dolgozni. Továbbá kitételként szerepelt, hogy a tanítóskodást nem szakíthatták meg a kiválasztottak sem külső tanulmányokkal, sem belső tisztségek elvállalásával. Elképzeléseik szerint minden praeceptorai állásra három-három jelölt jelentkezhet, mert ezáltal a választási lehetőség növelésével a legrátermettebbek juthatnak ehhez a fontos pozícióhoz. De több adat is azt mutatja, hogy ez az elképzelés és terv még évek múlva sem teljesült. A magántanítói állás odaítélésénél nemcsak a tanuló erkölcsét és tanulmányi eredményeit, hanem anyagi helyzetét is megvizsgálták, hiszen a már említettek alapján elmondhatjuk, hogy ezzel is igyekeztek a diákok szociális helyzetét javítani. A jelöltek egy deputatio előtt tettek vizsgát, s sokan közülük végleg tanítók is maradtak. Lásd bővebben UGRAI, 2011. 309.

²³⁸ Ezt a rendelkezést 1826-ban hozta a Kollégium. A szabályzat arra szolgált, hogy felszámolják a praeceptorok egymás közötti harcát a diákokért. Az alsóbb osztályokban a praeceptorokra 1792-től a felnőtt pedagogiarcha, a felsőbb osztályokban pedig a professzorok felügyeltek. Lásd bővebben UGRAI, 2011. 309.

²³⁹ UGRAI, 2011. 309.

²⁴⁰ SRKTGYLt. A. XXVI. 9638.

²⁴¹ SRKTGYLt. K.a.II.32. 606.

²⁴² SRKTGYLt. K.a.II.32. 744.

²⁴³ DIENES–UGRAI, 2013. 24.

²⁴⁴ SRKTGYLt. K.a.III.9. 35.

²⁴⁵ SRKTGYLt. K.a.III.9. 47.

²⁴⁶ SRKTGYLt. K.a.III.10.

²⁴⁷ SRKTGYLt. K.a.III.11.

²⁴⁸ SRKTGYLt. K.a.III.12.

²⁴⁹ SRKTGYLt. K.a.III.13.

²⁵⁰ SRKTGYLt. K.a.III.19.

csoportot figyelhetünk meg azok között is, akiket Zsarnay tanított. Voltak főnemesi, nemesi, közrendű, szabados származásúak, illetve tanító és lelkész gyermekek. A legmagasabb javadalmat, 9 forintot a főnemesi, nemesi úrfik után kapta, a szabadosok, közrendűek, famulusok, lelkészek, illetve tanítók fia után pedig 3-6 forintot.²⁵¹ Zsarnaynak az 1819/1820-as tanévben mind a 4 hallgatója nobilis.²⁵² Harmadéves togatusként először 12 diákja volt, életkoruk tizenegyétől tizenhét éves korig. Összetételük nobilis, prenobilis, liber, Verbum Divini Ministri fiai.²⁵³ Majd ugyanebben az évben még másik 3 nemes ifjút tanított.²⁵⁴ Szintén harmadéves, amikor két főrangú gyermek tanítását vállalta el. Patay László tizenkét éves, és testvére, Patay János tizenegy éves tanulókat.²⁵⁵ E két diák neve máskor is előfordul más társadalmi rendhez tartozó diákjai között.²⁵⁶ A privatus praeceptor munkája nem volt könnyű feladat, így nem is vállalhatta el akárki. Egyrészt felelősséggel járt, másrészt pedig a szülők súlyos anyagi terheket vállaltak azzal, hogy fiukat magántanítóra bízta. Ezért igyekeztek annak személyét jól és helyesen megválasztani. Azonban emellett is előfordult, hogy néhány diák rossz kezek közé került.²⁵⁷ Előfordult testi fenyegetés a magántanító részéről, ami ugyan nem volt jogszerűtlen, de a Kollégium mindig is tiltotta a túlzott fenyegetést.²⁵⁸ Zsarnay Lajossal kapcsolatban nem találtunk feljegyzést arra nézve, hogy hallgatóival negatív bánásmódot, vagy fenyegetést alkalmazott volna.

Életrajzi adatai nem említik, de az 1827-es tanév második felében rajz praesesi tevékenységet is kifejtett. A fennmaradt források megerősítik ezt a tevékenységét, amikor megemlíti, hogy ezen a címen fizetést vett fel, illetve azt is, hogy kortársai előtt a művészetek iránti érdeklődése nyilvánvaló volt.²⁵⁹

Említésre érdemes az a tény is, hogy azok közé a diákok közé tartozott, akiket a Jettin József²⁶⁰ végrendelete alapján létrejött alapítvány támogatt. Az 1823. szeptember 16-án kelt latin nyelvű leirat közzélése szerint a Magyar Királyi Helytartótanács felkérte a Tiszáninnyi Egyházkerületet, hogy a Jettin-alapítvány²⁶¹ ösztöndíját élvező Zsarnay Lajos pataki diákról és előmeneteléről

---

²⁵¹ SRKTGYLt. K.a.III.9. 264.

²⁵² SRKTGYLt. K.a.II.32. 606.

²⁵³ SRKTGYLt. K.a.III.9. 34-36.

²⁵⁴ SRKTGYLt. K.a.III.9. 47.

²⁵⁵ SRKTGYLt. K.a.III.9.132.

²⁵⁶ SRKTGYLt. K.a.III.9. 264.

²⁵⁷ UGRAI, 2011. 310.

²⁵⁸ UGRAI, 2011. 311. 1796-ban pedig a Litteraria Deputatio által hozott törvény megtiltotta a tanítóknak, hogy tanítványukat bántalmazással kötelezzék feladataik teljesítésére vagy a tanító szavának végrehajtására.

²⁵⁹ BARÁTH, 2005/3. 40.

²⁶⁰ Személyéről és életéről nagyon keveset tudunk. A rendelkezésre álló források annyit árulnak el róla, hogy a Torontál vármegyében lévő Tiszaszentmiklós nagyközséget 1797-ben vette meg egy Jettin József nevű török. Házat épített, majd miután 1811-ben örökös nélkül halt meg, a község a kincstárra szállott. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy Jettin József valamelyik keresztyén felekezethez tartozott, azért szerepel a végrendelete során alakult alapítvány kikötései között elsőként, hogy a támogatott diák csakis keresztyén lehet.

²⁶¹ Jettin József török kereskedő végrendelete alapján a Hétszemélyes Tábla hagyta jóvá azt az okiratot, amely szabályozta az alapítvány által támogatott diákokat, illetve a támogatottság feltételeit.

beszámolót készítsen.²⁶² Az alapítványi okiratot rendkívül szigorú feltételekkel és kikötésekkel²⁶³ 1815-ben adták ki a Hétszemélyes Tábla jóváhagyásával.²⁶⁴ A pataki Kollégium több ízben is kérte szegény sorsú, de tehetséges diákjai számára a Helytartótanáctól az ösztöndíjat.²⁶⁵ Az iskolának minden évben kötelessége volt jelentést küldeni az ösztöndíjat élvező diákok előmeneteléről, amire évről-évre meg is kapták a felszólítást.²⁶⁶ A Kollégium által készített egyik kimutatásból tudjuk, hogy Zsarnay Lajos éves ösztöndíja a Jettin-alapítvány által megszabott legmagasabb, évi 180 rajnai forint volt.²⁶⁷ Ismerve az alapítvány feltételeit és kikötéseit, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Zsarnay megfelelt azoknak. Egyrészt ugyan nemesi származású, de szegény és árva diák volt, másrészt felsőbb tanulmányokat folytatott, harmadrészt pedig rendkívül tehetséges, jó erkölcsű és jó előmenetelű volt.

Tanulmányait később Losoncon²⁶⁸ folytatta, mikor is 1824-ben Báji Patay István három gyermekének nevelőjeként lehetősége volt a Felvidékre menni, ahol a német nyelv elsajátítására kiváló alkalma nyílt. Amellett, hogy szépen elsajátította a német nyelvet, megtanult franciául, s a rajzban és zenében is tökéletesítette magát. Az iskola szabályzata azonban minden togatus diákja számára csak egy év távollétet engedélyezett, ezért 1825-ben Báji Patay István levélben fordult a főkonzisztóriumhoz azzal, hogy Zsarnay Lajos számára az iskolától való távolmaradásra még egy évet engedélyezzen.²⁶⁹ A távollét egy évben való meghatározása a Kollégium részéről a „szilajabb hajlandóságú” diákok érdekében történt, akiket így próbáltak megóvni, és erkölcsi tisztaságukat megőrizni.²⁷⁰ Valószínű ismert volt e törvény Báji Patay István előtt is, ezért írta a konzisztórium számára, hogy Zsarnay személye ebben a tekintetben nem ad okot a féltésre. „... úgy, de fiaimnak említett Nevelője, mind a Feő Tisztelendő Consistorium több Nagyérdemű Tagjai, mind főképp a Professoratus előtt erkölcsi jó tulajdonságairól annyira esmeretes, hogy őtet féltetni nem lehet, de attól se, hogy a tudományokba hátra maradna, mert ő már akkor menvén el fiaimmal, midőn Just

---

²⁶² SRKTGyLt. B.XLVI. 19,591.

²⁶³ Az okirat első pontjában felsorolja, hogy hány diákot és milyen összeggel lehet támogatni. Évente 10 diákot 180,-RFt-tal, újabb 10 diákot 150,-RFt-tal, 7 diákot pedig 100,-RFt-tal, vagyis 27 diák részesülhet támogatásban. Annyi kikötést tett az alapítvány tevő, hogy a diákok közül egynek tiszaszentmiklósinak kell lennie. A támogatást feltételekhez kötötte. Kikötései között legfontosabb, hogy a támogatott diáknak (ebben az esetben csak fiú) legyen akár nemes vagy jobbágyszármazású, keresztyénnek kell lennie. Felekezete nem számít, de keresztyénnek kell lennie. Továbbá elemi oktatás, vagyis a normaiskola után közép- vagy felsőfokú tanulmányokat végezzen, jó erkölcsű és jó előmenetelű legyen, szegény, amiről bizonyítványt kell bemutatni. Következő pontjában az árvák támogatásáról szól. Első feltétel itt is, hogy keresztyén szülőktől származzon, szegény sorsú, gyámmal rendelkező legyen. A gyám szerepe szintén az árvaság igazolásához szükséges. A támogatott ez esetben már nemcsak fiú, hanem lány is lehetett. Két kategóriát állított fel. Az egyik szerint évente 18 gyermek között 100 RFt-ot kell szétosztani, a másik szerint szintén éves szinten 10 árvának 80 RFt-ot. Míg az előző pontban a támogatott lehetett bárhonnan való, itt az árvák csak pesti, budai vagy szegedi származásúak lehettek, akiknél a támogatás feltétele volt az ottani alapskola látogatása.

²⁶⁴ SRKTGyLt. A. XXXIX. 15,788.

²⁶⁵ SRKTGyLt. B.LXIV. 28,637-28,638.

²⁶⁶ SRKTGyLt. B.XLVII. 20,027-20,030.

²⁶⁷ SRKTGyLt. B.XLVII. 20,030.

²⁶⁸ DIENES–UGRAI, 2013. 139.

²⁶⁹ SRKTGyLt. B.LXVIII. 20,585.

²⁷⁰ SRKTGyLt. B.LXVIII. 20,585.

is és a Theologiat is mint első eminens elvégeztte esmeretes szorgalmatossága által, magát jó könyvek olvasásánál fogva a Tudományokba még inkább tökéletesítheti.”²⁷¹

Zsarnay Lajos ifjú éveiről nagyon szűkszavúan szólnak a források. Ezért is értékes az iménti levélrészlet, hiszen következtetni tudunk belőle arra, milyen jól és szorgalmasan töltötte diákéveit. Az iskolai anyakönyvek feljegyzéseit már említettük, amihez kapcsolódóan Patay is úgy említette őt, mint eminens tanulót. Ebből a szempontból nem véletlen talán az sem, hogy őt választotta fiai nevelőjéül. Szinnyei József Zsarnay életét tárgyalva azt írja, hogy a kérésnek minden bizonnyal eleget tett a Kollégium konzisztórium, mert Zsarnay csak 1827-ben tért vissza Sárospatakra, ahol a retorikai osztály köztanítója, a következő években pedig a keresztyén erkölcsstanak lett tanára.²⁷² Ez az állítás azonban vitatható, hiszen az iskolai anyakönyvek feljegyzései alapján némi eltérést tapasztalunk Szinnyei megállapításához képest. Valóban igaz, hogy egy évet távol volt, mert 1824/1825-ben nem szerepel a togatusok névsorában.²⁷³ Ellenben a következő, 1825/1826-os tanévben az anyakönyv kimutatása alapján ott találjuk nevét a beiratkozott hallgatók között,²⁷⁴ ahol 19 diákból mint hetedéves togatus továbbra is az első a rangsorban.²⁷⁵ Márpedig, ha nem tért vissza, mint ahogy az előző állítás mondja, akkor neve nem szerepelhetne a beiratkozottak listájában. Minden bizonnyal visszatért, mert az iskola még Báji Patay István kérésére sem változtatott szabályzatán. A jog- és politika tudományokat oly mértékben sajátította el, hogy a híres jogtudós, Kövy Sándor mellett, annak utolsó évében a jogi tudományoknak helyettes tanárává tették. 1829-ben pedig, amikor Kövy Sándor már halálos beteg volt, ő vezette le nagy elismeréssel a szokásos évi szigorlatot és közvizsgát.²⁷⁶

Eleinte jogi pályára készült, ügyvéd szeretett volna lenni. Több oka is volt annak, hogy mégsem ezt a pályát választotta. Egyrészt a sárospataki református gyülekezet – a Láczaai Szabó József 1828-ban bekövetkezett halálával megüresedett – lelkészi állást ajánlott számára. A lelkészi feladatok jobb és elhivatottabb végzése érdekében külföldi tanulmányt kívánt folytatni, ezért a felajánlást akkor még nem fogadta el. Másrészt pedig nem sokkal ezután a Tiszáninneri Református Egyházkerület közgyűlése a főiskola tanári karával egyetértésben 1829-ben meghívta a Sárospataki Főiskola Gyakorlati Teológia Tanszékére főállású tanárnak.²⁷⁷ E tisztségére való meghívásáról Szathmáry József 1831-ben írt leveléhez csatolt mellékletből – amely tulajdonképpen egy 1829 júliusában készült jegyzőkönyv – bővebben értesülünk. Az 1829. július 13-án Sárospatakon tartott generális gyűlésen olvasták fel azt a jegyzőkönyvet, amely a július 9-én tartott gyűlés hatá-

---

²⁷¹ SRKTGYLt. B.LXVIII. 20,585.

²⁷² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 14. kötet, Budapest, Hornyánszky, 1914. 1923. co.

²⁷³ SRKTGYLt. K.a.III.20.

²⁷⁴ SRKTGYLt. K.a.III.21. 27-28.

²⁷⁵ SRKTGYLt. K.a.III.21.

²⁷⁶ Vasárnapi Újság, 1865. 549.

²⁷⁷ Vasárnapi Újság, 1865. 549.

rozatait rögzítette, megismételve az ott elhangzottakat. Ebből a jegyzőkönyvből megtudhatjuk, miért éppen Zsarnay Lajost választotta a Főiskola vezetése a professzori állásra. „... mind erköltsi jó characteréről, mind tudományos kiformaltatásáról magát esmeretessé tette.”²⁷⁸

II.2. Külföldi tanulmányok – Göttingen

A magyarországi protestáns felsőoktatás a központi tiltás miatt csonka volt.²⁷⁹ Ezért a tudósképzést az anyaiskolák saját intézményeiken belül nem végezhettk el maradéktalanul, hiszen doktori címet nem adhattak még teológiából sem. A tehetséges diákok ezért a doktori végzettség megszerzése érdekében külföldi egyetemi tanulmányok folytatására kényszerültek, annál is inkább, mert a professzori állás betöltésének is ez volt a feltétele.

Az egyházkerület és a Főiskola 1829-ben Zarnay Lajost teológiai tanárrá választotta a Gyakorlati Teológiai Tanszékre. Részbe tanári tevékenysége előfeltételének teljesítése végett, részben pedig céltudatosan a katedrára, illetve lelkipásztori munkájára készülve kérvényezte külföldi egyetemen való tanulását, amit maga a Főiskola vezetése és a kerület is támogatott. „...jövendőkre függesztett szép reménységünk, a meg nevezett ifjú által óhajtott tellyesedésre juthatnának, szükségesnek ítéltetett és meghatározott, hogy a Német Országai nagyobb oskolákat, különösen a Göttingai Universitast látogassa meg.”²⁸⁰ A 19. század elején a Kollégium külföldi kapcsolatrendszere átalakult. A Patakról kiinduló peregrinációs helyekben változás állt be. A korábban előszeretettel látogatott egyetemek látogatottsága csökkent, amivel párhuzamosan megnőtt az érdeklődés a német protestáns egyetemek iránt.²⁸¹ A változás eredményeképpen a Főiskola Zsarnay továbbtanulása céljaként a göttingeni egyetemet jelölte meg. Ennek megfelelően 1829 és 1831 között Zsarnay a göttingeni egyetem hallgatója volt.

A külföldi egyetemeken való tanulásnak erős anyagi vonzatai voltak. Saját erőből ebben az időben kevés diáknak volt lehetősége arra, hogy külföldi egyetemre menjen. Zsarnay sem állt anyagiakban olyan szinten, hogy ezt saját erőből finanszírozni tudta volna, ezért mind a Főiskola, mind pedig az egyházkerület támogatására szüksége volt, amit meg is kapott.²⁸² Az egyházkerületnek az erre a célra szánt pénzt össze kellett gyűjtenie, hiszen ebben az időben a püspök bevallása szerint anyagiakban nem bővültek. „... sok szükségekkel küszködő köz cassánk e tehernek viselésére elégtelen...”²⁸³ Adakozásra szólították fel a Kollégium jótevőit.²⁸⁴ Több feljegyzést is találunk arra nézve, hogy kik és mennyi összeggel járultak hozzá részben Zsarnay, részben pedig

---

²⁷⁸ SRKTGYLt. B.LIV. 23,308.

²⁷⁹ UGRAI, 2011. 301.

²⁸⁰ SRKTGYLt. B.LIV. 23,308.

²⁸¹ UGRAI, 2013. 104.

²⁸² SRKTGYLt. B.LIV. 23,308.

²⁸³ SRKTGYLt. B.LII. 22,319.

²⁸⁴ SRKTGYLt. B.L.II. 22,319.

egy másik tanár, Milotay József külföldi tanulmányútjához.²⁸⁵ Gyűjtéseket szerveztek mind magánszemélyek, mind pedig a Miskolcon működő céhek körében. Id. Szathmáry József az eddigi tapasztalatokra építve,²⁸⁶ levelet írt Miskolc város főbírájához, segítségét és közbenjárását kérte a két jelölt külföldi tanulmányának támogatásában.²⁸⁷ Bakos György a felkérésnek eleget téve gyűjtést rendezett, s az adakozó céhek neveinek listájával a pénzt is átadta, hogy annak rendeltetésére kiadassák. Más forrásból is érkeztek felajánlások. Apostol Pál 1829. július 19-én kelt levele 235 RFt-ról szól, amelyet „tekintetes és méltóságos urak” adtak.²⁸⁸ Ugyanez év július 21-én jegyezték fel meggyéknént azoknak neveit, akik szintén e célra ajánlottak fel pénzt.²⁸⁹ A miskolci céhekhez hasonló lista és feljegyzés készült minden adakozásról, feltüntetve az adakozók neve mellett az adományozott összeget.²⁹⁰ Sőt még a későbbiekben, Zsarnay külföldi tartózkodása alatt is érkeztek felajánlások.²⁹¹ Kimutatások a beérkezett, illetve kiadott pénzösszegekről minden esetben készültek.²⁹²

A pénz kiutalása nehézkesnek bizonyult, hiszen egyrészt e kor bürokratikus rendszere sem volt tökéletes, másrészt pedig az információk sokszor nem jutottak el időben a megfelelő személyekhez. Dóczy András szenior 1829. augusztus 29-én írt levele is ezt bizonyítja, aki arról panaszkodott, hogy nem kapott értesítést a szuperintendentiális végzésekről, továbbá sem ő, sem pedig a rector professzor urak nem tudják, hogy mennyi pénzt kell Milotay és Zsarnay uraknak megküldeni. Ha kapott volna is, lépni akkor sem tudna, mert nincs pénz a kasszában. A Bárcziana-fundációból vehetne ki, de nem tud, mivel az előző szeniorok azt elköltötték, s ő még eddig más bevételből nem tudta azt pótolni.²⁹³ Több forrás is említést tesz a kiutalások éveiről, illetve a pontos összegéről,²⁹⁴ ami Zsarnay Lajos két éves tanulmányára 900 forint volt. Ő a megszabott támogatást két ízben vette át, amelyekről mindkét esetben elismervényt is írt. Először 1829. augusztus 14-én,²⁹⁵ másodszor 1830. szeptember 3-án.²⁹⁶ Nemcsak az elutazás előtt, de ahogyan a beszámolókból kiderül, Bécsbe is utánuk küldték a még szükséges támogatást.

A Göttingenben eltöltött éveiről keveset tudunk. A *Vasárnapi Újságban* megjelent tanulmány szerint az akkori idő legjelesebb tanáraitól hallhatta a teológiai tudományokat, és tanulmá-

---

²⁸⁵ SRKTGyLt. B.LII. 22,316.; B.LII. 22,383-22,384.; B.LII. 22,330.

²⁸⁶ A miskolci céhek rendkívül aktívak voltak az eddigi meghirdetett adakozásokban, egészen annyira, hogy némely jótévedőket is felülmúltak.

²⁸⁷ SRKTGyLt. B.LII. 22,319.

²⁸⁸ SRKTGyLt. B.LII. 22,317.

²⁸⁹ SRKTGyLt. B.LII. 22,320.

²⁹⁰ SRKTGyLt. B.LII. 22,319.

²⁹¹ SRKTGyLt. B.LII. 22,429.

²⁹² SRKTGyLt. B.LVI. 24,302.; B.LVI. 24,658.; B.LVI. 24,726.; B.LX. 26,393.; B.LIX. 26,578.

²⁹³ SRKTGyLt. B.LII. 22,341.

²⁹⁴ SRKTGyLt. B.LVI. 24,726.; B.LX. 26,393.; B.LIII. 23,155.

²⁹⁵ SRKTGyLt. B.LII. 22,330.

²⁹⁶ SRKTGyLt. B.LIII. 22,796.

nyozta a keleti nyelveket.²⁹⁷ Kétéves külföldi tartózkodásának minden lehetőségét kihasználta, hogy a tudományokban előre jusson. Nem sokkal hazautazása előtt, 1831. március 21-én Szathmáry Józsefnek írt leveléből kapunk némi betekintést itteni éveiről.²⁹⁸ Beszámolt az ottani helyzetről, majd arról, hogy milyen hatása van a történelmi eseményeknek az egyetem életére.²⁹⁹ Göttingeni tartózkodásának második évében forradalom tört ki, a tanulók széteszlottak, az egyetemen megszűnt a tanítás, csak legfeljebb néhány professzor tartotta meg előadásait saját szobájában húsvétig. Teológiai előadás nem volt. Ennek ellenére úgy döntött, hogy május elejéig marad. Hazautját Marburgon, Frankfurton, Münchenen át tervezte. Beszámolt arról, hogy a lázadás miatt a csendes munkára nem alkalmas Göttingen, de megjegyezte, hogy talán így van ezzel egész Európa is, s ahol csend van, ott sem biztos, hogy nyugalom is van. Ezért sem hagyta el Göttingent, de azért sem, mert már a szobát, a fűtést meg a leckék árát is előre kifizette. Ami tanulmányait illeti, írt arról, hogy Ewald³⁰⁰ professzorral januártól felváltva tanultak magyart és arabot. Ewald a magyar nyelvet tanulta tőle, ő pedig Ewaldtól az arabot. Az ő feladata egy hónap múlva megszűnt, mivel a professzor csak a magyar nyelv természetét és grammatikáját kívánta megismerni. Bevallása szerint korábban már tanult más diákoktól is, azokkal azonban elégedetlen volt. Zsarnay heti két alkalommal tanulta az arabot. Az arab nyelv tanulásához pártfogója tanácsára kezdett, amiért köszönetét fejezte ki.³⁰¹ További tevékenységéről írta, hogy „Hivatalomhoz egyenesen a Homileticát dolgozom, Köster³⁰² Schott³⁰³ után, ezek bizonyosan tudományosabbak, mint Ammon,³⁰⁴ kit T. Látzay Úr volt kedves Tanítónk használt.”³⁰⁵ Mindemellett megjegyezte, hogy, ami őt illeti, megmarad Schleiermачernél „noha csintalan, sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem”.³⁰⁶

---

²⁹⁷ Vasárnapi Újság, 1865. 549.

²⁹⁸ SRKTGyLt. B.LIII. 23,043.

²⁹⁹ SRKTGyLt. B.LIII. 23,043.

³⁰⁰ Heinrich Ewald (1803-1875). Német orientalista, protestáns teológus, egzegéta. Egyetemi tanulmányait Göttingenben végezte, majd 1827-ről ugyanitt professzor. 1831-től főállású teológiai tanár, 1835-től a keleti nyelvek professzora.

³⁰¹ SRKTGyLt. B.LIII. 23,043.

³⁰² Friedrich Burchard Köster (1791-1878). Egyetemi tanulmányait a göttingeni egyetemen végezte, ahol később doktori fokozatot is nyert. 1822-től a kielii egyetem Gyakorlati Teológiai professzora, majd 1832/1833-ban rektora. 1860-ban professzor emeritus címmel tüntették ki.

³⁰³ Heinrich August Schott (1780-1835). Német evangélikus teológus. 1795-ben iratkozott be a lipcsei egyetemre, ahol először filozófiai, majd teológiai tanulmányokat folytatott. 1800-ban a filozófia doktora lett. 1801-ben habilitált a filozófiai fakultáson, ahol ezt követően retorikából és homiletikából tartott előadásokat. 1803-ban baccalaureátusi fokozatot szerzett teológiából. 1806-tól a lipcsei egyetem filozófiai fakultásának rendkívüli tanára. 1808-ban a Hittudományi Kar docense, ahol 1809-ben doktori fokozatot szerzett. 1810-ben a wittenbergi egyetem, majd 1812-ben a jénai egyetem újszövetségi tanszékének professzora.

³⁰⁴ Christoph Friedrich von Ammon (1766-1850). Teológiai író és lelkész. A filozófia és a teológia professzora az erlangeni és göttingeni egyetemen. A racionalizmus és szupranaturalizmus közötti köztes állapot felállítására törekedett a racionális-szupranaturalizmus elméletének megalkotásával.

³⁰⁵ SRKTGyLt. B.LIII. 23,043.

³⁰⁶ SRKTGyLt. B.LIII. 23,043.

II.3. A tanárságtól a haláláig

Pedagógiai tevékenysége már korábban kezdődött, minthogy peregrinus útjáról visszatért. Korábban tárgyalt fejezetünkben tettünk említést arra, hogy az iskola 1827-től már megbízta tanári feladatokkal, amikor kinevezte az erkölcsstan tanárává. Később a jogi tudományok helyettes tanára lett Kövy professzor mellett, sőt annak betegsége idején mind a tanítást, mind a vizsgáztatást ő bonyolította le egyedül. E tevékenysége méltán keltette fel a főiskolai tanári kar figyelmét, amelyért elismerésben is részesítették. Valószínű, hogy ez is közrejátszott abban, hogy az egyházkerület a Főiskola akkori tanári karával egyetértésben meghívta tanárnak a Gyakorlati Teológiai Tanszékre.

1831 augusztusának közepén tért haza külföldi tanulmányútjáról, hogy a Láczy Szabó József halálával megüresedett lelkészi feladatokat,³⁰⁷ illetve a Gyakorlati Teológiai Tanszéken felajánlott állását betöltse. Október 15-én fogadalmat tett.³⁰⁸ Fogadalmát, mint a sárospataki iskola és a Tiszáninneni Egyházkerület felszentelt lelkésze, Szathmáry József püspök által és Kérészy Ábrahám tornai esperes jelenlétében mondta el. „...szentül fogadom és ígérem, hogy azon Tudományt, melyet a Helvetica Confessio tanít soha meg nem tagadom, sem azt botránkoztató életemmel az Isten és emberek előtt gyalázatra ki nem teszem, hanem mindenütt és mindenkor életem fogytáig megtartván a szent szolgálatnak tekintetét és szentségét minden erőmmel oltalmazom – Isten engem úgy segéljen! Miskolczon 1831-dik esztendő October 15-dik napján.”³⁰⁹ Novemberben elfoglalta tanári hivatalát, amelyet harminc éven keresztül lelkiismeretes hűséggel végzett.³¹⁰ November 20-22-ig tartott Zsarnay és Miklós László professzor uraknak az iskolába való beköszönő ünnepsége. Az ezeken a napokon készült ebédek alapanyagainak jegyzéke és költsége is fennmaradt.³¹¹

A pataki iskola erős személyiséget és támaszt nyert benne, hiszen a későbbiek során nemcsak szóval, írással, de tetteivel is rászolgált arra a bizalomra, amellyel megválasztásakor jutalmazták.³¹² Szívós Mihály miskolci tanár a Miskolcon 1866. június 17-én az új templomban tartott megemlékezésen mint tanárt méltatva mondta el, hogy Zsarnay Lajos lelkiismeretesen szívére helyezte teológus hallgatóinak „... miként kell a szelídség és alázatosság ezen hivatalát úgy folytatni, hogy magasztos céljának megfeleljen. Hogy az ige, ha kell, legyen balzsam, mellyel a lelkipásztor a szenvedők vérző sebeit kötözgeti; legyen vigasz, a melylyel az özvegyek és árvák köny-

---

³⁰⁷ Vasárnapi Újság, 1865. 549.

³⁰⁸ SRKTGYLt. B.LIV. 23,296.

³⁰⁹ SRKTGYLt. B.LIV. 23,296.

³¹⁰ Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, [1865]. 60.

³¹¹ SRKTGYLt. B.LIV. 23,316.

³¹² Vasárnapi Újság, 1865. 549.

nyeit letörli; legyen, ha kell, büntető vessző, melylyel az álság palástjába rejtőzött bűnt megfenyíti.”³¹³

1832-ben „diétai papnak” választották, így szinte tanári pályájának kezdetétől egyházpolitikai tevékenysége is kibontakozott, képviselve egyházkerületét az országgyűléseken.³¹⁴ Beszámolói az országgyűlési tanácskozásokról, illetve a könyvtár számára az addig megküldött törvények és határozatok értékes részét képezik itteni munkájának.³¹⁵

1834. október 23-án megnősült, feleségül vette Láczy Szabó Ágnes,³¹⁶ a volt sárospataki lelkipásztor Lácza Szabó József leányát. Lakhatása valószínű nehezen oldódott meg. Egy 1831. november 13-i keltezésű levélből tudjuk meg, hogy kezdetben a néhai Kézy professzor úr parókiáját ajánlották fel, mint amelyet „ideig-óraig oda lehetne adni neki”.³¹⁷ A források lakhatása ügyében ellentmondásosak. Balassa Iván *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században* című munkájában azt írja, hogy a Sárospatakon jelenleg is álló Rákóczi u. 22. szám alatti házban lakott, amit feleségével együtt közösen építettek 1831-ben, s mindaddig élt itt családjával, míg Miskolcra nem költözött.³¹⁸ Ezt azonban nem lehet ilyen egyszerűen lezárni. Egyrészt, mert Balassa állításának ellentmond Emődy Dániel, aki, ahogy fennebb említettük, Zsarnay és Láczy Szabó Ágnes házasságának időpontját 1834. október 23-ra teszi.³¹⁹ Másrészt pedig a levéltári iratok sem zárják le ezt ilyen szűkszavúan, hanem egy hosszan elhúzódó problémaként tárgyalják, ami több évnyi kérvényezés, levelezés révén sem oldódott meg. 1834. április 6-án Zsarnay kérvényt nyújtott be a püspökhöz a nemrég megvásárolt lakások egyikéért, amiben némi felújítás után ellakhatna addig, míg jobb nem kerül. Megtudjuk ebből a levélből azt is, hogy mindeddig nem volt állandó lakása.³²⁰ 1845. július 17-én írt levelet küldött az egyházkerületi közgyűléshez, amelyben még mindig lakásproblémájáról beszélt. Valószínű, hogy a Főiskola felajánlotta neki elődje, Lácza Szabó József házáat, amit rossz állapota miatt nem használhatott.³²¹ „Hanem először a gondnoki szobában, majd a physicali oktató lakban, később árendális házban, majd az exegésisi parókián kénytelenítettem sok alkalmatlan és káros hurczolkodások között lakni.”³²² S ez utóbbi sem volt végleges lakása, hiszen csak addig élhetett benne, míg az az exegézis professzornak nem kellett. Levele folytatásából

---

³¹³ SZÍVÓS, 1866. 23-24.

³¹⁴ SRKTGYLt. B.LV. 23,894.

³¹⁵ SRKTGYLt. B.LV. 23,993.

³¹⁶ EMŐDY, 1866. 51.

³¹⁷ SRKTGYLt. B.LIV. 23,307.

³¹⁸ BALASSA Iván: *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc-Sárospatak, 1994. 238.

³¹⁹ EMŐDY, 1866. 51.

³²⁰ SRKTGYLt. B.LVI. 24,657.

³²¹ 1845. július 17-én az egyházkerületi közgyűléshez intézett levelében kérvényezi a Láczai-féle házak után járó jövedelmet. A házakról ugyan lemondott azok lakhatatlansága miatt, de „...a házak évenkénti árendáját megtarván, a helyett részemre 300 forintokat, az azon házak után eső két telek rétilteménnyel együtt részemre kiadatni kegyesen méltóztassék.”

³²² SRKTGYLt. B.LXVIII. 30,848.

megtudjuk, hogy: „...megunva már eddig is a gyakori hurczolkodást, megvallom jól esett, midőn szeretett nőm atyai csekély örökségéből házat építtetett, melyben nékem is hivatalom folytatására alkalmas lakásom lehet e bizonytalan életben.”³²³

Az ifjúság tanítása és nevelése mellett a Főiskola anyagi és szellemi érdekeinek az előmozdítását is fontosnak tartotta. 1842-ben munkája és fáradozása révén alakult meg a tanári „nyugintézet”, mely a fennmaradt források alapján működőképesnek bizonyult.³²⁴ 1848. szeptember 1-jére tervezett vallás és közoktatási miniszterrel tartandó országos pesti értekezletre a követválasztás eredményeként az ő nevét is a választottak között látjuk.³²⁵ 1848-ban Szatmáry József meghalt, s helyette az egyházkerület Apostol Pál egyházkerületi főjegyzőt választotta szuperintendensnek. Az üresen maradt főjegyzői állásra az eddigi munkálkodása érdemeiért közszavazással 1849-ben Zsarnay Lajost választották.³²⁶ Szívós Mihály jegyzi meg, hogy a főjegyzői hivatal elvállalása bátorságra vallott abban az időben, amikor „a szabad szó szentségtörésnek tekintetett, midőn a forradalom sírjába fojtott nemzetnek még panaszkodni sem volt szabad. Mert igaz az, a mit egy koszorús költőnk mond e korról: A sebzett vad a rengetegben Kínjának hangot ad, Magát az eltiport magyarnak Kisírni nem szabad.”³²⁷

Szintén Szívós Mihály szerint „Az ő jelszava: egy hajszálnyit sem engedni törvényes jogainkból.”³²⁸ Ennek gyakorlati megnyilvánulásait láthatjuk az 1850-es rendeletet követően, amely a protestáns egyházak önkormányzati jogát sértette, hiszen az egyházkerület nevében számos felterjesztést, folyamodványt készített, amelyeket a megfelelő fórumra el is küldött. Majd az 1853-ban született, a sárospataki iskola nyilvánossági jogát megszüntető rendelettel szemben is tiltakozott, amiben a Tiszáninnyi Egyházkerület egyedülálló volt. „... az autonómia árán még a nyilvánosság sem kell, s iskoláit keze közül ki nem adja.”³²⁹ Az 1859-ben kiadott pátens és az azt kísérő miniszteri rendelet kiadása után jogban való jártassága alapján szintén szót emelt a rendeletek ellen, „... azokat el nem fogadjuk sem keletkezése módjára és útjára, sem címére, elveire, s tartalmára, sem azon következményekre nézve, melyek annak életbelépése mellett egyházi s iskolai ügyeinket fenyegethetik, s így annak életbeléptetésére segédkezet nem nyújtunk.”³³⁰

1859. május 24-én felesége hosszas betegség után meghalt.³³¹ Lácza Szabó Ágnes a sárospataki református temetőben helyezték örök nyugalomra. A megemlékező búcsúbeszédekből tudjuk, hogy voltak gyerekeik. Zsarnay nagyon ritkán tett utalást írásaiban róluk. A püspökhöz írt

³²³ SRKTGyLt. B.LXVIII. 30,848.

³²⁴ SRKTGyLt. B.LXV. 28,837.; B.LXV. 28,837.; B.LXV. 28,837.

³²⁵ SRKTGyLt. B.LXX. 32,170.

³²⁶ DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története 1848-1918*, 4/2. kötet, Miskolc, B-A-Z Megyesi Levéltár, 2003, 823.

³²⁷ SZÍVÓS, 1866. 26.

³²⁸ SZÍVÓS, 1866. 29.

³²⁹ SZÍVÓS, 1866. 26.

³³⁰ SZÍVÓS, 1866. 27.

³³¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,339.

egyik levelében nehézségei között említette családjá számos tagját. Prágai Lajos búcsúbeszédében így szólította meg őket: „Isten veletek árva gyermekek!”³³² Mikor Prágai Zsarnay testvéreihez szólt, kérte őket, hogy „...öleljétek elhunyt testvéretek gyermekeit is kebletekre, mint az ő képe másait...”³³³ Szívós Mihály szintén említést tesz gyermekeiről, mikor így szól: „Sirattuk az árvákkal a szerető édes atyát...”³³⁴ Emődy Dánieltől nemcsak azt tudjuk meg, hogy voltak gyermekei, de azt is, hogy milyen volt családjá körében. „... mert neki szerető és szeretett gyermekei körében lenni annyi volt, mint pihenés, szórakozás, üdület.”³³⁵ „...a ki őt csak egyszer látta sugárzó derült arcával gyermekei körében, kiket ha csak lehete, nem örömet hagyott távol magától, azonnal meggyőződhetett, hogy itt oly családapával van dolga, ki fölötté boldognak érzi magát azok látásában, a kiket az Úr adott nekie.”³³⁶ Ugyancsak ő írta, hogy sok elfoglaltsága mellett sem feledkezett el „...hogy kisebb fiúgyermekeinek tanulási szorgalmáról napról napra meggyőződjék.”³³⁷ Mikor pedig Emődy búcsúszavaiban a gyermekekhez fordult, ezt mondta: „De nem rajzolom tovább elöttetek, kedves gyermekei, elhunyt atyátoknak szeretetet és tiszteletet ébresztő alakját, hiszen tudom, hogy ez alak egész élő nagyságában áll most is lelketek előtt; ... csak arra kérlek titeket, hogy a jó atya távoztával egy se vélje magát közöttetek elhagyatottnak a földön. ... szemei előtt az elválás pillanatában megjelentek nemcsak a föl nem nevelhetett gyermekei, kiknek ő rá oly nagy szüksége lett volna még, megjelentek azok is, kik már családot alapítanak...”³³⁸ Végül Emődy Dániel beszéde zárásában szám szerint és név szerint is említette gyermekeit. Erzsébet, aki Antalfi János sárospataki jogtanár felesége, Lilla, Zsarnay Ábrahám pesti ügyvédnek a felesége volt. Akik pedig még család nélkül voltak: Terézia, Győző, Lajos és Imre.³³⁹ Felesége halála után nemcsak az iskola, majd az egyházkerület gondjai terhelték vállait, de mint láthatjuk, gyermekei nevelése is. Minden bizonnyal halála előtt megkérte testvéreit, hogy még nevelésre szorult gyermekeinek viseljék gondját. Ezért hangzottak el Emődy szájából a következők: „...s megjelentek a hű testvérek ... készek teljesíteni a kegyeletes meghagyást: „gyermekeim, imhol a ti atyátok és anyátok.”³⁴⁰

1860-ban Apostol Pál püspök meghalt. Utóda, fáradozásaiért és bátorságáért, Zsarnay lett.³⁴¹ Az akkori hatalom ellenszenvét magára vonta egyrészt a pátens-harcban kifejtett tevékenységével, másrészt pedig Sárospatakon 1860-ban, mint iskolaigazgató tanár által kiadott Jézus szenvedéséről és haláláról írt húsvéti pátensével. Különösen ez utóbbi miatt 1860. május 1-jére

---

³³² PRÁGAI, 1866.17.

³³³ PRÁGAI, 1866.17.

³³⁴ SZÍVÓS, 1866. 20.

³³⁵ EMŐDY, 1866. 48.

³³⁶ EMŐDY, 1866. 48-49.

³³⁷ EMŐDY, 1866. 48.

³³⁸ EMŐDY, 1866. 49.

³³⁹ EMŐDY, 1866. 51.

³⁴⁰ EMŐDY, 1866. 49.

³⁴¹ DOBROSSY, 2003. 823.

törvényszék elé idézték. Meghallgatása és az ítélethozatal ugyanarra a napra esett, amikor püspöki beiktatása és eskütétele volt. Vay Miklósnak, az egyházkerület és a sárospataki iskola főgondnokának – kit vele együtt iktattak tisztségébe – közbenjárása mentette meg.³⁴²

Május 1-jén iktatták be Miskolcon püspöki hivatalába, ahol a következő szavakat intézte hallgatósága felé: „... legyek átokká, ha csak egy hajszálnyit is engedek jogainkból!”³⁴³ Ezzel egy időben lelkészi állást is kapott Miskolcon.³⁴⁴ Csakúgy mint az eddigi tisztségeiben, püspökként is nagyon sokat fáradozott. Azon túl, hogy a kerület képviselője, kormányzója, jogainak védelmezése kötötte le szinte minden idejét, az egyházkerületében lévő lelképásztorok és tanítók helyzetének jobbításáért is megtette a lehető legtöbbet.

Élete utolsó szakaszában súlyos betegségbe esett. Életrajzi adatai nem, vagy csak szűkösen adnak hírt ezekről az évekről, így csupán azokra a megemlékezésekre és visszaemlékezésekre támaszkodhatunk, amelyeket halála után mondtak el és írtak le. A megemlékezésekből időnként olyan adatokra bukkanunk, amelyek kiegészítik az eddig közölteket. 1866-ban halt meg, temetése június 13-án volt Pesten. Halála után többen is hangot adtak szomorúságuknak. A koporsója mellett – életét jellemezve – gyászbeszédet mondott Török Pál dunamelléki püspök.³⁴⁵ Kun Bertalan halotti imádságában élete utolsó heteiről emlékezett meg.³⁴⁶ Prágai Lajos, maklári és egri református lelkész s egyben alsóborsodi helyettes esperes Miskolcon az új templomban rendezett gyászünnepély alkalmával mondta el beszédét. Ugyanezen az alkalmon emlékbeszédet tartott az elhunyt püspökről Szívós Mihály miskolci tanár. Életének utolsó szakaszáról ő árult el legtöbbet. Tőle tudjuk meg, hogy májbetegségben és vízkórban szenvedett, és az orvosok Karlsbadba küldték gyógyulni. „A mint üdülni kezdett, sietett orvosai tanácsát követni; de Pestnél tovább, hol édes gyermeke s testvére hűn ápolták, nem mehetett. 13-án vettük a gyász hírt, hogy szeretve tisztelt főpásztorunk nincs többé.”³⁴⁷ A következő hónapban, 1866. július 8-án Sárospatakon tartottak gyászünnepélyt, ahol beszédet mondott Kun Bertalan, a Tiszáninneni Egyházkerület főjegyzője. Ezt követte Emődy Dániel akadémiai tanár és főiskolai igazgató megemlékezése. Búcsúztatása, méltatása, munkája elismerése hangzott fel minden beszédben.

---

³⁴² Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, [1865]. 60-61.

³⁴³ SZÍVÓS, 1866. 28.

³⁴⁴ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977. 709.

³⁴⁵ TÖRÖK, 1866. 3.

³⁴⁶ KUN, 1866. 7.

³⁴⁷ SZÍVÓS, 1866. 29.

III. A Sárospataki Kollégium szolgálatában

III.1. Tanár és kolléga

Tanári tevékenységét 1829-től számítjuk, amikor is az egyházkerület és a Főiskola felkérte erre a tisztségre. A Gyakorlati Teológia Tanszék tanáraként Emődy Dániel szerint egészen 1861 februárjáig tanított,³⁴⁸ miközben 1860-ban már püspöki tisztségébe is beiktatták. Mielőtt azonban tanári feladatait elkezdte, a kor kívánalmainak megfelelően két évet töltött el a göttingeni egyetemen, ahonnan visszatérve azonnal nekilátott mind lelkeszi, mind tanári feladatai végzéséhez. A levelezésekből tudjuk, hogy rendkívüli érzékkel karolta fel a Főiskola szinte minden területének ügyét. Harminc éven keresztül tanított. Emődy megemlékezésében feltette a kérdést: „Harminc éves tanári pálya... tudjátok-e mi rejlik e szókban?”³⁴⁹ Majd pedig a választ is megadta. „Harminc éves lelkesedés a tudomány iránt, mely évről évre megifjul; harminc éves szeretet a tanítványokhoz, mely nem ismer fáradalmat s elcsüggedést, s önmagából meríti az erőt; harminc éves derűtsége a kedélynek, mely elég hajlékony lebecsátkozni a hallgatók értelmiségi színvonaláig, hogy magához emelje azokat is, kiket az ég gyöngébb tehetséggel áldott meg. Mert ha valahol, úgy a tanári pályán kétszeresen igaz, hogy nem annyira az elme fényes tehetségei, mint inkább a kedély hatalma az, mi minden nagyságnak alapját képezi.”³⁵⁰

Ugrai János közlése alapján a Kollégiumban, 1829-ben Szombathi Jánost követte a teológiai katedrán.³⁵¹ Szombathi János elsősorban a történelemtanári és könyvtárosi tevékenységéről ismert, ezen felül ő felelt az észjog és a retorika tanításáért is. Ennek fényében érdekesnek tartjuk Ugrai megállapítását, hiszen sokkal kézenfekvőbbnek tűnne számunkra Zsarnay Lácza Szabó József utódeként elhelyezni. Annál is inkább, mivel Lácza 1828-as halálával nemcsak a lelkeszi állás maradt üresen, de a Gyakorlati Teológiai Tanszék is. A gyülekezeti munkában – mint azt már korábban említettük – Zsarnay Lajos lett Lácza utóda. Bajkó Mátyás szerint Lácza Szabó József vallási racionalizmusával tűnt ki valamelyest Sárospatakon.³⁵² Mivel azonban vélekedésünket csak feltételezésre alapozzuk – megfelelő forrás vagy utalás hiányában – így elfogadjuk Ugrai János állítását. Van itt azonban még egy apró dolog, amit szintén érdemes megemlíteni. Korábbi fejezetünkben egy mondat erejéig kitértünk arra, hogy vajon mennyire bírt hatással Lácza Zsarnay későbbi gondolkodására, illetve arra, hogy a Gyakorlati Teológiai Tanszék tanára lett. Források hiányában itt is csak feltételezésekre tudunk alapozni. Egyrészt amellet, hogy kézenfekvőnek tűnik számunkra, hogy a Lácza halálával megüresedett tanszéket felajánlották számára, nem szabad

---

³⁴⁸ EMÓDY, 1866. 46.

³⁴⁹ EMÓDY, 1866. 44.

³⁵⁰ EMÓDY, 1866. 44.

³⁵¹ DIENES–UGRAI, 2013. 98.

³⁵² UGRAI János: *Professzorok a „pataki reformkorban”*, Új Helikon, Budapest, 2007. 35.

elmennünk Bajkó megállapítása mellett sem, miszerint Láczaikora szellemi irányzatai közül a vallási racionalizmust képviselte. Zsarnay tanítványa volt, s bár saját bevallása szerint már külföldi útja során kialakult meggyőződése – ami sokak szerint a schleiermacheri irány volt –, úgy gondoljuk, hogy sokkal inkább tartozott ő a késő racionalisták közé. Sőt, mint ahogy majd a későbbiekben tárgyalni fogjuk, ez a kérdés ennél összetettebb. Most csupán azért említettük meg, mert hazánkban Schleiermacher gondolkodását liberálisnak bélyegezték, így követőit is sokszor illették ezzel a jelzővel, ez azonban Zsarnay gondolkodására nem volt jellemző.

1832-ben tanári tevékenységét felfüggesztette, amikor az egyházkerület delegálta az országgyűlésbe papnak. Miután munkáját ott befejezte, szeptember 10-én visszaérkezett Sárospatakra, ahol két nap múlva az iskolában, három nap múlva pedig a gyülekezetben folytatta azt a munkát, amit diétai papsága előtt végzett.³⁵³

Ugyancsak Ugrai írja, hogy Zsarnay Lajos kitűnő képességű tanár volt,³⁵⁴ s talán túlzott szerénysége az, ami kiderül a következő forrásból. 1851. március 10-én püspökéhez írt levelében visszautasította a bécsi Protestáns Teológiai Intézetben megürülő tanszéki állást. Ez már nem az első felkérő levele volt a püspöknek, amit az „újabbban is felszólítani méltóztatik” részből következtetünk.³⁵⁵ Teljes elutasító választ nem akart adni, ezért hanyatló korára, népes családjára, a német beszédben való gyakorlatlanságára hivatkozott, emellett pedig az állás elfoglalását olyan feltételekhez kötötte, amelyet véleménye szerint a minisztérium az ő kedvéért nem fog teljesíteni. Nemleges válaszát az is megerősítette, hogy a bécsi intézmény kizárólag az újszövetségi egzegézis tanítását helyezte kilátásba az odakerülő tanár számára.³⁵⁶

Diákjaihoz való viszonyulásáról, pedagógiai vénájáról csupán érintőleges képet nyerünk azokból a beszédekből, amelyek a halála utáni megemlékezésekben hangzottak el. Emődy Dániel mint a sárospataki akadémia tanára mindenekelőtt az iskolák és az iskolaügy iránti szeretetét emelte ki. Beszédében Zsarnay egyik gondolatmenetét idézte, amelyet az iskoláról fogalmazott meg. „Szebb jövő reménye a nevelő s oktató intézetekből sugárzik. A kié az iskola, azé a jövő. Ott növekednek, kik egykor helyeinket elfoglalják. Ott a vallás őrei, a haza oszlopai, az igazság bajnokai, a tudomány és erkölcs oktatói.”³⁵⁷ Szerette az iskolát, ezért felelősséget érzett iránta és érte. Felelőssége pedig elhivatottságában is megmutatkozott. Sokrétű munkája közben sosem feledkezett meg arról, hogy ő elsősorban tanár, a jövő nemzedék kinevelője. Nem véletlen hát, hogy halála után az emlékbeszédekben többen tanári tevékenységét emelték ki méltatásukban.

---

³⁵³ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

³⁵⁴ DIENES–UGRAI, 2013. 98.

³⁵⁵ SRKTGyLt. B.LXXII. 32,805.

³⁵⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 32,805.

³⁵⁷ EMŐDY, 1866. 42.

Prágai Lajos is mint tanárt magasztalta. „Igen, ő, mint tanár és Isten sáfára, mint minden magasabb lelkek, legfőbb gyönyörűségét a tudományokkal barátkozásban lelé. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi esméretek nagy birodalmában, melyben tájékozva nem vala – ő valóságos tudós volt.”³⁵⁸ Úgy beszélt róla, mint aki egykor diákja, majd munkatársa volt. Közelről ismerte, s bár ha fel is fedezünk szavai között némi elfogultságot, azt nem vonjuk kétségbe, hogy Zsarnay tudós volt. Prágai tudós voltát alátámasztva utalt arra is, hogy otthonos volt a tudomány minden ágában. Ezen túl pedig úgy is ismerhették őt, akár tanári, akár lelkészi mivoltában, mint aki nem csak szóval, hanem életével is tanított. „Ő a mint tanított, úgy élt és tett.”³⁵⁹ Szívós Mihály miskolci tanár rendkívüli alaposággal mutatta be az elhunyt diákot, tanárt és püspököt. Mikor tanári mivoltának ecseteléséhez ért, ő maga is feltette a kérdést: „Mit mondjak hosszas tanári pályájáról, mely maga elég lenne arra, hogy neve örök betűkkel legyen hazai tudományosságunk s iskolánk évkönyvébe bevésvé.”³⁶⁰ Az egyházkerület akkori lelkészei, kevés kivételtől eltekintve, mind Zsarnay tanítványai voltak. Szívós mint tanítványokat szólította meg őket, amikor azt mondta, hogy ő „...tanított meg azon bölcsességre, miként kell a szelídség és alázatosság ezen hivatalát úgy folytatni, hogy magasztos céljának megfeleljen. Hogy az ige, ha kell, legyen balzsam, a melylyel a lelkipásztor a szenvedők vérző sebeit kötözgeti; legyen vigasz, a melylyel az özvegyek és árvák könyeit letörli; ha kell büntető vessző, melylyel az álság palástjába rejtőzött bünt megfenyíti.”³⁶¹ Ezekből a mondatokból láthatjuk, milyenek ismerték és látták kollégái, tanítványai Zsarnay Lajost. Mint a Gyakorlati Teológiai Tanszék tanára tisztában volt azzal, hogy az iskolában tanultak a teológiát végzett hallgatók, későbbi lelkipásztorok életében mennyire fontosak lesznek a gyakorlatban. Ezért igyekezett – mint ahogy az idézetből is kiderül – gyakorlati módon felkészíteni őket.

Jelleméről, az iskola iránti elkötelezettségéről szintén elvétve találunk utalásokat. Jellemére nézve Prágai Lajos mondta, hogy „Ő feddhetetlen, mértékletes, igaz és szeretetteljes volt.”³⁶² Szívós Mihály így beszélt róla: „Ti csaknem mindnyájan ismertétek őt, a lelkes, fáradhatatlan tanárt, ki szigorát szeretettel lágyítá, míg egyrésztől tanári tekintélyét csorbíthatlan meg tudta őrizni, másrésztől leereszkedő nyájassága által magához emelt. Szóval: valódi tanító és atya volt egy személyben. Nagy kincs, ha ezen tulajdonok közül csak egyik van is meg kiválólag a tanárban; valódi szerencse, ha egyesülve mindakettő.”³⁶³

---

³⁵⁸ PRÁGAI, 1866. 16.

³⁵⁹ PRÁGAI, 1866. 17.

³⁶⁰ SZÍVÓS, 1866. 23.

³⁶¹ SZÍVÓS, 1866. 23-24.

³⁶² PRÁGAI, 1866. 17.

³⁶³ SZÍVÓS, 1866. 24.

III.1.1. Az Erdélyi János „ügy”

Kollégáihoz – a Kollégiumban dolgozó tanártársaihoz – való viszonya nem volt mindig felhőtlen. Különösen egy esetről, az Erdélyi Jánossal való kapcsolatáról, illetve a kettejük közötti feszültségről maradt fenn a legtöbb forrás.

A Kollégiumban tanuló, majd onnan távozó Erdélyi Jánossal szemben írásban vette fel a harcot. Erdélyi, aki ugyan nem tartózkodott Patakon, de mégis befolyással bírt írásai révén a város és különösen az iskola életére. Folyóiratokban megjelent írsaival, kritikáival védekezésre készítette az iskola tanárait, élükön Zsarnay Lajost.³⁶⁴ A *Társalkodó* című lapban Erdélyi álneven publikált cikkében éles kritikával illette a Kollégiumot, amely szerinte csupán a teológusok és jogászok képzését helyezi előtérbe, háttérbe szorítva ezzel a „polgárosodás tervszerű, tudatos elősegítése, a minden tantárgyra kiterjedő magyar nyelvű oktatás”-t, illetve nehezményezte „a filozófiai szellem háttérbe szorítását a teológiai gondolkodással szemben.”³⁶⁵ Ennek okát abban látta, hogy Patak nem érti az idők szavát, s ragaszkodik rég elavult hagyományaihoz, pedig a magyar nemzet már „...theológusok helyett polgárokat vár az iskolától. Az élet anyagi és szellemi tovább művelése az iskolák mentül több, ha lehet, minden oldalú képzése által föltételeztetik, mellyre nézve mellőzzenek mindent, mi az életre működni megszűnt. Mert nem az élet van az iskolákért, hanem megfordítva.”³⁶⁶ A *Társalkodó* következő, 1839. évi 72. számában megjelent cikkében egyenesen így kezdte: „Civilisatio a kor jelszava.”³⁶⁷ Ugyancsak e lap október 2-i számában folytatta eszme-futtatását Erdélyi, további kritikával illette a pataki, illetve a protestáns iskolák tanítási rendszerét. Most azonban nem csupán bírált, de javítási javaslatokat is előtérbe helyezett.³⁶⁸ Írása nem maradtak reflektálás nélkül. Már novemberben V. P. monogram alatt *Író és olvasó közönség, útmutatásul H. E.-nek* címmel született válasz.³⁶⁹ T. Erdélyi Ilona szerint, míg H. E. észrevételeit tárgyilagos hangon mondta el, addig V. P. hűtlenséggel és gyalázkodással vádolta H. E.-t, nem érintve a vita tulajdonképpeni lényegét.³⁷⁰ „H. E. a s. pataki iskolában tanult; magam is ott töltém iskolapályám három végső évét. H. E. tisztító tüzet vet az anyaiskolának; sokéremű előljárójit, választott oktatójít kíméletlenül szórja lángba: s az öreg intézet romjain, kézzel lábbal törekszik czifra sátort ütni: én, meleg keblű barátja a józan újításnak, hacsak szájjal s szóval is – kímélem s védem az anyát; tisztelem öltönyét, mellyet annyira rongyallottnak kiáltanak... de bármellyik tanító intézet is érdemli ezt, s kímélésre méltó, még ha lassú lépéssel halad is elé, mert száz meg száz oka van némelly

³⁶⁴ DIENES–UGRAI, 2013. 124-125.

³⁶⁵ DIENES–UGRAI, 2013. 24.

³⁶⁶ HEGYALJAI Emil (ERDÉLYI János): A Sárospataki Főiskola szelleme, in: *Társalkodó*, 1839/51.

³⁶⁷ HEGYALJAI Emil: Egy tekintet a s. pataki főiskola jövőjére, in: *Társalkodó*, 1839/72.

³⁶⁸ HEGYALJAI Emil: Igazolással Zs(arnay) L(ajos)nak, sárospataki iskolatárgy, in: *Társalkodó*, 1839/79.

³⁶⁹ V. P.: Író és olvasó közönség, útmutatásul H. E.-nek, in: *Társalkodó*, 1839/90.

³⁷⁰ T. ERDÉLYI Ilona (sajtó alá rend., jegyz.): *Erdélyi János levelezése*, 1. köt., Akadémiai K., Budapest, 1960. 400.

hátramaradásnak.”³⁷¹ A vita folytatódott a *Társalkodó* 1840-es számaiban. Ormós László ugyancsak a *Társalkodó* számaiban reflektált az eddig elhangzottakra, s vette védelmébe a pataki főiskolát.³⁷² T. Erdélyi Ilona – valószínű nem minden elfogultság nélkül – írja, hogy Ormós félreértette H. E. szavait és szándékait, aki nem a pataki iskolát, csupán annak elmaradottságát kritizálta.³⁷³

Ebben az időben még csupán az újságok hasábjairól ismerték egymást, ki-ki képviselve a saját nézeteit. Szorosabb – kezdetben kedélyes, később egyre több nézeteltéréssel tűzdelt – kapcsolatuk 1851 után folytatódott. Szeremley Gábor távozása³⁷⁴ után megüresedett a filozófiai tanári állás. A legrosszabbkor, az iskolai év kezdetén nézett szembe a Főiskola és az egyházkerület vezetése az utódlás kérdésével, ezért sürgős döntésre volt szükség.³⁷⁵ Több – erre a célra alkalmas – jelölt neve merült fel: Hegedűs László, Erdélyi János, Pásztor Dániel stb. Hegedűs László nem fogadta el a felkérést, Pásztor Dánielről jót hallottak, Erdélyi Jánosról pedig az volt a vélekedés, hogy „szinte kétes elfogadná e’ hivatalt – talán csak azért is – mert ő – a mit csak Főtisztelendő Úrnak vagyok bátor jelenteni – a forradalomban compromittálva volt nagyon – ami ha felsőbb helyen is tudatnék, úgy meghívása sem magára, sem iskolánkra nem lehetne hasznos.”³⁷⁶ Az evangélikus részről Vandák András neve merült még fel Eperjesről, aki felől egyöntetűen megállapították, hogy „ha eljönne ... szerentse lenne iskolánkra...”³⁷⁷ Rácz Lajos az *Uránia* című folyóiratban megjelent cikkében azt fejtegeti, hogy Zsarnay, az akkori rektor professzor ajánlotta Apostol Pálnak Erdélyi János meghívását. A püspök elfogadta az ajánlást, majd megbízta Zsarnayt a meghívás lebonyolításával.³⁷⁸ Ez nem egyezik Zsarnay állításával, aki a püspökhöz írt levelében azt közölte, hogy e kérdésben a döntés és a meghívás az egyházkerület joga.³⁷⁹ Továbbá, ebben a dologban ő az iskolaszékkel együttműködve fáradozott a megüresedett tanári állás betöltésében, amit így interpretált: „...az iskolai szék kötelességemmé tette, hogy a filozófiára E. J. urat mindenek felett ajánljam...”³⁸⁰ A filozófiai tanszék betöltésének ügye egyre sürgetőbbé vált. 1851. szeptember 3-án Zsarnay közölte a püspökhöz az iskolaszék óhajtatását, miszerint „... mindenek felett tek. Erdélyi János Urat óhajtja meghívandónak...”³⁸¹ Erdélyi eljövetele kérdéses volt, mivel Kőrösre is meghívták. Maga Zsarnay is kételkedett benne, hogy végül Patak mellett dönt. „Én kételkedtem

---

³⁷¹ *Társalkodó*, 1839/90.

³⁷² ORMÓS László: Egy szózat a sárospataki iskola ügyében, in: *Társalkodó*, 1840/12., 14.

³⁷³ T. ERDÉLYI, 1960. 400.

³⁷⁴ A bécsi egyetem protestáns teológiai fakultására kapott meghívást a református dogmatika oktatására.

³⁷⁵ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,141.

³⁷⁶ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,141.

³⁷⁷ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,141.

³⁷⁸ RÁ CZ Lajos: Erdélyi János Sárospatakon, in: *Uránia*, 1913/4., Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1913. 160.

³⁷⁹ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,141.

³⁸⁰ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,182.

³⁸¹ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,153.

felőle, hogy a tanári hivatalt elfogadja...³⁸² Erdélyinek más „...politica állása...” is szóba jött,³⁸³ de ez nem akadályozta tanárságát. Erre nézve azt írta Zsarnay a püspöknek, hogy „ha e részben ügye tiszta lesz, E. J. úr főiskolánknak szép szerzeménye leend, annak jó híret s nevét nevelendi.”³⁸⁴ „... ő fő díszünk lenne Patakon, s hív Nevelője s Oktatója Növendékeinknek.”³⁸⁵ Mindemellett azonban további aggályokat is megemlített, amelyek Dienes Dénes szerint inkább csak személyes ellenérzéseinek elfedésére szolgáltak. „Erdélyi János úr [...] a forradalomban kompromittálva volt nagyon, ami, ha felsőbb helyen is tudatnék, úgy meghívása sem magára sem iskolánkra nem lehetne hasznos.”³⁸⁶ Szintén Dienes Dénes írja, hogy az egyházkerület tisztában volt azzal, hogy a sárospataki iskola is jelentősen kompromittálta magát a szabadságharcban nemzetőr és honvédtiszt tanárai³⁸⁷ és diákjai által. Így az az érv, amit Zsarnay Erdélyi ellenében felhozott, nem érte el a kellő hatást.³⁸⁸ Végül Erdélyi döntése Patakra esett.³⁸⁹ Az iskolaszék megbízásából Zsarnay püspöki támogatást és pártfogást kért végleges meghívásában.³⁹⁰ 1851-ben a kerület megbízásából elküldte Erdélyi számára a hivatalos felkérést,³⁹¹ aki 1851. október 4-én a Zsarnay Lajoshoz és Apostol Pálhoz intézett levelében a meghívást elfogadta.³⁹² Ígéretet tett, hogy a következő hónapban mind a szállását, mind pedig a hivatalát elfoglalja.³⁹³ Október 29-én már arról írt a püspöknek, hogy Erdélyi a csomagjait már útnak indította, s nemsokára ő maga is megérkezik. Szolgálati lakásnak három szobát és konyhát kért a Kollégiumtól, ezért a statisztikatanár lakását jelölték ki számára. Egy év múlva pedig másikat helyeztek kilátásba.³⁹⁴ Erdélyi János beiktatása és esküvétele hivatala hűséges betöltésére november 19-én volt.³⁹⁵ Ennek az ünnepségnek zavartalan lefolyásáról is beszámolt Zsarnay a püspöknek.³⁹⁶

A 19. század második felében a pataki iskola életében számos feszültség halmozódott fel. Az iskola nyilvánosságának visszaszerzéséért folytatott küzdelmet egzisztenciális gondok tetézték, amelyek elsősorban a tanárok életét jellemezték. Dienes Dénes azerint az anyagi természetű gondok és bajok közepette kezdett az az Erdélyi elszigetelődni, akiről úgy vélték, hogy őt a hasonló nehézségek elkerülik.³⁹⁷ Az elszigetelődést Erdélyi hangos sikerei, országos népszerűsége, Pesten

---

³⁸² SRKTGYLt. B.LXXII. 33,153.

³⁸³ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,182.

³⁸⁴ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,182.

³⁸⁵ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,153.

³⁸⁶ DIENES Dénes: Erdélyi János és a sárospataki kollégium, in: *Irodalomtörténeti Közlemények* 2014/4. 470.

³⁸⁷ Pálkövi Antal, Csoma Mihály.

³⁸⁸ DIENES, 2014/4. 470.

³⁸⁹ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,182.

³⁹⁰ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,153.

³⁹¹ T. ERDÉLYI Ilona (sajtó alá rend., jegyz.): *Erdélyi János levelezése*, 2. köt., Akadémiai K., Budapest, 1962. 39.

³⁹² SRKTGYLt. B.LXXII. 33,214.; B.LXXII. 33,229.

³⁹³ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,229.

³⁹⁴ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,244.

³⁹⁵ RÁCZ, 1913/4. 160.; SRKTGYLt. B.LXXII. 22,229.; B.LXXII. 33,287.

³⁹⁶ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,287.

³⁹⁷ DIENES, 2014/4. 474.

rögzült szokásai, öltözködése, a kisvárosi átlagnál hivalkodóbb háza okozta, amely előbb irigyeket, majd haragosokat szült. Nem használt halványuló népszerűségének az sem, hogy kollégája, Pálkövi Antal anyagát 1861-ben közzétette a *Magyar Sajtó* országos hasábjain, amivel őt nehéz helyzetbe hozta.³⁹⁸ Ezt követően az eddig ellene irányuló lappangó ellenszenv, ellenségeskedésbe ment át. Továbbá Erdélyi egyébként is kendőzetlen nyíltsága, szókimondósága sokszor adott okot a félreértésekre, így többször megsértette barátai, kollégái önérzetét, elvesztette ezzel bizalmukat és barátságukat. Élete krízisbe került, aminek következtében több tisztségéről, végül tanári állásáról is lemondott. Egészsége megromlott. Patak elhagyása mellett döntött, de néhány héttel tervezett elköltözése előtt, 1868. január 23-án meghalt.³⁹⁹

Köztudott, hogy Erdélyi János és Zsarnay Lajos között kiélezett viszony alakult ki. Nem tudjuk, mikor kezdődött el valójában a kettejük közötti ellenszenv. T. Erdélyi Ilona szerint meghívása előtt Erdélyinek és Zsarnaynak nem volt sok kapcsolata, csak 1851 után, amikor is viszonyuk megromlott.⁴⁰⁰ Eszerint a pataki főiskolába való kerülése után alakult ki az a nézeteltérés kettejük között, amit az utókor egyértelműen Zsarnay rovására ítél. Másik helyen ugyancsak T. Erdélyi Ilona írja, hogy személyes ellentétek főleg Zsarnay szuperintendenssé való megválasztása után éleződtek ki.⁴⁰¹ Sőt még ennél is továbbmegy, amikor azt mondja, hogy miután Zsarnayt megválasztották püspöknek, ő lett a Főiskola legfőbb egyházi hatósága, s még inkább szálka lett szemében Erdélyi János a maga szabadelvű gondolkodásával, amelyben bírálta a tanítási rendszer szellemét.⁴⁰² Némileg ellentmond ennek a vélekedésnek Zsarnay 1861. július 9-én Hegedűs Lászlónak írt levele – ekkor már püspök volt –, amelyben egy az Erdélyi Jánost érintő egyenetlenségben arra kérte a levél címzettjét, hogy tegyen meg mindent azért, hogy Erdélyi visszakapja becsületét.⁴⁰³ Az említettek alapján T. Erdélyi Ilona egyértelműen 1860-ra teszi a kettőjük közötti feszültség kezdetét. Ettől kezdve – véleménye szerint – Zsarnay az óvatosabb, a reformoktól féltő tanárok párját fogta Erdélyivel és Hegedűs Lászlóval szemben. Továbbá azt is egyértelműen kifejti, hogy azok a támadások, amelyeket Zsarnay püspökké való megválasztása után intézett Erdélyi János ellen, nagyban hozzájárultak Erdélyi betegségének a kiújulásához és elkedvetlenedéséhez.⁴⁰⁴

Minden bizonnyal a kettőjük közötti feszültség már korábban elkezdődött, mint azt T. Erdélyi Ilona írja. Erdélyinek a *Társalkodó*ban megjelent cikkei nem múltak el nyomtalanul. Tanári

---

³⁹⁸ 1861. április 28-án a gimnázium tanári kara kérvényt nyújtott be az egyházkerületi közgyűléshez ez ügy kapcsán. Ebben egyrészt elítélték Erdélyi tettét, hiszen ezáltal Erdélyi saját társát tette országosan megvetés és közutálat tárgyává, másrészt pedig kérte, hogy hozzon olyan törvényt, aminek alapján ez soha többé meg ne ismétlődhessen. SRKTGYLt. C.LXXXII. 40, 213.

³⁹⁹ DIENES, 2014/4. 474-475.

⁴⁰⁰ T. ERDÉLYI, 1960. 394.

⁴⁰¹ T. ERDÉLYI, 1962. 423.

⁴⁰² T. ERDÉLYI, 1960. 394.

⁴⁰³ SRKTGYLt. B.LXXXII. 40,357. Az ügy részleteiben való ismertetését lásd T. ERDÉLYI, 1962. 485-486.; T. ERDÉLYI, 1962. 509.

⁴⁰⁴ T. ERDÉLYI, 1962. 423.

tevékenysége, társaival való összeütközése, gondolkodásbeli különbségek – mind-mind hozzájárultak a kettejük közötti távolság kialakulásához. Még kollégák voltak, amikor Erdélyi a Szemere Miklóshoz 1854. november 24-én írt levelében nem éppen barátilag jellemezte Zsarnayt. A Kollégium Kazinczy-ünnepre készült, amelyet Erdélyi szervezett. Nem minden nehézség nélküli volt ebben az időben az iskola élete, hiszen a forradalom után a protestáns egyházak és azok intézményei a megtorlás idejét élték. Pálkövi Antalt elítélték, Hegedűs Lászlót egy jegyzőkönyv kinyomtatásért megmotozták. Zsarnay mint egyházkerületi főjegyző és rektor professzor féltette a Kollégiumot. Az akadémiai gyűlésen Erdélyi a készülő ünnepel kapcsolatban sem nyilatkozott melegszívűen Zsarnayról. „Nosza az én Zsarnaym, mint a ki egyházkerületi jegyző, megijed, felhőket lát a tiszta égen, és kezd ... ürügyet keresni, hogy magát mindenből kivonhassa; hogy reá mint rektorra, az semmiképpen nem tartozik ... hogy ő azt sem tudja, Patakon lesz e akkor...”⁴⁰⁵ Minden bizonnyal ez arra vonatkozott, hogy ebben az időben nem tudta érte jönnek-e, elfogják-e s elviszik Kassára, vagy sem.

Zsarnay nem volt forradalmár típus ellentétben Erdélyi. Sokkal inkább óvatos, megfontolt. Valószínű, nem a Kazinczy-ünnep ellen volt, hanem hogy ebben az időben nem tartotta helyesnek a róla való megemlékezést. Erdélyi mind az ő, mind pedig tanártársa, Csoma Mihály hozzáállását bírálta, miután ez utóbbi szépirodalmi ünnepnek címezte a nemzeti ünnepet. Majd hozzátette: „mily sok marhaság két professzorban!”⁴⁰⁶ Az igazsághoz tudnunk kell, hogy Erdélyi és Csoma kapcsolata sem volt felhőtlen. T. Erdélyi Ilona szerint Erdélyi János későbbi lemondásában ezek a személyes ellentétek egyértelmű szerepet játszottak.⁴⁰⁷

Zsarnay Lajos valóban nem tartozott a forrófejű, meggondolatlan, tékozló, könnyen változtató, rugalmas reformer emberek közé. Sokkal inkább volt óvatos, a hagyományokhoz ragaszkodó, elvei mellett kiálló. Ez nyilván nem jelentette azt, hogy időnként nem tett vagy mondott olyat, ami egészen más színben tüntette fel. Prágai Lajos kissé megszépítve emlékezetét, úgy emlékezett meg róla, mint akit ez utóbbi nem jellemezett. „A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkéltség nem vala, hanem tükre a magával tisztában lévő léleknek, s eredménye az akaraterőnek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák.”⁴⁰⁸ Nem állíthatjuk, hogy Zsarnay Lajos tökéletes volt, még akkor sem, ha Prágai Lajos ilyen szép szavakkal ecseteli nyugalmas természetét. Az eddig elmondottak alapján is láthatjuk, hogy időnként megmutatkozott a harcos, lobbanékony oldala is. Prágai részben úgy írt róla, mint volt tanáráról, részben pedig, mint szolgatársáról az egyházkerületben. Személyes tapasztalait fogalmazta meg ezekben a sorokban. Ember azonban nincs hiba nélkül, s nekünk

⁴⁰⁵ T. ERDÉLYI, 1962. 243-244.

⁴⁰⁶ T. ERDÉLYI, 1962. 244.

⁴⁰⁷ T. ERDÉLYI, 1962.233-234, 280-281, 534.

⁴⁰⁸ PRÁGAI, 1866. 17.

elfogultság nélkül kell látnunk és vizsgálnunk Zsarnay személyiségét, tanári voltát és kollégáihoz való viszonyát. Erdélyi Jánossal való kapcsolata, s a köztük lévő kiéleződött viszony sokkal korábban kezdődött, mint azt T. Erdélyi Ilona állítja. Erdélyi *Társalkodó*ban megjelent cikkei már ellenszenvet váltottak ki és táplálak benne. Nyilván ennek volt köszönhető, hogy Patakra jövetelét sem támogatta. Azt is látnunk kell azonban, hogy nem Zsarnay volt az egyetlen, akivel hasonló feszültséggel teli viszonyt ápolt Erdélyi János.

Az Erdélyi János és Zsarnay Lajos munkatársi kapcsolatát ezért tartottuk fontosnak ilyen hosszán elemezni, hogy bemutassuk Zsarnay kollégáihoz fűződő kapcsolatának egy szeletét. Ez azonban e történet alapján nagyon egyoldalú. Talán akaratlanul is olyannak tüntetjük fel őt, mint aki nem volt teljes összhangban tanártársaival. Ez egy kirívó eset. Igaz, van tudomásunk arról, hogy sokszor megoszlott a tanári kar bizonyos kérdésekben, amelyek őt magát is arra készítették, hogy egyik vagy a másik oldalon foglaljon állást. Nem mindig jellemezhetjük állásfoglalásait haladóaknak, hiszen – mint ahogy már említettem is – konzervatív volt. Másrészt pedig az iskola érdekeit képviselte, annak értékeit féltette, ezért következetesen ragaszkodott elveihez, meggyőződéseihez. Ez a magatartása egy a Bajkó Mátyás által említett esetből is kitűnik, ami szerint 1836-ban az egyházkerületi közgyűlés javaslatot tett, hogy a Litteria Deputatio a Kollégium oktatására nézve dolgozzon ki egy új és korszerű tervezetet. Ez a terv a következő évre el is készült, s korszerűségét mutatta, hogy a Főiskolát „nemzeti iskolává” kívánta átalakítani. Az új tanterv változást, reformokat sürgetett. Bajkó beszámolója szerint a régi tanulmányi rend védelmezői – Zsarnay Lajossal az élen – az új tanterv bevezetése ellen tették le voksukat. Ellenjavaslatot nyújtottak be, amelyben teljes mértékben elzárkóztak a reformok elől.⁴⁰⁹ Később a tanterv elfogadásra került. Ebből is kiderül, hogy Zsarnay nem volt híve a változásoknak, talán azért mert túlzóaknak tartotta, vagy talán, mert nem minden esetben tartotta fontosnak azokat. Az 1837-es tanterv Bajkó megállapítása szerint korához mérten a legmodernebb tanulmányi tervezet volt. Az előző tantervekkel szembeni hasznossága, életre, munkára nevelő tendenciája elvitathatatlan. „Jelentősége azonban túlnó a kollégiumon, mert az egyetlen olyan haladó reformterv ebben az időben, amely meg is valósult.”⁴¹⁰

III.2. Rektor professzor

Napjainkban ez a megnevezés nem ugyanazt jelenti, mint a korábbi századokban. A Kollégium professzorai mellett, hogy egy-egy tudomány tanításáért voltak felelősek, rendszeresen publikáltak folyóiratokban, önálló köteteket, jegyzeteket adtak ki, munkaköri kötelelességeik közé tartozott az intézmény napi ügymenetében való részvétel. A rektor professzori tisztséget egy-egy évig, ve-

---

⁴⁰⁹ BAJKÓ, 1976. 56.

⁴¹⁰ BAJKÓ, 1976. 56.

tésforgó-rendszerben minden professzor elvállalt, ezzel vette ki részét az iskola működtetéséből.⁴¹¹ Emődy Dániel búcsúbeszédében, amikor Zsarnay e tevékenységére utalt, ugyanazt a szót használta e tisztség megnevezésére, amit a Sárospataki Kollégiumban ma is alkalmaznak. „...csupán a közigazgatói hivatalra utalok...”⁴¹² Véleménye alapján, ez a tisztség rendkívül sok terhet jelentett a tanítás feladatát is ellátó tanár számára, ezért „Ki ezeknek meg akar felelni, két kelléssel okvetlenül kell bírnia; először: a sokoldalúság szép istenadományával, másodsor: megtörhetlen kötelességérzettel.”⁴¹³ Arra nézve, hogy Zsarnay bírt-e ezekkel a tulajdonságokkal, ezt mondta: „Zsarnay Lajos a tanár mindkettővel kiváló mértékben volt megáldva. Alapos jogi ismeretei, s jártassága az emberi társadalom tanulmányozásában tekintélyt szerzének szavának a tanácskozásoknál. Hiszen ő tanítá, hogy az embert nagygyá az önzetlen erény s nemes feláldozás teszi, s tanított-e ő valaha olyat, a mit életével megcáfolt volna?”⁴¹⁴

Zsarnay Lajos sokoldalú egyéniségére ebben az időben a Kollégiumnak rendkívüli szüksége volt. A források alapján 1835-től⁴¹⁵ püspökké választásáig többször is betöltötte a rektori tisztséget. Emődy szerint harminc éves tanári pályája során öt ízben volt igazgatótanár: 1835/36-ban, 1842/43-ban, 1851/52-ben, 1856/57-ben, 1859/60-ban.⁴¹⁶

Az országot érintő nagy események mellett a Sárospataki Kollégiumban is nagyszabású munkák folytak. A század elején kezdődött el a Kollégium új épületsorának felhúzása, illetve ezen belül a Pollák Mihály által tervezett könyvtárterem építése. Az építés körüli nehézségek, a mesterekkel való egyeztetés, az építéshez beérkezett adományok,⁴¹⁷ a munkadíjak kifizetése,⁴¹⁸ a vizsgák lebonyolítása,⁴¹⁹ a Kollégium anyagi nehézségei,⁴²⁰ szülő⁴²¹ és boreladási ügyek,⁴²² a tanárok nyugdíjazása, halála,⁴²³ helyükre új tanárok meghívása,⁴²⁴ a különböző peres⁴²⁵ és egyéb ügyek,⁴²⁶ tápin-tézet működése,⁴²⁷ kintlévőségek beszedése,⁴²⁸ bevételek,⁴²⁹ kiadások,⁴³⁰ kocsmák,⁴³¹ rétek⁴³² és

---

⁴¹¹ UGRAI, 2013. 94.

⁴¹² EMŐDY, 1866. 44.

⁴¹³ EMŐDY, 1866. 44.

⁴¹⁴ EMŐDY, 1866. 44.

⁴¹⁵ SRKTGYLt. B.LVIII. 25,778.

⁴¹⁶ EMŐDY, 1866. 44.

⁴¹⁷ SRKTGYLt. B.LIX. 26,123.; B.LIX. 26,124.; B.LIX. 26,283.;B.LXV. 29,279.

⁴¹⁸ SRKTGYLt. B.LVIII. 25,687.; B.LIX. 26,283.

⁴¹⁹ SRKTGYLt. B.LIX. 25,939.; B.LIX. 26,239.

⁴²⁰ SRKTGYLt. B.LIX. 25,986.

⁴²¹ SRKTGYLt. B.LIX. 26,279.; B.LXV. 29,272.

⁴²² SRKTGYLt. B.LIX. 25,986.

⁴²³ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,740.

⁴²⁴ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,740.

⁴²⁵ SRKTGYLt. B.LIX. 26,261.; B.LIX. 26,262.; B.LIX. 26,272.; B.LIX. 26,288.; B.LXVI. 29,563.; B.LXVI. 29,564.; B.LXVI. 29,565.

⁴²⁶ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,112.; B.LXXIII. 33,436.

⁴²⁷ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,738.

⁴²⁸ SRKTGYLt. B.LIX. 26,263.; B.LIX. 26,265.; B.LIX. 26,271.; B.LIX. 26,272.; B.LIX. 26,275-278.; B.LIX. 26,287.; B.LIX. 26,289.; B.LIX. 26,128.; B.LIX. 26,130.; B.LXVI. 29,561.

földterületek, könyvadományok,⁴³³ iskolai tankönyvek nyomtatása,⁴³⁴ a diákok templomi padjának javítása,⁴³⁵ az iskola szolgálainak kiválasztása, munkába állítása,⁴³⁶ kalendárium eladása és nyomtatása,⁴³⁷ gondja, intézése mind részét képezte egy közigazgató feladatkörének.

III. 2/1. Az Új Épület

1801-ben kezdődtek a tárgyalások a Kollégium főépületének vagy akkori megnevezés szerint, Új Épületének építéséről. Zsarnay Lajos 1811-ben került az iskola falai közé, így már mint diák, szemlélője volt ennek az óriási munkának. Amikor 1829-től, külföldi útja után visszatért és elfoglalta tanári katedráját, mint rector professzor az építkezés lebonyolításából is kivette részét. 1834-ben Linzbauer Józseffel, a környék legismertebb festőjével levelezés útján bocsátkozott a mennyezetfestés részleteinek megtárgyalásába. A festő két tervéből az ő utasításai szerint kerültek fel motívumok a mennyezetre. Az ő döntése alapján került bele a megállapodásba, hogy a mennyezet mellett a polcok, az oszlopsor és a karzat is lefestésre kerüljön. 1836. július 7-én rendkívüli tömörséggel és lényegre törően számolt be az egyházkerületi közgyűlésnek: „az Új Könyvtár újonnan kifestve, s Könyveinkkel fakkok szerint megrakva díszlik.”⁴³⁸ A munka azonban ezzel még korántsem volt befejezve. Az 1843-as rektorsága idején a Kollégium egyik jótévőjének írt arról, hogy a végső befejezéshez még szükség lenne 3000 Ft-ra. Pontos kimutatást készített a még elvégzésre váró munkákról, illetve ezek pénzügyi vonzatáról. Most is, mint minden időben az anyagiak hiánya miatt húzódott el az építkezés. Legnagyobb forráskiesésként említette meg, hogy az egyházkerületi közgyűlés határozata értelmében a lelkészek a jövőben nem az építkezés kasszájába adakoznak, hanem a papi özvegyi pénztárba fizetik be fennmaradó pénzüket. Ezzel pedig szerinte az építési költségek legbiztosabb forrása zárult be. Csak a Kollégium tőkéjének kamatjából hosszú ideig húzódna az építkezés. Tapasztalataira hivatkozott, amikor a jótévő jóindulatára bízta az építkezés továbbhaladásának ügyét.⁴³⁹ Ugyancsak 1843-ban készített egy kimutatást az egyházkerületi közgyűlés számára. Eszerint ezideig 244,927 Ft-ba került az építkezés, de a befejezéshez még mindig hiánnyal küszködnek.⁴⁴⁰ Szinte ugyanazokat a hiányosságokat tárta az egyházkerületi

---

⁴²⁹ SRKTGyLt. B.LIX. 26,266.; B.LIX. 26,269.; B.LIX. 26,280.; B.LIX. 26, 282.; B.LIX. 26,284.; B.LIX. 26,123.; B.LIX. 26,124.; B.LIX. 26,133.; B.LXVI. 29,559.; B.LXVI. 29,563.; B.LXVI. 29,567.

⁴³⁰ SRKTGyLt. B.LIX. 26,267.; B.LIX. 26,268.; B.LIX. 26,281.; B.LIX. 26,123.

⁴³¹ SRKTGyLt. B.LXV. 29,271.; B.LXVI. 29,568.

⁴³² SRKTGyLt. B.LIX. 26,274.; B.LIX.26,131.

⁴³³ SRKTGyLt. B.LIX. 26.290.; B. LIX. 26,127.

⁴³⁴ SRKTGyLt. B.LIX. 26,129.

⁴³⁵ SRKTGyLt. B.LIX. 26,291.

⁴³⁶ SRKTGyLt. B.LIX. 26,125.

⁴³⁷ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,562.

⁴³⁸ UGRAI, 2013. 82.; SRKTGyLt. B.LIX. 26,283.

⁴³⁹ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,411.

⁴⁴⁰ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,569.

közgyűlés elé is, mint amelyek kimutatásra kerültek a kamarásnak írt levélben. Ugyanez év június 28-i leveléből tudjuk meg, hogy a Kollégium oratóriuma valószínű a következő évre elkészül, de a galériához még sok hiányzik.⁴⁴¹

III. 2/2. Az Iskolakert

A sárospataki ótemető iskolakertté alakítása Zsarnay Lajos rektor professzorsága idején kezdődött el. Az iskolakert történetével foglalkozó források alapja a Főiskola Gazdasági Választmányának jegyzőkönyvei, a Gulyás József 1937-ben kiadott tanulmánya, a *Főiskolai Értesítő* időnkénti tudósítása, egy rövid kéziratári anyag, illetve néhány folyóirati megemlékezés és levéltári anyag. A forrásokat egy tanulmány keretén belül Egey Antal dolgozta fel.⁴⁴² Ebből tudjuk, hogy a jelenleg ismert iskolakert két részből tevődött össze. Az első, vagyis az órészt a főépülettel szemben terült el, s 1784-ig temető volt. 1776-tól 1806-ig Patak a temetővel együtt a királyi kamara tulajdona volt. Az iskola előljárósága Vay József főgondnok révén 1792-ben diákjai számára üdülőhelyként bérelte a kamarától.⁴⁴³ Mivel az engedély csupán meghatározott időre szólt, ezért a kérvényt 1796-tól és 1803-tól újra megismételte.⁴⁴⁴ 1806-tól Bretzenheim Ágost herceg birtokába került a város. Vay József főgondnok ismeretségét⁴⁴⁵ felhasználva több ízben – 1808-ban, 1812-ben, 1814-ben – kérvényezte a hercegtől az ifjúság számára sétáló helyül vagy botanikus kertnek az ótemetőt. Bretzenheim herceg már 1808-ban fontolóra vette a kérést, majd 1814-ben megadta a használati engedélyt. Gulyás József szerint a herceg két feltétellel adta meg az engedélyt. Az első, hogy vendéglőt, kocsmát vagy boltot nem nyithatnak a területén. A második, hogy ha az iskola elköltözik Patakról, a birtoklási jog visszaszáll az örökösökre.⁴⁴⁶ A megadott birtokbavételi engedélynek a Kollégium nem tudott azonnal érvényt szerezni, mert a herceg tisztjei 1814-ben vendégfogadó építése céljából házhelynek kezdték eladni⁴⁴⁷ az ótemető telkeit, sőt a Kollégium kapujával szemben vendégfogadó háznak jelöltek ki helyet. Még ugyanebben az évben kibontakozó tiltakozás eredményeként a felosztás és kiárusítás abbamaradt. Ezt követően a területet kevés fizetség ellenében a Kollégium használatba vehette. 1829. november 9-én, Tállyán született az az engedély, amely révén Bretzenheim Ferdinánd 32 évre, néhány előfeltétel mellett, ingyen engedte át a területet a Főiskolának. Feltételei között szerepelt, hogy a területen semmilyen épületet, kocsmát,

---

⁴⁴¹ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,648.

⁴⁴² EGEY Antal: *Az iskolakert*, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattár, 1980. 5 p. At. 2431.

⁴⁴³ A vasárnapi napokon kívül meg is kapta.

⁴⁴⁴ GULYÁS, 1937. 11.

⁴⁴⁵ Kérésében támogatói voltak gróf Eszterházy József zempléni főispán és Melczer László septemvir (hétszemélyes tábla bírója).

⁴⁴⁶ GULYÁS, 1937. 11.

⁴⁴⁷ 40-50 forintért.

mészárszéket, malmot, boltot nem építhet, illetve semmilyen földesúri haszonvételt nem gyakorolhat. Ellenkező esetben a terület visszakerül előző tulajdonosához. Sétáló- vagy botanikus kertként való használatát, annak fásítását illetve körbekerítését engedélyezte.⁴⁴⁸ 1835-ben Sáros Nagy és Kispatak megváltotta magát a földesúri jogoktól. A két városrész közös megegyezése alapján a Kollégium a korábbi feltételekkel a területet ajándékba kapta meg.⁴⁴⁹ A levéltári jegyzőkönyvek tanúsága szerint a következő évben, 1836-ban elkezdődött a Kollégium fő épületével szemben lévő ótemető iskolakertté való átalakítása. A területen Széki Teleki József, a Főiskola akkori kurátora a tudomány jobb művelése érdekében botanikus kertet kívánt kialakítani, s ennek érdekében az egész területet körbekeríttette. Szép formáját hiányossá tette, hogy az északi részén háromszögbe végződött, amit a nyugati oldalon lévő katolikus plébánia és ispotály földjének egy része akár ajándékba adásából, akár megvásárlásából kívántak pótolni. Ez utóbbiak bármelyike érdekében Zsarnay a püspök közbenjárást kérte. Bízott a kassai, illetve saját püspöke jóindulatában és a tudományok fejlődése iránti elkötelezettségükben.⁴⁵⁰ 1836. július 7-én Zsarnay jelentésében olvashatjuk egyrészt, hogy a plébánostól már szóban kaptak ígéretet a földterület átadásáról, amivel kialakíthatják az iskolakert formáját, másrészt, hogy a kerítés építésének megkezdéséhez már hordattak követ.⁴⁵¹ 1843. év június 28-án ír arról, hogy a ótemető körbekerítése az év végi vizsgák idejére megtörténik. A kert rendeltetéséről és beültetéséről pedig a vizsgák alkalmára érkező közgyűléstől kérnek tervet.⁴⁵² A katolikus plébániához tartozó szántóföldekből a szóban forgó területet megkapták, megindult a fásítás és a körbekerítés. Gulyás József szerint az első facsemetéket Milotay Viktor ültette.⁴⁵³ Július hónapban az egyházkerületi közgyűléshez küldött levelében már a körbekerítés befejezéséről, illetve az azzal járó anyagi nehézségekről írt. De szót ejtett a kert belső elrendezésének tervéről is, amelyet a herceg pataki kertésze elkészített, s az algondnok helyben hagyott. Ő maga az elrendezéshez annyi javaslatot tett, hogy a füves részt a kert közepéről az északi részre helyezték át, s legalább ráccsal válasszák el a játszó és sétáló helytől.⁴⁵⁴ A fásítás feladatát Milotay mellett Pálkövi Antal is nagy gondossággal végezte – olvashatjuk a *Sürgöny* 1862. év 2. évfolyam 9. számában megjelent temetési megemlékezéséből. Az általa ültetett fák a Főiskola háromszázados ünnepén 1860. július 8-án „regényes helyiségül” szolgáltak az ünnepségre megjelent sokaság számára. Munkája következtében a sok éven át kopár, sivár, dísztelen és a gyomtól botránkoztatóan kinéző ótemető kedves séta és tanulókert lett.⁴⁵⁵

---

⁴⁴⁸ GULYÁS, 1937. 12.

⁴⁴⁹ EGEY, 1980. 1.

⁴⁵⁰ SRKTGYLt. B.LIX. 25,991.

⁴⁵¹ SRKTGYLt. B.LIX. 26,283.

⁴⁵² SRKTGYLt. B.LXVI. 29,648.

⁴⁵³ GULYÁS, 1937. 13.

⁴⁵⁴ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,682.

⁴⁵⁵ Megemlékezés Pálkövi Antal sárospataki tanárról, in: *Sürgöny* 1862/2. 109. sz.

1866-ban a felsőhatár tagosításakor egy új résszel bővült az iskolakert területe, amelyet az ott lévő közbirtokosoktól ajándékba kapott a Főiskola.⁴⁵⁶ Területe ekkor kilenc katasztrális hold lett.⁴⁵⁷ 1876-ban kezdődött meg ezen a részen a fásítás. A Főiskola Gazdasági Választmánya által készített fásítási terv alapján Tarnóczy Tivadar gimnáziumi igazgató felügyelete alatt Lónyay Ödön kertésze végezte a munkát.⁴⁵⁸ A későbbi évek során az iskolakert területe folyamatosan bővült és alakult. 1912-ben vásárolta meg a Kollégium az Angol Internátus helyét. 1931-ben a Tápintézet előtti út kialakításával az iskolakert újabb formálódáson esett át.⁴⁵⁹

III. 2/3. Kollégiumi nyugdíjintézet

1842-ben szintén igazgatója az iskolának. Munkája és fáradozása révén alakult meg a tanári „nyugdíjintézet”. „Alól írtak oktató társainktól kiküldetve lévén a végett, hogy egy társulatunk minden egyéneinek szívében buzgó óhajtássá vált, és az idő lelkétől is meg érlelt azon eszmének: „a hivatalaikban elgyengült és megélemedett oktatóknak s a megholtak özvegyeinek s árváinak sorsa biztosításék közöttünk és általunk miként lehető kivitele felőlli tervet készítenénk, véleményünket következőkben nyilvánítjuk.”⁴⁶⁰ Ezzel a bevezetővel kezdődik az a többoldalas, aprólékosan és gondosan, minden részletre kiterjedő tervezet, amelyet kizárólag a sárospataki iskolában tanító tanárok számára készített el néhány társával együtt. Ezzel tulajdonképpen megteremtette azt az alapot, amely a tanároknak öreg korukra vagy haláluk esetén családjuk számára nyújtott támogatást. A legfőbb ok, amiért fontosnak tartotta egy ilyen nyugdíjintézet létrehozását az „... hogy egyesek a leg szívesebb igyekezet, és leg szilárdabb akarat mellett is alig képesek gyakran saját és övéik csak jelen bajain is segíteni, arra nézve pedig, hogy külömben is csekély fizetésünkből meg élemedett korunkat, s majdan lehető özvegyeink s árváink jövő sorsát biztosíthassuk...”⁴⁶¹ Miután a tervezet elkészült, minden oktató megkapta véleményezésre. A pontos nevét „oktatónyug-pénz intézet”-ként határozták meg. Tagjai kizárólag csak a Sárospataki Főiskola oktatói „és jövőben ugyan ezen Fő iskolában lehetendő rendesen meghívott s az Iskola köz pénz tárából fizetendő mesterek, kik az ifjúságot valamely művészetben vagy gyakorlatban oktatnák, házasok és nőtelenek egyaránt.”⁴⁶² A nyugdíjintézet működőképességének biztosításához meg kellett teremteni az anyagi bázist, amire több forrást említett. Első forrás egy meghatározott hozzájárulási összeg, amit a már tanító tanárok, illetve az újonnan jövő tanárok adnak be. Második bevételi forrásnak több dolgot is felsorolt: annak a bornak ára, amelyet a tanároknak évenként kiutaltak, az

⁴⁵⁶ GULYÁS, 1937. 13.

⁴⁵⁷ EGEY, 1980. 1.

⁴⁵⁸ EGEY, 1980. 1.

⁴⁵⁹ GULYÁS, 1937. 13.

⁴⁶⁰ SRKTGyLt. B.LXV. 28,837.

⁴⁶¹ SRKTGy Lt. B.LXV. 28,837.; B.LXV. 29,274.

⁴⁶² SRKTGyLt. B.LXV. 28,837.

oktatói beköszöntő és kinyomtatandó beszédek ára, a hozzátartozók nélkül meghalt tanárok tulajdona, könyv és folyóirat nyomtatásból származó jövedelem, patrónusok adománya.⁴⁶³ Pontosan meghatározta a kifizetések menetét, az intézet igazgatását, az ügyvitel és pénztár helyét. A döntés alapján a nyugdíjintézet irodája az új épületben kapott helyet az igazgatói szobában.⁴⁶⁴ A nyugdíjintézet-tervezet elnyerte a sárospataki tanárok tetszését, elfogadták és aláírásaikkal hitelesítették az elfogadás tényét.⁴⁶⁵ A kevés rendelkezésünkre álló forrás alapján megállapíthatjuk, hogy működőképesnek bizonyult. Ugrai János a Kollégium történetének 19. századi eseményeit tárgyalva írja, hogy 1862-ben alakult meg a Kollégiumban a Főiskolai Tanári Nyugdíjintézet.⁴⁶⁶ Ez az adat annyiban fogadható el, ha az a Zsarnay által megalapított nyugdíjintézet folytatása illetve újbóli megalapítása volt. Mert bár sok adatot nem találtunk annak folyamatos működésére, mégis a fennmaradt források alapján feltételezhetjük, hogy működött. Feltételezhetjük azt is, hogy a szabadságharc utáni nehéz idők működésképtelenné tették különböző anyagi nehézségek miatt, aminek következtében ideiglenes megszűnt, s 1862-ben újraindult. Működésére nézve írja Ugrai, hogy a tanároktól levont tizenkét forint hozzájárulást a Gazdasági Választmány pénzügyi átcsoportosítással pótolta ki, hogy a nyugdíjba vonuló tanárok, illetve később özvegyeik és árváik tartós ellátáshoz jussanak. A nyugdíjintézet ilyenformán való finanszírozását az egyházkerület 1895-ig tudta vállalni. Ezt követően hosszas viták következményeként csatlakoztak az állami nyugdíjalaphoz. Az állami nyugdíjalap azonban a felekezeti teológiai tanárokat nem vette át, amit súlyos méltánytalanságnak élt meg, de tenni ellene semmit sem tudtak. Így róluk továbbra is az egyházkerület gondoskodott.⁴⁶⁷

III. 2/4. A Tanítóképző Intézet

A Sárospataki Kollégium neve az elmúlt évszázadok alatt összeforrt a tanítóképzéssel is. Az iskola életének első szakaszában nem folyt önálló tanítóképzés. Az innen kikerülő, tanítói feladatokat is ellátó diákok általános képzésben részesültek elsajátítva a korabeli műveltség ismeretanyagát. Kődöböcz József ezt így fogalmazta meg: „A pataki tanítóképzés történetének első szakaszában a korabeli társadalmi igényeknek megfelelően a képzés az általános képzésben járulékos feladatként valósult meg.”⁴⁶⁸ A reformáció következtében a gyülekezetek hazánkban is már a 16. században megfogalmazták igényeiket a tanítókkal szemben, ami hatással volt képzésük megoldására, kialakítására. A gyakorlat évszázadokon keresztül az volt, hogy sok diák vagy még tanulmá-

---

⁴⁶³ SRKTGyLt. B.LXV. 29,274.

⁴⁶⁴ SRKTGyLt. B.LXV. 29,274.

⁴⁶⁵ SRKTGyLt. B.LXV. 29,275.

⁴⁶⁶ DIENES–UGRAI, 2013. 120.

⁴⁶⁷ DIENES–UGRAI, 2013. 120.

⁴⁶⁸ KÖDÖBÖCZ, 1986. 31.

nyai idején, vagy annak befejezése után tanítói állást vállalt. Ez részben tanulmányaik folytatása, részben magasabb tanulmányok megszerzése miatt alakult ki. A 18. század végén a Kollégiumban nagyszabású reformok indultak meg, amelyek a tanulmányi rend, a tanítandó tananyag korszerűsítését is érintették. Kődöböcz József szerint a neveléstan 1796-os bevezetése már azt a felismerést is jelezte, hogy az általános képzéssel megvalósuló tanítóképzés továbbfejlesztésének fontos feltétele a nevelési tevékenység pedagógiai megalapozása, tudatosítása.⁴⁶⁹ Az egyre inkább fokozódó társadalmi igények hatására, továbbá a sok helyen elmaradottabb népiskolákban folyó oktatással kapcsolatos tapasztalatok indították a gyülekezeteket, egyházmegyéket arra a felismerésre, hogy a Kollégiumban eddig működő tanítóképzés formája már nem felel meg a követelményeknek. Ahhoz, hogy lépést tartsanak a fejlődéssel, szükség van önálló szakiskolára, tanítóképző létrehozására. Szintén Kődöböcz jegyezte meg, hogy ennek érdekében a megyék részéről megtörténtek a szükséges lépések. 1840-ben az ungi és felső-zempléni egyházmegye közgyűlése „az Oskola Tanítókban és jelesen azok kiképzésbeni hiányára” miatt a Tiszáninneri Egyházkerület vezetőségéhez fordult, hogy „az annyira szükséges és óhajtott Oskola Tanítókat képző Intézet felállításáról” gondoskodjon. Három évvel később az abaúji közgyűlés hasonlóképpen tett, amikor a kerülettől azt kérte, hogy „találjon mielőbb módot benne, hogy a főiskolai ifjak tanítói pályára leendő kiképzetésük végett tanítóképző intézettel, vagyis preparandiával láttassanak el.”⁴⁷⁰

1843 tavaszán az egyházkerületi közgyűlés megbízta a Kollégium iskolaszékét egy „népnevelőket képző intézet”, vagyis a tanítóképző tervezetének elkészítésével.⁴⁷¹ Az iskolaszék Zsarnay Lajos vezetésével egy négytagú bizottságra bízta a tervezet elkészítését. A feladat nem volt könnyű, hiszen a tervezet kidolgozása széleskörű anyaggyűjtéssel, külföldön megfordult személyek megkérdezésével járt.⁴⁷² Bár a kidolgozásra szánt idő rövid volt, ennek ellenére Zsarnay a tervezetet már július hónapban megküldte a kerületnek.⁴⁷³ A négytagú bizottság alapos munkát végzett, amelyet Zsarnay Lajos foglalt írásba. Elsősorban az fogalmazódott meg, hogy az iskolaszék az intézmény kialakítását és felállítását a Főiskola keretén belül képzelte el. Az öröm mellett aggodalommal tekintettek a létrehozására. Felmerült a gondolat, hogy külföldi képzők mintájára szervezzék meg. S talán pont ez adott okot az aggodalomra, hiszen hazánkban hasonló felállítás, mint külföldön nem volt kivitelezhető. Éppen ezért tért ki a tervezet arra, hogy a tanítóképzőt semmiképpen sem lehet külföldi mintára szervezni, ahol önálló, önfenntartó, ösztöndíjat adó intézményként működnek ezek a képzők.⁴⁷⁴ „A tervezet az addiginál hatékonyabb képzésre töre-

---

⁴⁶⁹ KÖDÖBÖCZ, 1986. 78.

⁴⁷⁰ KÖDÖBÖCZ, 1986. 78-79.

⁴⁷¹ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,669.

⁴⁷² KÖDÖBÖCZ, 1986. 79.

⁴⁷³ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,669.

⁴⁷⁴ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

kedve, a más tanintézetektől elszigetelt és alacsonyabb képzést nyújtó német preparandiátípus helyett a főiskola keretében javasolta a tanítóképzés megoldását.⁴⁷⁵ A szűkre szabott anyagi lehetőségek mellett ezt azzal is indokolták, hogy az itt tanuló diákok közül többen, akik tanítói pályára mentek, az akadémiai kurzust is teljesen elvégezték. Továbbá az iskola sem nélkülözhetette a két-három évig tartó tanári állásokat. Éppen ezért a tanítóképzőt a jelenlegi oktatási intézmények szerves részeként javasolta létrehozni, annál is inkább, mert első tanárai is a jelen tanári kar tagjaiból kerültek ki.⁴⁷⁶

A bizottság a felkészítést megfelelő elméleti és gyakorlati képzéssel kívánta megoldani. Szükségesnek vélte az eddig is tanított neveléstudománynak nagyobb szerepet juttatni azáltal, hogy a felsőbb diákok számára is kötelezővé teszi azt. További javaslatai, hogy a neveléstani alapszabályok tanításának sokkal nagyobb teret kell adni, annál is inkább, mert „...eddig ugyanis csak az első évek kirekesztő tudományává volt ez aljasítva...”⁴⁷⁷ Abból a megfontolásból került előtérbe ez a javaslat, hogy ezek a tudományok elengedhetetlenek különösen azok számára, akik tanítókként töltenek majd el éveket egy-egy kisebb vagy nagyobb oktatási intézményekben. A tizenhét éveseknél a fizika helyett a neveléstan bevezetését, illetve az erkölcsstan órák számának a fizika órák számával való felcserését javasolta, amelyek jóval meghaladták az előbbi órák mennyiségét. A neveléstani alapszabályok mellett szaktudományos képzést írt elő, amely az elemi iskolákban való tanításhoz elengedhetetlen. A következő tárgyak tanítását javasolta még: „számvetés, írás, olvasás, vallásra útmutatás, erkölcsi bevezetés, rövid általános és terjedelmes honi földrajz vagy geographia, továbbá természethistóriai, népszerű fizikai- globológiai- hontörvényi- egészségügyi előismeretek az itt kitűzöttek, ... a rendőrségi szabályok, a honi mérges növények, a gazdaság elemei...”⁴⁷⁸ Ezek után a tervezet visszatért arra az alapgondolatra, hogy egy ilyen intézet semmiképpen sem működhet a külföldi módszerek alapján. Meggyőződése volt a tervezet készítőinek, hogy a 6-7-8 éves diákok kedvét és lelkesedését nem azáltal nyerik meg a tanítók, ha szóról-szóra megtanítják nekik az erkölcsi normákat és a Nagy Kátét. Semmit sem ér, ha a tanító növénytanból minden fűszálat, vagy földrajzból minden helyiséget ismer. Az elemi tanításban nem annyira maga a tartalom, mint inkább az előadási módor a fő dolog. A cél tehát az, hogy olyan tanítási módszereket ismertessenek, amivel majd a tanítók sikeresebb és célszerűbb oktatást végeznek. Ezt követően a bizottság pontokba szedte, hogy mire van a legnagyobb szükség a tanítóképző működéséhez. Az imént említett elemi ismeretek tanításához elsőként a kézikönyvek szükségességére helyezte a hangsúlyt. A meglévők kijavítását, mint pl. az ABC könyv, és a hiányzókat pótlását, mint pl. földrajzi illemszabály könyv javasolta. Utóbbiak elkészítését a soron követ-

---

⁴⁷⁵ KÖDÖBÖCZ, 1986. 79.

⁴⁷⁶ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁷⁷ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁷⁸ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

kező egyházkerületi közgyűlésre ígérte. Vannak, amelyeket a már meglévők közül elfogadhatóknak javasolt. Ilyen a rendőrségi szabályok könyve, Kunoss Dajkakönyve,⁴⁷⁹ Tárczy Népszerű természetana,⁴⁸⁰ a Kubinyi⁴⁸¹ által készített hazai mérges növényeket tartalmazó könyv. A második pontban különoktatást írt elő azok számára, akik a tanítóságra vállalkoztak. A tanítás idejét szüret-től húsvétig 11-től 12-ig, húsvétól szüretig délután 5-től 6-ig, az iskolai év idejét pedig Pál napjától fogva december elejéig írta elő. Az oktatás után a tanítóságra kikerülő hallgatók szigorú vizsgákat tesznek. A tantárgyak oktatását felosztotta a Főiskola tanárai között. A tervezet alapján Molnár István tárgyai lesznek a mindenféle természethistóriai, physicali és számvetési előismere-tek. Szeremlei Gábor ad leckéket majd a geographiai s historiai tárgyakból. Milotai József az illem-tani szabályok megismertetésével, levelek, kötelezvények, nyugták készítésével, továbbá a legszük-ségesebb dietetikai és rendőrségi szabályokban és a hazai magánjogban való eligazítással bővíti az ismereteket. Zsarnay Lajost a vallásos és erkölcsi tantárgyak oktatására jelölte ki. Az éneklést és zenei tárgyakat Apáti János kapja.⁴⁸²

Harmadik pontban a minél célszerűbb és sikeresebb fekészítés végett az említett tudomá-nyok tanítását a Főiskola más területein is javasolta. További javaslata volt, miszerint az iskolai felügyelői tisztség meghagyása mellett szervezze meg a Főiskola a szaktudományos felügyeletet is. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a tanár kötelességévé teszi annak ellenőrzését, hogy az általa előadott szaktudományt a tanítók hogyan valósítják meg a gimnázium alsóbb hat osztályában.⁴⁸³ Ugyancsak kötelességei és feladatai közé sorolja a bemutató órák tartását, a példamutatást, a leendő tanítók tanításának megfigyelését és elemzését.⁴⁸⁴ A tanítás megfigyelése után kötelessége az elő-adásban tapasztalt hiányosságokat a tanítóval négy szemközt megbeszélni, hogy ezáltal a legcélsze-rűbb előadásra, a legeredményesebb munkára irányítsa a tanító figyelmét.⁴⁸⁵ A szaktudományos felügyelő tanár jogköre az is, hogy az általa tanított tudomány tanulásának idején bármelyik isko-lából magához rendelheti a diákokat tanítójukkal együtt, őket a tanítójuk által tanított tananyagból szigorúan számonkérheti, vizsgáztathatja. A tervezet ennek a tisztségnek a bevezetésével, illetve ezzel az eljárással a gyakorlati képzés legfontosabb feladatait helyezte előtérbe.

Ahhoz azonban, hogy a képzés jól működjön, a tervezet szerint szabályokra van szükség. Ezeket a szabályokat is pontba szedve sorolta fel. Első pontban egyfajta kikötést fogalmazott meg. A szabályzat szerint 1844. év decemberétől a Főiskolából csak az bocsátható ki rektorságra, aki az előirányzott tudományokat lehallgatta, azokból vizsgát tett és azon legalább első osztályza-

---

⁴⁷⁹ KUNOSS Endre: *Dajkakönyv*, Buda 1842.

⁴⁸⁰ TÁRCZY Lajos: *Népszerű természetan*, Pápa, 1843.

⁴⁸¹ KUBINYI Ágoston: *Magyarországi mérges növények*, Buda, 1842.

⁴⁸² SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁸³ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁸⁴ KÖDÖBÖCZ, 1986. 80.

⁴⁸⁵ SRKTGYLt. B.LXVI. 29,670.

tot nyert. A második pontban elrendelte, hogy folyó év, vagyis 1843. év végétől kezdve az egyházkerület csak azt alkalmazza állandó rektori hivatalra, aki a Főiskola tanítóképzőjében egy vagy két évet kitöltött. Az eredményesség feltételének tartotta azt is, hogy azokat a diákokat, akik e célból mennek főiskolára, megfelelő anyagi támogatásban kell részesíteni. Tanulásuk megsegítésére két forrást is kilátásba helyezett. Az egyik, az ünnepi jótéteményekből részesülés a gimnázium elvégzése után, a másik egy segédforrás létrehozása az egyházkerület részéről. E két forrás révén nem csupán a diákok támogatását látta megoldhatónak, de a tanítóképző felvirágzását is.

Az elemi iskolákban tanítók helyzetének rendezése, illetve a követelmények megnövekedése magával hozta az iskolák sorának rendezését is. Az eddigi fennálló elemi iskolai rendszert, amely három osztályból állt, a javaslat átrendezte. 7-12 éves korig vagy a konfirmálás idejéig kötelezővé tette minden gyermek számára az iskolába járást. Az első osztályba járó 7-8 évesek számára olyan tananyagot írt elő, amely koruknak megfelelően nem tudományos, hanem csupán „szemléletet” foglal magában.⁴⁸⁶ Ennek megfelelően a hét évesek először az abstract betűkkel ismerkednek fél évig, ami mellett az alaktan keretén belül a dolgok formáját és alakját, a legszükségesebb száraz és vizimértékeket sajátítják el. Dióval, mogyoróval vagy Pestalozzi-féle mozgatható egységekkel intuitive próbálják előbb a számvetést, majd könnyebb fejszámolás megtanulni. A következő lépés a betűk alakjának, formájának és jelentésének a megismerése. A betűk formájának megismerésére két módszert: kinyomni vagy leírni, a jelentésük megismertetésére pedig a hangoztató rendszert ajánlott. Az elvont számok és a még elvontabb betűk ismerete után az emlékezőtehetség fejlesztésére rövid könyörgések, erkölcsi törvények, a tízparancsolat kívülről való megtanítását tartotta célszerű. Másodéven az írás, olvasás, számolás ismétlése mellett a világrészek és Magyarország földrajzának megismerése következik. Erre nézve nem a magolást vagy az arra való késztetést javasolta, hanem az elméleti tudás mellett egyfajta vizuális készség kifejlesztését is azáltal, hogy maguk a diákok az osztálytermi táblán vaktérképet készítenek mind az egyes világrészekről, mind a különböző országokról s az azokhoz tartozó területekről.⁴⁸⁷ A „természethistória” tanítására olyan szemléltetést javasolt, hogy a tanító a megtanítandó állatot vagy növényt rajzolja le, helyezze a diákok elé, s arról valamilyen érdekes vagy könnyen megjegyezhető ismertetőjegyet közöljön. A számonkérés is hasonló módon történjen. A harmadik osztályban a „földrajzi és természethistóriai” tárgyak terjedelmesebb megismerése mellett különös hangsúlyt kaptak a természettani ismeretek fejlesztése, a rendőrségi és illemtani szabályok, a vallásos ismeretek és a szám-tan. A természettani ismereteknél a tanító támaszkodjon a diák tapasztalataira és saját maga kísérlete utáni tapasztalataira. A rendőrségi szabályokat a lehetőségekhez mérten és „catechetice” fejtegetessék. Az illemtan szabályok megtanításánál különösen fontos, hogy ne csak a magaviseleti szabá-

---

⁴⁸⁶ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁸⁷ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,670.

lyok érvényesüljenek, de levelek, kötelezvények, nyugták készítését is elsajátítsák. A negyedik évben a történelmi tudományok alkotják az alapot. A szent és profán – különösen a hazai történelem olvasása és az elbeszélések által való – megismerése. Ezt kövesse rövid vallás- vagy egyháztörténelem, erkölcsstudomány, a társasági szabályok és a pénzügyi ismeretek elsajátítása.⁴⁸⁸ Az ötödik évben a hazai magán- és közjog, dietetikai szabályok, magyar rövid nyelvtan, nagykáté, az evangéliumok és a bennük foglalt bibliai történetek és a törtszámok legszükségesebb alapjai adják a tananyag gerincét.⁴⁸⁹

A végén még egy fontos dologra kitért a tervezet. Nevezetesen, hogy a kézikönyvek mellett – amelyekre csak a tanítóknak van szükségük – minden elemi iskolákban segédanyagként kötelezővé tette a térképek beszerzését, mint elengedhetetlen feltételeit a földrajz oktatásának. Hasonló jelleggel hangsúlyozta a képek használatát és meglétét a természethistória tanításához. Ez utóbbihoz a Pólya József⁴⁹⁰ által néhány füzetben kiadott természettörténeti képtermet ajánlotta, amelyet olcsósága miatt minden iskola beszerezhet. Más tudományos munkákat is ajánlott, amelyekből az oktatók a szaktudományok tartalmát meríthetik. Az olvasás tanítására a Dunamelléki Református Egyházkerület rendeletéből készült olvasókönyvet javasolta. Amennyiben ezt az egyházkerület a tervezet elolvasása után nem tartja jónak, azt ajánlotta, hogy saját berkein belül készítsen egyet.⁴⁹¹ Összegezve az eddig leírtakat, elmondhatjuk, hogy a tervezet rendkívüli alaposságával egy gyermek- és gyakorlatcentrikus képzést vázolt fel. Hasznosította azt az elvet, miszerint a tanító a gyermek fejlettségéhez mérje a tanítandó tananyagot. Mellőzte a magolást, a szóról-szóra tanulás egyoldalúságát. A lehető legtöbb szemléltető eszközt tett kötelezővé az oktatásban. Az anyag feldolgozásában a megértés érdekében előírta a gyermek tapasztalatainak, ismereteinek figyelembevételét és hasznosítását.

1843 júliusában az egyházkerületi közgyűlés elé terjesztették a tervezetet, amelyet az elfogadott és életbe léptetett. Kődöböcz József szerint, bár a szűkös anyagi helyzet és a gyülekezetek szegénysége miatt az önálló tanítóképzés ekkor még nem valósult meg. De a tervezetben leírt eljárás emelte a kollégiumi tanítóképzés színvonalát,⁴⁹² mert a Főiskola tanárai az ebben leírtak alapján tartottak órákat, ezzel is hozzájárulva a teológusok jobb, alaposabb felkészüléséhez, illetve későbbi tanítói feladataik és iskolai munkájuk ellátásához. Az egyházmegyéék képzett tanítók iránti sürgetésének eredménye volt, hogy 1845-ben a kerületi közgyűlés elrendelte, hogy a jövőben a gyülekezetek csak azokat a hallgatókat alkalmazhatják iskoláikban, akik a „népnevelési leckéket

---

⁴⁸⁸ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁸⁹ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁹⁰ PÓLYA József: *Az állatország természettörténeti képterme*, Jardine Vilmos és Treitschke Fridrik után ford. Pest, 1841-42. Öt füzet, 90 híven színezett acél-metszettel.

⁴⁹¹ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,670.

⁴⁹² KÖDÖBÖCZ, 1986. 80.

szorgalmasan gyakorlották a sárospataki főiskolában s arról hiteles bizonyítványt mutathatnak elő”.⁴⁹³ Sárospatakon ebből következőleg törvény lett, hogy csak azok mehettek ki preparandiára, akik a felkészítésben részt vettek.

1847-ben újabb lépéseket tettek az önálló intézet létrehozására, amit a szabadságharc eseményei meghiúsítottak. A szabadságharc után még erősebb lett ennek sürgetése. Most már a törekvések nemcsak arra irányultak, hogy teológus ifjaknak nyújtsanak oktatást, hanem olyanoknak is, akik egész életükre a tanítói pályát választják. 1851-ben a kerületi közgyűlés újra tárgyalta, 1852-ben pedig kimondta a képző sürgős felállítását. A szándék megvolt, a megvalósítás lassan ment. Az egyházkerületi közgyűlés 1855-ben ismét foglalkozott a tanítóképző intézet felállításával, ami ezúttal elindította azt a folyamatot, aminek eredményeképpen 1857. november 20-án a Kollégium új intézeti ágaként megnyílt az önálló tanítóképző. Ezt megelőzően a tanári kar a kerületi közgyűlés megbízásából készített egy újabb részletes tervet. A Főiskola részéről pedig Zsarnay tollából „buzdító, kérő felhívás” ment ki az egyházkerület gyülekezeteihez, a Főiskola vonzáskörzetéhez tartozó más egyházközségekhez, gyülekezeti tagokhoz, pártfogókhoz, jótevőkhöz, volt tanítványokhoz.⁴⁹⁴ Az 1948-as államosítások sorában a tanítóképzőképző „kikerült” a Kollégium kebeléből, állami kézbe került (1950).⁴⁹⁵

III. 2/5. Egyéb „hétköznapi” feladatai

Mint iskolaigazgató nem csupán az intézmény ügyeinek intézése képezte munkáját, hanem számos más jellegű feladat is terhelte „hétköznapijait”. Ezek közé tartozott a hosszú éveken át elhúzódó, a négy egyházkerület összefogásával tervezett énekeskönyv szerkesztésének és nyomtatásának az ügye is.⁴⁹⁶ A 19. század reformtörekvései hívták életre azt a gondolatot, hogy a különböző felekezeti diákok egymás intézményeiben tanulhassanak. Konkrétan pedig, hogy a protestáns iskolákban lehetőséget kell adni római katolikus diákoknak. A pataki iskola életében is felmerült ez a probléma. Zsarnay 1842. szeptember 20-án az iskolaszék megbízásával és meghagyásával írásban fordult az egyházkerületi közgyűléshez. Levelében nem a katolikus diákok eltiltása, hanem sokkal inkább azok felvételének engedélyezése iránt nyújtott be kérelmet. Tisztában volt az eddig hozott felsőbb parancsokkal, s az ezek alapján született egyházkerületi döntésekkel is, de hivatkozott az országgyűlések, egyházmegyék végzéseire, illetve a losonci iskolára, ahol a tilalom ellenére is felvesznek római katolikus ifjakat, mint rendes tanulókat.⁴⁹⁷ Külön említést tett Zemplén me-

---

⁴⁹³ KÖDÖBÖCZ, 1986. 80.

⁴⁹⁴ KÖDÖBÖCZ, 1986. 83-84

⁴⁹⁵ KÖDÖBÖCZ, 1986. 287-288.

⁴⁹⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,202.; B.LXXII. 33,126.; B.LXXIII. 33,436.; B.LXXII. 33,138.

⁴⁹⁷ SRKTGyLt. B.LXV. 29,280.

gyére, ahol „...az ezt tilalmazó parancsolatokat sérelemnek tekintik...”⁴⁹⁸ Minderre pedig azért került sor, mert Balog István római katolikus sárospataki lakos, aki nagy tiszteletnek örvendett a város és az iskola részéről, gyermekeit a Kollégiumba akarta taníttatni. Nyilván nem azt jelentette ez, hogy Balog István a református hit szerint szerette volna neveltetni fiait, hanem, ahogy Zsarnay fogalmaz „...a valláson kívül más tudományokat főiskolánkban tanulhassanak...”⁴⁹⁹ Erre nézve kérte a közgyűlés engedélyét, vagy az egyházkerület általi felsőbb engedelmet.⁵⁰⁰

1843. év június 28-án számolt be arról, hogy folyó év május 7-én az iskolai nyomda közvetlen szomszédságában tűz ütött ki, ami átterjedt a nyomda épületére is. A teljes pusztulástól a diákok önfeláldozó munkája mentette meg, amikor a tető nagy részéről leverték az égő cserepet. Ennek pótlására mintegy 1500 Ft rendkívüli kiadásra kényszerült az iskola. A váratlan kiadás által megnőtt az intézmény költsége, ami jelentősen érintette az akkor is szűkös anyagi helyzetet.⁵⁰¹

Minden évben, amikor a pataki Kollégium diákjai ünnepi szolgálatba, legációba mentek, a mindenkori rektor pátenst készített, amelyben az aktuális ünneppel kapcsolatban fogalmazott meg néhány gondolatot, majd pedig a kiküldött diákot a gyülekezetek gondos szeretetébe ajánlotta. Sajnos Zsarnay Lajosnak csupán az 1843 pünkösdjére készített pátense maradt fenn.⁵⁰² Utalást találunk arra nézve, hogy az 1860-as rektorsága idején húsvét alkalmával kiadott pátense miatt a karhatalom haragját magára vonta, és törvényszék elé idézték. A per és az ítélet arra a napra esett, amikor püspöki beiktatását kitűzték. Munkatársa a vele együtt beiktatásra kerülő Vay József főgondnok közbenjárása mentette meg.⁵⁰³

Apostol Pál 1851. augusztus 27-én Zsarnayhoz intézett levelében egy nagyon fontos dologra hívta fel a figyelmét. A miskolci gimnázium igazgatója, Pásztor Dániel sajnálattal adta a püspök tudtára, miszerint a miskolci intézményben végzett hallgatókat, akik ugyanazon rend szerint tanulnak, mint a patakiak, nem veszik át a 4. osztály után Sárospatakra az 5. osztályba. Ezért a diákok, hogy ne veszítsenek időt, a pataki iskola helyett inkább Debrecenbe mennek. A Kollégium számára is fontos volt a jelentkezők száma, ezért a püspök megkérte Zsarnayt, hogy „ha lényeges szabályokba nem ütköznék, talán ellehetne enyésztetni a fenn tisztelt igazgató-tanár úr sajnálkozásának okát.”⁵⁰⁴ Az iskola ügyeit érintő rendelkezéseket az iskolaszék hozta, Zsarnay azonban úgy vélte, hogy megváltoztatásuk ügyében az egyházkerület az illetékes. Apostol Pál nem osztotta nézetét, s egy későbbi levelében egyértelműen az iskolaszék tudomására hozta, hogy „... a főiskola polgárai közé bevételök iránti határozat magától a tekintetes és tisztelt iskolai széktől

---

⁴⁹⁸ SRKTGyLt. B.LXV. 29,280.

⁴⁹⁹ SRKTGyLt. B.LXV. 29,280.

⁵⁰⁰ SRKTGyLt. B.LXV. 29,280.

⁵⁰¹ SRKTGyLt. B.LXVI. 29,648.

⁵⁰² SRKTGyLt. B.LXVI. 29,649.

⁵⁰³ Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, [1865]. 60-61.

⁵⁰⁴ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,138.

ered, azt maga azon tisztelt iskolai szék meg is változtathatja s a tanácskozmánytól várni felesleges.”⁵⁰⁵

A szabadságharc ideje alatt, majd annak leverése után a megtorlások egyik része a protestáns egyházak megsemmisítését célozta, ami nehéz időket eredményezett nemcsak a protestáns egyházak, de intézményeik életében is. A pataki iskola is nehéz helyzetbe került. A tanárok megélhetési gondokkal küszködtek. Az egyházkerület elvesztette önrendelkezési jogát, így intézményei számára az iskolai tőkék kamatainak behajtását képtelen volt biztosítani, az anyagi nehézségten nem tudott segíteni. A püspök a tanári kar számára azt tanácsolta, hogy vidéken keressenek maguknak állást, míg a helyzet nem változik. Zsarnay Lajos a püspök által javasolt utat nem tartotta jónak, mivel nem akarta, hogy a tanárok szétszéledjenek, ezért megoldást keresett. „Nekünk önrónkból is fel kell tartani főiskolánkat. Ha az egyházkerület nem működik, munkálkodjunk mi, mert Isten is csak azt segíti, ki munkálkodik. Alakítsunk saját körünkből gazdasági választmányt, mely főiskolánk anyagi érdekeire felügyeljen.”⁵⁰⁶ Létrejött a Gazdasági Választmány, amelynek legbuzgóbb tagja és munkása Miskolcra költözéséig ő volt. Miután a Főiskolai életnek ez a része rendeződött, figyelme a szellemiek felé fordult. Felismerte, hogy a szellemi munkásság megindulását, az irodalmi tevékenység fokozását is jutalmazás révén lehet felébreszteni, illetve növelni, ezért szorgalmazta, hogy a tanárok által készített eredeti munkákat, legyenek azok akár népiskolaiak, akár gimnáziumiak, bizonyos összeggel jutalmazzák. „... mily nagy nyereség az a főiskolára minden tekintetben, ha tanárai irodalmi férfiak is...”⁵⁰⁷ Fáradozásainak hamar sikere lett. Az egyházkerület 16 pengő forintban állapította meg az eredeti művek ívenkénti díjazását.

Az iskolákat szabályzó miniszteri rendelet az Organisations Entwurf számos rendelkezése mellett a tanári díjazásokat is pontosan leszögezte, nem kis fejtörést okozva ezzel az iskolának és az egyházkerületnek. Apostol Pál azon a véleményen volt, hogy a „...jutalomnak illendő arányba kell lennie a munkával... Abból kell élni, a mi van, nem abból, a mi lehet.”⁵⁰⁸ Ezzel együtt azonban segítséget ígért, amennyiben a főiskola anyagi nehézségek miatt nem tudná megoldani a tanárok kellő díjazását. 1852. március 9-én Apostol Pál korigálta előbbi kijelentését, mivel úgy vélte, hogy a főiskola éves jövedelméhez mérve a tanári díjazások ügyében az egyházkerület kissé bőkezűen nyilatkozott. Számításai szerint a főiskola évi 34.000-35.000 Ft-tal gazdálkodik. A gimnáziumi és az akadémiai oktatóknak az új rendszerben előírányzott kb. 500-550 Ft-ot és 650-700 Ft-ot a Főiskola a kerület támogatása nélkül is ki tud fizetni. Annál is inkább, mert miután megszüntették a pótórákat, pótdíjakat sem kell fizetni.⁵⁰⁹ Mindez azonban csak az akkori helyzetre vonatko-

---

⁵⁰⁵ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,156.

⁵⁰⁶ Szívós, 1866. 24.

⁵⁰⁷ Szívós, 1866. 25.

⁵⁰⁸ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,112.

⁵⁰⁹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,519.

zott, mint ahogy Apostol Pál maga is megfogalmazta: „Azonban még egyikünk véleményét sem lehet sinórmértékül felállítani, megerősítésre vár az.”⁵¹⁰ A tanári díjazások ügyében több levelváltás történt a püspök és az iskola igazgatója között. Márciusban mind a gimnáziumi, mind pedig az akadémiai tanárok fizetéseként már pontos összegekről írt. Az április 18-i levelében pedig arról esett szó, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően, ami magában foglalta a természetbeni juttatásokat is, a díjazásokat csak készpénzben határozzák meg. Az összegek megállapítása rendkívüli bölcseséget igényelt, hogy a döntés mindenkire nézve megelégedésül legyen. A gimnáziumi tanárok részére 500 Ft-ot, az akadémiai tanárok részére, akiknek előtte lakás és természetbeni fizetés is járt, 760, illetve 700 Ft-ot, másoknak 600 Ft-ot állapítottak meg.⁵¹¹

A tanári díjazások keretébe sorolható Zsarnaynak az a felvetése is, hogy az egyházkerület hozzon döntést a nyugdíjba vonuló, vagy önhibájuk miatt nyugdíjba kényszerülő tanárok díjazásáról is. Ezt különösen is Kálniczky Benedek nyugdíjazása tette sürgőssé, akinek esetében a számvevőszék nyugdíjba lépése után is a teljes tanári fizetést akarta folyósítani. Zsarnay – bármennyire is szerette volna – tudta, hogy az iskola pénztára ezt nem engedheti meg magának. Emiatt számos kellemetlenséggel, személyes sértődésekkel, személyeskedésekkel találta szembe magát, ezért kérte a püspököt mihamarabbi szabályalkotásra. Példaként a gyülekezeti lelkészeket hozta fel, akik nyugdíjba vonulásuk után fizetésük felét kapják. Ennek a gyakorlatnak a megfontolását ajánlotta a főiskolai tanárookra nézve is, amihez évi 100 Ft kiegészítést kezdeményezett a Kollégium a nyugdíjpénztárból.⁵¹² Ugyancsak ebben a levelében számolt be arról, hogy a tanári kar fizetésének emelése miatt utasította a számvevőszéket az intézmény éves jövedelmének kimutatására, amelyet a soronkövetkező egyházkerületi közgyűlés elé tár. Kezdeményezéseik támogatását kérte a püspöktől azzal a feltétellel, „hogy a főiskola állandó javai, tőkés alapítványai feltétlenül maradjanak a megajánlandó pótlék egyedül csak a jövedelemből fedeztessék, ha az abból ki nem fizettethetnék, a tanári karnak azt követelni joga ne legyen.”⁵¹³

Hasonlóképpen szükségét érezte Zsarnay a tanári lakások körüli egyenetlenségek rendbetételének is. 1851-ben megszűnt a természetbeni juttatás, amivel egyenes arányban emelték a fizetéseket. A tanári díjakat 500-800 Ft között határozták meg. Továbbá megszüntették a tanári szállásjogokat, lakbért határoztak meg, illetve „...a többi házakat is, magok közt a tanárok közt árverésen adtak ki.”⁵¹⁴ A későbbiek során megszűnt az árverés, majd pedig a lakbéréket is csökkentették. 1859-ben arról számolt be, hogy a lakások „becse tetemesen fölemelkedett”, s mert a jelenleg fizetett bérek igen alacsonyak, a lakbéréket emelni kell, aminek ügyében egyházkerületi határoza-

---

⁵¹⁰ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,519.

⁵¹¹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,585.

⁵¹² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵¹³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵¹⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

tot sürgetett. Ugyanakkor járható útnak látta azt is, hogy maradjanak az eddigi bérek, de azzal a feltétellel, ha a tanárok lemondanak a föld, a rét és az erdő használatáról, amelyeket külön haszonbér fejében évente kiad majd a Kollégium. A határozatot és szabályozást a Sárospatakon akkoriban történő vízszabályozás is sürgette, amelynek értelmében minden telek után a Kollégium mintegy 900 hold földet vehet ki egyben. Zsarnay meglátása az volt, hogy „Az egyházkerület hibázna, ha még Enmaga nyitna tért és utat a gazdálkodásra a tanárnak.”⁵¹⁵ 1859. június 24-én küldte el az egyházkerületnek a főiskolai tanárok, hivatalnokok és szolgák fizetésének tárgyévra vonatkozó kimutatását, amelyet az egyházkerület májusi közgyűlése elfogadott és megerősített.⁵¹⁶ Július 19-i levelében a semmit sem jövedelmező lakások, házak eladását tanácsolta a püspöknek, amit – miután a tanári díjakat már készpénzben meghatározták – az iskolára nézve gazdaságos lépésnek vélt.⁵¹⁷

A 19. század második fele sok feszültséggel terhelt időszaka volt a Kollégiumnak. A Haynau által megindított megtorlás, majd az iskolákat szabályzó miniszteri rendeletet nehezítette az 1850-es éveket. Az iskola elvesztette nyilvánossági jogát, melynek visszaszerzéséért fáradoztak, miközben egy újabb rendelet volt előkészülőben. 1856-ban, amikor a későbbi pátens szövege már megfogalmazódott, szintén rektori tisztséget töltött be. A következő 1857-es tanévben is ráesett a professzorok választása,⁵¹⁸ csakúgy, mint a pátens kiadásának évében is. Nehéz évek voltak ezek, hiszen nem csupán az iskola megmaradásáért kellett immár megtenni mindent, hanem egyháza megmaradásáért is. Mindemellet pedig az iskola számos, mindennapos gondjait is meg kellett oldania.

1859. árpilis 23-án írt levelében számolt be Zsarnay a püspöknek arról, hogy a tanári kar szavazott a megüresedésre váró exegetikai tanszéki állást illetően. Három jelölt volt: Soltész Ferenc, Imre Sándor, Finkei József. A többség szavazatát Soltész Ferenc gimnáziumi tanár kapta, aki örömmel vette a megválasztást, s jobb felkészültsége érdekében kész volt egy évet külföldi egyetemen tanulni.⁵¹⁹ Zsarnay maga is rá szavazott, mert véleménye szerint „szép tehetségű, tanuló pályáján mindig első kitűnő volt, jó előadású, tiszta jellemű, vallásos a legszorgalmasabb s lelkiismeretesebb tanító.”⁵²⁰ Felsorolta, hogy milyen művei jelentek már meg eddig is. Görög nyelvtan, amelyet Finkei Józseffel együtt fordított, latin olvasókönyv, görög-magyar szótár, amelyet ő és Soltész együtt szerkesztettek,⁵²¹ s amelyért Zsarnayt a Tudományos Akadémia levelező tagjává

---

⁵¹⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵¹⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,367.

⁵¹⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,391.

⁵¹⁸ SRKTGyLt. B.LXXVII. 36,980.

⁵¹⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵²⁰ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵²¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

választották. Meggyőződése volt, hogy a jelöltek közül Soltész Ferenc a legalkalmasabb az egzegetikai tanszéki állás betöltésére.

1860-ban szintén rektor. Ez év április 26-án kelt levelében tájékoztatta a kerületi gyűlést, hogy a Krisek Ferenc halálával megüresedő ének és zenetanári állásra az egyházkerület meghívását a következő évtől Ivánka Sámuel elfogadta.⁵²²

A Főiskola ebben az időszakban kezdte meg készülődését az intézmény 300 éves fennállásának megünneplésére. A vélemények megoszlottak a tekintetben, hogy nagy és pompás ünnepség vagy visszafogott megemlékezés legyen. A számvevőszék több tagja amellet érvelt, hogy az alkalom nagy és emlékezetes legyen, ez azonban nagy költségekkel is járt. Maga Zsarnay nem osztotta a többség véleményét, sőt feleslegesnek tartotta, mivel úgy érezte, hogy vallási jellegénél fogva nem illik a Főiskolához a világ felé mutatott pompa. Továbbá azt javasolta, hogy várjanak mindaddig, amíg az iskola visszakapja nyilvánossági jogát, s így a kettőt együtt lehet megünnepelni.⁵²³ Ebben az évben üresedett meg az igazgatói szék. Meglátása az igazgatói állás betöltésében az volt, hogy „Legüdvösebb lenne, ha ezen teher, de tisztelet is, jövedelem is egyenlőn megosztatnék a gimnáziumi tanárokkal. Évenként vagy minden második évben változnék a directorság. ... A tanárok közt sok kellemetlenséget megszüntetne. Rendre, szorgalomra közösen jobb kedvvel ügyelnének.”⁵²⁴ 1859. július 19-én kelt beszámolója arról, hogy az 1859/1860-as tanévre igazgatói tisztségre Kálniczky Benedeket jelölték⁵²⁵ és választották, aki öregségére és gyengeségére hivatkozva ezt a megbízatást nem vállalta. Ennek következtében az említett tanévben annak a tisztségnek a terhei is rá hárultak. Ezért most is a püspök pártfogását és támogatását kérte, amely nélkül úgy érezte, minden igyekezete sikertelen lenne.⁵²⁶ Még egy fontos dologra hívta fel a püspök figyelmét, miszerint a református egyházban a „katekhisatio s pásztori különös gond” régóta elhanyagolt állapotban van, s tapasztalataira hivatkozott, amikor azt javasolta, hogy ezekre különösen is oda kellene figyelni és gondot viselni.⁵²⁷

III.3. Az Entwurf elleni küzdelemben betöltött szerepe

III.3/1. Előzmények

Az oktatás 19. századi alakulásának fontos momentuma a szabadságharc előtt és alatt kialakult helyzet. Az 1848/1849-es polgári forradalom hozta változások között teremődött meg a lehetősége a nevelésügy korszerű átalakításának. Bécsben erre nézve már évek óta folytak tárgyalások,

---

⁵²² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,740.

⁵²³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵²⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵²⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

⁵²⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,391.

⁵²⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,216.

amit a szabadságharc eseményei felgyorsítottak.⁵²⁸ Eötvös József, az első felelős független magyar kormány vallás és közoktatásügyi minisztere ekkor kezdte meg munkáját. A hosszú idő óta érelődő korszerűsítési vágy és a köznevelés javítása mind a pedagógusok, mint a diákok körében megmozdulásokat eredményeztek. A pedagógusok részéről sérelmekre, követelményekre, tervek-re nézve javaslattetelek láttak napvilágot, amelyeket nemcsak a minisztériumba terjesztettek fel, de folyóiratok hasábjain is megjelentettek. Az iskolák egyháztól való elkülönítése, közös nemzeti iskola felállítása, a tanítóképzés megszervezése, a nemzetiségek számára saját anyanyelven való oktatás biztosítása szerepelt legtöbbször a javaslattetelek között. Ugyancsak igényként merült fel annak gondolata, hogy az egyházi iskolák költségeit, az azokban oktatók fizetését, majd nyugdíját az állam biztosítsa, s ezzel egyidőben a tanítókat, az oktatókat állami hivatalnokokká minősítsék.⁵²⁹ Nemcsak a pedagógusok, de a főiskolákon tanuló diákság is megmozdult. Követeléseik között szerepeltek a naponkénti templomlátogatások megszüntetése, színházak, szórakozóhelyek szabad látogatása, a szakosított oktatás bevezetése, szertárak, könyvtárak felszerelése, tanácsüléseken a hallgatói részvétel, a nők egyetemi oktatása stb. Ezek a javaslattetelek, követelések fogalmazódtak meg az Első Egyetemes Tanítógyűlésen.⁵³⁰ Írott formában Eötvös József kezébe is eljutottak, amit ő az országgyűlés elé terjesztett. Megtárgyalását az országgyűlés a forradalmi helyzetre vonatkozóan elnapolta, megvalósulásukat pedig a forradalom kimenetele megghiúsította.⁵³¹ A szabadságharc eseményei sajnos nem csupán az oktatás korszerűsítésére irányuló kezdeményezéseket akasztották meg, hanem az iskolák munkáját a forradalom előtti viszonyokhoz képest visszavetették. Az oktatási intézmények tanárai és diákjai közül sokan a honvédsereg tagjai lettek. Iskolaépületeket katonai célokra foglaltak le, és sok helyen a harcok következtében szünetelt a tanítás.⁵³²

III.3/2. Az Entwurf

A Habsburg-kormány részéről az oktatásra és annak korszerűsítésére vonatkozó terv már az 1840-es évek elejétől készült,⁵³³ ami rendelet formájában közvetlenül a forradalom leverése után napvilágot is látott. A középiskolákat szabályozó tervezet 1849. november 6-án jelent meg Magyarországon előbb németül, majd 1850-ben magyarul is.⁵³⁴ Sokan egyetértenek abban, hogy a

⁵²⁸ ZIBOLEN Endre: Az Entwurf, in: *Magyar Pedagógia* 1984/2. <http://www.magyarpedagogia.hu/>, 149.

⁵²⁹ LUKÁCS Olga: Az erdélyi református gimnáziumok átalakításának folyamata az 1849-es „Entwurf” alapján, in: DIENES Dénes-LUKÁCS Olga (szerk.): *A református oktatás a Kárpát-medencében 1690-1918 között*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2009.193.

⁵³⁰ 1848 júliusában ült össze.

⁵³¹ LUKÁCS, 2009. 193-194.

⁵³² ZIBOLEN Endre: Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra, in: *Magyar Pedagógia*, 1984/4. <http://www.magyarpedagogia.hu/>, 423.

⁵³³ ZIBOLEN, 1984/2. 150.

⁵³⁴ A magyarhoni koronaországban az oktatási ügy ideiglenes létesítésének alapjai címmel.

maga nemében az európai iskolatörténet egyik legkiemelkedőbb alkotása. Magyar szemmel nézve és ebből a szemszögből vizsgálva azonban ekkor úgy tekintettek rá, mint a neoabszolutizmus nemzetellenes művelődéspolitikájának eszközére. Amellett, hogy megvalósítása az egyes intézmények életében rendkívüli nehézségekbe ütközött, a korszerű magyar általános műveltségre felkészítő középiskolák kialakításában vitathatatlan értéke van az Organisations Entwurfnak.

Bevezetése kedvezőtlen fogadtatást, vegyes érzelmeket szült, hiszen az intézkedés nem volt tekintettel a kialakult hagyományokra, a felekezeti jogokra, s nem utolsósorban a nemzet érzékenységre. Az érintett intézmények és tanáraik többnyire elutasítóan fogadták, a németesítés eszközének, a függetlenségi eszme felszámolásának, a birodalmi szellem megnyilvánulásának tekintették.⁵³⁵ Kritikával illették a szervezeti renddel és a tantárgyak egyoldalúságával kapcsolatos rendelkezéseket is. Szervezeti vonatkozásban a legjelentősebb újítása a 10-18 éves tanulók számára a korábbi hatosztályos gimnázium és az akadémiai két évfolyamos filozófiai tagozat helyére a nyolcosztályos gimnázium létrehozása.⁵³⁶ A gimnázium ezzel két, önmagában egységes részre, al- és főgimnáziumra oszlott. Az 1-4 osztállyal működő algimnázium szűkebb körű, de széles műveltséggel látta el a gyakorlati pályára lépőket, míg az 5-8 osztályos főgimnázium alaposabb képzéssel a felsőfokú tanulmányokra készítette elő. Nagy súlyt fektetett a latin, a görög, de különösen a német nyelv tanítására, amit a gimnáziumok minden osztályában előírt, a jogakadémiákon pedig német nyelvű előadások tartását tette kötelezővé.⁵³⁷ A tantárgyak között első helyen szerepelt a hittan. További tantárgyak a történelem,⁵³⁸ a földrajz, a mennyiségtan, a természetrajz, a természettan és a bevezetés a filozófiába voltak. A tantárgyak meghatározásánál fontos szempontként jelent meg a humán és reáltárgyak egyensúlya. A kor szellemiségének engedve az eddigieknél sokkal nagyobb hangsúly esett a matematikai és természettudományos tárgyak oktatására. A nevelés célját a nemes jellem kialakításában fogalmazta meg.⁵³⁹ A terv alapján algimnáziumot önállóan is lehetett szervezni, főgimnáziumot nem. Főgimnázium szervezéséhez az igazgatón kívül tizenkét tanárból álló tanári kar meglétét, azok fizetését, illetve egységes tanrendszert, kötelező tankönyveket írt elő. Hasonlóképpen az algimnáziumba hat tanári állás létrehozását rendelte el. A legjelentősebb intézkedésnek az érettségi vizsga bevezetése számított.⁵⁴⁰ Érettségi vizsgát kellett tenni mindazoknak, akik rendes hallgatókként valamelyik egyetem diákjai akartak lenni, s ott teológiai,

---

⁵³⁵ HORÁNSZKY Nándor: 150 éves az Organisationsentwurf, in: *Új Pedagógiai Szemle 1999 szeptember*, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=35>, 2014.11.12.

⁵³⁶ LUKÁCS, 2009. 197.

⁵³⁷ BARCZA József: A Kollégium története 1849-től 1919-ig, in: A Tiszáninzeni Református Egyházkerület Elnöksége (szerk.): *A Sárospataki Református Kollégium*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 158-159.

⁵³⁸ A Habsburg-ház története középpontba állításával mellőzték a nemzeti történelem önálló tanulmányozását, ami többek között hazánkban egyik legmélyebb forrása lett az Entwurffal szemben táplált ellenszenvnek.

⁵³⁹ LUKÁCS, 2009. 197-198.

⁵⁴⁰ Az Entwurf 122 paragrafusából 11 csak erről intézkedik.

jogi, orvosi vagy bölcsészeti tanulmányokat folytatni.⁵⁴¹ A tervezet alapján a gimnázium lehetett nyilvános vagy magánjellegű. A nyilvános gimnázium államérvényes bizonyítványt adhatott ki, tarthatott érettségi vizsgákat, tanárjelölteket alkalmazhatott próbaévre. A magángimnáziumok ezzel szemben nem adhattak érvényes bizonyítványt hallgatóiknak, amit azok nyilvános gimnáziumokban szerezhettek meg.⁵⁴² Magángimnáziumokat nem szervezhetett akárki, hanem csak a hatóságok szemében megbízható és a szükséges képzettséggel rendelkező személyek, testületek.⁵⁴³ A közoktatási minisztérium nyilvánossági jogot csak azoknak a gimnáziumoknak adott, akik az általa előírt rendelkezések alapján átszervezték oktatásukat. Ezekben a gimnáziumokban kötelezővé vált az év végi érettségi vizsga megszervezése. Az érettségi vizsga letétele az egyetemre kerülés feltétele lett.⁵⁴⁴ Nyilvános iskolákat az egyházak, községek és magánszemélyek is fenntarthatták, amennyiben szervezetük az államiakénak megfelelt.⁵⁴⁵ A rendes tizenkét tanár mellett az igazgatói állás felállítását és állandóságát sürgette. Maximalizálta az osztályok létszámát, amelyeknek élére osztályfőnököket rendelt. Előírta a kötelezően használt tankönyvek beszerzését. Bevezette a szakoktatást, kötelezővé tette a tanárképesítés megszerzését. Az új típusú gimnázium megszervezése dologi természetű fejlesztést is igényelt. A nyolc osztály befogadásához újabb termek, tanári lakások szükségessége merült fel. Ezek mellett további anyagi terhet jelentett az intézmények számára a különféle szemléltető eszközök, fizikai és természetrajzi gyűjtemények, szertárak, térképek beszerzése és azok szakszerű és alkalmas elhelyezése is.⁵⁴⁶ Az állami felügyeletet biztosítására kerületi főbiztosokat⁵⁴⁷ rendelt ki, akiknek feladata az iskolák és tanárok ellenőrzése, illetve azoknak az iskoláknak a bezárása, amelyek politikai tekintetben veszélyesek,⁵⁴⁸ vagy amelyekben nincs meg a megfelelő számú tanári létszám.⁵⁴⁹

Bármennyire is haladó szellemű volt a tervezet, a teljes magyar tanügyi közvélemény ellenállását váltotta ki. Az ellenállás fő iránya – amely az Etwurfban csak a neoabszolutizmus nemzetelenes, centralizációs politikáját látta – a hagyományos iskolarendszertől eltérő iskolaszervezeti kereteknek az elutasítása, a főgimnáziummá alakulás feltételeinek nehéz teljesíthetősége és az állami iskolázás térhódítása volt. Nem beszélve arról az elutasító politikai magatartásról, amely a

---

⁵⁴¹ ZIBOLEN, 1984/2. 158.

⁵⁴² LUKÁCS, 2009. 198.

⁵⁴³ ZIBOLEN, 1984/4. 425.

⁵⁴⁴ LUKÁCS, 2009. 198-199.

⁵⁴⁵ ZIBOLEN, 1984/4. 425.

⁵⁴⁶ ZIBOLEN, 1984/4. 431.

⁵⁴⁷ Haynau 1849. október 24-én Bécsben kiadott „Magyarország ideiglenes közigazgatási rendezete” az ország területén három-négy megyéből álló polgári kerületeket hozott lézte. Ezeket a polgári kerületeket katonai kerületekbe tömörítették. Két-három polgári alkotott egy katonai kerületet. A katonai kerület politikai közigazgatásának vezetője a miniszteri biztos volt, őt a kerületi főispáni cím illette meg. Magyarországon öt ilyen kerületet alakítottak ki Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhellyel.

⁵⁴⁸ Ezek között különösen is a jogi akadémiák megszüntetését célozta meg a minisztérium.

⁵⁴⁹ ZIBOLEN, 1984/4. 425.

nemzeti érzést ekképpen is kifejezésre juttatta.⁵⁵⁰ Azokon a negatívumokon túl, amelyeket az Entwurf bevezetése elleni tiltakozások megfogalmaztak, Mészáros István véleménye szerint, önmagában véve a rendelet a haladást szolgálta. Megalapozta a modern oktatási rendszert. Elgondolásai az abszolutizmus bukása után alkalmassá tették a középfokú oktatást a polgári társadalom által szabott követelmények kielégítésére.⁵⁵¹ Hibája abban állt, hogy intézkedéseivel megsemmisítette az addig fennálló protestáns iskolai autonómiát. Azoknak a szigorú feltételeknek, amelyeket támasztott, sok protestáns iskola szűkös anyagi helyzete miatt nem tudott megfelelni. Következésképpen elvesztették nyilvánossági jogukat, államilag elfogadott bizonyítványt nem adhattak, s ezzel a magánintézetek szintjére süllyedtek.⁵⁵² A rendelet elleni tiltakozások katolikus⁵⁵³ részről éppúgy megjelentek, mint protestánsok részéről. Zibolen Endre írja, hogy a bécsi udvar, s különösképpen is Leo Thun miniszter, ettől a rendeletről és annak életbe léptetésétől a magyarországi gimnáziumok és akadémiák számának csökkenését várta és remélte.⁵⁵⁴

III.3/3. Az Entwurf pataki fogadtatása

A Sárospataki Kollégiumot is súlyosan érintette az Entwurf. Dienes Dénes szerint a pataki hagyomány alapján a Kollégiumnak kezdettől fogva kulcsszerepe volt a neoabszolutizmus elleni országos protestáns, majd pedig a magyar nemzeti ellenállás megszervezésében.⁵⁵⁵ Megmutatkozott ez abban is, hogy a sárospataki iskola elöljárói szinte nem is titkolva ellenállásukat, csak formálisan voltak hajlandók a bécsi kormány centralizációs törekvéseinek megfelelni. Az Entwurffal szembeni ellenszenvük, annak megjelenésétől kezdve nyilvánvaló volt. A teljes rendeletet autonómiájuk sérelmeként élték meg. Tiltakozásuk alapja volt, hogy mindez „a protestáns tanítási szabadsággal homlokegyenest ellenkezik”.⁵⁵⁶

Az egyházi iskolák önrendelkezési jogának felfüggesztését az állami szervek irányítása és ellenőrzése követte. Az 1849. október 29-i uralkodói rendelet az öt katonai kerületi parancsnokságon egy-egy iskolai vagy tanügyi hatóság felállítását írta elő megfelelő számú iskolai tanácsossal. Sárospatakot a kassai körzethez rendelték, s 1850 közepén értesítették az iskola vezetését az itt szervezett iskolai vagy tanügyi hatóság tagjairól, amelynek tanácsosa Tomasek Pál lőcsei gimnáziumi tanár volt.⁵⁵⁷ A tanügyi hatóság kinevezésének a bejelentését egybekötötték a felszólítás-

---

⁵⁵⁰ HORÁNSZKY, 1999.

⁵⁵¹ MÉSZÁROS István: *Oskolák és iskolák*, Budapest, 1988. 29-32.

⁵⁵² LUKÁCS, 2009. 202.

⁵⁵³ ZIBOLEN, 1984/4. 432-440.

⁵⁵⁴ ZIBOLEN, 1984/4. 431.

⁵⁵⁵ DIENES Dénes: Erdélyi János és a Sárospataki Kollégium, in: FÖLDY Ferenc-KONCZ Gábor-KOVÁTS Dániel (szerk.) *Comenius és szellemi örökösei*, Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2015. 229.

⁵⁵⁶ BARCZA, 1981. 159.

⁵⁵⁷ ELLEND József: A Sárospataki főiskola és az Entwurf, in: *Magyar pedagógia, 1915/1-2.*, Franklin-Társulat, Budapest, 1915.558.

sal, hogy azokat a tanügyi jelentéseket és előterjesztéseket, amelyeket eddig a helytartótanácsnak küldtek meg, ezután közvetlenül Kassára küldjék. Tomasek tanácsos már 1850 júliusában megjelent az iskolában és hivatalos vizsgálatot tartott.⁵⁵⁸ Megvizsgálta az iskola taneszközeit, a könyvtárt, a gyűjteményeket, az épületeket, majd értekezletre hívta a tanári kart.⁵⁵⁹ Felajánlotta közbenjárását, s felhívta a tanári kar figyelmét, hogy a gimnázium nyilvánossági joga a tét, ezért javasolta a mihamarabbi átszerveződést, illetve magasabb fizetést helyezett kilátásba, amennyiben eleget tesznek az Entwurf előírásainak. A tanári kar a kialakult joggyakorlatra hivatkozott, miszerint az iskola fenntartója a Tiszáninneni Egyházkerület, így egyedül neki áll jogában lépéseket tenni az ügyben.⁵⁶⁰ Tomasek a tanárok nyilatkozata alapján meggyőződött arról, hogy a pataki gimnázium Entwurf szerinti átrendeződése nemcsak a tanári kartól függ – annál is inkább, mert Ellend József szerint úgy látta, hogy részükről nem sok hajlandóság mutatkozott – hanem az egyházkerülettől is.⁵⁶¹

A protestáns kollégiumok évszázados hagyományokra épülő gyakorlat szerint működtek, amely rendes tanárookra – akiből kevés volt – és a primárius diákok soraiból kikerülő segédtanárookra épült, akik fölött az akadémiai tanárok gyakoroltak felügyeletet. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer és gyakorlat az Entwurf értelmében megengedhetetlen volt. Az iskolának keresni kellett a lehetőségeket, hogy eleget tegyen a rendelkezésnek, hiszen amennyiben nem tette, elvesztette nyilvánossági jogát. Amellett, hogy megvolt az igyekezet – Barcza József szerint –, a Kollégium megpróbálta kijátszani az Entwurf politikai tendenciáját, mégpedig úgy, hogy formailag és felszínesen tett eleget néhány követelményének.⁵⁶² Az Entwurf engedélyezte, hogy azok az intézmények, amelyek érvényes bizonyítványt adtak ki eddig, azok az induló tanévben is megtartsák ezt a jogukat, de a továbbiakban azt az átszerveződéshez kötötte.⁵⁶³ Ennek értelmében az 1851-es tanévtől kezdve az iskolának mindent meg kellett tenni, hogy nyilvánossági jogát megtartsa.

Tomasek, miután a főiskolai látogatása sikertelen volt, Apostol Pált kereste fel. Látogatásainak eredménye az a szűk körben megtartott tanácskozás, amelyet Apostol Pál hívott össze. A tanácskozás helyeselte a pataki tanári kar korábbi álláspontját, miszerint az Entwurf döntéseinek végrehatása az egyházkerület kompetenciája, másrészt viszont abban maradt, hogy megvárja, míg az egyházkerület hivatalos értesítést kap. Egyfajta nagyvonalú könnyedséggel megállapodott abban is, hogy a pataki iskola nem fogja zokon venni, ha más oktatási intézmények megelőzik a rendelet szerinti átszerveződésben.⁵⁶⁴ Míg azonban ez meg nem történik, addig is a tanári kar fi-

---

⁵⁵⁸ SRKTGyLt. B.LXXI. 32,539.

⁵⁵⁹ ELLEND, 1912. 213.

⁵⁶⁰ ELLEND, 1912. 213.

⁵⁶¹ ELLEND, 1915. 559.

⁵⁶² BARCZA, 1981. 163.

⁵⁶³ ZIBOLEN, 1984/4. 432.

⁵⁶⁴ ELLEND, 1912. 214.

gyelmébe ajánlja az Entwurf tanulmányozását, hogy a maga idejében javaslatot adjon az egyházkerületnek az új berendezkedés kérdésében. Közös egyetértés mutatkozott a tekintetben is, hogy az Entwurf rendeleteit nem erőszakolják rá a pataki gimnáziumra, hiszen annak korszerűsítése és megreformálása ügyében a tanári kar már három éve tanácskozik, és keresi a lehetőséget és a módot a kor szelleme szerinti átalakításra. A tanácskozás eredményeként 1847-ben már elkészült az új tantervre a javaslat, amit miután az egyházkerület megkapott, egy bizottságnak adott ki véleményezésre. A történelmi események akadályozták meg a bizottságot abban, hogy a részletes véleményezést elkészítse, s a tanterv életbe lépjen. A javaslat főként a görög nyelv és irodalom tanításában különbözött az Entwurftól. Ennek ellenére a tanári kar vállalta, hogy áttanulmányozza és véleményezi az Entwurfot, s az erről készült dokumentációt felküldi az egyházkerülethez.⁵⁶⁵

1850 végéig viszonylagos türelem mutatkozott a kormány részéről a protestáns intézmények felé. Miután azonban a katolikus intézmények sorsát 1850 végére eldöntötték, a figyelem a protestánsok, közelebbről is a reformátusok felé fordult. Ezt követően megjelentek a határozott utasítások. Nemrég Apostol Pál még arra hivatkozott, hogy az átszervezésre nem kaptak hivatalos megkeresést. Nem kellett sokáig várnia, mert szeptember 7-én kézhez kapta a közoktatásügyi miniszter felhívását, hogy amennyiben a püspök a pataki iskolát a nyilvános oktatási intézmények között szeretné tudni, akkor már abban a tanévben, vagyis az 1850/1851-ben úgy szervezze az iskola életét, hogy az 1851/1852-es tanévben már az Entwurf szerint kezdhesse meg az oktatást. A német nyelv rendes tantárgyként való tanításáról, illetve a szláv nyelv órarendi bevezetéséről is rendelkezett.⁵⁶⁶ 1850. december 20-án kapta meg Főiskola a kassai kerülettől az erre a miniszteri felhívásra alapozó egyértelmű felszólítást, amely az 1850/1851-es tanévben kötelező érvényűvé tette az Entwurf életbe léptetését, ettől téve függővé nyilvánossági jogának megtartását. Mindebből egyértelmű volt, hogy a kormány Magyarországon is a teljes közoktatási rendszer egységesítését akarja, amibe a protestáns tanintézmények is szerepeltek. Ellend József úgy vélte, hogy a kormány egyelőre nem akart directe et inmediate beleavatkozni a protestáns középiskolák ügyeibe. Ebben a szakaszban csupán nyilatkozattételre kérte őket, miszerint kívánják-e intézményeiket az Entwurf szerint átalakítani, hogy iskoláik az állami iskolákkal egyenrangú s azok jogaival felruházott tanintézetek legyenek.⁵⁶⁷ Nyilván ott volt az, hogy ha nem, akkor nem adhatnak majd ki államérvényes bizonyítványokat, aminek következtében diákjaik elhagyják az iskolát, s rövid időn belül az intézmény megszűnik.

Az iskola akkori rektora, mint ahogy korábban is, nem állt kellő komolysággal az ügy mellé. Apostol Pálhoz fordult, hogy adjon-e egyáltalán választ a felszólításra, vagy tudatosítsa újra az

---

⁵⁶⁵ ELLEND, 1912. 215-216.

⁵⁶⁶ ELLEND, 1915. 560.

⁵⁶⁷ ELLEND, 1915. 560.

iskolai hatósággal, hogy ebben a kérdésben az egyházkerületi tanácskozásnak van joga dönteni.⁵⁶⁸ Ebből is látszik, hogy ekkor még sem a rektor, sem a tanári kar részéről nem volt meg a kellő igyekezet a rendelet végrehajtására. Apostol Pál viszont jól látta, hogy mindez csak a kezdet. Ugyanakkor azt is érzékelte, hogyha nem hajtják végre a rendeletet, annak messzemenő következményei lesznek. Keresve a megoldást, több lehetőséget sorakoztatott fel, amelyek között az akadémia megszüntetése, s csak a gimnázium működtetése, illetve egy teológiai szeminárium létrehozása, vagy a gimnáziumnak a miskolcival való egyesítése és csak az akadémia működtetése szerepeltek.⁵⁶⁹ Ezek a tervek, még ha csak gondolati szinten maradtak is, már jelezték a püspök iskola iránti aggodalmát. Ezt követően az iskola magatartását sok esetben az időhúzás tendenciája és szinte a teljes elutasítás jellemezte. Ezt mutatja a kassai kerületi hatóság részéről 1851 januárjában újból kiküldött felszólításra⁵⁷⁰ való reagálás is, amelyet az akkori rektor az iskola önrendelkezési jogát féltve, még válaszra sem méltatott. Apostol Pál a rektorral ellentétben teljesen más megvilágításból nézte az eseményeket. Úgy vélte, mindez nem veszélyezteti az iskola önállóságát, sőt mivel már korábban is készítettek és küldtek fel a Helytartótanácsához hasonló kimutatásokat, még hasznára is válhat a Kollégiumnak, amennyiben kedvező vélemény alakul ki róla a táblázatos kimutatás által.⁵⁷¹

III.3/4. A kényszerítő karhatalom

Ugyancsak az 1851-es év elején kapott a Főiskola egy újabb leiratot, amelyben az iskolai hatóság már nem felkérte, hanem határozottan követelte a választ arra, hogy véghez kívánja-e vinni a gimnázium átszervezését. Erőteljesen hangsúlyozta az irat, hogy az 1850/1851-es tanévben minden gimnáziumnak meg kell tenni a szükséges lépéseket az átszerveződésre. Amennyiben ez nem történik meg, elveszti nyilvánossági jogát. Közben felhívta a figyelmet arra, hogy a kassai gimnázium és akadémia ezeket a lépéseket már megtette, ezért úgy látta jónak az iskolai hatóság, ha könnyítésképpen az erről szóló tárgyalások jegyzőkönyvét megküldi a pataki iskolának.⁵⁷² A leirat nemcsak határozott felszólítást, de útmutatást is adott a Főiskolának azokra a szükséges adatokra nézve, amelyek a nyilvánossági jog megtartásához vagy megszerzéséhez szükségesek.⁵⁷³ Tanácskozás tartására sürgette, illetve szólította fel a tanár kart, az elöljárókat és a patrónusokat, hogy

---

⁵⁶⁸ ELLEND, 1912. 217.

⁵⁶⁹ ELLEND, 1912. 217.

⁵⁷⁰ 1851. január 22-én vette az iskola azt a leiratot, amely záros határidőn belül kimutatásokat kért a főiskola tanügyi szervezetére vonatkozóan táblázatos kimutatásban, ahogy azt az Entwurf előírta.

⁵⁷¹ ELLEND, 1912. 268.

⁵⁷² ELLEND, 1912. 268.

⁵⁷³ A benyújtásra kerülő kérelemben pontos leírását kell adni a főiskola tanügyi és vagyoni helyzetének. A következő kérdésekre kellett megadni a válaszokat: kinek a tulajdona a sárospataki gimnázium; melyek a fennállásának alapjai; milyen alapítványai vannak; milyen a tanítás nyelve; milyen tankönyveket használnak; mekkorák a tandíj-tételei; milyenek a tanítás módszerei?

minél hamarabb meghozzák a végleges döntést a gimnázium újjászervezéséről. Elrendelte, hogy a tanácskozás jegyzőkönyvét március közepéig juttassák el a tanügyi bizottsághoz, hogy azt a minisztériumba továbbküldhessék.⁵⁷⁴ A Főiskola tanári kara azt olvasta ki a leirat útmutató kérdéseiből, hogy a tanügyi hatóság tudomásul vette, miszerint e jelentős kérdésben ők egyedül nem dönthetnek. Az igazgató válaszelevelében nem is titkolta háláját ez ügyben, s egyben felkérte a tanügyi hatóságot, hogy az egyházkerületi tanácskozás összehívását⁵⁷⁵ eszközöljön ki. Majd pedig a püspökhöz fordult – mivel előző levele után reménykedett abban, hogy a kerület a tanácskozáshoz megkapja az engedélyt –, és felkérte őt a tanácskozás összehívására, illetve azoknak a személyeknek a kijelölésére, akik jogosultak a kérdésben döntést hozni.⁵⁷⁶

Mindeközben a tanárok igyekeztek tanulmányozni az Entwurf szövegét, s arra a megállapításra jutottak, hogy ha az akkori tizenhat főállású tanár mellé még két rendes tanárt választanak, akkor eleget tesznek az Entwurfban előírtaknak. Ennek alapján a gimnáziumban tizenkét főállású tanárral, az akadémián hat tanárral taníthatnak. Más rendelkezésre nézve pedig úgy látták, hogy a pataki iskolában már eddig is több tárgyat tanítottak, mint amennyit a rendelet előírt. A német nyelv oktatását már harmadik osztálytól bevezették, így csupán a görögöt kell még beépíteni tanrendjükbe.⁵⁷⁷ Ezek a meglátások azzal a reménységgel töltötték el a tanári kar tagjait, hogy mind tanügyi, mind anyagi szempontból készen áll az intézmény az átrendeződésre. Reménykedésüket szinte teljesen semmissé tette az oktatásügyi minisztérium jogakadémiákat érintő rendelete,⁵⁷⁸ amelyet a kassai kerület főispánja március közepén leiratban közölt a Főiskolával. Ez a rendelet megengedte a protestánsoknak jogakadémiák tartását abban az esetben, ha azok a kormány feltételei⁵⁷⁹ szerint működnek. A korábban még reménykedő tanári kar most egyfajta rebellis magatartást öltve jutott arra, hogy a Főiskolának semmiképpen sem szabad megengednie, hogy egy ilyen történelmi múltú intézmény csak gimnáziummal és teológiával működő iskolává törpüljön. Mindezek után mind a tanári kar, mind pedig Apostol Pál úgy vélték, hogy rendkívüli összefogásra van szükség a magyarországi református egyházkerületek között, hogy intézményeik autonómiája megmaradjon. Ennek gondolata a tanári kar részéről elvi síkon már korábban is felvetődött, most

---

⁵⁷⁴ ELLEND, 1912. 268-269.

⁵⁷⁵ Haynau rendelete következtében egyházkerületi gyűléseket nem tarthattak. Annyi engedményt kaptak, hogy a püspök néhány bizalmi férfi közreműködésével tanácskozást tarthat, ami által intézheti az egyházkerület irányítását s intézheti iskoláinak ügyét. Az iskolák esetében ezek csak adminisztratív ügyekre vonatkoztak.

⁵⁷⁶ ELLEND, 1912. 269.

⁵⁷⁷ ELLEND, 1912. 270.

⁵⁷⁸ 1850. október 4-én kelt.

⁵⁷⁹ E szerint a jogakadémiákon állami szolgálatra, ügyvédségre, jegyzőségre, jogtudományokra készülő diákok csak két évig tanulhatnak, ezt követően tanulmányaik további részét valamelyik osztrák egyetemen kell folytatniuk. Ellenkező esetben nem tehetnek vizsgát és állami hivatalokban nem kapnak állást. Protestáns jogakadémián tanulók csak olyan jogakadémiákon tehetik le vizsgáikat, amelyek a rendelet alapján márt átalakultak. Nyolc tantárgyat és négy jogtanárt írt elő, akiket az egyházkerület vezetősége választhat ugyan, de állásaikba a birodalmi kormány erősíti meg. Mind a tankönyveket, mind a kézikönyveket, amelyeket az akadémiákon használni kívánnak, jóváhagyás végett a minisztériumba kell felküldeni.

azonban gyakorlati szükség mutatkozott rá. Az eddigiek ráébresztették őket arra, hogy együttes fellépéssel sikert érhetnek el. Ellend József a dunemelléki református egyházkerület püspökének szavaival fejezte ki az összefogás lényegét. „Meglátnák, akiket illet, hogy közösen érezzük a fájdalmakat, s együtt óhajtjuk azok orvoslását.”⁵⁸⁰

III.3/5. A meghiúsult összefogás

Az összefogás gondolata nem maradt elvi síkon. Az egyházkerületek püspökei tanácskoztak, s inentől kezdve kölcsönösen tájékoztatták egymást. Gyűléseket tartottak, feliratokat készítettek, s küldöttség delegálását határozták el, amely az uralkodó előtt képviseli érdekeiket.⁵⁸¹ Azokból a hírekből, amelyek a többi egyházkerületből érkeztek, Apostol Pál kevés reménységgel nézett a jövő felé. Ennek ellenére ő is egyházkerületi tanácskozás⁵⁸² összehívását határozta el, amelyre kérvényezte az engedélyt és a kormánybiztos kiküldését. A protestáns egyházak iskoláik autonómiájáért folytatott küzdelme összekapcsolódott egyházuk autonómiájáért vívott harcával. Ezért a tanácskozáson egyrészt a Haynau rendelete következtében bekövetkezett helyzetről, másrészt az iskolák átszervezéséről esett szó. Egyöntetű határozat eredményeként született meg a döntés felirat szerkesztéséről és annak a császárhoz való felküldéséről. A felirat szövegét Zsarnay Lajos mint a pataki iskola tanára és az egyházkerület főjegyzője fogalmazta meg. Bevezetésében Haynau rendeletéről szólt, mint ami az egyház legföltettebb kincsét, hitét és vallásos meggyőződését fenyegeti. Ezt követően három kérést fogalmazott meg. Elsőként Haynau rendeletének megszüntetését, majd az egyház önkormányzatának visszaállítását, gyűlések tartásának engedélyezését, ahol egyházi és iskolai ügyeket teljes jogkörben intézhetik, végül pedig az egyház és állam közti kapcsolattartásra törvényes képviselő kirendelését kérte.⁵⁸³ Zsarnay Lajos egyike volt annak a négytagú⁵⁸⁴ bizottságnak, akiket a tanácskozás arra választott ki, hogy a feliratot a többi egyházkerület által kiválasztottakkal Bécsbe, az uralkodó elé vigyék, és a benne foglaltakat előterjessék. Ellend József jegyezte meg, hogy bár a tanácskozás az főiskola gimnáziumának és jogakadémiájának átalakítása és fennmaradása ügyében gyűlt össze, arról szót sem ejtett. A pataki tanárok által elkészített erre vonatkozó részletes munka, amelyet a püspök kérésére magukkal vittek, nem került felolvasásra. Ellend szerint emögött az a gondolkodás állt, hogy a protestáns iskolák átalakítása a konvent és az egyházkerületek hatáskörébe tartozik, amit maguk az intézmények úgy sem vihetnek véghez. Ezek után megjegyezte, hogy az ebben való reménykedésük hiábavalónak bizo-

---

⁵⁸⁰ ELLEND, 1912. 272.

⁵⁸¹ SRKTGYLt. B.LXXII. 32,945-32-946. 33,050.

⁵⁸² 1851. május 6-án tartották a tanácskozást.

⁵⁸³ ELLEND, 1912. 275-276.

⁵⁸⁴ Két egyházi és két világi tagja volt. Az egyháziak részéről Apostol Pál és Zsarnay Lajos, a világiak részéről pedig Vay Ábrahám és Nagy Gedeon.

nyult.⁵⁸⁵ A tiszántúli egyházkerület végül kihátrált, a többi egyházkerület azonban továbbra is kitartott eredeti szándéka mellett. Megtették a szükséges lépéseket arra nézve, hogy az uralkodó fogadja őket. Felmerült a gondolat, hogy a tiszántúliak elpártolása az együttes fellépéstől a többi egyházkerület sikerét rossz irányba fogja befolyásolni. Erre nem kellett sokáig várni. A június 28-án keltezett határozatban⁵⁸⁶ kapta a három püspök az értesítést, hogy a küldöttség nem jelenhet meg a császár előtt. Az eltiltás indoka, hogy nem lehet egy kérvénybe foglalni a protestáns iskolák Entwurf szerinti átrendezésének ügyét és a Haynau rendelete visszavonását.⁵⁸⁷ A valóság azonban az volt – ahogy Ellend József megjegyezte –, hogy egymás közt meghasonlottak. Apostol Pál szavai keserűen állapították meg: „Fájdalom, így szoktunk mi!”⁵⁸⁸

III.3/6. Kérdések és lépések

A hadtestparancsnok döntése után a sárospataki iskola nehéz helyzetben volt, hiszen sorsa szinte visszaesett korábbi állapotába. A május 6-án összeült tanácskozás könnyelműsége most látszott meg igazán. Az együttes fellépés eredményében bízva, egyetlen lépést sem tett annak érdekében, hogy a tanári kar által elkészített tervezetet a tanácskozás alkalmával meghallgassa, megtárgyalja. A minisztérium az 1851/1852-es tanévben az iskolák átszervezését mindenképpen keresztül akarta vinni. A tanácskozás annak kérvényezésében is mulasztást követett el, hogy legalább még ebben a tanévben engedjék meg a pataki iskola számára a régi rendet. Apostol Pál jól látta a helyzetet, amikor ezt mondta: „Az én aggodalmam iskolai ügyeinkre nézve nagyobb most, mint valaha volt.”⁵⁸⁹

Az intézkedések ellenére a tanárok között az iskola átszervezésére nézve megoszlottak a vélemények. Erről számolt be Zsarnay a püspöknek, amikor leírta, hogy a tanárok között egyesek azon a véleményen vannak, hogy az iskolát függetlenné kell tenni a minisztériumtól.⁵⁹⁰ Válaszlevelében a püspök ezt a magatartást elvetette, mivel véleménye szerint ez nem vezetne máshoz, mint az intézmény tönkretételéhez, amit ő még csak kísérletként sem merne megtenni. Véleménye szerint még az is kérdéses, hogy mit érnének el a függetlenséggel. Bár úgy nyilatkozott, hogy meghajol a többség akarata előtt, felhívta a tanári kar figyelmét a dunántúliak szomorú helyzetére, akiknek „...főiskolájára kimondatott a nyilvánosság teréről leszorító ítélet.”⁵⁹¹ Az iskola nyilvánossági joga forgott kockán, ezért sürgette a tanári kart, hogy minnél hamarabb jussanak elhatározásra.⁵⁹²

---

⁵⁸⁵ ELLEND, 1912. 277.

⁵⁸⁶ A harmadik hadtest parancsnoka küldte.

⁵⁸⁷ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,166-33,167.

⁵⁸⁸ ELLEND, 1912. 278-281.; SRKTGyLt. B. LXXII.

⁵⁸⁹ ELLEND, 1912. 368.; SRKTGyLt. B.LXXII. B. 33,000.

⁵⁹⁰ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,126.

⁵⁹¹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,126.

⁵⁹² SRKTGyLt. B.LXXII. 33,126.

1851. augusztus 27-én újabb levélben kereste meg Zsarnay a püspököt, amelyben továbbra is az volt a legfontosabb kérdése, mi legyen az iskolával. Tegyenek-e eleget a miniszteri rendeletnek, vagy a jövőben, mint magánintézetet működtessék? Ugyanis most már nemcsak a Kollégiumban, de az egyházkerületben is felmerült az utóbbinak a gondolata, hiszen a rendelet teljesítése sok nehézséggel járt. Kitért arra, hogy amennyiben engednek az Entwurf követelményeinek, sürgősen tanárok meghívására van szükség mind az akadémián, mind pedig a gimnáziumban. De bármennyire sürgős is volt a dolog, elhamarkodni mégsem ajánlotta. Miután a püspök felkérte Zsarnayt és az iskolaszéket a megfelelő személyek kiválasztására, megtették a szükséges lépéseket. Gimnáziumi oktatói állásra Nagy Áron neve merült fel, aki már az elmúlt évben is jelentkezett, s „...a főiskolai igazgató úr úgy nyilatkozott, hogy mind tudományos kiképzettségére, mind szelíd jó erkölcsére nézve nyereség lenne az iskolának.”⁵⁹³

Miután az eperjesi jogakadémia a kormányrendeletnek megfelelően rendezte sorait, a Főiskola jogakadémiájának léte kérdőjeleződött meg. Emellett egy újabb, 1851. június 3-án megjelent rendelet⁵⁹⁴ a gimnázium fennmaradását tette kérdésessé. Mivel a rendelet értelmében a pataki diákok más intézménybe kényszerültek volna idegen vizsgabizottság előtt érettségi vizsgát tenni, ezért mind a tanári kar, mind pedig a szülők részéről követelésként fogalmazódott meg a gimnázium átszervezésének ügye. A püspök a tanári karral együtt ettől kezdve arra törekedett, hogy a gimnázium tantervét, ha nem is egészében, de valamiképpen közelítsék az Entwurfhoz. Az 1851/1852-es tanévben már a latin, a görög és a német nyelv tanítását abban a mértékben kezdték előadni, ahogy az a rendeletben elő volt írva. A többi tárgy esetében is meg volt az igyekezet, hogy az előírt módon és mértékben oktassák, amennyiben az akkori osztályrendszer megengedte.⁵⁹⁵ Ezekkel az intézkedésekkel már közelítettek az Entwurfban előírtakhoz, de ők maguk is tudták, hogy mindez a teljes átalakításhoz kevés. Ugyanakkor pedig egyre inkább világosabb lett, hogy az Entwurf rendelkezéseinek előbb-utóbb eleget kell tenni, hiszen a tét nem volt csekély. Zsarnay a tanári kar véleményét tolmácsolva 1851. szeptember 3-i levelében Apostol Pálhoz fordult, sürgetve az egyházkerület döntését az Entwurf által előírt rendelkezések ügyében. Meglátása szerint mind a diákokra, mind a szülőkre nézve szükséges a rendelethez igazítani az iskola rendjét, de jól tudta, hogy kerületi határozat nélkül nem léphetnek. Továbbá a diákokat sem akarta többletköltségbe verni azzal, hogy olyan könyveket vásároltat meg velük, amelyekre később nem lesz

⁵⁹³ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,138.

⁵⁹⁴ A rendelet értelmében azok a diákok, akik az 1851. évben valamelyik középiskolának nyolcadik osztályát, vagy a bölcsészeti tanulmányok második évfolyamát elvégzik, s ezt követően egyetemre vagy felsőbb szakiskolába akarnak menni, csak abban az esetben tehetik, ha államérvényes érettségi vizsgát tesznek. Ezt pedig csak azokban a gimnáziumokban tehetik meg, amelyek végrehajtották az Entwurf rendeleteit, és aszerint rendezkedtek be. S mivel még kevés iskolában volt erre lehetőség, ezért a minisztérium érettségi vizsgálobizottságokat állított fel Pesten, Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán, Nagyváradon és Temesváron. A pataki diákok a kassai bizottság előtt tehettek érettségi vizsgát.

⁵⁹⁵ ELLEND, 1912. 369-370.

szükség. A már megtett vagy megteendő lépésekről is tájékoztatta a püspököt. Részben arról, hogy az átalakításra a tervezetet már elkészítették, másrészt pedig, hogy „A grammaticai két alsóbb osztályban múlt vizsgálat alkalmával legalább fél évre – de ha szükség egész évre a volt köz tanítók – Finkey József és László Pál theológus ifjak hagyottak meg. Helyökre állandó tanítókul az iskolai szék tisztelendő Harsányi volt tábori lelkész és Apáti János tanár Urakat ajánlja, a jog akadémiaira Kallós Lajos ügyvéd urat.”⁵⁹⁶ Kérte előjáróját, hogy az egyházkerületi tanácskozásáig legalább a tantárgyakat illetően alkalmazkodhassanak az Entwurfhoz, amennyiben az a jelenlegi rendjükkel összeegyeztethető.⁵⁹⁷

A miniszteri rendelet végrehajtása az iskola számára a tantermek növelésének problémáját is felvetette, ami újak építésének szükségességével járt. Nyilván ez is, s a már eddig felmerült anyagi és más nehézségek, amelyeket a rendelet támasztott, okozta a döntési nehézséget az iskola a kerület részéről.

III.3/7. Egyházkerületi közgyűlés – a pataki gimnázium átszervezésének tervezete

1851. szeptember 14-én vette Zsarnay azt a levelet, amelyben Apostol Pál tájékoztatta arról, hogy miközben az egyházkerület a maga tanácskozására készült, Geringer báró értesítette őt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyt adott egy egyházkerületi konvent tartására, amelynek az iskolák Entwurf szerinti átszervezése a legfontosabb tárgyalandó ügye, aminek végrehajtását a legrövidebb idő alatt véghez kell vinni. Erre a konventre az utasítás értelmében a kerülethez tartozó minden egyházmegye egy egyházi és egy világi taggal képviseltetheti magát. Apostol Pál a legnagyobb alázattal hozta tudomására Geringer bárónak, hogy ő már ezt megelőzően meghirdetett egy egyházkerületi gyűlést, amelynek éppen ez a napirendi pontja, s amelyre már az engedélyt is megkapták és a kormánybiztost is kinevezték.⁵⁹⁸ Azt is tudatta a helytartósági főnökkel, hogy az iskolák reorganisatiójára felszólító miniszteri rendelet értelmében már nem csak az egyházkerületi tanácskozás összehívására tettek lépéseket, de kiválasztották arra azokat a személyeket is, akiknek feladata lesz a konventen az iskola átalakításának megtervezése és lebonyolítása.⁵⁹⁹ A kiválasztott tagok szeptember 23-án gyűlést tartanak, és a legfontosabb lépések megtételéről döntést hoznak.⁶⁰⁰

Szeptember 5-én vette Zsarnay azt a levelet, amelyben a püspök 1851. szeptember 23-án délelőtt nyolc órára tűzte ki az egyházkerületi tanácskozást, ennek legfontosabb napirendi pontja

---

⁵⁹⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,153.

⁵⁹⁷ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,153.

⁵⁹⁸ ELLEND, 1912. 370.; SRKTGyLt. B.LXXII. 33,202.

⁵⁹⁹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,202.

⁶⁰⁰ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,202.

a gimnázium átalakítása. „A főiskola újonnan szervezése valószínűleg meg fog történni...”⁶⁰¹ – írta Apostol Pál, de azt is hozzátette, hogy nem minden áron. Arra is kérte Zsarnay Lajost, mint az iskola igazgatóját, hogy míg a kerületi tanácskozás az átszervezést nem hagyja jóvá, tegyék meg a kellő lépéseket ahhoz, hogy legalább a tantárgyakat az új rendhez alkalmazkodva tanítsák.⁶⁰²

Az egyházkerületi gyűlést Miskolcon az előre kijelölt időpontban megtartották. A nyolc egyházmegye részéről tizenhat küldött jelent meg. Ellend József szerint ebben a formában meg-egyezett a Geringer báró leiratában engedélyezett egyházkerületi konvent formájával. Még abban is engedett a leiratnak, hogy tárgyalási pontjait minden politikai jellegű kérdés kizárásával, csakis a főiskola Entwurf szerinti átszervezése képezte.⁶⁰³

Közben a tanári kar újra átnézte azt a tervezetet, amit korábban már elkészített. Az egyházkerületi gyűlésnek ez adta a tanácskozási alapot,⁶⁰⁴ majd pedig ennek alapján készítették el a *Sárospataki iskola szervezési terve-t*.⁶⁰⁵ A tervezet bevezetőjében azokról szóltak, amelyek véleményük szerint az eddig kapott szabadságukkal ellentétesek. Először is kifogást emeltek az ellen, hogy a gimnáziumok elnevezését, megnyitását, bezárását a közoktatási minisztérium jogai közé sorolta az Entwurf, ami ütközik az 1791. évi 26. tc. 5. paragrafusával. Ez a paragrafus jogot biztosított a magyarországi protestánsok számára, hogy iskolákat tartsanak fenn. Uralkodói engedéllyel, ahol szükséges, újakat állíthassanak, meghatározzák tanítóik létszámát, kijelölhessék gondnokait, megválaszthassák a tanítás-tanulás módját az uralkodó felügyeleti jogának épségben tartásával.⁶⁰⁶ További kifogásaik az igazgató és tanárok megválasztása, a szünidők meghatározása, a tankönyvek előírása, a taneszköz-gyűjtemény felügyelete igazgatói kézbe adása, minisztériumi megerősítés a tanárok alkalmazása előtt, az igazgatóra vonatkozó rendelkezések ellen merültek fel. A két utóbbi esetben kijelentették, hogy azok homlokegyenest ellenkeznek a törvényben biztosított jogaikkal.⁶⁰⁷ Mindezek után részletes tervet dolgoztak ki külön a teológiai,⁶⁰⁸ a jogi⁶⁰⁹ és a bölcsészeti⁶¹⁰ szakra, illetve a gimnáziumra.⁶¹¹ A tervezet kitért szinte mindenre, amit az Entwurf előír.⁶¹² A tanári kar javaslatai között azonban voltak olyanok is, amelyek eltértek az Entwurfban megfogalmazottaktól. Többek között egy elemi iskola szervezése, a gimnázium külön intézeti ágként, kü-

---

⁶⁰¹ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,156.

⁶⁰² SRKTGYLt. B.LXXII. 33,156.

⁶⁰³ ELLEND, 1912. 370., 372.

⁶⁰⁴ ELLEND, 1912. 371.

⁶⁰⁵ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,183.

⁶⁰⁶ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,183.

⁶⁰⁷ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,183.

⁶⁰⁸ Hároméves teológiai szakot terveztek, amelyen öt tanár tíz tantárgyat tanítana.

⁶⁰⁹ A jogi szakon négy tanárnak hét tantárgy tanítását írta elő kétéves képzésben. A tantárgyak között szerepelne az osztrák birodalom statisztikája, az osztrák büntető és polgári jog is.

⁶¹⁰ A bölcsészeti szak egy évig tartana, öt tanárral és öt tantárggyal.

⁶¹¹ A gimnáziumban nyolc osztállyal számolt, a rajz- és zenetanáron kívül nyolc tanár, akik azokat a tárgyakat tanítják, amit az Entwurf előír.

⁶¹² SRKTGYLt. B.LXXII. 33,183.

lön igazgatóval való működése. Ennek értelmében az akadémiának és a gimnáziumnak külön-külön önálló vezetője lenne, a gimnáziumnak az igazgató, az akadémiának a rektor. A gimnázium igazgatójának ébenkénti megválasztását és kinevezését is az egyházkerületi közgyűlés jogkörébe sorolta. A tanári kar a tervezethez költségvetést is mellékelte, hogy miként és miből látja megvalósíthatónak javaslatait.⁶¹³

Az egyházkerületi tanácskozáson Apostol Pál elsőként mondta el az egybegyűlteknél, hogy miután a tavaszi gyűlésen készült feliratnak – amelyben az autonómia visszaállítását kérték – az uralkodóhoz való eljuttatását a minisztérium nem engedte meg, így most a Főiskola léte van kockára téve. Majd azzal folytatta, hogy eljött annak az ideje, hogy „azt az enyészet ösvényére bocsássuk, vagy amit mindenikünk óhajt, és ami rajtunk áll: új és szebb életpályára keltsük fel. Az idő int, a körülmények parancsolnak, hogy szabad, komoly és bölcs megfontolás alá vegyük iskolánk szent és fontos ügyét.”⁶¹⁴ A tanácskozás sajnálattal vette tudomásul a tavaszi gyűlés céljának sikertelenségét, de továbbra is kitartott amellett, hogy az egyházi és iskolai autonómiáról nem mond le. A tekintetben pedig, hogy az Entwurfnak mindeddig nem sok fogantója volt a pataki iskolában, arra hivatkozott, hogy Haynau rendelete értelmében nem tarthattak gyűlést. Most pedig, hogy minisztériumi engedélyt kapott rá, elsőként kérelmezte, hogy az uralkodó vonja vissza azt a rendeletet, s orvosolja ezzel a protestánsok sérelmeit. Ami pedig az iskola átalakítását illeti, a tanári kar által készített tervezetet⁶¹⁵ némi módosítással⁶¹⁶ elfogadta, s kimondta, hogy a kerület főiskoláját minden áldozat árán fenntartja. További határozatban rendelte el, hogy a gimnáziumot az Entwurfban előírtak szerint, a jogakadémiát pedig a miniszteri rendelet szerint kell átalakítani. A tervezetet mellékleteivel együtt javasolta felküldeni a minisztériumba azzal a kéréssel, hogy mindaddig, amíg az átalakítás hiányait az egyházkerület pótolja, a pataki Főiskolát vegyék fel a nyilvános intézmények sorába, s inentől akként is tartsák nyilván.⁶¹⁷

Zsarnay és a tanári kar korábbi ajánlása alapján⁶¹⁸ az egyházkerületi tanácskozás tanárok kinevezését határozta el. A filozófiai tanszékre Erdélyi Jánost, az újonnan szervezett osztrák büntető és polgári jog tanszékre Kallós Lajost, a gimnáziumban szintén újonnan kialakított tanszékre Árvay Józsefet. Az Entwurf igazgatóra vonatkozó rendeletének eleget téve, Molnár István gimnáziumi tanárt jelölte ki. A tanárok által kidolgozott tervezet – mint már tettünk is említést rá – az átszervezés anyagi oldalát is tartalmazta, ami a tanárok fizetésének emelését is magában foglalta.

⁶¹³ ELLEND, 1912. 371-372.

⁶¹⁴ ELLEND, 1912. 372.

⁶¹⁵ A tervezet egy teljes gimnáziumból, három akadémiai szakból, egy ezután szervezésre kerülő pedagógiai intézetből álló, minden vonatkozásában nyilvános jellegű főiskolát tart szükségesnek.

⁶¹⁶ A tanári kar által készített tervezeten a tanácskozás elsőként a tanítási nyelven változtatott, kijelentve, hogy annak nyelve kizárólag magyar lehet. A többi csak a filozófia és a természettudományok tanítására s az írásbeli dolgozatoknak az Entwurf rendelkezései értelmében történő javítására vonatkozott.

⁶¹⁷ ELLEND, 1912. 373.

⁶¹⁸ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,153.

Erre nézve a tanácskozás nem hozott döntést, ellenben felállított egy bizottságot, amelynek feladata volt, hogy a következő gyűlésig ezt kidolgozza.⁶¹⁹

III.3/8. Az átalakítás „rögös, verejtékes” útján

Az Entwurf gyakorlatba való átültetése nem volt egyetlen intézmény számára sem könnyű feladat. Még az 1851-es tanévet sem tudták a rendelet szerint minden zavar nélkül megkezdni. A szertárak felszereltsége nagyobb anyagi áldozatot igényelt, annál is inkább, mert a pest megyei tanügyi intézet felszólította a gimnáziumok igazgatóit, hogy az ásvány- és földtani gyűjtemények hiányzó részét Bécsből szerezzék be.⁶²⁰

Zsarnay Lajos szeptember 28-án továbbította az egyházkerületi tanácskozás által elfogadott iskolaátalakítási tervezetet Forgács Antal kassai kerületi főispánnak. „Ezen irományok a s. pataki főiskolának a ministeri rendeletek szerinti alakítását a tantárgyakra és rendre nézve tárgyzák tisztán.”⁶²¹ Az átalakított tantervhez csatolta a tanárok névsorát és a jogakadémia szervezeti táblázatát.⁶²² A tervezetben nem tüntették fel azokat a nehézségeket és kifogásokat, amelyek a protestáns autonómiából kiindulva ütköznek a miniszteri rendelettel, továbbá azokat a módosításokat sem, amelyeket az egyházkerület az iskolai tantervre nézve tett. Ugyanígy nem kerültek bele sem a tanári díjak, sem pedig az iskola anyagi helyzete.⁶²³ Zsarnay ezek pótlását későbbi jegyzőkönyvekkel együtt ígérte. Forgács Antal főispánhoz pedig azzal a kéréssel fordult, hogy a tanácskozás határozatát terjessze fel a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, aki ezáltal értesüljön a pataki iskola újjászervezéséről, és elismerje annak nyilvános jellegét. Tette mindezt azért, hogy „valamint több mint három századokon át terjesztette, úgy továbbra is terjeszthesse főiskolánk ifjaink szellemi és erkölcsi művelődését.”⁶²⁴

Zsarnay számára rendkívül nehéz volt ez az időszak. Mint egyházkerületi főjegyző, tanár és az intézmény rektora hordozta minden gondját az átalakításnak. Időnként elkeseredett, elfáradt. Tapasztalatlanságát, kellő bölcsesség hiányát érezve a püspök bölcsességét, tapasztalatát, segítségét kérte. Ugyanakkor pedig időnként ki is fakadt neki: „Megvallom, hogy én közelebb Miskolczon jegyzői hivatásom felől egészen kétségbe estem – vagy erőm, vagy tapintatom nincs hozzá – bele fáradtam egészen. Egy munkából kettőt tenni, még pedig hitem szerint rosszabbat, igen kedvetlen volt rám nézve.”⁶²⁵ Ennek ellenére a szükséges lépéseket az átalakulásra a tanárokkal együtt megtette. Már 1851. szeptember 27-én az iskolaszék megkezdte az átszervezést. Molnár

⁶¹⁹ ELLEND, 1912. 374.

⁶²⁰ SRKTGyLt. B.LXXII.33,112.

⁶²¹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,207.

⁶²² ELLEND, 1912. 374.

⁶²³ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,207.

⁶²⁴ ELLEND, 1912. 374.; SRKTGyLt. B.LXXII. 33,204.

⁶²⁵ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,207.

István elvállalta a direktorságot. Apáti János megkezdte munkáját a gimnáziumi második osztályában, Finkey József pedig a hetedik és nyolcadik osztályokban a vallást tanította. A többi tanár is az új rend szerint kezdte meg a tanítást.⁶²⁶

A rendelet végrehajtásában azonban maradtak hiányosságok úgy a tervezet elkészített és felterjesztett változatában, mint a gyakorlati kivitelezésben. A tanügyi hatóságtól a felterjesztésre érkezett gyors válasz is érzékelte mindezt. Október 14-én amellet, hogy visszaküldték a tervezetet jelezve, hogy több lényeges adattal⁶²⁷ ki kell azt egészíteni. A jogakadémiára nézve pedig később ígérték értesítést.⁶²⁸

1851. október 29-én számolt be minderről a püspöknek, s jelezte, hogy a válaszlevél alapján a legnagyobb kétség az iskola nyilvánosságának megtartásában a Kollégium anyagi helyzete. Ugyanitt hivatkozott a tanügyi hatóság egy másik levélre is, amelyben a minisztérium magyar nyelvű könyvekre vonatkozó rendelete olvasható. A rendelet szerint a minisztérium magának tartja fenn a jogot a használatba kerülő könyvek felügyeletére, készítésére és nyomtatására. A Kollégium is csak az engedélyezett magyar nyelvű könyveket használhatja kézikönyveknek. A vallási tartalmú könyvekben az egyházi vezetésnek adta át a döntési jogot.⁶²⁹ Zsarnay az iskolaszék megbízásából tájékoztatta erről a püspököt. Kikérte a tanácsát is, mert véleménye szerint a kézikönyvek állam által való előírása sérti autonómiájukat, és nem volt meggyőződve affelől sem, hogy ilyen formában az intézmény szellemi növekedését szolgálják majd. A tanszabadságuk és saját nyomdájuk munkásájának korlátozását látta mindebben.⁶³⁰

A kassai iskolai hatóság válasza meglepte s egyúttal rosszul is érintette a tanári kart és a püspököt is, mivel az 1851/1852-es tanévet már az általuk készített és az egyházkerületi tanácskozás által elfogadott terv szerint kezdték meg a gimnáziumban. A jogakadémián pedig annak alapján, amit a miniszteri rendelet előírt a felekezeti jogakadémiákra nézve.⁶³¹ Így írt erről Zsarnay: „... a S. Pataki Főiskola jelen szervezését mutatja, a mint azt a Septemberben tartott egyházkerületi tanácskozmány a miniszteri rendeletek szerint átalakítani rendelé ...Az iskola szervezése ... valószínűleg életbe lépett, azon különbséggel, hogy némely tantárgyakban, minő a görög nyelv... azon osztályok, mellyek azt az előtt nem tanulták, most még csak a nélkülözhetetlen elő ismereteket tanulják. A Jogakadémiában a megnevezett Tanárok egész szorgalommal tanítják a kijelölt s pa-

---

⁶²⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,207.

⁶²⁷ Ki kellett mutatni, hogy bír-e a főiskola elegendő anyagi alappal ahhoz, hogy hosszú távon működjön az Entwurf rendelkezései szerint. Kifogásolta, hogy a vallás tanítása osztályonként más és nem állandó jellegű tanár tanítja. Továbbá, hogy egy tanár több dologgal is foglalkozik, aminek következtében úgy vélte, hogy nem valósul meg az Entwurf által fontosnak tartott szakrendszer. További kifogás volt egyrészt, hogy Magyarország történelmét önálló tárgyként tanítja, nem pedig az összes osztrák birodalom kiegészítő részének történeteként, másrészt pedig, hogy a szláv nyelv nincs a tanítandó tárgyak között.

⁶²⁸ ELLEND, 1912. 375.

⁶²⁹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,244.

⁶³⁰ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,244.

⁶³¹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,244.

rancsolt tanulmányokat.”⁶³² S hogy mennyire törekedett a Főiskola eleget tenni a követelményeknek, Zsarnay egy 1852. március 30-án kelt leveléből is látjuk, ahol azt írta, hogy a Főiskolában a teljes gimnázium felállt 8 osztállyal, 2 évi jogakadémiával, 3 év teológiával és az arra felkészítő 1 évnyi bölcsészeti tanfolyammal, 17 állandó rendes tanárral, zene- és rajzoktatással.⁶³³ A jogakadémia sorsa miatt azonban – mivel a kassai hatóság a jogakadémiára később ígért intézkedést, de még mindig nem érkezett meg – a tanári kar tanácstalan volt.⁶³⁴

Apostol Pál november 3-i levelében írta, hogy bár ők maguk is tudták, hogy az általuk felterjesztett tervezetnek vannak hiányosságai, reménykedtek, hogy a minisztérium elnéző lesz. Erre nézve azonban reményeik megghiúsultak, „... főiskolánkat bizonytalanság sorsa nyomja, s ki tudja, meddig fogja még nyomni.”⁶³⁵ Az iskola anyagi nehézségekkel küzdött. A kassai hatóság által támasztott követelmények néhány pontját úgy tűnt önerőből is meg tudják oldani, de az elegendő anyagi alap kimutatását nem. Ebben a tekintetben – a püspök szavai szerint – a bécsi fő-törvényszék ítéletét várják, amelynek „...segélyével lehetendünk tehetősek elhárítani”⁶³⁶ a bajt. Hozzátette még, hogy enélkül jövőjük nyomasztóbb lesz, mint múltjuk volt.⁶³⁷

A tanfelügyelőség egy újabb kérdéssel kereste meg a Kollégiumot és az egyházkerületet. Rendelkezik-e a főiskola olyan elemi tanodával, amely a gimnáziumi tanulmányokra készíti elő a diákokat? Apostol Pál szerint bár az Entwurf konkrétan azt, hogy hol legyen ilyen, a célnak megfelelő elemi iskola, nem írta elő, mégis a Kollégiumnak szembe kellett néznie ezzel a hiánnyal.⁶³⁸ Az iskolára vonatkozó rendelkezések a legteljesebb kormánybefolyást jelentették az intézmény számára. Csak a miniszter által engedélyezett tankönyvek használatát engedték meg, és az osztrák tanterv végrehajtásától tették függővé a nyilvánossági jog elismerését. Nemcsak az oktatásban használt és használható könyveket szabályozta, hanem a szaktanárok által készített magyar kézi- és tudományos könyvek gimnáziumban való használatának előfeltételeit is lefektette. Eszerint minden iskola által készített könyvet a minisztérium által engedélyeztetni kell. Apostol Pálnak az volt a meggyőződése, hogy járható ez az út. Előrebocsátotta, hogy arra az esetre ha mégis elutasítást kapnak, kérvényezni fogják, hogy az ajánlott vagy elrendelt könyveket a Főiskola a maga hallgatói részére saját nyomdájában készítse el.⁶³⁹ Hivatkozási alapként hozta fel, hogy a nyomda az intézmény számára fontos bevételi forrás. Ezt a kérdést a püspök végül azzal zárta le, hogy

---

⁶³² SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,375.

⁶³³ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,566.

⁶³⁴ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,244.

⁶³⁵ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.; B.LXXII. 33,256.

⁶³⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.

⁶³⁷ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.

⁶³⁸ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.

⁶³⁹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.; B.LXXII. 33,256.

„...ha ennyit sem nyerhetendnénk, legalább meg moshatnánk kezeinket.”⁶⁴⁰ Zsarnay Lajos az iskola autonómiája megsértésének tekintette a miniszteri rendeletnek a kötelező könyvekre vonatkozó passzusát. Véleményét megosztotta a püspökkel, aki sokkal higgadtabban kezelte az ügyet megkérdezve, „...de hát esedezem, méltóztassék megmondani, megörzöttük-e azt mind eddig teljességében? Azon szomorú alternatívában hanyatunk: autonomiánkat szenvedni engedni, vagy főiskolánkat a nyilvánosak sorába föl nem vétetni.”⁶⁴¹

Apostol Pál az előírt könyvek listáját melléletben⁶⁴² a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1851. november 10-i levéllel kapta meg. A lista az eddig használatban levő és a következő években kötelezővé tett könyveket sorolta fel. Minden könyv esetében német nyelven szakemberektől bírálatot kért. Az elkészült bírálatot a könyv egy példányával, a bíráló nevével, foglalkozásával együtt bekérte az illetékes hatósághoz, hogy onnan a miniszterhez küldhessék tovább engedélyeztetésre. A könyv bírálatában fontos szempontként kérte feltüntetni, hogy „mennyire felel meg annak tartalma és felosztása a gymnasiumok újból szervezése iránt nyomtatásban köz kézen forgó ministeri tanterv követeléseinek.”⁶⁴³ Továbbá „...annak tartalmában semmi olyas nem található, mi akár erkölcsi, akár politikai tekintetbe rosszalást érdemelhetne; nevezetesen: a többek között, hogy a közelebb le folyt magyar forradalom eseményeit – mellyek különben sem iskolai kézi könyvbe valók, sem rosszaló, sem pártoló modorban fel nem emlegeti.”⁶⁴⁴ Az eljárás azokra a tankönyvekre is vonatkozott, amelyeket ezt követően akartak a tanárok vagy az iskolák kiadni. Ezek esetében is – mielőtt a nyomtatási munkálatokat elkezdenék – az előbbiekhöz hasonló feltételeket szabott, s már kéziratban írta elő benyújtásukat.⁶⁴⁵ Apostol Pál ezért már decemberben kérte Zsarnayt, hogy szólítsa fel tanártársait, miszerint a használatban lévő könyvek közül a szaktanárok válasszanak ki egyet-egyet, és megfelelő személyekkel bíráltassák. A bírálatot a megadott szempontok alapján küldjék meg az illetékes hatóságnak, hogy megtudják, „...méltó e a könyv, hogy ezentul is használtassék?”⁶⁴⁶ Zsarnay Lajos 1852. április 18-án kelt levelében válaszolt a tankönyvek bírálatára. Két lehetőséget vázolt fel. Az egyik, hogy itt helyben Patakon keressenek, a másik, hogy a püspök személyesen gondoskodjon és jelöljön ki bírálókat. Apostol Pál reálisabbnak látta azt, hogy a tanári kar e dologban maga intézkedjen, mivel saját részről nem látott esélyt arra, hogy megfelelő személyeket találjon. Egyúttal érdeklődött azokról a könyvekről, amelyeket már sikerült bíráltatni, és a pest megyei tanodáshoz felküldeni.⁶⁴⁷ A tanárok lehetőségeikhez mér-

---

⁶⁴⁰ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,256.

⁶⁴¹ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,255.

⁶⁴² SRKTGyLt. B.LXXII. 33,316. A listát lásd a függelékben.

⁶⁴³ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,315.

⁶⁴⁴ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,315.

⁶⁴⁵ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,315.

⁶⁴⁶ SRKTGyLt. B.LXXII. 33,321.

⁶⁴⁷ SRKTGyLt. B.LXXIII.33,585.

tem igyekeztek mindent megtenni, hogy megfeleljenek a követelményeknek. Egy későbbi, 1852. szeptember 23-án kelt levelében arról számolt be, hogy az osztályokban az osztályfőkönyvet bevezették és a könyvtár számára minden hivatalosan előírt és javasolt tankönyvet beszereztek.⁶⁴⁸

Közben Geringer báró Apostol Pálhoz 1851 decemberében írt levelében érdeklődött a főiskola ügyei iránt, különösképpen az iskola átalakításában végzett eredmények felől tudakozódott. Ellend József szerint ez az érdeklődés egy pillanatra hiú reménykedést ébresztett a főiskola sorsáért tépelődők szívében.⁶⁴⁹ A püspök kielégítő választ szeretett volna adni a bárónak,⁶⁵⁰ de nem volt a megfelelő dokumentumok birtokában, ezért Zsarnayhoz fordult. Ezzel együtt felvetette a kérdést, hogy nem lenne-e tanácsos megküldeni a bárónak az eddigi terveket, illetve azokat a dokumentumokat, amelyek az eljárások során születtek.⁶⁵¹ Zsarnayhoz küldött levele mellé csatolt egy mellékletet, amelyben a Kassai Kerületi Hatóság számára készült anyagi és egyéb fedezetekhez saját észrevételeit írta le. Tette ezt azért, mert korábban a tanodai hatóság kimutatást kívánt, miszerint „...elvan e a pataki főiskola elegendő anyagi alapítvánnyal látva...”⁶⁵² A püspök Zsarnayt kérte fel a kérdés megválaszolására, vagyis a főiskola anyagi helyzetének ismertetésére és annak felterjesztésére. S hogy munkáját megkönnyítse, csatolta saját megjegyzéseit, észrevételeit. Ezekben tudatta vele, hogy a táblázatban kimutatott és benyújtott alaptőkén túl a pataki főiskola rendelkezik még 30.000 Ft-ot meghaladó tőkével, amely jelenleg az egyházkerület kezelésében van, s amelynek kamatát eddig csak részben fordították az iskola szükségének fedezésére. Továbbá az intézmény által készített költségvetésben a tandíjból származó jövedelem alacsony létszám után van meghatározva. A tanulók létszámának növekedésével a jövőben az is növekedni fog. Néhány évvel ezelőtt „egy halhatlan emlékű jóltevő” a főiskola javára alapítványt tett, aminek tőkéje megközelítette a 80.000 Ft-ot. Igaz, ehhez a Kollégium még nem nyúlhat, de pár év múlva jelentős forrás lesz. A tanárlakások utáni haszonbért is megemlítette, amely évi 3000 Ft-ot tett ki.⁶⁵³ Tovább folytatva levelét biztosította a főiskolát, hogy amennyiben saját forrásából szükségeit nem fogja tudni fedezni, az egyházkerület nem fogja megtagadni a segítséget. Majd pedig abbéli reményét is kifejezte, hogy maguk a tanárok is áldozatot fognak vállalni, hogy eleget tegyenek a rendeletnek, s kevesebb díjazásért magas színvonalon fogják munkájukat tovább folytatni.⁶⁵⁴ Néhány olyan nehézségre is reagált, amelyre a kassai tanodai hatóság felhívta az iskola figyelmét. A vallástant több tanár oktatja, ami a tanodai hatóság szerint megzavarja a rendszert, s ezáltal a tanulók között is aránytalan színvonalú a tanítás. Véleménye szerint ez nem áll fenn, hiszen minden

---

⁶⁴⁸ BARCZA, 1981. 159.

⁶⁴⁹ ELLEND, 1912. 375.

⁶⁵⁰ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,352.

⁶⁵¹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,352.

⁶⁵² SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,454.

⁶⁵³ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,455.

⁶⁵⁴ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,455.

vallástant előadó tanár teológiai végzettséggel bír, némelyek pedig még lelkészi hivatalt is visznek. A következő megjegyzése, a megfelelő elemi tanoda létét vagy hiányát érintette. „A sárospataki főiskola, igenis el van látva elemi tanodával, és abból tsak helyesen előkészített tanítványok lépnek át a gymnasiumba, s abban képeztetnek ki azon gyermekek is, kik falusi vagy más iskolákban kezdvén tanulmányaikat, még nintsenek megérve a gymnasiumba fölvételésre.”⁶⁵⁵ Hozzáfűzte, hogy a miniszteri rendelet nem követeli meg, hogy csak a gimnázium mellett működő elemi tanodából mehetnek tanulók a pataki iskolába, hanem bárhol működőből, csak a megkívánt képzettség birtokában legyenek.⁶⁵⁶ A szláv nyelv tanítását szorgalmazta, amit a rendelet szintén nem ebben a formában írt elő. A miniszteri rendelet értelmében minden iskolában az oktatott nyelven kívül olyan nyelvet kell tanítani, amely élő nyelvként van jelen az országban. Vagyis a kassai hatóság nem teheti kötelezővé a szláv nyelvet, az iskola nem köteles ezt tanítani, hanem választhat mást, mint ahogy tette is a német nyelvvel.⁶⁵⁷ 1852. február 5-én válaszolt Apostol Pál Zsarnaynak arra a levelére, amelyben a főiskola kedvező anyagi helyzetéről számolt be. A püspök öröme azonban nem volt teljes. „Vajha e tekintetben a jelenről biztosan húzhatnánk következtetést a jövőre s örömem állandó lehetne! De nem tudom én, miért van, de úgy van, hogy én egy kedvező eset felém mosolygására nem bírom magamat egyszerre átengedni borútlan jövő felőli vérmes reménynek.”⁶⁵⁸

Zsarnay válasza alapján, 1852 elején megküldte Geringernek a főiskola újraszervezésének minden dokumentumát mellékletekkel. S amit Zsarnaynak megfogalmazott, a bárónak is röviden leírta. Beszámolt arról, hogy a kassai tanügyi hatóság visszautasította tervezetüket, mellékelve az indokokat is. Külön hangsúlyozta felterjesztésében – mivel a tanügyi hatóságnak a legnagyobb kifogása az anyagi állapot volt –, hogy a Főiskola rendelkezik azzal az anyagi alappal, ami fenntartásához szükséges. Amennyiben pedig ezen a téren nehézségbe kerülne, számíthat az egyházkerület támogatására. Biztosította, hogy az egyházkerület és a Főiskola mindent megtesz annak érdekében, hogy azok a kifogások, hiányosságok, amelyeket a tanügyi hatóság az átszervezés kapcsán támasztott, minél hamarabb megszűnjenek. A külön kiemelt szláv nyelv tanításával kapcsolatban jelezte a bárónak, hogy az Entwurf ezt kötelezően nem írta elő, hanem csak arról rendelkezett, hogy azon a nyelven kívül, amit egyébként tanítottak, az országban használatos valamely más nyelv is tanításra kerüljön. Ezt pedig megtették a sárospataki gimnáziumban, amikor a német nyelvet elkezdték tanítani. Ezt követően megkérte Geringert, hogy felterjesztésüket továbbítsa a minisztérium felé, s járjon közbe, hogy a Főiskola megtarthassa a nyilvánossági jogát.⁶⁵⁹ Apostol

---

⁶⁵⁵ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,455.

⁶⁵⁶ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,455.

⁶⁵⁷ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,455.

⁶⁵⁸ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,458.

⁶⁵⁹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,454.; ELLEND, 1912. 375-376.

Pál azt, amit a bárónak megküldött, felküldte a kassai tanügyi hatósághoz is, mivel a Geringerrel folytatott levelezése után abban a reménységben volt, hogy az iskola nyilvánossági joga rövid időn belül elismerést nyer.⁶⁶⁰ Majd felkérte Zsarnayt is, hogy „...a főiskola szervezési tervére tett nehézségek elenyésztetvén, a hiányaiból a lehetőségig kivetkezett terv küldessék át ismét a tisztelt tanodai hatósághoz azon kérelem mellett, hogy az kegyeskedjék azt a Magas Ministeriumhoz fölterjeszteni s főiskolánk nyilvánosnak elismerését s kimondását eszközölni...”⁶⁶¹ Apostol Pál szerint „Ha többfelől ostromlandjuk a magas minisztériumot esedezésünkkel reményilem, elébb fogunk az elért eredménynek örvendezhetni”.⁶⁶² Eddig is sok mindent megtettek, de ezután is azt kell tenni. Sőt még ennél is többet „...mentsük meg ifjainkat is az érettségi vizsgálatnak idegen tanárok előtt letétele terhétől.”⁶⁶³

Mindezek után várták Bécsből ügyükre nézve a választ. Az idő teltével, válasz hiányában Apostol Pál szomorúan állapította meg, hogy „Bétsből mai napig sem kaptunk tudósítást. Ügyünknek ott rosszul kell állni.”⁶⁶⁴ A választól tette függővé a következő, vagyis az 1852 tavaszi egyházkerületi gyűlés időpontját. Sajnos mind a tavaszi, mind pedig az őszi egyházkerületi tanácskozást anélkül tartották meg, hogy bármelyik fórumról érkezett volna válasz. Sem Geringertől, sem a minisztériumtól, sem pedig a tanügyi hatóságtól nem érkezett visszajelzés a felterjesztésekre.

Bár a tanügyi hatóság mélyen hallgatott a Főiskola nyilvánossági jogáért benyújtott előterjesztés ügyében, számos anyag beküldésével zaklatta azt. Részletes jellemzést, információt⁶⁶⁵ kért az iskola tanáraitól, mégpedig záros határidőn belül. A pataki iskola ezt elkészítette, megküldte a kerület püspökének, aki 1852. február 19-én továbbította a kassai hatóságnak.⁶⁶⁶ A hatóság a hiánypótlásokat átalakítás miatt bármikor visszaküldhette, ha az nem az ő tetszése vagy nem az Entwurfnak és a megfelelő szabályoknak figyelembe vételével történt.⁶⁶⁷ Ezt a pataki iskola első kézből megtapasztalta. Március 9-én Zsarnay arról számolt be Apostol Pálnak, hogy a kimutatást a hatóság hiánypótlási felszólítással visszaküldte, s egyben felszólította őket a pótlásra vagy kiegészítésre.⁶⁶⁸ Ezzel kapcsolatban a püspök megkérte Zsarnayt, hogy saját nevével hagyja üresen, azt majd ő tölti ki, s a többiekével újra felküldi.⁶⁶⁹ A tanügyi hatóság további „zaklatásként” részletes jelentést követelt a tanárok írói munkásságáról és az azokban szerzett érdemeikről; beszámolót az

---

⁶⁶⁰ ELLEND, 1912. 376.

⁶⁶¹ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,519.

⁶⁶² ELLEND, 1912. 376.; SRKTGYLt. B.LXXIII.33519-33.520.

⁶⁶³ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,519.

⁶⁶⁴ SRKTGYLt. B.LXXII. 33,352.

⁶⁶⁵ A jellemzésnek ki kellett térni a tanárok korára, állásuk jellegére, képzettségükre, testi felépítésükre, nyelvi ismeretükre, érdemeikre, fogyatkozásaikra, erkölcsi jellemükre, politikai megbízhatóságukra.

⁶⁶⁶ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,519.

⁶⁶⁷ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,443., 33,462., 33,497., 33,519.

⁶⁶⁸ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,519.

⁶⁶⁹ SRKTGYLt. B.LXXIII. 33,519.

elmúlt tanévről, s jelentést a következő iskolai év tantervéről és tantárgybeosztásáról.⁶⁷⁰ Ugyancsak felszólításként kapták, hogy táblázatos kimutatást készítsenek a tanulókról, majd részletes beszámolót a gimnázium és a Főiskola minden részlegének működéséről, továbbá minden intézeti ág tanári gyűléseinek jegyzőkönyvét küldjék be.⁶⁷¹

Minden reménykedés ellenére a nyilvánossági joggal kapcsolatban mindeddig nem kapott választ sem a püspök, sem az iskola. A tanári kar igyekezett teljesíteni azokat a követeléseket, amelyeket a tanügyi hatóság támasztott. Apostol Pál pedig nem várt tovább a tavaszi egyházkerületi gyűlés összehívásával. Június 17-18-án ült össze az egyházkerületi tanácskozás, ami a főiskola nyilvánossági joga felől már csak reményeit fejezte ki, illetve felkérte a püspököt, hogy kérvényezze újra az illetékes hatóságoknál. Határoztak arról is, hogy míg az engedélyezés nem történik meg, a főiskola további kisebb jelentőségű változtatásokat tegyen meg, amelyekről meg van győződve, hogy az közelebb viszi az intézményt a nyilvánossági jog eléréséhez.⁶⁷² Ezeket megtették, miközben joggal érezték azt, hogy minden újabb és újabb követelmény, amely a Főiskola belső ügyeibe avatkozik bele, a leghatározottabb jogsérelmet képezi az intézmény és fenntartója autonómiájával szemben. Ezeknek a kívánalmaknak a teljesítését autonómiájuk feladásának tekintették. Ugyanakkor pedig az eddigi sérelmek, jogtalanságok, sikertelenségek kezdték kedvét szegni a püspöknek és a tanári karnak. Mindamelltt keserűségük és tiltakozásuk nem is a jogtalanságok, sokkal inkább a hasznossági és célszerűségi szempontok miatt nőtt meg. Apostol Pál így írt erről Zsarnaynak: „Egyébiránt itt most nem az a kérdés, hogy teljesítsük-e a közelebb kívántakat, vagy ne, hanem, mi módon teljesítsük azokat? Ha a leglényegesebbekre hódolánk a magas rendeleteknek, miért vonakodnánk a kisebbek teljesítésétől, mi által csak a cél elérését: főiskolánknak a nyilvános tanintézetek sorába emelését fognánk teljesíthetni.”⁶⁷³

Az autonómia védelme ügyében egyre inkább lohadó kedv hozta magával, hogy a tanári kar részéről felmerült a kérdés, hogy a Főiskola hogyan érintkezzen ezek után a tanügyi hatósággal: közvetlenül vagy csak a püspökön keresztül? Apostol Pál azon a véleményen volt, hogy „Nem árthat s talán használni sem fog, ha a tekintetes urak a maguk részéről felterjesztendik az iránti óhaját, hogy mivel a főiskola nem szűnhet meg az egyházkerület tulajdona lenni, a felsőbb rendeletek az előjáróság útján közöltetnének az iskola igazgatóságával. Ezt nyilvánítandhatja majd az egyházkerületi közönség is a maga részéről, ha akarandja.”⁶⁷⁴

---

⁶⁷⁰ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,501., 33,529., 33,638., 33,808.

⁶⁷¹ ELLEND, 1912. 378.

⁶⁷² ELLEND, 1912. 377.

⁶⁷³ ELLEND, 1912. 378.; SRKTGyLt. B. LXXIII. 33,638.

⁶⁷⁴ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,638.

Már említettük, hogy a tavaszi egyházkerületi tanácskozás a nyilvánossági jog felől már csak reményeit tudta kifejezni, ami az egyházkerület vezető emberei részéről is a lemondás és a lelkesedés hanyatlását mutatta. Az őszi tanácskozás pedig már nem is foglalkozott vele.⁶⁷⁵

III.3/9. Bécsi fondorlat – avagy előkészülőben egy új rendelet

A bécsi kormány minden bizonnyal a protestánsoknak ezt a szerencsétlen helyzetét használta ki, amikor elérkezettnek látta az alkalmat és az időt arra, hogy az őket szabályzó következő alkotmány előkészítéséhez intézkedéseket tegyen. Apostol Pál 1852. május 17-én kelt levelében írta, miszerint előző nap vette Thun Leo leiratát,⁶⁷⁶ amelynek bevezetésében az állt, hogy az 1791. évi 26. tc. 4. paragrafusa nagy hangsúlyt helyez a protestánsok törvényes úton megalkotott kánonaira. Ezért felszólította a püspököt, hogy a bécsi béke előtt és után keletkezett békekötések kánonait a minisztérium számára küldje fel, feltüntetve a békekötések keletkezési helyét, napját, évét. Továbbá jelölje meg a kánonok közül azokat, amelyekre az idézett törvénycikk bevezetésének ez a kitétele: „in quorum nempe actuali usu consistunt”,⁶⁷⁷ és az ő megindokolt és egyházi jogi gyakorlaton alapuló véleménye szerint alkalmazható.⁶⁷⁸ Ezért megkérte Zsarnayt, hogy a Főiskola könyvtárában lévő törvényeket diákokkal másoltassa le, s azokat a nyomtatásban megjelentekkel együtt a fenn nevezett helyre küldje meg. Miniszteri ígéretet kaptak arra nézve, hogy a felküldött anyag hiánytalanul vissza fog kerülni minden feladóhoz.⁶⁷⁹ A miniszter nagyon nehéz és kényes feladat elé állította ezzel az egyházkerületek vezetőit. A válaszban ugyanis be kellett ismerni, hogy abban az időben az egyház nem alapelveinek és elismert törvényeinek megfelelően működött, vagyis nem volt egy egységes és a gyakorlatban megvalósuló alkotmányuk. Ez pedig ürügyül szolgált Thun kezében. Ellend megállapítása szerint különösen nehéz helyzetben volt ebben a tekintetben a Tiszáninneri Egyházkerület, mert itt mások mellett a budai kánonok is alkalmazásban és gyakorlatban voltak, amelyek sosem nyertek szentesítést uralkodó által.⁶⁸⁰ Nyilvánvaló, hogy nem minden hátsó szándék nélküli volt Thun Leo erre vonatkozó kérése. Mindamellett sajnos a protestáns egyházaknak ez az egységes törvények nélküli helyzete szolgáltatta az alkalmat a bécsi udvar számára, hogy megtegye a szükséges lépéseket egy új alkotmány kidolgozására.

---

⁶⁷⁵ ELLEND, 1912. 379.

⁶⁷⁶ Minden egyházkerület püspöke megkapta.

⁶⁷⁷ Ténylegesen megvalósul a gyakorlatban.

⁶⁷⁸ ELLEND, 1912. 380.

⁶⁷⁹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,637.

⁶⁸⁰ ELLEND, 1912, 380.

III.3/10. Az „elrabolt” és visszacapott nyilvánossági jog

1852. június 16-án kapta kézhez Apostol Pál azt a hivatalos levelet, amely az uralkodó Magyarországra jöveteléről s az arra való minden szükséges intézkedés megtételéről tájékoztatta, és amelyet ugyanez év május 31-i keltezéssel küldött számára a minisztérium. Ennek alapján mind a gyülekezeteket, mind az iskola növendékeit a tanárok vezetésével fel kellett készíteni, hogy kellőképpen fogadják az uralkodót. Elrendelte, hogy a Főiskola minden épülete ragyogjon a felség fogadására.⁶⁸¹ A püspök Zsarnayt, mint az iskola igazgatóját bízta meg a császár fogadásának előkészítésével.⁶⁸² Továbbá, betegségére hivatkozva, őt kérte fel arra is, hogy a többi egyházkerület küldöttével és a világiakkal képviselje az egyházkerületet Pesten az uralkodó előtt.

A gimnázium nyilvánosságának ügyében mind a kerület, mind pedig a tanári kar megtett mindent. Képviselték ügyüket a császár előtt, Bach miniszter előtt, de próbálkozásaik eredménytelenül végződtek. Sőt, amikor a miniszternél jártak, egyenesen azt a választ kapták, hogy az iskola hamarosan meg fog szűnni. „Hiába vannak elégséges mértékben alapítványai, az semmit sem használ. Magok az okai, mert autonómiájukhoz nagyon ragaszkodnak.”⁶⁸³ A sárospataki iskola múltja meghatározta jelenét. A szabadságharcban való tevőleges részvétele nem tüntette fel jó színben az akkori kormány előtt. Talán ebből a háttérből táplálkozott Bach megnyilvánulása is. A tanári küldöttség tagjai előtt rendkívül röviden, de annál jelentőségteljesebben fejezte ki elégedetlenségét a Főiskolával szemben, amikor ezt mondta „Az iskola rossz volt, de lehet reményleni, hogy jobb lesz!”⁶⁸⁴ Ezt követően talán még a legoptimistábbak sem gondoltak arra, hogy az iskola megkapja nyilvánossági jogát.

Nem is kellett erre sokáig várni. 1853. február 11-én kelt az a leirat, amelyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megtagadta a gimnázium és a jogakadémia nyilvánossági jogát, s azzal együtt az államérvényes bizonyítvány kiadásának lehetőségét is.⁶⁸⁵ A döntés mögött az az általános indok húzódott, hogy a nyilvánossági jog csak azoknak az intézményeknek adható meg, amelyek mind a törvényes feltételeknek, mind pedig a tudományos követelményeknek eleget tettek vagy tesznek. Az indok alapján a sárospataki gimnáziumnak nem adható ez a jog, mert nem önálló, hiszen nincs külön igazgatója. Tanárai más tanintézeti ágakban is tanítanak. Nem tud az intézmény megfelelő fizetést adni tanárainak, s az alapítványok nem elegendő bizonyítékok, mert ezekből nem mutatható ki külön a gimnázium érdekeit szolgáló vagyoni alap. Nincs elegendő tanterem, gyűjtemény. Bizonyos tantárgyaknak nincs megfelelő óraszám. Végül pedig, mintegy

---

⁶⁸¹ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,744.

⁶⁸² SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,743.

⁶⁸³ BARCZA, 1981. 163.

⁶⁸⁴ SRKTGyLt. B.LXXIII. 33,822.

⁶⁸⁵ ELLEND, 1912. 425.

lezárásaként a hiányosságok felsorolásának, azt írták, hogy nincs kellően igazolva a tanárok képe-
sítése, s ami a legfőbb, nincs biztosíték sem az igazgató, sem a tanárok erkölcsi és politikai jelle-
mének feddhetetlensége felől.⁶⁸⁶ Ezt követően a jogakadémiára nézve tette meg kritikai megjegy-
zéseit, amelyek még lesújtóbbak voltak. Véleménye szerint a pataki jogakadémia egész rendszere
teljesen ellentétes az 1850. október 14-én kiadott kormányrendelettel, amennyiben sem megfelelő
szervezeti, sem anyagi önállósága nincs, illetve kevés a tanárok létszáma is, akiknek a képesítésük
szintén nincs igazolva. Így a gimnázium mellett a jogakadémia is elvesztette nyilvánossága jogát.⁶⁸⁷
Természetes, hogy mindez meglepte és rosszul érintette a Főiskola vezetését és tanárait. Annál is
inkább, mert a tanügyi hatóságtól az eddigi ígéretek alapján nem erre számítottak. A valóság elle-
nére a tanügyi tanácsos még most sem tartotta végérvényesnek ezt a döntést, s további reménye-
ket táplált, amikor azt írta, hogy a miniszteri rendelet nem formális visszautasítás, csupán az
Entwurfhoz való szorosabb alkalmazkodás kívánalmának a kifejeződése.⁶⁸⁸

Nem volt elérhetetlen cél a nyilvánossági jog megtartása vagy megszerzése, hiszen tudo-
mására jutott a Főiskolának, hogy a nagykőrösi iskola megkapta. A lehangoltság és elkeseredés
mellett ott volt az elszántság, amikor Apostol Pál cselekvésre szólította fel újra a tanári kart. Vé-
leménye szerint siránkozással nem érnek célra. Újra felszólította őket, hogy a miniszteri észrevéte-
lek figyelembe vételével, készítsenek a gimnáziumra és a jogakadémiára nézve egy új teljes szerve-
zeti tervezetet, majd terjesszék fel az egyházkerületi tanácskozáshoz.⁶⁸⁹ Az újonnan készült terve-
zet alapos munka volt, ennek ellenére zömében csak polémia volt az Entwurffal szemben.⁶⁹⁰
Zsarnay a jogakadémia működésére készült tervezettel kapcsolatban találóan jegyezte meg, hogy
ügyvédi allegációnak jeles mű, de csekély alapot szolgáltat ahhoz, hogy az iskola ügyét előbbre
vigye.⁶⁹¹

Az új tervezetet megtárgyaló egyházkerületi tanácskozás 1853. május 31-én ült össze. S
bár a tanári kar sokat remélt tőle, határozata Ellend szerint inkább csak akadémikus jellegű volt, s
pozitívumot, amely a Főiskola ügyét elősegítette volna, nem tartalmazott.⁶⁹² Ezek után az egyház-
kerületi tanácskozás a maga részéről a munkálatokat befejezettnek nyilvánította, s megbízta a ke-
rület püspökét, hogy a hiányosságokat, amelyeket a miniszteri leirat kifogásolt, igyekezzen meg-
szüntetni, majd a szükséges iratok felterjesztésével a gimnázium és jogakadémia nyilvánossági
jogát újra kérvényezni. Tulajdonképpen az iskola nyilvánosságáért vívott küzdelemben mindezek
után a püspök szinte magára maradt. A tanácskozás ugyan rendelt mellé segítségül bizottsági ta-

---

⁶⁸⁶ SRKTGyLt. B.LXXIV. 34,144.

⁶⁸⁷ ELLEND, 1912. 425.

⁶⁸⁸ SRKTGyLt. B.LXXIV. 34,174.; ELLEND, 1912. 426.

⁶⁸⁹ SRKTGyLt. B.LXXIV. 34,193., 34,195.

⁶⁹⁰ SRKTGyLt. B.LXXIV. 34,197.

⁶⁹¹ ELLEND, 1912. 427.

⁶⁹² ELLEND, 1912. 427.

gokat, de azok nem miskolci lakosok lévén nem segíthettek sokat. A tanári kar tagjai pedig időnként elvi okok alapján, máskor akaratlanul is hátráltatták őt. Kisebb-nagyobb kellemetlen összetűzések alakultak ki a tanári kar és Apostol Pál között.⁶⁹³ Ezek főként a hiányosságok pótlása körül bontakoztak ki. A pótlások közül először az anyagi helyzet kimutatása készült el. Ezt követően a jogakadémia tervezete, amellyel kapcsolatban az igazgató megállapítása az volt, hogy a kassai jogakadémia tanítási rendjével betű szerint megegyezik.⁶⁹⁴ A gimnáziumi nem ment könnyen éppen a tanárok hanyagsága miatt. Hónapokba telt a pótlások elkészítése. A püspök többször kényszerült sürgetni őket, vagy hiányos dokumentumokat visszaküldeni. A tanári kar mulasztásai, figyelmetlenségei, sok esetben megfogalmazásai, késlekedései gyakran okoztak elkeseredést Apostol Pálnak.⁶⁹⁵ Mindezt tetőzte az is, hogy a közoktatási miniszter tudatta a püspökkel, hogy azok a tanárok, akik 1848 óta vannak tanszéken, egy Pesten összeálló bizottság előtt kötelesek képesítő vizsgát tenni, amire ők nem voltak hajlandók.⁶⁹⁶ Ezt követően még inkább kiéleződött Apostol és a tanári kar között a viszony. Úgy tűnt, a püspök szélmalomharcot folytat, s az intézmények nyilvánossági jogáért vívott harcában nem kap megfelelő támaszt még azoktól sem, akiknek állása is függhet ettől. Viselkedésük néha nemhogy előbbre vitte volna az ügyet, hanem hátráltatta. Ezért a püspök csak 1854. május 11-én tudta elküldeni a jól megfogalmazott, kellő okmányokkal, kiegészítésekkel elkészített tervezetet, amivel együtt újra kérelmezte a gimnázium és jogakadémia nyilvánossági jogát.⁶⁹⁷ Ezt követően Tomasek Pál többnapos vizsgálatot tartott az iskolában, s szinte megismételte a miniszteri leirat kifogásait amellet, hogy megfogalmazta nehezteléseit a tanári kar magatartásával szemben. Sem ez, sem pedig a diákok egyik színdarabja⁶⁹⁸ nem segítette elő az iskola ügyét.

A nyilvánossági jog megszerzése pedig egyre sürgetőbbé vált. Annál is inkább, mert más református intézmények, amelyek hasonlóak voltak a patakihoz, már megszerezték. A debreceni 1853-ban megkapta, s a jóval kisebb hódmezővásárhelyi gimnázium is 1854-ben.⁶⁹⁹ Más intézményeket, mint pl. a kunszentmiklósi és a mezőtúri középiskolákat, a kormány döntése alapján, mint fejlődésre képteleneket, 1854-ben bezártak. Voltak olyanok, amelyekben megindult az átszerve-

---

⁶⁹³ ELLEND, 1912. 429.

⁶⁹⁴ SRKTGYLt. B.LXXIII. 34,570.

⁶⁹⁵ SRKTGYLt. B.LXXIV. 34,449.

⁶⁹⁶ SRKTGYLt. B.LXXIV. 35,695.

⁶⁹⁷ ELLEND, 1912. 432-433.

⁶⁹⁸ A színelőadás alkalmával az újonnan kinevezett megyefőnökkel szemben – az ő állítsa szerint – tiszteletlenül viselkedtek, inzultálták őt, amikor köré csoportosultak, s némelyik rá is könyökölt. Majd pedig az előadás után nemhogy bocsánatkérés nem hangzott el, de még az iránta való legkisebb tiszteletnek sem adták jelét. A megyefőnök kiengesztelése a nyilvánossági jog megszerzése miatt fontos volt. Az iskola igazgatója ugyan megtette a szükséges lépéseket, de kevés sikerrel járt.

⁶⁹⁹ SRKTGYLt. B.LXXV. 34,949.

zódás, őket minél hamarabbi befejezésre szólították fel. Ilyenek voltak a miskolci, kecskeméti és kisújszállási. Velük szemben a Sárospataki Főiskola ügye teljes mértékben holtpontra jutott.⁷⁰⁰

Az egyházkerület püspöke, birtokában ezeknek az információknak jól látta, hogy a pataki iskola számára fogy a türelmi idő. Meglátása szerint a Főiskolának előbb-utóbb egyik intézményi ágát – a gimnáziumot vagy a jogakadémiát – fel kell áldoznia. Apostol Pál meglátása beigazolódott, mert a gimnázium nyilvánossági jogának megszerzése érdekében még abban az évben, 1854-ben bezárták a jogakadémiát, s újranyitását kedvezőbb időre halasztották.⁷⁰¹ Sajnos még ezen az áron sem sikerült a felterjesztett dokumentumok által sikert elérni a Közoktatásügyi Minisztériumban. További kifogások érkeztek, amelyekben a legfőbb ok a tanárok magatartása és politikai jelleme volt.⁷⁰² A minisztériumban nem siették el a válaszadást. Apostol Pál még az augusztusi tanácskozás alkalmával sem tudott hírral szolgálni, csupán reménységét fejezte ki afelől, hogy a kedvező döntést még a következő tanítási év folyamán megkapják.⁷⁰³ Reménysége abból is táplálkozott, hogy a jogakadémia megszüntetésével az egyházkerület határozatban mondta ki, hogy az így felszabadult vagyont a gimnáziumra fordítja, amivel az Entwurf által megkövetelt fizetést biztosította az abban tanító tanároknak.⁷⁰⁴ Joggal várhatta ezt követően a tanári kar és a püspök a kedvező választ. Annál is inkább, mert fáradozásaik révén úgy vélték, hogy az Entwurf által előírtak szinte megvalósításra kerültek. Reményeik azonban egyre inkább elhalványultak, amikor már a kassai hatóság is politikai síkra terelte az iskola helyzetét. Az 1855. augusztus 6-án kelt leiratában azt közölte, hogy mindaddig a minisztériumtól kedvező választ az iskola ez ügyben nem fog kapni, míg a pataki tanári kar erkölcsi és politikai jellemének feddhetetlensége felől teljes mértékben nincs megbizonyosodva. Amíg a tanárok a kormánnyal és annak munkájával szemben bizalmatlanságot táplálnak, nem fogadják el a részéről érkezett újabb instrukciókat, nem számíthatnak iskolájuk nyilvánossági jogának megadására.⁷⁰⁵ A kormányzat utóbbi nyilatkozatából egyértelműen kitűnt, hogy itt már nem a tanügyi érdekek mentén mozognak az ellentétek. Az iskola múltja miatt az ott tanító tanárok személye elleni kifogások síkjára került a hangsúly. Komolyságuknak hangot adva felszólították a püspököt, hogy saját kézírással készült kezességlevelet állítson ki minden tanárról. Ebben vállaljon kezességet minden a jövőben Patakon tanító tanár korrekt erkölcsi és politikai magaviseletére felől.⁷⁰⁶ Tomasek Pál, hogy még nagyobb nyomatékot szerezzen ennek a parancsnak, nemcsak megismételte a követelést, hanem külön hangsúlyozta, hogy amennyiben a

⁷⁰⁰ ELLEND, 1912. 434.; SRKTGYLt. B.LXXV. 35,414.

⁷⁰¹ ELLEND, 1912. 435. A jogakadémiát 1861-ben nyitották meg újra, miután a gimnázium visszanyerte nyilvánossági jogát. Utólag megállapítva hiábavaló áldozat volt 1854-ben megszüntetni abban a reményben, hogy ez a gimnázium nyilvánossági jogának megszerzését könnyebbé teszi.

⁷⁰² ELLEND, 1912. 435.

⁷⁰³ ELLEND, 1915. 611.

⁷⁰⁴ ELLEND, 1915. 611.

⁷⁰⁵ ELLEND, 1915. 611.

⁷⁰⁶ SRKTGYLt. B.LXXVI. 36,002.

püspök nem tesz eleget ennek a követelésnek, az azt fogja jelenti, hogy nem akar a gimnázium számára nyilvánossági jogot szerezni.⁷⁰⁷ 1855. szeptember 30-án tartotta az egyházkerület a soron következő közgyűlését. Sajnálattal vették tudomásul, hogy minden eddigi intézkedés ellenére sem sikerült elnyerniük a gimnázium nyilvánossági jogát, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ezen a téren a jövőben is megtesznek minden tőlük telhetőt. Sérelmezték a minisztérium utóbbi követelését, ami már önérzetében is megalázta a tanári kart. A helytartósági osztály számára a következő határozatot hozták: „Tanáraink becsülete s tekintélye ellen vétenénk, mely tanári működésök hatását is rontaná, ha egyházkerületünk felőlük erkölcsi és politikai tekintetben kezességlevelet adna ki.”⁷⁰⁸

Mindez ahhoz vezetett, hogy az egyházkerület és a Közoktatási Minisztérium, illetve ennek szerve, a kassai helytartósági osztály között kiélesedett az ellentét. Ehhez nagyban hozzájárult Tomasek, aki nemhogy nem segítette a minisztérium és a kerület között a közös hang megtalálását, de még akadály is volt. A szeptemberi közgyűlés után két ízben is látogatást tett a Főiskolán. Első látogatása során megfenyegette az intézményt, amikor kijelentette, hogy amennyiben nem teljesítik az Entwurf előírásait, a gimnázium lesüllyed a magánintézmények szintjére. Ha pedig azt gondolják, hogy ez számukra megfelelő működési forma lesz, csalódní fognak, mert ezeket az intézményeket a jövőben minisztérium még nagyobb ellenőrzés alá veszi, mint azokat, amelyek nyilvánossági joggal bírnak.⁷⁰⁹ Viselkedése és fenyegetése az önérzetében megsértett tanári kar tagjaiban félelem helyett azt eredményezte, hogy jegyzőkönyvben hozták tudtára a helytartósági osztálynak, miszerint készek a törvényes rendelkezéseknek engedelmeskedni, de legfőltettebb kincsüket, protestáns elvüket és nemzetiségüket még a gimnázium nyilvánosságáért sem adják fel.⁷¹⁰

Ezek után a püspökben is megfogalmazódott, hogy kár volt minden anyagi és egyéb áldozat, mert a Közoktatásügyi Minisztérium még mindig a régi ellenvetéseket és kifogásokat emeli. Ezt követően szinte feladva a további küzdelmet, kezdte figyelmen kívül hagyni az Entwurf által előírtakat, s egyre inkább a korszerű tanulmányi követelményekre tette a hangsúlyt. Ezzel pedig lassan visszahelyezte a gimnáziumi oktatást az Entwurf előtti állapotba. Minden intézkedése ellenére⁷¹¹ a minisztérium nem mondta ki a gimnázium bezárását, de a nyilvánossági jogot sem kapta vissza.⁷¹² 1856 májusában kapta meg az egyházkerület – az 1854-ben benyújtott kérvényére – a

---

⁷⁰⁷ SRKTGyLt. B.LXXVI. 36,274.

⁷⁰⁸ ELLEND, 1915. 612.

⁷⁰⁹ ELLEND, 1915. 612-613.

⁷¹⁰ SRKTGyLt. B.LXXVII. 36,487.

⁷¹¹ A gimnáziumi igazgatói állást nem tették állandóvá, de még csak időtartamhoz sem kötötték. A tanításban visszaállították az osztályrendszert. A történelmet önálló tantárgyként tanították, s német nyelv tanítására pedig olyan mértékben helyeztek súlyt, amennyire ők fontosnak tartották.

⁷¹² ELLEND, 1912. 436.

miniszteri választ, amelyben újra megtagadták a gimnázium nyilvánossági jogát. Mellékes indokok voltak, hogy a tanárok nem helyeztek elég súlyt a miniszter rendeleteire, nem tettek eleget a gimnázium átszervezését illetően az Entwurf minden előírásának. Legfőbb indok pedig az volt, hogy a minisztérium a hozzá beérkezett információk alapján a sárospataki tanári kar erkölcsi és politikai jelleme, illetve megbízhatósága felől nincs teljesen meggyőződve.⁷¹³ A miniszter, Thun Leo leiratának a végén még egy fenyegetést is megfogalmazott, miszerint ha a Főiskola – legyen bár több századra visszanyúló múltja – elveszti a kormány bizalmát, a gimnáziumtól még azt a jogot is elveszi, hogy magánintézetként működjön.⁷¹⁴

Az iskola zaklatása a miniszteri elutasítás után sem szűnt meg. A kassai tanügyi hatóság többször szólította még fel az intézményt a hiányok pótlására.⁷¹⁵ Erre az időre azonban az egyházkerületet csakúgy, mint a teljes protestáns közvéleményt, sokkal égetőbb dolgok kezdték foglalkoztatni. Az osztrák kormány a protestáns egyházakra nézve – mivel korábbi bevallásuk alapján azt szűrte le, hogy nincs egységes és a gyakorlatban megvalósuló alkotmányuk – törvénytervezetet készített. Az ostromállapotot ekkor már ugyan feloldották, és Haynau rendeletét – amely a protestáns egyház autonómiáját felfüggesztette – hatályon kívül helyezték (1854. július 11.), a protestáns egyházak jogait még szűkebb keretek közé kívánták szorítani, aminek egyértelmű bizonyítéka volt az 1856-ban kiadott törvénytervezet.⁷¹⁶ Apostol Pál ebben a helyzetben a kassai tanügyi hatóság zaklató felszólításaira azt a választ adta, hogy az iskola ügyeit mostantól az egyházat érintő sérelmekkel együtt a zsinaton kívánják megtárgyalni, amelyre engedélyt az uralkodótól kérnek.⁷¹⁷ További zaklatásként érkezett az egyházkerülethez a tanügyi hatóság felszólítása, hogy a korábbi felszólításokra és kifogásokra haladéktalanul küldjön érdemleges választ.⁷¹⁸ A püspök, aki már egyébként is belefáradt abba, hogy minden fáradozásukat sikertelenség kísérte, közölte, hogy nézetét ebben az ügyben már korábban kinyilvánította, s a maga részéről az ügyet befejezettnek nyilvánítja, így a további válaszadást szükségtelennnek látja.⁷¹⁹

1857-ben az uralkodó feleségével együtt ismét látogatást tervezett az országban. Körútjuk során több várost kívántak meglátogatni, az egyházak képviselőit pedig az ország fővárosában fogadni. 1857. április 18-án Apostol Pál annak az alkalomnak a közeledtéről írt, amikor a császár és felesége Magyarországra látogat. Az egyházkerületek küldöttség delegálásával akarták kellőképpen fogadni az uralkodó párt. Mivel maga a püspök betegsége miatt akadályoztatva volt, hogy személyesen képviselje a kerületet, ezért ugyanez év április 18-án írt levelében a Tiszáninneri

---

⁷¹³ ELLEND, 1915. 613.

⁷¹⁴ SRKTGYLt. B.LXXVII. 36,802.

⁷¹⁵ SRKTGYLt. B.LXXVII. 36,601-36,602., 37,002.

⁷¹⁶ ELLEND, 1915. 614.

⁷¹⁷ ELLEND, 1915. 614.

⁷¹⁸ SRKTGYLt. B.LXXIX. 37,772.

⁷¹⁹ ELLEND, 1915. 614.

Egyházkerület nevében Zsarnayt kérte fel. „...méltóztassék akép intézni, miszerint Május hó 4-dikére Budán megjelenvén és ott a más három egyházkerületek küldöttjeihez kapcsolódván ... Ő Cs.K. Felségeik előtt elkövetendő hódoló tisztelgésnél egyházkerületünket képviselhesse.”⁷²⁰ Itt számolt be arról is, hogy a császár május 19-én Debrecenből Tokajba megy, ahol a tanári karnak módja lesz tiszteletét tenni előtte.⁷²¹ Majd április 26-án kelt levelében a felkérést köszönettel kötötte egybe, amikor háláját fejezte ki Zsarnay Lajosnak, hogy helyette felmegy Budára, s a többi egyházkerületi küldöttekkel együtt képviseli egyházát az uralkodó előtt. Török Pál nevét említette, mint aki tájékoztatással lesz számukra minden tekintetben.⁷²² A püspöki felkérésnek eleget téve,⁷²³ Zsarnay Pestre utazott, hogy ott a többi egyház küldötteivel a lehetséges protokollt megbeszéljék. Május 10-én küldte beszámolóját Apostol Pálnak. Eszerint az evangélikusok már május 3-án értekezletet tartottak, s megválasztották küldöttségük elnökét és szónokát, míg református részről ezen a napon még semmi nem történt.⁷²⁴ Ő és Ferenci esperes a Dunamelléki Egyházkerület reggeli istentiszteletén, közgyűlésén és lelkésszentelésén vettek részt, ahol határozat született arról, miszerint a következő napon 10 órai kezdettel a reformátusok is gyűlést tartanak az uralkodó előtti megjelenés forgatókönyvének megbeszélésére. A döntés értelmében az evangélikus és református felekezetek képviselői egyszerre jelennek meg az uralkodó és felesége előtt. Küldöttségük elnökének Gyürki Pált választották. A Bécsből telegráf útján megkapott rendelet szerint május 4-én „...a felséges bejövétel alkalmával közhódolat leend, 5-dikén minden rend és így a papság is külön teend hódolatot, 6-dikán pedig az egyház, mint testület küldöttsége nyerend audientiát...”⁷²⁵ Az 5-i tisztán papi tisztelgés ellen némi felzúdulás támadt, mert ez azt jelentette, hogy a lelkészek csakis világiak nélkül tehetik tiszteletüket. Minden nemtetszés ellenére, felsőbb utasításra meg kellett tenni. Majd újabb távirati rendelet után a tisztelgés időpontja is ismeretes lett. Ez alkalommal a rendelet előírta, hogy a felséges pár előtt csak frakkban vagy magyar ruhában jelenhetnek meg. Az evangélikus egyház papi képviselői mellett a világi képviselők is csatlakozni kívántak, de a rendelet értelmében csak azok járultak az uralkodó elé, akik papi öltönyben voltak.⁷²⁶ 1857. május 4-én megkezdődött a császár előtti hódolások sora.⁷²⁷ A két egyház 5-én jelent meg, majd másnap külön-külön kaptak lehetőséget. A reformátusok 6-án az evangélikusok után, délután három órakor járultak az uralkodó elé. Az evangélikusok mind lelkészi, mind világi részről sokkal többen voltak, mint a reformátusok. Református részről „...a világiak tízen voltak,

---

⁷²⁰ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,534.

⁷²¹ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,534.

⁷²² SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,549.

⁷²³ SRKTGyLt. B. LXXVIII. 37,549.

⁷²⁴ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷²⁵ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷²⁶ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷²⁷ SRKTGyLt. B. LXXVIII. 37,549.

köztök Gróf Rádai Gedeon, Hubai-Kózán-Horváth Simon ő nagyságok s több pestiek túl a Tiszáról senki. Lelkészek vagy 24-en, Debrecenből csak Balogh Péter h. superintendens, Révész Bálint és Benedek esperes Urak.”⁷²⁸ Gyürki Pál köszöntésére a császár magyarul olvasta fel választát, amelyben közölte, hogy „az evangélika egyház ügyei atyai gondoskodásának tárgyai...”,⁷²⁹ majd pedig a küldöttség néhány tagjához németül szólt. Ezután a küldöttség a Várpalotába ment át Albrecht kormányzó elé, aki Zsarnay szerint igen kedvesen fogadta őket. A küldöttség minden tagjához szólt, de tőle különösen is érdeklődött az iskola felől. „...bír e nyilvánossággal? Felküldénk e folyamodványunkat a magas ministeriumhoz? Mi akadályok vannak az ellen, részben nyilvánítám, hogy egyik a német nyelv, mely most már tannyelvül kívántatik, melyet mi még most nem teljesíthetünk. Mire azzal távozott, hogy ez wird doch etwas geschehen.”⁷³⁰ A pesti küldetés végén Gyürki Pál meghívta a küldöttséget másnapra (csütörtökre) magához ebédre. Zsarnay abban a reményben, hogy értekezlet lesz, szintén elment. Értekezlet végül nem volt, de meglátása szerint az uralkodó körútja befejezése után határozott választ fog adni ez eddigi kérvényeikre.⁷³¹ Találgatások sora követte a császári látogatást a változások tekintetében. Az innen-onnan érkező hírek alapján úgy vélték, hogy az iskolákra nézve semmi, de az egyházak helyzetére nézve inkább várható némi engedmény.⁷³²

A protestánsok azzal a reménnyel jelentek meg a császár előtt, hogy ügyekben változás történik majd. Apostol Pál nem volt ilyen bizakodó, sem a nemzet, sem pedig az iskolák életében nem remélt változást. Sőt az uralkodó Zsarnayhoz intézett néhány német szava is okozott némi fejtörést, hiszen senki sem tudta, mire értette ezt a császár.⁷³³

1857. május 22-én írt levelében még jövő időben beszélt arról, hogy a pataki Kollégium tanárainak folyó év pünkösd előtti péntek este meg kell jelenni az uralkodó előtt Tarcalon. Markovics Antal Zemplén megyei főnök személyesen kereste meg és kérte, hogy az alkalmon a Kollégium kórusa is szerepeljen.⁷³⁴ Május 30-án már az uralkodónál tett látogatás eseményeiről írt. Az uralkodó családi okok miatt⁷³⁵ Debrecenből visszatért körútjáról Budára, ezért a további helyszíneken Albrecht kormányzó fogadta azokat, akik megjelentek. A pataki küldöttek Tarcalon találkoztak a kormányzóval. Az alapos beszámolóban megemlítette Zsarnay azt is, hogy Hegedűs László az Alsó-zempléni egyházmegye és a Kollégium nevében köszöntette a kormányzót, aki a Kollégium említése kapcsán – valószínű előzetes informálás révén – németül a következőket

---

⁷²⁸ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷²⁹ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷³⁰ Valami történni fog. SRKTGy, B.LXXVIII. 37,579.

⁷³¹ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷³² SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,579.

⁷³³ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,591.

⁷³⁴ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,618.

⁷³⁵ Zsófia lányuk betegsége.

mondta: „Ob er auch ein Direktor des Collegium frg. Warum hat nicht die Schule Publicität”.⁷³⁶ Hegedűs László felvilágosította a történekről a kormányzót, majd még egyszer nyomatékosan adott eddigi kívánságuknak, amikor azt mondta: „mi kérjük azt.”⁷³⁷ „Den Gesetzen musz man folgen”⁷³⁸ – válaszolta a kormányzó. Ezt követően pedig, azok kiléte felől érdeklődött, akik bajusszal vagy szakállal jelentek meg előtte. Zsarnay egy verseskötetet nyújtott át neki, amiről megígérte a Kormányzó, hogy továbbítja a császárnak.⁷³⁹

A protokoláris lépések megtétele után sem történt változás a gimnázium ügyében. Remény, aggály keveredtek az egyházkerület és a tanári kar szívében. Remény a sok ígélet miatt, aggály az uralkodó és a kormányzó nyilatkozata miatt. S tulajdonképpen ezekkel a lépésekkel le is zárultak a küzdelmek a gimnázium nyilvánossági jogának megszerzése érdekében. „Nagyon csalódva s reménységéből keserűen kiábrándulva mondott le a főiskola a történekr után gimnáziuma nyilvánossági jogának megnyeréséről. Ssalódva, mert küzdelmében mindvégig abban a jó reménységben élt, hogy protestáns elvét és nemzetiségét nem kell az Entwurfért áldozatul hoznia.”⁷⁴⁰ A gimnázium egészen 1860-ig nem nyerte vissza nyilvánossági jogát, noha be nem zárta azt a Közoktatási Minisztérium. Az uralkodó 1860. május 15-én vonta vissza az 1859. szeptember 1-én kiadott protestáns egyházak autonómiáját érintő pátensét. Bár a rendeletben a protestáns tanintézetekről nem esett szó, Ellend József szerint a Tiszánineni Egyházkerület azon a közgyűlésén, amelyen tudtára jutott a pátens visszavonása, határozatilag kimondta, hogy „a rendeletet az egyházzal felbonthatatlan kapcsolatban álló iskolákra is kiterjeszti, s annak alapján a tanintézetek vezetésére és irányítására minden tekintetben az 1848 előtti gyakorlatot és szabályokat veszi újból alkalmazásba. Ez volt a Sárospataki Főiskolára nézve a valóságos restitutio in integrum”.⁷⁴¹

---

⁷³⁶ Vajon a Kollégium igazgatója miért nem kérte még az iskola nyilvánossági jogának visszaállítását?

⁷³⁷ SRKTGYLt. B.LXXVIII. 37,634.

⁷³⁸ A törvényeket be kell tartani.

⁷³⁹ SRKTGYLt. B.LXXVIII. 37,634.

⁷⁴⁰ ELLEND, 1915. 614.

⁷⁴¹ ELLEND, 1915. 615.

IV. Az egyházkerület szolgálatában

Apostol Pál püspökké választását követően 1849-ben Zsarnay Lajost választották meg az egyházkerületi főjegyzőnek. 1851. március 10-én kelt levelében számolt be erről a püspöknek. Levelében azt fejtette, hogy saját személye miatt nem, mert ismeri gyengeségeit, de az iránta tanúsított bizalom miatt erkölcsi kötelességének tartotta elfogadni ezt a díszes, ugyanakkor nagyon nehéz feladatot. Annál is inkább, mert eddig is hivatásának és feladatának tekintette egyháza szolgálatát. Mivel a főjegyzői tisztség és feladatkör ismeretlen terület volt számára, elsősorban Isten, másodsorban pedig a püspök útmutatását és segítségét kérte, hogy azt tisztességgel ellássa.⁷⁴² Kérdésként merülhet fel, hogy miért megválasztása után három évvel teszi meg mindezt. Feltételezhetjük, hogy korábban is megtette ezt már, de az erről szóló levél nem maradt fenn. De azt sem tekinthetjük kizártnak, hogy ez egy formális dolog volt, amit többször is szükségesnek tartott leírni, mivel az újonnan kapott munkaköre és az azzal járó feladatok sokasága új – és véleménye szerint – nehéz volt. Ugyanakkor magyarázatként szolgálhat késedelmére a kialakult történelmi helyzet is. Az 1849-es és az azt követő évek a szabadságharc és annak bukása miatt a Kollégium számára sok nehézséget tartogattak. A szabadságharc leverését követő megtorlások végett a szeptemberi évkezdések nem voltak zökkenőmentesek. Utalásokat találunk arra nézve, hogy ezekben az években szinte alig volt iskola Patakon. Továbbá 1849-ben adta ki a minisztérium a középiskolákat szabályzó rendeletét, amiben a tét a gimnázium nyilvánossági jogának megtartása és megszerzése volt.

IV.1. Diétai papsága

1831-ben hazatért Göttingenből és megkezdte tanári tevékenységét a Gyakorlati Teológiai Tan-
széken, amit egy év múlva, 1832-ben felfüggesztett, hogy az egyházkerület szolgálatában mint „diétai pap”, részt vegyen az országgyűlésen.⁷⁴³ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy ettől kezdve nem tanított, hanem csupán az országgyűlés idején szünetelt tanári működése.

Az 1790/1791. évi országgyűlést követően a protestáns egyházak mindent megtettek, hogy azok a vallásügyi törvények, amelyeket az országgyűlés javukra hozott, megvalósuljanak. Mivel eddigi tapasztalataik azt mutatták, hogy az uralkodó rendre visszavette a nekik adott kedvezményeket, továbbá, hogy az uralkodóhoz való közeledésük is akadályokba ütközött, minden reményük egy újabb országgyűlés összehívásában volt. 1791 óta pedig országgyűlések csak ritkán voltak. A 18. században kibontakozó felvilágosodás, s az azon belül meginduló nemzeti törekvések következtében már nem lehetett sokáig tartani ezt az állapotot. 1823-ban már felröppentek a

---

⁷⁴² SRKTGyLt. B.LXXII. 32,805.

⁷⁴³ DIENES–UGRAI, 2013. 139.

hírek, miszerint az uralkodó országgyűlést fog összehívni. A protestánsok 1796 óta több ízben fordultak uralkodójukhoz folyamodványok és küldöttség révén, de mindez hiábavalónak bizonyult. Most azonban ezt a hírt örömmel fogadták, s elkezdtek panaszaikat összegyűjteni.⁷⁴⁴

Az ország protestáns vallású vezetői és képviselői az országgyűlések határozataitól várták érdekeik, jogaik védelmét. A tényleges küzdő felek azonban – elnyomók és védelmezők – katolikus vallásúak voltak. A katolikus papság hatalmi fölényében bízva egyre keményebb csatát vívott a velük azonos hiten levő, de liberális elveket valló – a protestánsokkal teljesen együtt érezve – közép- és főnemesség nagy részével. A nemesek jól tudták, hogy a reformátusoknak és az evangélikusoknak jogtalanságok egész sorát kellett eltűrniük. Tudott dolog volt előttük, hogy a protestánsok az uralkodóhoz irányított küldöttségek révén várták jogaik orvoslását, ám ígéreteken kívül mást nem kaptak, ezért az országgyűléstől remélték a jogorvoslást.⁷⁴⁵

Sérelmeiket összegyűjtötték, az 1825-27-es országgyűlésre azonban mégsem nyújtották be, hanem több példányban elkészítve, katolikus követtársaikat világosították fel vallásügyi helyzetükről. A cél mindezzel az volt, hogy a vallásügy végre kiemelkedjen a felekezeti panaszkodás köréből, és úgy kerüljön az országgyűlés elé, mint az alkotmány része. Bár az országgyűlésen a vallás ügye nem lett törvényhozás tárgya, a protestánsokra nézve a hangulat kedvezően alakult. Azontúl, hogy lépéseket tettek a protestáns egyházi szervezet rendezésére, az uralkodó megengedte, hogy a protestáns teológusok külföldi egyetemekre mehessenek tanulni, ami ekkor még csak a berlini egyetemre vonatkozott. A kormány protestánsokhoz való hozzáállása mindezzel együtt semmit sem változott.

Az 1830-ban kezdődő országgyűlésen Beöthy Ödön,⁷⁴⁶ Bihar megye követe – egyébként katolikus vallású – felszólalásának köszönhetően az alsótábla feliratot fogalmazott meg az uralkodóhoz, amelyben a protestáns vallás ügyének rendezését kérte.⁷⁴⁷ A 19. században hazánkban más időszakokhoz viszonyítva két alkalommal is hevesebb viták tárgya lett a vegyes házasságok megáldásával kapcsolatos katolikus egyházi magatartás. Először az 1832-1836. évi országgyűlésen vált világossá a közélet valamennyi szereplője számára, hogy a polgári átalakulás nemcsak a gazdaság

---

⁷⁴⁴ ZSILINSZKY, 1907. 639.

⁷⁴⁵ PÓTOR Imre: *Tanulmányok egyházunk múltjából*, Vásárosnamény, 2002.
<http://mek.oszk.hu/02400/02488/02488.htm#2>. 2015-10-21.

⁷⁴⁶ Beöthy Ödön Nagyváradon született 1796. december 2-án, és Hamburgban halt meg 1854. december 7-én. Nemesi család sarja; édesapja vármegyei alispán volt. Tanulmányai befejezése után korán – 16 évesen – a Chiemayer-féle huszárezredbe lépett; a kiváló katonát hamarosan hadnaggyá léptették elő. A lipcsei csatában részt vett a Napóleon elleni küzdelemben. 1820-ban tért haza, és gazdálkodni kezdett. 6 év múlva Bihar vármegye táblabírájává választották; 1830-ban már országgyűlési követ lett. Az 1832-1836-os országgyűlésen az ellenzék soraiban találjuk. 1839 augusztusától újból követ, majd 1841-ben egyhangúlag alispánná választották, és az 1843. évi országgyűlésen megyéje követeként vett részt. Az első magyar felelős minisztérium Beöthyt megyéje közkívánatára főispánná nevezte ki 1848-ban, majd ez év augusztus 26-án pedig az alvidéki lázadás kitörésekor kormánybiztos, 1849 júniusában pedig a főtörvényszék elnöke lett. Mindvégig a szabadságharc határozott híve volt. Hazájától távol – emigrációban – halt meg 1854-ben.

⁷⁴⁷ ZSILINSZKY, 1907. 643.

és a társadalom szerkezetét fogja átalakítani, hanem alapvető pontokon érinti a katolikus egyház hagyományos jogállását is.⁷⁴⁸ Az evangélikus és a református egyház küldöttei már az 1832-1836-os országgyűlés elején megbeszélték, hogy milyen eljárás szerint kívánják ügyüket az országgyűlés elé vinni. Miután eldöntötték, hogy nem kérvény formájában, hanem képviselő által, Beöthy Ödön vállalta a felszólalás feladatát, akinek szavai után az alsótábla egyhangúlag döntött egy bizottság felállításában, amely a vallásügyben elkészít egy törvényjavaslatot. A bizottság munkája alapján készült el a tizenkét pontból álló javaslat, amelyet az alsótábla elfogadott.⁷⁴⁹ A felsőtáblához küldték azt, ám hétszeri üzenetváltás után az alsótábla kénytelen volt későbbre halasztani a törvényjavaslat fölötti vitát. Beöthy Ödön felszólalásában, az 1833. január 9-i kerületi ülésen hozta először szóba azokat a problémákat, amelyek a vallásügyről utoljára rendelkező 1791. évi 26. tc. óta felhalmozódtak. Ezek között legfontosabbnak említette, hogy a vegyes házasságok megáldására törvény szerint kizárólag jogosult katolikus papok sok helyen a protestáns féltől reverzálist követelnek, amelyet a törvény és a központi rendelkezések tiltottak. Továbbá kiemelte, hogy nehezítik az áttéréseket, hatheti oktatást írnak elő, s ezzel is visszaéléseket tapasztalnak.⁷⁵⁰

Zsarnay Lajost ez utóbbi országgyűlésre delegálta az egyházkerület. Mint diétai pap, a kerület nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatását is élvezte.⁷⁵¹ Bakos György egyházkerületi perceptornak⁷⁵² az 1832. december 3. és 1835. október 1-je közötti országgyűlési költségkimutatása szépen szemlélteti, hogy a küldötteknek ez alatt az évek alatt az egyházkerület mennyit fizetett ki.⁷⁵³ Ebből tudjuk, hogy az országgyűlési képviselők napi 8 Ft-ot kaptak. Zsarnay Lajos 275 napra 2200 Ft, pozsonyi útja költségére pedig 175 Ft-ot vett fel, illetve további útiköltségként került feltüntetésre Ferenczy Józseffel együtt 350 Ft.⁷⁵⁴ 1832. december 4-én kelt levele 1000 forintról számolt be, amelyet Bakos György adott ki számára.⁷⁵⁵ Bakos György 1835. június 27-én Zsarnayhoz küldött levelében arról írt, hogy 1833. augusztus 19. és 1835. június 20. között 641 napot fizetett ki, vagyis a diétai papok számára már eddig is dupla napidíjat adott. Ezért azt tanácsolta, hogy ezután az ágenciális kasszát kíméljék és a díjakat a Kollégiumtól kérjék.⁷⁵⁶ Felmerül a kérdés, hogy mit takartak valójában ezek a költségek. A szakirodalomban való keresgélés során sajnos ilyen jellegű írásokkal nem találkoztunk. Csupán következtetjük, hogy az utazási költségeken túl szállás, étkezés jelentette még az anyagi megterhelést. Bakos György bevallása szerint 1832

---

⁷⁴⁸ FAZEKAS Csaba: *Irodalmi-statisztikai eszközök a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában*, <http://magyarszak.unimiskolc.hu/kiadvanyok/tenger/fazekas.pdf> 2015. 03.03. 231-232.

⁷⁴⁹ Lásd bővebben ZSILINSZKY, 1907. 644.

⁷⁵⁰ FAZEKAS, 2015.03.03. 231-232.

⁷⁵¹ SRKTGyLt. B.LV. 23,894.

⁷⁵² Pénztáros.

⁷⁵³ SRKTGyLt. B.LVIII. 25,792.

⁷⁵⁴ SRKTGyLt. B.LVIII. 25,792.

⁷⁵⁵ SRKTGyLt. B.LV.23,894.

⁷⁵⁶ SRKTGyLt. B.LVIII. 25,604.

és 1835 között 641 napra az egyházkerület által megállapított napíjnak a kétszeresét fizette ki a küldöttek számára. A legtöbb esetben a kimutatások a küldöttek költségét együttesen jelzi, így pontosan nem tudjuk, hogy ebből konkrétan mennyi illette Zsarnayt.

Az országgyűlési tanácskozásokról minden alkalommal részletesen és pontosan írt a püspöknek. 1833. március 28-án Pozsonyban kelt levelében amellet, hogy beszámolt a történekről, leírta, hogy az iskola könyvtára számára országgyűlési papsága emlékére a született törvényeket és határozatokat megszerezte és megküldte.⁷⁵⁷ Döntése legfőbb oka, „...mert kivált a vallásos izenet felett tartott tanácskozás a legbővebben és hívebben van benne kinyomtatva...”⁷⁵⁸

Az 1832 és 1836 között ülésező országgyűlés első felében történt eseményekről az 1833. március 28-án írt levelében konkrétumokat közölt, különösen a bizottsági üléseken zajló eseményekről. Ezek az információk rendkívül fontosak, hiszen mint szemtanú, a saját szemszögéből értékelte az eseményeket, időnként a szubjektivitástól sem mentesen. Beszámolója gerincét a Beöthy Ödön felszólalását követően pontok, illetve az azokról szóló viták képezik, elsőrenden is a reverzális kérdése. Az egyik ülés, amely ezzel a kérdéssel foglalkozott, leírása szerint március 26-án végezte be munkáját, és az ezredeknél a reverzális eltörlése kérdésében döntött. „... a mint előre tudhattuk...”⁷⁵⁹ – így vezette be az eredményt, hiszen katolikus többség esetén nem számíthattak pozitív eredményre. Leírta, hogy a katolikusok a meghozott döntést azzal magyarázták, hogy a két felekezet nem bír egyenlő jogokkal. Hangsúlyozták, hogy bár az 1791. évi 26. törvénycikk bizonyos jogot adott a protestánsoknak, amit azonban az nem tiltott meg, azt a protestánsok nem vehetik sérelemnek, még akkor sem, ha sértésükre vagy kárukra van. Ebben a helyzetben Széchenyi azt javasolta, hogy ügyüket minden vetélkedés nélkül küldjék fel az uralkodóhoz, hiszen minden vita „...csak idővesztést, és nem tsak itt, hanem ez egész Hazában is könnyen indulatok felhevülését és egyenetlenséget szülhet...”⁷⁶⁰ Ezt a javaslatot a többség elvetette. Két felszólaló után „...csak úgy, mint postalatum”⁷⁶¹, mint ami törvény ellen nints”⁷⁶² – módosult a döntés. E kérdéskört azzal zárta, hogy másnap, március 28-án a határozat így módosult: „...az eddigi reversálisok erejében megáljanak.”⁷⁶³ A következő, amiről beszámolt, a vegyes házasságok kérdése volt. Ebben az ügyben a nádor előterjesztésére azt határozták, hogy a vegyes házasságok ügye maradjon az 1791. évi 26. törvénycikkben megfogalmazottak szerint. Ezt követte a hatheti cenzura, vagyis a hat hétig tartó képzése azoknak, akik katolikus hitről protestáns hitre térnek át. Ebben a dologban úgy látta, hogy sokan már a felszólalást sem vállalták látva a nyilvánvaló több-

---

⁷⁵⁷ SRKTGyLt. B. LV. 23,993.

⁷⁵⁸ SRKTGyLt. B. LV. 23,993.

⁷⁵⁹ SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

⁷⁶⁰ SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

⁷⁶¹ Követelmény.

⁷⁶² SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

⁷⁶³ SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

séget, mert úgy vélték még azok is, akik a protestáns részt támogatták, hogy az igazságról meggyőzni az ellenfelet olyan lenne, mint kősziklán szántani. Leírta, hogy a hivatal nélküli mágnások közül – külön kiemelte a Vayakat, Szécsényit, az ifjú Dezsőfyt – sokan a protestánsok pártján álltak. Szerinte ezekre az ifjú mágnásokra úgy lehet tekinteni, mint akik az ország, s ezen belül a protestánsok életében változást „...vidámabb s szelídebb nap hajnalát...” hozhatnak. S bár úgy vélte, hogy a többség a protestánsok mellett volt, félelmét fejezte ki a tekintetben, hogy a katolikus püspökök a közelgő húsvét alkalmával ellenük fogják lázítani a megyéket. „Őket még most is, úgy látszik 7-dik Gergely pápa vezérlé esküvésekben híven üldözik az Eretnekeket, és tsak akkor akarnak lenni békések s igazságosok, ha Botskay ülne nyakokon – a mint Luther is világosan kimondá.”⁷⁶⁴

Még egy dologról kötelességének érezte beszámolni püspökének – amelyről már előre is bocsátotta, hogy valószínű hamis hír –, miszerint azzal akarták a katolikus követeket a protestánsoktól elidegeníteni, hogy a protestánsok vezetői most akarnak az uralkodóhoz esedezni sérelmeik orvoslása végett. Jól látta, hogy mindezzel valóban ez volt a cél, hiszen ha ez történt volna, azzal saját bevallása szerint „...nagyon ártanánk ügyünknek, kijátszanánk a katolikus Urak hűségét irántunk.”⁷⁶⁵ Közben elfogyott a pénze, s Apostol Pál segítségét kérte további tartózkodásához. Április 15-én újabb levelet küldött a püspöknek, amelyben leírta, hogy mind a megyei, mind az országgyűlésben a főurak közül, akik eddig a protestánsok ügye mellett álltak, többen továbbra is támogatják őket, annak ellenére, hogy a katolikusok még inkább ragaszkodnak elveikhez. Kiemelt egy konkrét esetet. Bersitzky követ egy levelet olvasott fel, amit egy gyűlésen fogalmaztak meg hetven plébános és fellázított bigott híveik jelenlétében. A levél instrukciókat tartalmazott, amit Bersitzky megküldött Wurm püspöknek, aki az alapján szintén levél formájában kereste fel megyéje papjait. Felhívta figyelmüket arra, hogy soha olyan veszélyben nem forgott a katolikus vallás, mint most, és imádkozásra szólította fel őket. Illésházi főispánnak nagy nehézségek árán sikerült rendet tenni annyira, hogy „Bersitzkyt tsúfosan vissza ne hűjják követségéből.”⁷⁶⁶ Ezek után írta, hogy Bersitzky „az igazság s vallásunk mártírjának nevezte magát előttem.”⁷⁶⁷

Arról is tudósított, hogy Bécsben már a vallási kérdések megoldására törvényeket alkotnak.⁷⁶⁸ Vay grófot méltatta, mint a protestánsok ügyének legnagyobb szószólóját, aki „...tűzzel s erővel dolgozik ügyünk mellett.”⁷⁶⁹ Majd pedig beszámolt arról, hogy húsvét első napján az általa tartott istentiszteleten a templom teljesen megtelt mindenféle valláshoz tartozókkal, s az úrvacso-

---

⁷⁶⁴ SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

⁷⁶⁵ SRKTGyLt. B.LV. 23,993.

⁷⁶⁶ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

⁷⁶⁷ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

⁷⁶⁸ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

⁷⁶⁹ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

rai jegyekkel mintegy százan éltek. Másodnapján azonban „...már tsak hajdúknak, egy két patvaristáknak s tanulóknak kelle predikálnom – ez egyébbkor is gyakran megesik – a mi méltán tölt kedvetlenséggel.”⁷⁷⁰ A következőkben anyagi nehézségit tárta a püspök elé. Tudatta vele, hogy költségei végett már kölcsönre szorult. „Én tudok szűkölködni is, de helyzetem költeni parancsol szintannyit, mint más követ Urak.”⁷⁷¹ Érdekes ez a mondata. Ezek szerint sokkal nagyobb költségbe került számára a diétai otléte, mint másoknak. Sajnálatos, arról nem írt, hogy konkrétan miből adódott ez a többletköltség.

Az országgyűlésen miután a két tábor közötti ellentétek áthidalhatatlansága miatti szenvedélyes hangvételű viták után sem született új, polgári szemléletű (vagyis a protestánsok teljes jogegyenlősége irányába mutató) törvény, le is vették a kérdést a napirendről. Az országgyűlés egyéb irányú tárgyalásai (pl. úrbéri kérdés, lengyel ügy stb.), illetve az udvar kemény fellépése miatt meginduló felségsértési perek háttérbe szorították a vallásügyet.⁷⁷²

A diétai papi tisztséget a Kollégium részéről nem egyedül végezte. 1833. szeptember 19-én kelt levelében írta, miszerint az egyházkerület elmúlt évi határozata alapján az iskola egy másik tanára, Ferenczy József augusztus 27-én felváltotta őt Pozsonyban. Így ő folyó év augusztus 25-én „...utoljára esedezvén a Királyért és Hazáért 1Kir 8,59 szerint...”⁷⁷³ Augusztus 28-án elhagyta Pozsonyt.⁷⁷⁴ „Nem találok szavakat...” – folytatta levelét, amikor köszönetét fejezte ki az egyházi előjárósága számára, hogy „...azon becses bizodalma mellynél fogva a megfutott magas és dicsőséges pályát előttem felnyitni méltóztattak, s édes kötelességemmé tették, hogy ezen legjelesb országgyűlésen a Haza Reform. Rendei és Képviselői előtt tellyesítsem az Isteni tiszteletre tartozó szolgálatot...”⁷⁷⁵ Nem teher, hanem „édes kötelesség” volt számára az, hogy a haza képviselői előtt istentiszteleteket tarthatott „...nemzeti nyelvünkön, vallásos meggyőződésünk s szokásunk szerint...”⁷⁷⁶ Ezt a szolgálatot nem csak szóval, sokkal inkább tettekkel kívánta végezni azért, hogy tisztében hűséggel járt el, kiállt vallása mellett, s ezzel saját bevallása szerint a közjót és boldogságot mozdíthatta elő. Az a meggyőződés és reménység motiválta, hogy munkájával, tehetségével hozzájárulhatott a vallás, a tudomány ügye előmenetelének, s vizontszolgálatot tehetett hazájának és egyházának. Nem nyereség- vagy meggazdagodási vágyból tette, hanem ahogy maga is írja: „...Bevégzett pályámat nem a haszon s gyönyörűség, hanem a munkásság, tapasztalat s hasznos ismeretek szerzése tett előttem különösen becsessé...”⁷⁷⁷ Sárospatakra szeptember 10-én

---

⁷⁷⁰ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

⁷⁷¹ SRKTGyLt. B.LV. 24,031.

⁷⁷² FAZEKAS, 2015. 03.03. 232.

⁷⁷³ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

⁷⁷⁴ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

⁷⁷⁵ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

⁷⁷⁶ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

⁷⁷⁷ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

érkezett, s két nap múlva az iskolában, három nap múlva pedig a gyülekezetben folytatta azt a munkát, amit diétai papsága előtt elkezdett.⁷⁷⁸

IV.2. A protestáns pátens elleni küzdelemben

IV.2.1. Előzmények és az 1856-os tervezet

A magyarországi protestáns egyházak autonómiájának eltörlése, egyházigazgatásának átszervezése, összbirodalmi egyházzá alakítása sokkal korábban részét képezte a bécsi minisztérium terveinek, mint azzal a protestánsok szembesültek. Különösen felerősödtek az ezirányú hangok a szabadságharc leverése után, amikor is a protestánsokat, legfőképpen pedig a kálvinistákat okolták a szabadságharc kitöréséért.⁷⁷⁹ A megtorlás éppoly súlyos volt, mint a szabadságharcban való részvétel. A kezdeti tiltások sorát Haynau 1850. február 10-én kiadott rendelete követte. Álságos indokként állt a kilenc pontból álló rendelet magyarázataként a protestáns egyházakon való segítségnyújtás, amelybe világi előjárói sodorták, akik hatalmukat pártcélokra használva szítottak lázadást.⁷⁸⁰ Az egyház ellehetetlenítése, autonómiájának eltörlése a protestánsokat védekezésre sarkallta. Mivel gyűléseket nem tarthattak, a püspökök állandó levelezés útján tartották egymással a kapcsolatot, és kerestek megoldást a kialakult helyzetre. S bár 1854-ben megszűnt az ostromállapot és több engedményt is kaptak a protestánsok, ez nem jelentette az állami ellenőrzés megszűnését az egyház felett, de azt sem, hogy a minisztérium lemondott a protestáns egyházak szabályozásáról Magyarországon. Sőt, a minisztériumban régtől fogva készülõ törvénytervezet 1855-re elkészült. Ennek előzményeiről már tettünk említést, amikor is Thun Leo 1852-ben begyűjtötte az egyházkerületektől azokat a törvényeket, amelyek a bécsi béke előtt és után születtek. Ezek alapján a bécsi udvar számára egyértelmű volt, hogy a protestáns egyházak életét szabályzó és a gyakorlatban megvalósuló egységes alkotmány nincs. Ez a tény adott alkalmat számukra egy új, központi egyházalkotmány kidolgozására, amit 1855-re készítettek el. A megvitatására bizalmi férfiakat rendeltek be, akik már ekkor hivatkoztak arra, hogy erről döntést csakis zsinattartás keretében hozhatnak.⁷⁸¹ Ennek ellenére a minisztérium bizakodó volt, és a kerületek részéről kedvező fogadtatást várt. A kerületekhez a következő évben, 1856-ban küldték szét az elkészült miniszteri tervezetet megvitatására azzal, hogy afelől a kerületek teljes szabadsággal nyilváníthatnak véleményt.⁷⁸²

A tervezetet minden egyházkerület püspöke megkapta. Mivel német nyelven készült, az egyházkerületek feladata volt annak lefordítása és kinyomtatása is. A Tiszáninneri Egyházkerület-

---

⁷⁷⁸ SRKTGyLt. B.LV. 24,279.

⁷⁷⁹ CSOHÁNY,2010. 19-21.

⁷⁸⁰ ZSILINSZKY,1907. 676-677.

⁷⁸¹ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 332.

⁷⁸² ZSILINSZKY, 1907. 687.

hez nagyon hamar megérkezett, mert Apostol Pál már 1856. szeptember 3-i levelében megkérte Zsarnay Lajost, hogy a tervezet szövegét fordítsa le. A fordítás sürgősségét jelezte, hogy a püspök október 1-jét jelölte meg határidőnek.⁷⁸³ A tervezet szövegét Zsarnay szeptember 5-én vette kézhez. Saját bevallása szerint a munka elvégzéséhez az éjszakákból szakított időt. A 192 paragrafusból álló tervezet megfelelő lefordítását, a német nyelvben⁷⁸⁴ és a jogban való jártassága segítette. A fordítást még nem végezte el teljesen, mikor már a *Budapesti Lap* szeptember 6-i és 7-i számában azt teljesen lefordítva olvasott. Javasolta a püspökek, hogy a lapban megjelent fordítást is használhatják hivatalos fordításként.⁷⁸⁵ Miután azonban elkészült maga is a fordítással úgy találta, hogy az övé és a *Budapesti Lap*ban megjelent között nincs sok különbség.⁷⁸⁶ Később azt írta, hogy az övében is lehet hiba, de abban még több van.⁷⁸⁷ Javasolta, hogy az iskola hasznára azt nyomtassák ki, a lelkészeknek pedig az általa fordítottat a pataki nyomdában készítsék el. Nemcsak a tervezet, de az azt kísérő miniszteri rendelet fordítását is javasolta a püspöknek. A törvénytervezet kinyomtatását október elejére látta megvalósíthatónak, amihez véleménye szerint célszerű volt kinyomtatni a miniszteri rendeletet is.⁷⁸⁸ A fordítási munkálatokon túl a tervezet kinyomtatása, és annak három példányban a minisztériumba való felküldése is az egyházkerületeket terhelte. Ez ügyben is több levélváltásra került sor Zsarnay és a püspök között⁷⁸⁹ csakúgy, mint a nyomtatási fejlemények ügyében. 1856. szeptember 19-én tudósította a püspököt, hogy a nyomtatási feladatok megindultak, de a tervezett időt nem tudják tartani. 1200 példányt irányoztak elő, amit a diákokkal majd a szüreti szünidő alkalmával küldtek ki⁷⁹⁰ az egyházkerület espereseihez és gyülekezeteihez véleményezésre.⁷⁹¹ A minisztérium a tervezet megvitatására határidőt szabott. November 1-jére vagy legkésőbb november hónap végéig kérték visszaküldeni a véleményezett tervezetet.⁷⁹² Az egyházkerületek kötelességüknek eleget téve, egyházkerületi közgyűlés keretén belül – amit előzetes engedélykérés alapján tarthattak meg – vitatták meg azt. A Tiszáninneni Egyházkerület Miskolcra november 11-re kapott engedélyt. A püspök levélben kérte fel Zsarnayt, hogy a jelzett napon feladatának tekintse a megjelenést, továbbá „...a köztanácskozásokban részt venni s azok-

---

⁷⁸³ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,046.

⁷⁸⁴ Bár időnként arra hivatkozik, hogy német tudása nem olyan jó. Azt gondoljuk, hogy csupán szerénysége megnyilvánulása ez a nyilatkozat.

⁷⁸⁵ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,061.

⁷⁸⁶ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,061.

⁷⁸⁷ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,138.

⁷⁸⁸ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,061.

⁷⁸⁹ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,072.; B.LXXVIII. 37,125.

⁷⁹⁰ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,083.

⁷⁹¹ SRKTGyLt. B.LXXVIII. 37,125.

⁷⁹² ZSILINSZKY, 1907. 688.

nak böltsessége s belátása által kívánt eredményt eszközölni segélleni.”⁷⁹³ A tanácskozást a miskolci gimnázium nagy tanítótermében reggel fél kilenctől tartották.⁷⁹⁴

Hiába volt a minisztérium által a siettetés, célt azzal nem értek. A protestánsok mire a törvénytervezetet megkapták, készen álltak annak fogadására. A Révész Imre tollából napvilágot látott *A protestáns egyházalkotmány alapelvei* című munka már a miniszteri törvénytervezet ellen szólt.⁷⁹⁵

Bármennyire is vette figyelembe a tervezet az 1791-es budai és pesti zsinatok végzéseit, a református egyházkerületek egyhangúlag utasították vissza anélkül, hogy részletes tárgyalásokba bocsátkoztak volna. A törvénytervezet minden pontja mélyen sértette a protestáns autonómiát, de különösen is az a tény, hogy az uralkodó akart egyházalkotmányt adni a magyar protestáns egyházaknak. Törvényeik szerint csakis zsinat keretén belül jogosultak új törvények alkotására és elfogadására. Éppen ezért az uralkodóhoz zsinattartási engedélyért fordultak. A törvénytervezet visszautasítása után csend volt. Ez azt a reményt keltette a protestánsokban, hogy összefogásuk és kiállásuk eredményeként a kormány elállt erőszakos szándékától, s meg fogja engedni a zsinat összehívását is. Talán nem ismerve eléggé az abszolutizmus törekvéseit, reménykedéseik csalódást hoztak.

IV.2.2. A Pátens

A nyílt elutasítást háromévi viszonylagos⁷⁹⁶ csend követte, amely azonban sem az egyházkerületek, sem pedig a minisztérium részéről nem jelentett passzivitást. Szathmári Judit szerint a protestánsok nem tudták, nem sejtették, hogy a kormányzat hallgatása, az 1856-ban megfogalmazott felirataik válasz nélkül hagyása, a minisztériumban folyó lázas munkát takart,⁷⁹⁷ aminek eredményeképpen megszületett a tervezet végleges változata. A protestáns ügy hatalmi szóval való rendezésére a császár az 1859. szeptember 1-i nyílt paranccsal válaszolt, amit másnap, szeptember 2-án követett a miniszteri végrehajtási utasítás. Szathmári Judit és Csohány János is egyetértettek abban, hogy az új egyházalkotmány kidolgozása több időt vett igénybe, mint ahogy azt a minisztérium tervezte, és semmiképpen sem előzhette meg kiadása az itáliai háborút. Éppen ennek győztes csatája adta apropóját a pátens kiadásának. A kezdeti győzelmet azonban sorozatos vereségek követték, amiből a császár mégis kedvező békével hozta ki birodalmát. A külpolitika rendeződését a belpolitika megerősítése követte, aminek első lépése volt, hogy a császár aláírta a pá-

---

⁷⁹³ SRKTGYLt. B.LXXVIII. 37,179.

⁷⁹⁴ SRKTGYLt. B.LXXVIII. 37,179.

⁷⁹⁵ ZSILINSZKY, 1907. 689.

⁷⁹⁶ Közben küldöttség járt fenn az uralkodónál az iskolák autonómiájának rendezése ügyében. Tanácskozások folytak a különböző oktatási intézmények, köztük a pataki gimnázium nyilvánossági joga ügyében.

⁷⁹⁷ SZATHMÁRI, 2010. 31.

tenst, miután a minisztertanács és a birodalmi tanács is véleményezte azt.⁷⁹⁸ Az 1859-es tervezet végső kibocsátása előtt az 1856-os tervezethez képest elhagyták az evangélikus és a református egyház élére tervezett külön-külön főkonzisztóriumot. Helyette a kultuszminisztériumi főosztály felügyeleti jogát állították, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban felállítandó protestáns osztályon keresztül gyakorolt volna. Eredetileg az átszerveződést a gyülekezetek szintjéről kívánta a minisztérium elindítani, amit az egyházmegyék, majd az egyházkerületek átszerveződése követett volna. A pátens ezt megfordította, s az egyházkerületek szintjéről elindulva írta elő az átrendeződést.⁷⁹⁹

A császár azzal a lépésével, hogy aláírta a pátenszt, nem a belső megszilárdítást, hanem sokkal inkább a belső szétzilálódást idézte elő, mivel Szathmári Judit megállapítása szerint a kiadása felerősítette a kormányzattal szembenálló hangját, és elősegítette a különböző ellenzéki csoportosulások egymásra találását.⁸⁰⁰ Az a viszonylagos csend, amely 1856 és 1859 között volt, nemcsak a minisztérium részéről való hallgatás miatt adott okot a protestánsoknak a reménykedésre, hanem a minisztériumban történt személycseré⁸⁰¹ következtében kiadott rendelet is ezt sejtette. A laxenburgi kiáltvány⁸⁰² korszerű javításokat helyezett kilátásba, aminek keretében autonómiát és szabad vallásgyakorlatot ígért a protestánsoknak. További jelnek tekintették, hogy a Közoktatásügyi Minisztérium engedményt adott a gimnáziumok számára arra nézve, hogy – az eddig erőltetett német nyelv helyett – az iskolafenntartók dönthetnek a gimnáziumok tanítási nyelvéről.⁸⁰³ Természetesnek tűnt hát mindezek fényében, s nem is értelmezték ezt eleink másként, mint hogy eddigi kéréseik meghallgatást találnak, s visszakapják korábbi autonómiájukat.

Éppen ezért, az ebben való általános reménykedés miatt érintette a pátens rendkívül súlyosan a protestáns egyházakat. Zsarnay Lajos ekkor már nemcsak mint az Kollégium tanára, időnként rektora, hanem 1849-től mint az egyházkerület főjegyzője is tevékenykedett. Korábban is láthattuk már, hogy mint diétai pap az egyházkerület megbízásából kivette részét a kerületi munkából. Most még inkább szükség volt munkájára, jogi képzettségére és arra a bátor, józan gondolkodásra, amelyet már többször is megmutatott. Az egyházkerület léte az iskola létét is jelentette, amiért párhuzamosan szintén folyt a küzdelem. Most már nemcsak a Kollégium gimnázium

---

⁷⁹⁸ CSOHÁNY, 2010. 29.; SZATHMÁRI, 2010. 31.

⁷⁹⁹ CSOHÁNY, 2010. 29.

⁸⁰⁰ SZATHMÁRI, 2010. 31.

⁸⁰¹ 1859. augusztus 22-én az uralkodó felmentette Bach belügyminisztert és Kempen rendőrminisztert, amivel egyidőben miniszterelnökké nevezte ki gróf Rechberget. Ezzel párhuzamosan hivatalos közleményt jelentetett meg a birodalom átalakításáról.

⁸⁰² 1859. júl. 16. I. Ferenc József császár kiadványa, mellyel megköszönte a birodalom népeinek a háború alatti áldozatkészségüket, s bejelentette Lombardia elvesztését. Megígérte, hogy a törvényhozásban és a közigazgatásban javításokat hajt végre, szigorúan ellenőrizteti a polgári és katonai kiadásokat, a protestánsoknak önrendelkezést és szabad vallásgyakorlatot ad, a községi törvényeket az egyes tartományok állapotaihoz igazítja, a kormányzati teendők nagy részét átadja az önkormányzatoknak és községeknek, életbe lépteti a rendi képviselőket.

⁸⁰³ SZATHMÁRI, 2010. 31.

ziumának nyilvánossági joga jelentett fejtörést a kerületnek, hanem saját autonómiája, törvények szerinti élete is létkérdéssé vált. Zsarnay Lajos temetésén elhangzott beszédek kiemelik a pátens-harcban megmutatott bátorságát, jelentős munkáját. Egyes állítások még azt is hozzátesszik, hogy amikor Apostol Pál meghalt, püspökké választásában nagy szerepe volt a pátens körüli páratlan és fáradhatatlan munkájának. Az Apostol Pállal e tárgy körben folytatott levelezése, az egyházkerületi jegyzőkönyv, a császár elé elkészített felirat szövege, mint az ő munkájának gyümölcse sejtet valamit ebből a jelentős munkából. Ő az, aki néhány világi előjáróval és esperessel együtt az egyházkerület megbízásából megjelent a császár előtt a pátens visszavonása ügyében, majd részletesen beszámolt levélben az ott zajló eseményekről. A fennmaradt levelek és iratok révén nyerünk betekintést a pátens elleni küzdelemben kifejtett munkájába.

A pátens kiterjedt Magyarországra, a Szerb vajdaságra, a Temesi bánságra, Horvátországra, Szlavóniára és a katonai határőrvidékekre. 58 paragrafusban szabályozta a protestáns egyházak, tisztségviselőik, szervezetük és intézményeik helyzetét. Számos rendelkezése mellett a korábban érvénybe lépő gyülekezési tilalmat továbbra is fenntartotta. Az egyházkerületek azonban a gyülekezési tilalom ellenére is sorra megtartották gyűléseiket, amelyeken visszautasították a pátensst.⁸⁰⁴ A gyűlésekről készült jegyzőkönyveket, illetve a császárhoz készített felterjesztéseiket, feliratokat megküldték egymásnak.⁸⁰⁵

IV.2.3. A Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlése

A Tiszáninneni Református Egyházkerület megyéiben 1859. november 1-jétől kezdődően minden egyházmegye megtartotta gyűlését, ahol Apostol Pál szuperintendens körlevelének engedve a november 15-én tartandó egyházkerületi gyűlés követeit megválasztották. Olyan személyek kijelölésére kérte a megyéket, „...kik az egyházi ügyeink s kormányzatunk önállását fenyegető veszélyek elhárítására erélyesen közreműködve, egyházunk hanyatott hajóját biztos révpartra vezérelni segítsék.”⁸⁰⁶ A Gömöri egyházmegye 1859. november 1-jén Rimaszombatban,⁸⁰⁷ az Abaúji egyházmegye november 8-án Göncön,⁸⁰⁸ az Alsóborsodi,⁸⁰⁹ az Alsózempléni,⁸¹⁰ a Felsőborsodi,⁸¹¹ az Ungi⁸¹² szintén ezen a napon, míg a Felsőzempléni⁸¹³ november 10-én ülésezett. Mindegyik egyházmegye megfogalmazta, milyen céllal küldi kiválasztott követeit a Miskolcon november 15-én

⁸⁰⁴ KÁRMÁN Pál: Történelmi emlékek, in *Protestáns Szemle 1893/5*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893. 237.

⁸⁰⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,579.; C.LXXXI. 39,558.; C.LXXXI. 39,554.; C.LXXXI. 39,565.

⁸⁰⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,595.

⁸⁰⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,588.

⁸⁰⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,594.

⁸⁰⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,595.

⁸¹⁰ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,596.

⁸¹¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,597.

⁸¹² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,598.

⁸¹³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,601.

tartandó kerületi gyűlésre. Ezek közül az Alsóborsodi- és az Ungi egyházmegye jegyzőkönyve a legbővebb. „Nevezett férfiak vallásos buzgóságáról egyházmegyénk teljesen meggyőződve lévén, azon bizodalommal küldi őket követekül, hogy – tekintve a válságos időszakot, mely a kiadott császári nyílt parancs- és ministeri rendelet által evangyelmi református egyházunkra nehezül, s a bécsi én linczi békekötések által biztosított önkormányzati jogainkat s egész egyházi szerkezetünket fölforgatni s megsemmisíteni törekszik – az egyházkerületi gyűlésen tevékenységök, buzgóságuk egész erejét fölhasználva, oda fognak működni, hogy féltékenyen őrzött jogaink, s ezeket biztosító törvényeink továbbra is minden megcsonkítás nélkül egész erejükben fön tartassanak. Hogy pedig ekként kifejezett elvünk határozottabb alakban is nyilvánuljon, egyházmegyénk nem tartja fölöslegesnek általános utasításul kimondani, hogy a tiszántúli egyházkerületnek a magas kormányhoz e tárgyban intézett fölirata elveit magáévá tévén, az 1791. 26. törvényczikk pontjaitól legkisebb részben is eltávozni nem akar; s kimondott ezen akaratától el nem állva, s császári nyílt parancs és ministeri rendelet visszavételét szorgalmaztatni kívánja, ... azon fontos oknál fogva, mert jogaink megsértését látja minden olyan vallásunkra vonatkozó intézkedésben, mely nem tőlünk ered. Kívánja egyszersmind egyházmegyénk azt is, hogy egyházi kormányzatunk az 1848. év előtti állapotba helyeztessék vissza...”⁸¹⁴ Az ungi gyűlés résztvevői még radikálisabban fogalmaztak, amikor egyrészt a követek feladatául a régi rend visszaállítását, másrészt pedig a rendeletekkel való szembeszállást adták. A kerületi gyűlésen félő volt, hogy a kormány megbízottak közbeavatkoznak, ezért a következőkben maradtak: „...a tanácskozás közönséges és nyílt helyen, a legnagyobb nyilvánossággal tartassék, és ha az ellentállásra találna – míg csak fegyveres erővel nem kényszerítetik – el ne oszolja mind addig, míg e tárgyban Ő Császári Királyi Apostoli Felsége magas trónja elibe a legmélyebb jobbagyi hódolat mellett, egy alázatos fölírás és esdő kérelem nem készítettik az iránt, hogy – az Ő Császári Királyi felsége által folyó évi September 1-jén kiadott nyílt parancs, s September 2-án kibocsátott ministeri ideiglenes rendelet végrehajtása felfüggesztetvén – evangyelíomi egyházunkat az 1848-ik előtti állapotra vissza helyezni, ... az 1856-ik évben leküldött egyházi törvény javaslat után ... is kért zsinattarthatásrai engedélyt kiadni kegyesen méltóztassék ...”⁸¹⁵ A kerületi gyűlésre hívó körlevélben Apostol Pál arra kérte a kinevezett követeket, hogy november 14-én már du. 4-5 óra tájban legyenek Miskolcon, ahol saját parókiáján egy értekezletet tartanak.⁸¹⁶ 1859. november 13-án Havas Sándor a Császári Királyi Helytartóság tanácsosa és Borsod megye főnöke a napirenden lévő egyházkerületi gyűlés ügyében levélben kereste meg Apostol Pált, s felhívta figyelmét a folyó év október 10-én kelt rendeletre, amely szigorúan megtiltott minden egyházkerületi gyűlés összehívását és megtartását, különösen, ha a

---

⁸¹⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,595.

⁸¹⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,598.

⁸¹⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,598.

régi rend szerint teszik azt, nem pedig a szeptember 1-jén kiadott pátens értelmében. Felszólította ezért a püspököt, hogy minél hamarabb küldjön tájékoztatást számára, hogy a kihirdetett gyűlést az új vagy a régi rend szerint hívta-e egybe.⁸¹⁷

A Tiszáninneri Egyházkerület a kitűzött napon, 1859. november 15-én Miskolcon megtartotta rendkívüli közgyűlését a régi rend szerint. Az alkalomról készült jegyzőkönyv, amelyet Zsarnay Lajos mint főjegyző rendkívüli pontossággal állított össze, részletes kimutatást nyújt a megyék részéről delegált résztvevőkről, illetve az elhangzott napirendi pontokról. A gyűlést az avasi templomban tartották, mert a szokásos hely az előző napi tanácskozás alapján szűknek bizonyult. A gyűlés reggel kilenc órakor istentisztelettel vette kezdetét. Apostol Pál emlékeztette a jelenlévőket a Mezőcsáton szeptember 11. és 13. között tartott megyei gyűlésen elhangzottakra, amely kötelességévé és felelősségévé tette, hogy amint kezéhez kapja a császári nyílt parancsot, a legrövidebb idő múlva összehívja a kerületi közgyűlést.⁸¹⁸ Örömet fejezte ki a magas létszámú megjelentek felett, amelyben „...biztos záloga nyújtatik annak, hogy az ügy melly illy részvétellel találkozik, nints elveszve s nem veszhet el, és ha talán egy időre alapjában megrendítettik is, elébb később óhajtott diadalt ünnepelénd.”⁸¹⁹

A jegyzőkönyv megfogalmazása szerint a közgyűlés hivatkozott – csatlakozva ezzel a többi egyházkerülethez – a protestáns egyházakat szabályzó törvények és rendeletek fontosságára és az azokban szentesített vallásszabadságra. Elhangzott, hogy ezekben a törvényekben nemcsak teljes egyházi önkormányzatot és törvényhozást, de iskola- és tanügyekben is teljes szabadságot kaptak. A pátens és a miniszteri utasítás pedig ezeket a jogokat alapjaiban támadja meg, és a teljes megsemmisítéssel fenyeget. A protestánsok számára teljességgel elfogadhatatlan a nyílt parancs, mind kiadási módjára, mind tartalmára nézve, mivel az eddigi törvényesen fennálló egyházigazgatás módjával, elveivel teljes mértékben ellenkezik, amennyiben az államfőt teszi az egyház törvényhozójává s fő püspökévé, és a közigazgatás minden területét az államhatalom kezébe adja, amivel az egyházi életre nyomást gyakorol. Az állam és az egyház között ez a fajta kapcsolat eddig teljesen ismeretlen volt. A Tiszáninneri Egyházkerület közgyűlésének egyhangú döntését tolmácsolta a jegyzőkönyvben, amikor megfogalmazta, hogy a császári nyílt parancs ellen, amely az egyház organikus életét teszi semmissé, „...kötelesek vagyunk a legmélyebb tisztelettel kimondani, hogy mi azt, bár mi történjék is velünk el nem fogadjuk s el nem fogadjuk, mert ennek elfogadásával, evangéliomi keresztyénységünkről mondanánk le.”⁸²⁰ Ezt követően „nincs hát más út

---

⁸¹⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,605.

⁸¹⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.

⁸¹⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,607.

⁸²⁰ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.

és mód előttünk” megfogalmazással határozta el a közgyűlés, hogy feliratot⁸²¹ küld a császárhoz postai úton. A felirat szövegét szintén Zsarnay Lajos készítette, majd olvasta fel a közgyűlés előtt. A felirat az okok őszinte és bizalmas felsorolása mellett, a kerület esedezését fogalmazta meg, amelyben kérték a császárt, hogy mind a pátenst, mind pedig a miniszteri utasítást hárommillió protestáns alattvalójának megnyugtató végett vonja vissza. Továbbá, hogy állítsa vissza az 1848 előtti állapotokat, és engedélyezze a zsinattartást mind az evangélikus, mind pedig a református egyház számára.⁸²² A közgyűlés határozata értelmében a felirat szövegének kinyomtatása és sokszorosítása is Zsarnay Lajos feladata lett.

Az egyházkerületek most ahelyett, hogy hiú reményeket tápláltak volna felirataik postán való felküldése utáni gyors intézkedésekre, már a közgyűléseken határoztak követség küldéséről a császár elé. Ehhez a kezdeményezéshez csatlakozott a Tiszáninneri Egyházkerület is, amikor elhatározta, „...hogy ha a reménylt legkegyelmesebb vigasz netalán késnék, minthogy azután hosszú ideig kétség és félelem közt epedve várni, csak megkettőztetése leendene fájdalminknak s kiújulása sebeinknek, küldöttség által újíttassék meg az esedezés a nyílt parancs visszavétele iránt.”⁸²³ Ezt követően döntöttek arról, hogy a többi egyházkerülettel együtt a császár előtt újbóli megjelenés végett a tiszáninneriek részéről a világiak mellett Ferenczy József abaúji, Hegedűs László zempléni espereseket és Zsarnay Lajos főjegyzőt delegálják.⁸²⁴

A jegyzőkönyv következő napirendi pontja szintén egy sajátos jogi helyzetet tár elénk. Több megye részéről panaszként hangzott el a közgyűlésen, hogy a nyílt parancsot a minisztérium, megkerülve és mellőzve az egyházi felsőbbiséget, polgári hatóság útján küldte ki több egyházközség részére, ahol a lelkészeket az átvételkor elismervény aláírására kötelezték. Ez az eljárás szándékos megsértése volt az 1791. évi 26. törvénycikk 4. paragrafusának, ami előírta, hogy mind a lelkészek, mind pedig más egyházi előljárók csakis saját felsőbbiségeiknek engedelmességre kötelezték magukat. Márpedig a minisztérium ezzel az eljárással esküszegésre kötelezte azokat, akikre ily módon erőltette rá a nyílt parancs átvételét. Határozat született, miszerint „...e tekintetben szorosán az egyházi törvényekhez, s rendeletekhez tartásuk magukat, különben ha valaki találkozna, ki az egyházi határozatok ellenére járna el, s a ministeriális szervezet életbeléptetésére, az egyház közakaratótól elszakadva – tetteleg segédkezést nyújtana, úgy fogna tekinteni, mint esküje iránt hűtlen, s az ily egyén, egyházi hivatalnok megszűnend lenni.”⁸²⁵

---

⁸²¹ A felirat szövegét teljes terjedelemben lásd A Tiszáninneri Ev. Ref. Egyházkerület felirata, 1859. nov. 15. in: *Sárospataki Füzetek 1861/5*. Sárospatak, 1861. 849-859.; SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,611.; C.LXXXI. 39,612.

⁸²² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.

⁸²³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.

⁸²⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.; C.LXXXI. 39,639.

⁸²⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,608.; C.LXXXI. 39,613.

A felirat kinyomtatása nehézségekbe ütközött. Zsarnay 1859. november 24-én kelt levelében számolt be Apostol Pálnak arról a szomorú tényről, hogy a közgyűlés által megfogalmazott és jóváhagyott 2500 példány első részét az újhelyi császári királyi szolgabírói hivatal a kassai helytartóság rendelete alapján lefoglalta. A második rész is hasonló sorsra jutott éppen akkor – ezzel együtt Zsarnay kézírata is –, amikor már ki volt szedve és nyomtatásra előkészítve. Az iskola nyomdáját pedig rendőri felügyelet alá helyezték. A lefoglalás előtt azonban Zsarnay készített másolatot, amit nemcsak püspökének, de a császárnak is továbbított. S az események után jobbnak látta a feliratot Miskolcra továbbküldeni, mert véleménye szerint „...biztosabban eljut Ő Cs. K. Felsége kezeibe.”⁸²⁶ Megítélése szerint a lefoglalás nem akadályozta meg a felirat tartalmának a megismerését, hiszen sokan leírták azt. Ezek után az is világossá vált előtte, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvét sem tudják majd Patakon kinyomtatni, ezért szerepelt javaslatában az, hogy vagy Miskolcon tegyék meg azt, vagy maradjon el a nyomtatás.⁸²⁷

IV.2.4. A felirat, avagy a jogaikhoz való ragaszkodás

Mivel Zsarnay pátens körüli munkáját megítélni nagyon kevés adatunk van, legfőképpen írásaira tudunk ebből az időből is támaszkodni. Szenteljünk egy kevés figyelmet annak a feliratnak a szövegére, amelyet ő fogalmazott meg. Minden bizonnyal nemcsak azért kapta ezt a feladatot, mert az egyházkerület főjegyzője volt, hanem sokkal inkább az egyházi törvényekben való jártassága miatt. A császárhoz küldendő felirat szövegét a kerületi közgyűlés egyhangulag jónak találta és elfogadta. Egy írás, legyen az akár egy levél vagy egy jogi fogalmazvány, mindig tükrözi a megfogalmazó személyiségét, meggyőződését, határozottságát, illetve ezek ellenkezőjét is.

„Császári Királyi Apostoli Felség, Legkegyelmesebb Urunk!” – megszólítással indul.⁸²⁸ Nem követelésekkel kezdte feliratát, nem arra hivatkozott, hogy 1856-ban milyen módon és mit kérve utasították vissza a törvénytervezetet – erre később kerül sor –, hanem az egyháznak arra a nagy fájdalomra irányította a császár figyelmét, amely akkor áll elő, amikor annak jogos és törvényes szabadsága sérül, s amikor az egyházhhoz hű lélek hite és vallásos meggyőződése erőszakot szenved el. Felhívta az uralkodó figyelmét arra az áldozatkészésre, amelyet a keresztyén ember – aki nem az e földi, mulandó kincset keresi, hanem a mennyeit –vallása megtartása érdekében még a hatalmi szóval szemben is kész vállalni. Néhány szóval említést tett a protestáns egyházak eddigi szenvedéseire külön, kiemelve az üldöztetést, a gályarabság idejét és azokat, akik a mártírságot is vállalták egyházukért. Ezt követte annak leírása, hogy az egyház hányattatik a hatalmi szó és saját hűsége között, hiszen semmiképpen sem tud engedelmeskedni a szeptember 1-jén kiadott pátens

⁸²⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,619.

⁸²⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,619.

⁸²⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,611.; C.LXXXI. 39,612.

előírásainak és a miniszteri utasításnak anélkül, hogy ne sérülne a vallás törvényes szabadsága, és meg ne tagadná vallásos meggyőződését. Apellált a császár veleszületett kegyességére és igazságszeretetére, mint olyanra, amely szabadulást adhat a jelen helyzetben, s visszaadhatja az egyház 1848 előtti állapotát, illetve zsinattartást engedélyezhet. Ezt követte az 1856-ban kiküldött törvénytervezetre adott válasz és annak ecsetelése, hogy már akkor is hivatkozási alapként hangzott el minden egyházkerület részéről, így a Tiszáninneni Egyházkerületéről is, miszerint egyedül, mint legfőbb szervnek, a zsinatnak van joga az egyházat érintő tervezet megvitatására, ennek hiányában a kerületek érdemben nem tudtak foglalkozni a törvénytervezettel. Emlékeztette a császárt, hogy a zsinattartás kérése és engedélyeztetése már ekkor felterjesztésre került. Abban a reményben várakoztak a tervezet elutasítása után, hogy kérésük meghallgatást talál. Arra azonban nem számítottak, hogy a meghallgatás a pátensben és a miniszteri utasításban érkezik, ami szakasztott mása annak, ami ellen 1856-ban a leghatározottabban tiltakoztak és visszautasítottak. A legalázatosabb szavakkal szolt arról, hogy az egyház hiszi, és meg van győződve arról, hogy a császárt a legkegyelmesebb jó szándéka vezette a parancs kiadásával, mégpedig, hogy a magyarországi egyházak „...sebeit orvosolni, erejét nevelni, jólétét virágzását biztosítani s megalapítani kívánja.”⁸²⁹ S éppen ez a hit és meggyőződés bátorította fel őket arra az őszinteségre, hogy korábbi békekötésekre és vallási törvényeikre hivatkozzanak, amelyeknek tükrében nem adhatják fel sem hűségüket, sem vallásos meggyőződésüket. Amilyen rendkívüli alázattal hivatkozott a császár veleszületett vallásosságára és igazságosságára, bölcs és kegyelmes voltára, ugyanolyan határozottan elutasította a pátent és miniszteri rendeletet mind keletkezési módjára és útjára, mind címére, elveire és tartalmára, mind életbe léptetésének mikéntjére nézve. Tette ezt azért, mert nemcsak az egyház, de saját meggyőződése is az volt, hogy a rendelet és az utasítás mind az egyházi, mind az iskolai autonómiát fenyegeti. Mint ilyet pedig „... el nem fogadhatjuk, s annak életbe léptetésére segédkezet nem nyújthatunk”.⁸³⁰ Az 1856-os tervezet utáni felirataikban is kinyilvánították véleményüket, hogy az egyház átszervezését azon a módon, ahogy a minisztérium elképzelte, lehetetlen megtenni anélkül, hogy le ne mondjanak jogaikról, hogy egész létük és fennállásuk alapjai meg ne inogjanak. Ez a meggyőződésük pedig azóta sem rendült meg, sőt még inkább megszilárdult. Egyházi autonómiájukat, mint legféltettebb kincsüket, rájuk maradt legbecsesebb örökségüket, amely nem saját szerzeményük, hanem dicsőült őseik által drágán szerzett jog, semmilyen földi árért és kincséért fel nem áldozzák. Ezt követően egyháztörténelmünkre hivatkozva leírta, hogy az egyház már a reformációtól kezdve saját maga hozta törvényeit és rendezte életét. Még az üldözések során sem vették el tőle ezt a jogot azzal, hogy az uralkodó adott volna számukra alkotmányt és törvényeket. Hivatkozott a bécsi és linci békekötések által nyújtott vallásszabadságra, külön kiemelve néhány

---

⁸²⁹ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,611.

⁸³⁰ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,611.

passzust. „... az evangélikusoknak saját előjáróik vagy felügyelőik legyenek, tudniillik olyanok, kiket magok választanak, magok díjaznak, magok erősítenek meg.”⁸³¹ Ezt a jogot tőlük még III. Károly sem vette el, sőt az 1791. évi 26. törvénycikk is a bécsi és linci békekötések alapján készült, ami megtartotta az addigi törvényes formákat. A pátens és miniszteri utasítás megjelenésével arra hivatkozott a minisztérium, hogy azokat a végzéseket, amelyeket a pesti és budai zsinatok tartása után az uralkodó nem szentesített, most kívánja e rendelet kiadásával szentesíteni és elintézettnak nyilvánítani. Zsarnay tisztelettel visszautasította ezt, miszerint a protestáns egyház nem tekintheti ezeket a pesti és budai zsinatok munkájának elintézéseként, mert az teljesen különbözik az ott hozott kánonoktól és törvényektől. Ha még úgy is tekintenének rá, azt az utat, amelyen keresztül a minisztérium és a császár életbe akarja léptetni, elutasítják, mert zsinat hozta a kánonokat, ezért csakis zsinaton keresztül lehetséges azok megtárgyalása és megerősítése is. A minisztérium a törvényterv megvitatására és véleményezésére bizalmi embereket hívott be, akik véleményét az egyház véleményeként értelmezték, amire nézve kijelentette, hogy ők nem voltak az egyház képviselői, véleményük ebben az esetben csakis magánvéleménynek tekinthető. Azt is elismerte, hogy további lépésként az egyházkerületeket is bevonták, honnan egyértelmű válaszként érkezett, miszerint ilyen és hasonló ügyekben a zsinatnak van egyedül joga dönteni. Éppen ezért egyetlen egyházkerület sem bocsátkozott részletes tárgyalásba, s ha tettek is észrevételeket, azokat csakis a zsinattartás szükségességének indoklása végett tették, mert egy egyházkerület, mint az egésznek egyes alkotó része, törvényt az egész egyházra nézve nem hozhat. Újra hangsúlyozta, hogy az ilyen körülmények között született legfelsőbb nyílt parancsot és ideiglenes miniszteri rendeletet, amely ugyan a császár legkegyelmesebb jó szándéka a protestáns egyházszervezetre nézve, nem fogadják el, mert az alapjaiban sérti autonómiájukat. Az egyháznak vannak saját törvényei, amelyek teljességgel különböznek a polgári törvényektől. Míg a polgári törvények külső tekintélyüknél fogva bírnak kötelező erővel, és csak a rosszat akadályozzák, a külső békét és biztonságot tartják fenn, az egyháziak belső meggyőződésen, Isten Igéjének szellemén és a Szentírás elvein és tanításán alapulnak. Az egyháznak, mint Krisztus által elhívott közösségnek ragaszkodnia kell ezekhez a törvényekhez. S míg az egyházi törvények elleni vétségeket a Szentírás alapján szeretettel, s nem tettelegességgel intézik el, addig a nyílt parancs és miniszteri utasítás egyház-igazgatási módjának elfogadásával az egyház olyanná válna, mint azok az intézmények, amelyek polgári törvények szerint vak engedelmességet kívánnak, s a törvény minden betűjének szigorú büntetések melletti megtartását követelik.

Újra megerősítette az egyházkerületnek véleményét, miszerint érdemleges tárgyalást nem kezdeményezhetnek. Ennek ellenére fontosnak tartotta, hogy az okokra kitérjen, és részletes vá-

---

⁸³¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,611.

laszt adjon a császári nyílt parancs és miniszteriális utasítás pontjaira. Először a zsinat-presbiteri elv konzisztoriális igazgatási renddel való egyesítésére reflektált, amellyel az állam a centralizációs törekvését kívánta keresztülvinni, s a legfőbb felügyeleti jogot a császárnak biztosítani. Elismerte, hogy bár a Szentírásban nincs parancs egyházalkotmány készítésére, mégis a magyarországi egyházak annak alapján alakították ki zsinat-presbiteri elven felépülő alkotmányukat, amely meggyőződésük szerint egyezik Jézus szavával, az apostolok tanításával s az első keresztyén egyház rendtartásával. Ebből következik, hogy egyházalkotmányukat sohasem az állam készítette és adta. Elismerte azt is, hogy a Habsburg-birodalom más országaiban, ahol a protestánsok hasonlóan mindeddig nem bírtak jogokkal és szabad vallásgyakorlattal, nagy örömmel és hálával fogadták a császár nyílt parancsát. Tudja, hogy azok a német protestáns teológusok, akik nem ismerik eléggé a magyarországi protestáns egyházak fejlődését, viszonyait, szükségait, eddig a konzisztoriális rendszer keretén belül éltek, az egyház történeti fejlődése alapján ugyan, de az evangélium és hitvallások ellenére elfogadták a fejedelem-püspökség elvét, és saját egyházi szervezetükhöz mérve magasztalják a nyílt parancsot és a miniszteri utasítást. Bár köztudott, hogy náluk is vannak olyanok, akik belátták a konzisztoriális igazgatási rendszer hibáit, és annak megoldását a zsinat-presbiteri elv bevezetésében látják. S míg ott ez lényeges változások előidézője lenne, nálunk régtől fogva bevált törvényes gyakorlat. Ezért nem tudja másként értékelni a konzisztoriális igazgatási rendszert, mint a törvényes gyakorlat szétzúzását. A magyarországi protestáns egyházak nem kívánnak semmi újat és semmi olyat sem, amivel eddig nem bírtak törvényesen. Nem kívánnak sem politikai rokonszenvet, sem politikai ellenszenvet. Egyházi sebeik okait, illetve azok meggyógyításának módját egyedül azokban az okiratokban keresik, amelyek egyháztörténetük során keletkezett.⁸³²

Másik észrevételét az iskolák, az abban folyó tanítás-tanulás, tankönyvek előírásának kormány általi szabályozása tárgyában tette, mint ami az 1791. évi 26. törvénycikk 5. paragrafusával teljesen ellentétes. Az egyházi iskolák centralizációjával szerinte az állam olyan nehéz helyzetbe juttatta az intézményeket, aminek káros következményeit előre fel sem lehet mérni.⁸³³ Az említett paragrafus az egyház szabadságával az iskolák szabadságát is biztosította. Amennyiben a minisztérium szabja meg a nyilvánossági feltételeket, úgy sérül az egyház háromszáz éves autonómiája. Külön tett említést ezt tárgyalva a Kollégium gimnáziumára, mint, amelytől elvették a nyilvánossági jogot. Ezt pedig nem tudja másként értelmezni, mint legnagyobb sérelmet, amelyet ez az intézmény elszenvedhetett.

Félelmét fejezte ki aziránt, hogy a konzisztoriális igazgatási rend bevezetésével nemcsak a zsinat-presbiteri elv szűnne meg, hanem ezzel együtt kihalna az egyháztagokból az egyesítő,

---

⁸³² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

⁸³³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

egyetértő, résztvevő, minden jóra és szépre lelkesítő szellemiség, aminek köszönhető volt eddig, hogy minden állami segítség nélkül épült az egyház, alakultak az iskolák, fennmaradt az Isten féltelme és tisztelete. Enélkül félő, hogy mint más országokban, hazánkban is kialakulna az egyház iránti részvétlenség és hidegség.

Arra is kitért, hogy a császári nyílt parancs és miniszteri utasítás nem más a protestánsok számára, mint törvényes voltak uralkodói kegyelemre utaltsággal való felváltása. Óvatosságuk nem azt jelenti, hogy az uralkodói kegyelmet nem tisztelik, de évszázados történelmük, s az eddigi megpróbáltatásuk arra ösztönzi őket, hogy a törvénytől el ne távolodjanak, önfenntartásukat, önállóságukat fel ne adják. A fejedelmekkel ellentétben a törvény örök. Az egyház alkotmánya, igazgatása nem változhat aszerint, ahogy az állam polgári alkotmánya és igazgatása változik, annál is inkább, mert az nem szolgálná az egyháznak sem a békéjét, sem az örömét, sem a javát. Elfogadják a császár felügyeleti jogát az egyház és annak intézményei felett, azonban mint törvényhozó, igazgató és bírói hatalmat nem fogadhatják el. Visszautasította azt a hamis okoskodást, amely szerint az 1848-as forradalom miatt az állami vallásos törvények és békekötések erejüket veszítették, ami által a püspöki hatalom a császárra szállt. Csakúgy, mint Németországban, ahol sem a vestfáliai békekötés után, sem az újabb 1831-es vagy 1848-as forradalmak következtében a vallás szabadság nem szűnt meg, úgy Magyarországon sem veszthette érvényét az egyház és vallás szabadsága a polgári forradalom miatt. Annál is inkább, mert a protestáns egyház Jézus szavának engedve, miszerint, aki fegyvert fog, fegyver által vész el, nem fogott fegyvert a császár ellen, testi fegyverrel nem is bír. Az egyház annak tudatában, hogy nincs hatalmasság, amely ne Istentől való volna, az apostol buzdítása szerint imádkozik a királyokért és fejedelmekért, továbbá a II. Helvét Hitvallás 30. fejezetéhez⁸³⁴ igazodva, békében és egyetértésben szeretne élni az állammal, s ebben a helyzetben intézményei által az állam céljait előmozdítani. Ezért őket az ige és hitvallás kötelezi. Biztosítani kívánta a császárt afelől, hogy amikor nemet mondanak a nyílt parancsra és miniszteri utasításra, nem a hatalommal való ellenszegülés, bizalmatlanság és tiszteletlenség, nem az önalkotta eszmények vagy idegen célok, még csak nem is az újtól való rettegés vezeti őket. A nyílt parancs elfogadásával evangéliumi vallásuk szabadságát sértenék meg, vallásos meggyőződésüket tagadnák meg.⁸³⁵ Tiltakozásuk alapjaként hozta fel újra az 1791-es törvényt, amely a fennálló egyházi rendet nemcsak megerősítette, de olyan érvényt és sérthetetlenséget biztosított, amelyet uralkodói resolúciók s parancsok által meg nem változtathatnak.⁸³⁶ A lelkészek és egyházi hivatalnokok ezek alapján a kánonok alapján tesznek esküt hivatalvégzésükre és előjáróiknak való engedelmességre. Ennélfogva az, ha az új egyházi szerkezet és miniszteri rendelet elfogadására kény-

---

⁸³⁴ Kárhoztat minden felsőség megvetőket és minden lázadókat.

⁸³⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

⁸³⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

szeríttetnek, esküszegést követnek el. Az ilyen lelkész vagy egyházi hivatalnok önmagát zárná ki az egyházból, hiszen zsinati engedély nélkül fogadná el az új rendeletet, s segédkezne annak életbe léptetésében.

Ezt követően az egyházkerület konkrét kérését három pontban fogalmazta meg. Először is a nyílt parancs és a miniszteri rendelet hatályon kívül helyezését és megszüntetését kérte. Másodszor, mindkét hitvalláson lévő egyház számára az 1848-as állapotok törvényes és rendes állapotának visszaállítását, hogy minden egyházkerület püspökét és gondnokát szabadon választhassa, a megüresedett helyeket betölthesse. Harmadszor pedig mindezek megtörténte után kérte, hogy mindkét hitvalláson lévő egyház uralkodói jóváhagyás mellett törvényhozó zsinatot tarthasson, amelyen egyházuk és iskoláik ügyeit rendezhessék. A zsinattartásra nézve ismét az 1791. évi 26. törvénycikk 4. paragrafusára hivatkozott, amely nem csak engedélyt adott, hanem annak feltételeit is világosan meghatározta.

Mintegy lezárásaként az egésznek a császár veleszületett kegyességére és igazságszeretetére apellált ismét, amikor legalázatosabb kérésük meghallgatását remélte. Rendkívül óvatosan fogalmazott, amikor ezzel kapcsolatban azt írta, „...hogya kérésük meghallgatásával megment kínos lelki harcunkból, s nem akarja, hogy királyi hatalma gyakorlata a mi sóhajtásainkkal s könyörgéseinkkel zavartassék...”⁸³⁷ Mindezek után hozzátette, hogy történjen bármi is, vallásos jogaikhoz és szabadságukhoz ragaszkodni fognak, „...igaz ügyünk védelmét azon mindenhatónak oltalmába ajánljuk, ki a lelki-ismereteni uralkodást magának tartá fel, s azt e földön senkivel meg nem osztá, a ki a jó lelkiismeretnek, igazságnak, a vallásos jognak, szabadságnak is véd és gyámolító Istené...”⁸³⁸ Azzal zárta sorait, hogy az egyház, amelynek hatalmas Istene van, folytatja azt a harcot, amit eddig is harcolt, mert ez Istentől kapott rendeltetése, hogy a végén az apostollal együtt mondhasse el: én ama nemes harcot megharcoltam, hitemet megtartottam, ezért letétem énnekem az igazság koronája.⁸³⁹

IV.2.5. Az utolsó lépések

1860. január 5-én Apostol Pálnak írt levelében beszámolt arról, hogy báró Vay Miklós levele alapján folyó hó 22-én jelennek meg az egyházkerület küldöttei az uralkodó előtt Bécsben. Pestről szintén levélben értesítették az illetékeseket arról, hogy mikor kap a küldöttség audientiát. Az anyagi helyzet szűkössége miatt úgy látta, elegendő lenne csupán a másik két követ delegálása, de engedett a közkívátnak mondván „Ha a Cs. K. Felsőség meghallgatná kegyelmesen esedezésün-

---

⁸³⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

⁸³⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

⁸³⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,612.

ket, s kívánt siker koronázná felmenetelünket: mi sem sajnálhatnók fáradságunkat s az egyházke-
rület sem reánk teendő költségét.”⁸⁴⁰

Révész Imre a protestáns egyházak összefogásáról, a delegáltak számáról úgy számolt be, hogy olyan tekintélyes küldöttség volt az, amihez hasonló, a magyarországi protestáns egyházak részéről már régóta nem közeledett a *trón zámolyáboz*.⁸⁴¹ A küldöttség feladatát a *PEIL* így foglalta össze: „Feladata mindenekelőtt a magyarországi protestánsok legmélyebb hódolatának s tántorít-
hatatlan jobbágyi hűségének kifejezését a trón zámolyához letenni, azután azon három millió nevében, kiket képviselnek, Ő Felségét a Császárt ... megkérni a magyarországi protestáns egyház jogainak és szabadságának fenntartására.”⁸⁴² Nagy reményekkel érkeztek, de a delegációkat az uralkodó rendre nem fogadta.

Apostol Pál Kassáról, a helytartósági osztályról 1860. január 20-i keltezéssel kapott levéllel kézhez vette a január 10-i rendelet is azzal a felszólítással, hogy a szuperintendencia minden espe-
resének küldje ki, „...hogy a példányokat minden haladék nélkül az alárendelt lelkész urak közt szétosszák, az azon ministeri rendeletet zár pontjában foglalt meghagyásnak megfelelő kihirdetés végett, s arról aztán ide is jelentést tegyenek.”⁸⁴³ A levél kilátásba helyezte, hogy amennyiben „...az, ki a kibocsátott törvények s rendeletek iránti engedelmetlenségre, ellenszegülésre s ellenál-
lásra felszólít, felbuzdít, vagy arra rábírní igyekszik, büntető törvényszék eleibe fog állíttatni...”⁸⁴⁴ A püspököt pedig felszólította, hogy mindezt haladéktalanul tudassa az érintettekkel. Továbbá, hogy gondoskodjon a rendelet megfelelő példányszámban való kiosztásáról, március végén pedig kimutatást küldjön arról, végbement-e az átszerveződés vagy, hogy áll annak ügye.⁸⁴⁵ Válaszában a püspök a rendelet kihirdetésének elnapolását jelentette be mindaddig, míg a Bécsben lévő kül-
döttség munkájának eredményéről nem értesül. A minisztériumban nemtetszést keltett a döntése, ezért február 2-án újra felszólították „haladék nélkül teljesítse, az abban foglalt határozmányok keresztülvitelét hathatósan előmozdítsa, s e részbeni rendelkezéseit 8 nap alatt a helytartósági osztálynak tudomására hozza.”⁸⁴⁶ Az udvar előbb erőszakkal akarta kikényszeríteni az elfogadást (letartóztatások, házkutatások, egyházi gyűlések feloszlátása, karhatalom fenyegető jelenléte stb.), majd amikor belátta, hogy az nem jár eredménnyel, „csábítással” próbálkozott, 94 ezer forint ál-
lamsegélyt helyezett kilátásba az elfogadóknak. Miután ez sem járt eredménnyel, a püspököket megkerülve, egyenesen az esperesekhez juttatta el a rendelet szövegét. Hegedűs László esperes

⁸⁴⁰ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,640.

⁸⁴¹ RÉVÉSZ Kálmán (sajtó alá rend.): *Révész Imre munkái a pápens korából (1859-1860)*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1900. 3.

⁸⁴² BALLAGI Mór (szerk.): *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1860. február 3.*, Nyomtatott Engel és Mandellonál, Pest, 1860. 5.

⁸⁴³ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,644.

⁸⁴⁴ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,644.

⁸⁴⁵ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,644.

⁸⁴⁶ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,664.

február 4-én kelt levelében Apostol Pálnak azt írta, hogy a kassai császári királyi helytartósági osztályról 90 példányát kapta meg a rendeletnek azzal a paranccsal, hogy nyolc napon belül ossza ki és tegyen jelentést róla.⁸⁴⁷ A püspökök nem voltak könnyű helyzetben, amit az is szemléltet, hogy a minisztériumból állandó zaklatásnak voltak kitéve a rendelet mihamarabbi végrehajta miatt.⁸⁴⁸ Annál is inkább, mert nemcsak őket, de az espereseket is zaklatták, mint Hegedűs Lászlót, aki újabb felszólítást kapott március 1-i keltezéssel.⁸⁴⁹

A Bécsben tartózkodó küldöttség, miután az uralkodó nem fogadta őket, január 25-én megfogalmazta feliratát, amely „Felséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk!” megszólítással kezdődött, csakúgy, mint az egyházkerületi közgyűléseken megfogalmazott feliratok. „Mi alulírottak, mint a magyarországi ágostai és helvét hitvallású törvényes egyházkerületek képviselői ... jobbagyi mély hódolattal, de egyszersmind fiúi őszinte bizodalommal, élő szóval panaszoljuk el...” folytatódik a felirat, s szólal meg benne minden sérelem, amely a rendelet kibocsátása óta rájuk nehezedett. A felirat zárásában szintén ezzel az alázattal találkozunk: „...legalázatosabb hű alattvalói...”⁸⁵⁰ „Miután azonban küldetésünk kitűzött célját nagy fájdalomkra el nem érhattük ... kéntelenek vagyunk a következő sorokban előadni azokat, melyeket Felséged előtt élő szóval előterjeszteni és elpanaszolni nekünk meg nem engedtetett.”⁸⁵¹

A sajtó nemcsak hazánkban, de Bécsben is követte az eseményeket, és híven számolt be azokról olvasóinak. A *PEIL* 1860. február 3-i száma pontos leírást ad a Bécsben lévő küldöttség számáról, illetve beszámol az itteni lapok tudósításairól.⁸⁵²

Zsarnay Lajos január 31-én írt Apostol Pálnak a bécsi eseményekről. Innen értesülünk, hogy a négy református egyházkerület és a bányai kerület küldöttei január 23-án Vay Miklós szállásán jöttek össze, ahol Vay felkérte Hegedűs László esperest a küldöttség jegyzői tisztének betöltésére, majd pedig felolvastatta vele beszédét, amelyet az uralkodó előtt kíván elmondani, ha audienciát nyernek. Mivel számoltak annak lehetőségével, hogy az uralkodó mégsem fogadja őket, ezt a beszédet formába öntve leírták, hogy írásban nyújtsák be. Otlétük alatt minden nap összejöttek Vay Miklós házánál, aki Rechberg minisztertől értesült, hogy az uralkodó nem fogadja a küldöttséget, mivel Budán nem kértek engedélyt bécsi útjukhoz. A küldöttség elnökei számára kilátásba helyezte az audienciát, amennyiben az engedélyt Budáról megkapják.⁸⁵³ Ezt követően beszámolt arról, hogy Rechberg miniszter segítségét felajánlva, az oktatásügyi minisztériumba Zimmermann tanácsoshoz irányította a küldötteket. Zimmermann kérésüket igazságosnak és törvényesnek talál-

---

⁸⁴⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,667.

⁸⁴⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,669.

⁸⁴⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,685

⁸⁵⁰ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,651.

⁸⁵¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,651.

⁸⁵² PEIL 1860. február 3. 129-135.

⁸⁵³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

ta, s ígéretet tett, hogy a választ személyesen viszi másnap Vay Miklóshoz. Erre nem került sor, így a küldöttség másnap délben feloszlott.⁸⁵⁴ Néhányan⁸⁵⁵ azonban még Bécsben maradtak abban a reményben, hogy a császár fogadja majd őket, s kedvező választ ad a sokszori esedezésre. A küldöttség által megfogalmazott beszédben a pátens és miniszteri utasítás visszavonását, továbbá „...az egyházkerületek jelen terjedelmekben egészítsék ki hivatalnokaikat, illető general conventek tarthassanak, honnan zsinat kéretvén, a Pátens s miniszteri rendelet propositio gyanánt terjesztésék a zsinat eleibe”⁸⁵⁶ kérték. Zimmermann tanácsos ígéretet tett, hogy közben jár értük, és a beszédükben megfogalmazott kéréseiket képviseli a császár előtt. Csak reménykedni tudtak abban, hogy a császár elfogadja a közbenjárásnak ezt a módját. Mindenesetre úgy nyilatkozott Zsarnay a levélben, hogy ekkorra már „annyi bizonyos, hogy a közvélemény Bécsben is részünkön van.”⁸⁵⁷ Ezt a megállapítását arra alapozta, hogy „azt a nemzetünket nem pártoló lapok is nyilváníták, de maga Reiner főherceg ő felsége is igen szívesen szólott b. Vay Őexcellentiájával.”⁸⁵⁸ Nem lehetett feladni, hiszen „Vallásos elvekre nézve, minő az autonomia alkudozni nem lehet, az igazságot gyáván elárulni nem szabad”⁸⁵⁹ – fogalmazta meg e mondatban egész harcuk lényegét. Ez a mondata ad némi ízelőt abból a magatartásból, amire a megemlékező és más jellegű írások, a pátens küzdelem rendíthetetlen harcosaként beszélnek róla. Minden bizonnyal ez a hozzáállás és magatartás nemcsak írásban, de szóban, hozzászólásokban is jellemezte. S ez a magatartás volt az, amellyel kiállt ügyük igazsága mellett.

Mielőtt a küldöttség tagjai szétoszlottak, megállapodás született az 1860. január 10-én kiadott rendelet kihirdetése tárgyában. A megállapodás arról szólt, hogy a lelkészeknek semmilyen ráhatásra sem szabad a rendeletet kihirdetni. Erre azért volt szükség, mert a minisztérium egy teljesen más módszert alkalmazva kívánt érvényt szerezni a pátens utasításainak. Az eddig alkalmazott módszer, miszerint a püspökségeket és esperességeket kereste meg, megváltozott. Ezúttal megkerülve azokat egyenesen a gyülekezetek lelkipásztorainak tette kötelességévé a kihirdetést és a gyakorlatba való átültetését. Révész Imre megjegyezte, hogy a rendeletet szándékosan dátumozták vissza, miután tudomást szereztek a Debrecenben január 11-re meghirdetett gyűlésről. Meglátását arra alapozta, hogy a lapok, amelyek a debreceni gyűlésről számot adtak, a miniszteri rendeletről még nem tudtak. Több nap elteltével közölték csak annak megjelenését. Sőt még a kormányzat szolgálatában álló *Evangelische Wochenblatt* sem értesített róla a január 12-én vagy a január 19-én megjelent számaiban, csupán január 26-án. Szembeállította ezzel a másik rendeletet, ami

---

⁸⁵⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁵⁵ Báró Vay Miklós, báró Prónai Gábor, Tisza Kálmán

⁸⁵⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁵⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁵⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁵⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

február 5-én jelent meg,⁸⁶⁰ s már február 9-én beszámolt róla a lap. Hogy mennyire nem volt még ismert, azt azzal is alátámasztotta, hogy a küldöttség tagjai is csak január 20-án értesültek róla egy hivatalos magyar lapból útban Bécs felé.⁸⁶¹ Abban a levélben, amelyet Apostol Pál a kassai helytartósági osztálytól 1860. január 20-án kapott, január 14-i dátum, amikor helytartósági osztály megkapta a január 10-én megjelent rendeletet azzal a céllal, hogy küldje le a sárospataki szuperintendencia püspökének, aki továbbítsa azt az esperesek és gyülekezetek felé.⁸⁶² Ha a rendelet megjelent január 10-én, miért várt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium négy napot, hogy szétküldje azt a helytartóságokhoz. Révész Imrének kell igazat adjunk abban, hogy nem volt ez más, mint „tromf a tromfra”.⁸⁶³

Bécsből Pestre utaztak, ahol egy éjszakát töltöttek el. Pest után Debrecenben, Révész Imrénél jöttek össze, „... vacsoráltunk, midőn számtalan díszes polgárság fáklyás zenével tisztelgett Révész Imre úrnak.”⁸⁶⁴ Révész Imre rögtönzött beszédet mondott, amelyben kifejtette, hogy ez a tisztelgés nem annyira az ő személyét, mint inkább magát a protestantizmust illeti.⁸⁶⁵ Tapasztalva a közhangulatot, a debreceniek összetartását és ünneplő fogadtatását, Zsarnay Lajos is megerősödött arról, hogy „...itt ugyan lehetetlen létesíteni a pátenst.”⁸⁶⁶ Ezt követően érkezett Patakra, hogy még a soron következő vizsgákon részt tudjon venni.⁸⁶⁷

A lelkészek bátorítására és a hatalomnak válaszul fogalmazta meg Révész Imre *Tájékoztás*⁸⁶⁸ című levelét, amelyben megtiltotta a lelkészeknek a pátenst kihirdetését azzal az indokkal, hogy ők az Ige és nem a polgári rendeletek hirdetői. A *Tájékoztás* pontjait⁸⁶⁹ másolással adták tovább. Szakall László esperes erről a rendkívül fontos tevékenységről adott számot levelében. Ő maga gondoskodott arról, hogy eljusson a közelében lévő lelkészekhez, akiket felkért, hogy adják tovább szomszéd társaiknak. Erre a munkára bevállása szerint azért van különösen is szükség, mert „...fájdalom, vannak eltérő nézetek az egyházakban úgy világi, mint egyházi részről, s csak okszerű eljárás mellett juthatunk kívánt célra.”⁸⁷⁰ Miután a minisztérium a püspököket megkerülve egyenesen a gyülekezetek lelkipásztorainak tette kötelességévé a miniszteri rendelet kihirdetését, ezért megfogalmazásra kerültek azok az okok, amelyek miatt megtiltották a lelkészeknek azok közzétételét. Az okok között korábbi évek határozataira hivatkoznak. „...1850. később 1852.

---

⁸⁶⁰ Ez a miniszteri rendelet bár ragaszkodott a pátensthez, de már nem azzal az erőszakos móddal, mint azt korábban tette, hanem sokkal békülékenyebb hangnemet ütött meg, kíméletes eljárást és bizalmas tárgyalást ígért.

⁸⁶¹ RÉVÉSZ, 1900. 4-5.

⁸⁶² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,644.

⁸⁶³ RÉVÉSZ, 1900. 5.

⁸⁶⁴ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁶⁵ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁶⁶ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁶⁷ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,663.

⁸⁶⁸ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,688.

⁸⁶⁹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,687.

⁸⁷⁰ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,670.

évben kormány rendeletek folytán megszüntetett a katedrákból polgári rendeletek kihirdetése, s megparancsoltatott, hogy a kormányrendeletek lelkészek általi közzététele esetében a felhívás az egyházi hatóságokhoz intéztessék.”⁸⁷¹ Emellett került említésre az 1791. évi 26. törvénycikk 4. paragrafusa is, amely szerint „... az evangélikusok a vallásra tartozó dolgokban egyedül saját egyházi Elöljáróiktól függjenek.”⁸⁷² A következőkben pedig saját jogaik védelmében kitértek arra, hogy aki a nyilvános és bevett vallásfelekezetnek saját szervezet feletti rendelkezési szabadságát tagadja, az tagadja az egyház létezési jogát. A kormányhatóságok pedig sem emberi, sem isteni törvények szerint nem nevezhetőek egyházi felsőségeknek, sem pedig az egyház életében jogosan eljáró hatóságnak. Az egyház önmaga intézi dolgait, s a lelképásztorok nem nyújthatnak segédkezet a rendelet kihirdetésében, hiszen ők nem polgári alkalmazottak. Amennyiben valaki mégis megteszi, az egyházi törvények értelmében fognak eljárni ellene.⁸⁷³

A *Tájékoztató* megfogalmazására és szétküldésére rendkívüli szükség mutatkozott más okból is. Német protestáns tudósok pátens pártoló nyilatkozatai jelentek meg a sajtóban, míg az azt ellenzők véleménye alig láthatott napvilágot. A kormányhivatalnokok szinte naponta zaklattak és fenyegettek meg lelkészeket a január 10-i rendelet szószékről való kihirdetése végett. Egyes vidékeken elterjesztették az emberek között, hogy az uralkodó a pátensben csökkenteni akarja az egyházi adót, amivel egyrészt a szegényebb gyülekezeteken kíván segíteni, másrészt pedig a gazdag papok fizetéséből akar levonni. A lelkészek azért nem olvassák fel a pátenszt és tartózkodnak annak életbe léptetésétől, hogy ezt megelőzzék.⁸⁷⁴ Minden rossz és fals híresztelés ellenére a lelkészek megsegítése és útmutatása volt a legégetőbb, akik még abban a helyzetben is, hogy folytonos zaklatásnak voltak kitéve, nem tántorodtak meg. Ebben a helyzetben az ő helyállásuk jelentette a legtöbbet, hiszen ha megtántorodnak, Révész Imre szerint nincs erő, amely „a rohanó árt feltartóztathassa”.⁸⁷⁵ Végül egyetlen református dunántúli egyházmegye, az őrségi, ahová a Tájékoztató talán nem jutott el, s még néhány gyülekezet, mindösszesen 25 református egyházközség (1%) vállalta a pátens szerinti átszervezést, míg az evangélikus gyülekezetnek 40%-a, döntően a szlovák- és németajkú területeken.⁸⁷⁶

A hazai közvélemény felekezeti különbség nélkül állt ki a protestánsok mellett, akárcsak a hazai sajtó. Sok esetben még a nemzeti-liberális katolikus papság is a protestánsokat támogatta az udvarral szemben.⁸⁷⁷ A pátensküzdelem nemzeti küzdelem volt. A mindent központosító abszo-

---

⁸⁷¹ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,703.

⁸⁷² SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,703.

⁸⁷³ SRKTGyLt. C.LXXXI. 39,703.

⁸⁷⁴ RÉVÉSZ, 1900. 8-9.

⁸⁷⁵ RÉVÉSZ, 1900. 9.

⁸⁷⁶ GERGELY Jenő–KARDOS József–ROTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*, Korona, 1997. 139.; CSOHÁNY, 1979/3. 73.

⁸⁷⁷ BALLAGI, 1892.10.

lutista uralommal néztek és szálltak szembe. Küzdelmük így önkéntelenül is valóságos politikai kérdéssé lett, amelynek Ballagi Géza szerint az eredménye is inkább politikai, mint vallási volt.⁸⁷⁸

A Habsburg-birodalom hatalmi helyzetének megingása, Itáliában a francia beavatkozás következtében elszenvedett veszteségei engedményekre kényszerítették Magyarországon Ferenc Józsefet, aki 1860. május 15-én császári kéziratban visszavonta a pátenszt azokban az egyházközségekben, amelyekben mindaddig nem fogadták el. Eltörölték a pátens miatt indított pereket és a kiszabott büntetéseket.⁸⁷⁹ Mindezek igazolták a korszak névadójának, Bachnak egy kijelentését, amely szerint: „Magyarországon a protestantizmus hatalom, született ellenzék, s ezt a mélyen gyökerező, erős, öreg fát nem lehet egyetlen fejszecsapással kidönteni.”⁸⁸⁰

Szakall László esperes még bécsi tartózkodása alatt, 1860. május 15-én levelet küldött Zsarnaynak, aki ekkor már püspök, azzal a bevezetéssel, hogy a császár rendeletet bocsátott ki, amely valószínű, hogy még ezután fog nyilvánosságra kerülni. „...megengedni méltóztatott, hogy a helvét vallástételű hitsorsosok az egyházkerületek elébbi felosztásához tartsák magokat ... gyűléseket tarthassanak, hogy a kellő intézkedéseket megtehessék a generális Conferentia összejövetelére ... főgondnokok és superintendensek választásának semmi akadály se tétessék útjába.”⁸⁸¹ Amiről Szakall esperes beszámolt, hamarosan teljes terjedelmében meg is jelent a Sárospataki Füzetek 1860/4. számában.⁸⁸² Az 1860-as Októberi Diploma – amely több elemében az 1848 előtti viszonyokat állította vissza – tovább enyhített az önkényuralmon, de a rendszer csak 1867-ben a kiegyezéssel szűnt meg egészen.

---

⁸⁷⁸ BALLAGI, 1892. 10.

⁸⁷⁹ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 345.

⁸⁸⁰ RÉVÉSZ Imre, ifj.: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*, Budapest, 1957. 30.

⁸⁸¹ SRKTGYLt. C.LXXXI. 39,776.

⁸⁸² FERENCZ József: Legfelsőbb kézirat a protestáns ügyben, in: *Sárospataki Füzetek 1860/4.* 473-475.

V. Püspökként az egyházkerület szolgálatában

1860. március 14-15-én a Tiszáninneri Egyházkerület Miskolcon tartotta soron következő gyűlését. A gyűlésen elsőként Nagy Gedeon alsóborsodi segédgondnok Apostol Pálról emlékezett meg, majd pedig a megürült püspöki szék elfoglalására a gyűlés Szakall László felsőborsodi esprest kérte fel. Szakall a törvénynek és a közakarathoz engedve elvállalta, de gyenge állapotára hivatkozva kijelentette, hogy a püspöki tisztelet huzamos ideig nem tudja ellátni, ezért a püspökválasztás folyamatának mihamarabbi törvényes úton való megindítását javasolta. A gyülekezeteknek április 24-ig adtak haladékot a jelölésre és a jelöltek neveinek megküldésére. Az idő sürgetett, mivel a megválasztás és a beiktatás időpontját május 1-jére tűzték ki. A gyűlés határozata értelmében, amíg mindez végbe nem megy, addig Szakall László, mint helyettes szuperintendens viszi az ügyeket.⁸⁸³

A választás eredményeképpen Zsarnay Lajos lett a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke. Az ünnepélyes beiktatása azonban csaknem elmaradt. A hagyományokhoz híven, mint az iskola rektor professzora megfogalmazta az az évi húsvéti pátens, s abban az abszolutista hatalom önkényeskedése ellen emelt szót. A pátens sajnos nem maradt fenn, így teljes szövegét nem ismerjük. Tartalmára nézve Emődy Dániel sorai adnak némi sejtést. „Látván, hogy ama kormány annyira haladt már a megfélemlítés rendszerében, hogy a jók mindenféle reszketnek, Jézus elítéléséről ejtett néhány szót, melyek a „paragrafusokat” s azok nagymestereit elítélték.”⁸⁸⁴ E nyílt levele miatt – amelyet az ünnepre szolgálni kiküldött diákok vittek magukkal – haditörvényszék került. A következményektől főgondnoka – akit időközben kancellárrá is választottak –, Vay József közbenjárása mentette meg.⁸⁸⁵

Talán püspökségének első nagy alkalmát látta, amikor a Kollégium fennállásának háromszázados ünnepségét megtartották. 1860. július 8-án rendezték meg a nagyszabású ünnepséget.⁸⁸⁶ Tizenöt-húszezer ember jelent meg a jeles napon, köztük nevezetes emberek is, akik a várkastélyban szálltak meg. Estefelé a tanuló ifjúság fáklyát gyújtott, s elindult a várkastély felé, ahol először Vay Miklóst, majd Zsarnay Lajos köszöntötték. Másnap az események reggel nyolc órakor kezdődtek. A püspök és a főgondnok a Kollégium udvarán fogadta a küldöttségeket, ahol Vay Miklós köszöntő beszéde hangzott el. Ezt követően a templomba ment át a tömeg, s az istentiszteleten Zsarnay Lajos prédikált. A szolgálatot felszólalások és köszöntések sora követte. Az ünnepséget egy hatszáz terítékű díszebéd zárta.⁸⁸⁷

---

⁸⁸³ SRKTGyLt. 39,702.

⁸⁸⁴ EMÓDY,1866. 46.

⁸⁸⁵ EMÓDY,1866. 46.

⁸⁸⁶ PEIL 1860. július 15. 866-870.

⁸⁸⁷ PEIL 1860. július 15. 866-869.

Igazi pásztorra kívánt lenni egyházkerülete minden gyülekezetének. Ezért már püspöksége elején, az 1860. július 20-án kelt pásztori levelében feltette a kérdést, miszerint „...Nyújt e egyházkerületünk szükséges segedelmet az oly kisebb és szegényebb egyházközségeinknek, melyek saját erejüknél az egyház szükségait nem képesek fedezni, feltartani a templomot és iskolát, előállítani a lelkészi és tanítói szerény díjt? Van-e oly közpénztárunk, melyből az épülendő templomokra s iskolákra kegyes segedelmet nyújthatnánk, vagy a felsőbb nevelő intézetek felvirágoztatására, s a nevelés előmozdítására szükséges kiadásokat fedezhetnők? Honnan vegyünk segedelmet, hogy képezdénket s nőneveldénket oly állapotba helyezzük, hogy kitűzött magas céljoknak megfelelhessenek? vagy főiskolánkban a jogi s bölcsészeti tanszékeket újra felállíthassuk?”⁸⁸⁸ Egy olyan közpénztár létrehozását sürgette, amelyből a szükségét szenvedő gyülekezeteket, lelkészeket, tanítókat, oktatási intézményeket támogatják. Hangsúlyozta, hogy az egyházkerületnek, s abban a gyülekezeteknek meg kell állniuk saját lábukon, és nem mástól kell várni a segítséget. „Mert valamint igazságtalanságnak tartanók, ha mi arra kényszerítetténk, hogy más felekezetek egyházi s iskolai szükségait fedezzük: úgy mi se várjuk, hogy ezen szükségünket más valaki pótolja és fedezze. Hordozzuk azért terhünket kész szívvel.”⁸⁸⁹ Kilátásba helyezte, hogy szeretne minden gyülekezetet ereje és ideje szerint meglátogatni a jövőben. S szinte Pál apostol szavait kölcsönözte, mikor azt mondta: „Vajha mikor oda menédek, olyaténoknak találjalak titeket, a minéműeknek akarnálak”.⁸⁹⁰ Ugyanezen év november 29-én kelt főpásztori levele megírásának az adta az apropóját, hogy különféle hamis hírek és rágalmak szárnyra keltek, miszerint „...az egykori földesurak a robotot, dézsmát, másúrbéri fizetéseket akarnak ismét visszaállítani”.⁸⁹¹ Ezt a megnyilvánulást „aljas és nemtelen bujtogatók” indították el, akik véleménye szerint nem nevezhetők másnak, mint a haza ellenségeinek, akik „rút önhasznuk és önérdekük tekintetéből” tették mindent. Figyelmeztette, s egyben felkérte a gyülekezetek lekipásztoraikat, presbitériumait, s rajtuk keresztül a tagokat, hogy „Ne adjatok kérlek hitelt ezen bujtogatásnak és hamis rágalomnak, melynek valótlanágát igen könnyen átalláthatja kiki, ha meggondolja, hogy a robotot, dézsmát s úrbéri tartozásokat magok a földes urak törölték el az 1848-dik országgyűlésen, ők maguk alkottak azoknak eltörléséről törvényt, ők terjesztették az V. Ferdinánd elibe, a ki formá szerint aláírta, megerősítette, s megszentésítette azt. Hogy lehetne tehát megváltoztatni s megszüntetni ezen szentesített törvényt, és most, midőn magok a volt jobbágyok is képviselőik által a törvényhozásba azon országgyűlés határozata szerint befolytak? Hogy lehetne megváltoztatni s megszüntetni azon törvényt, midőn már az életbe lépett teljesen, a volt földesurak veszteségeikért illő kárpótlást nyertek? Azonban gondoljátok meg kérlek, melyik földes úr kívánná magát és utódait kitenni

⁸⁸⁸ PEIL 1860. augusztus 20. 1078. co.

⁸⁸⁹ PEIL 1860. augusztus 20. 1079. co.

⁸⁹⁰ PEIL 1860. augusztus 20. 1079-80. co.

⁸⁹¹ SRKTGYLt. C.LXXXII. 39,992. 2.

azon méltó gyűlöletnek, melyet maga és utódai iránt a terhes robot s igazságtalan dézsma visszahozatala által gerjesztene jobbagyainak szívében?⁸⁹² Ezek után pedig újra felkérte őket, hogy semmi szín alatt se adjanak hitelt ezeknek a híreszteléseknek, mert ezzel a bujtogatók szándéka nem más, mint hogy „...a kétely, bizalmatlanság, elkeseredés és egyenetlenség konkolyát hintsék a hazafiak közé, s akadályozzák, ha lehetne, az átalakulás terhes művét, magát a kimondott fejedelmi szót is sikertelenné tegyék.”⁸⁹³ Sokkal inkább az ország átalakulásának örüljenek, amelyre véleménye szerint különösen is a Tiszáninneri Egyházkerület híveinek van többszörös oka, továbbá ezért az átalakulásért mindenkinek meg kell tennie hazafias kötelességét. Mindezt pedig azért írta, mert meggyőződése volt, hogy a haza alkotmányos élete legbiztosabb záloga a protestáns egyházak szervezetének és autonómiájának, amelyért olyan sokat küzdöttek. A többszörös ok pedig, hogy az uralkodó a Tiszáninneri Egyházkerület főgondnokát bízta meg, mint udvari kancellárt, hogy az ország átalakulásának nagy munkáját vegye kezébe, és hajtsa végre. „Méltán remélhetjük, hogy a ki egyházi küzdésünkben leghívebb bajnok és vezérünk volt: az a haza iránt sem lesz hívtelen; hanem azon van, és azért imádkozik, hogy magas munkássága, és sok ezer baja s gondja, valamint az egész hazára s trónra, úgy a haza minden egyes lakosaira is legyen áldott és boldog.”⁸⁹⁴

Mint a Kollégium fenntartója állandó levelezésben állt a mindenkori igazgatóval. Az iskola ügye továbbra is kiemelt szerepet kapott munkájában és gondoskodásában. Csakúgy, mint tanársága idején, tevékenysége most is szerteágazó volt. Most már nem csak az iskola, de az egyházkerület minden terhe is az ő vállaira neheztek. Püspökké választásával megüresedett tanári katedrája. Gondoskodott pályázat kiírásáról, az arra jelentkező tanárokat számontartotta, az iskolaszékkel egyeztetett a megválasztandó személyről.⁸⁹⁵ Nem a pataki Kollégium volt az egyetlen oktatási intézménye az egyházkerületnek, így figyelmét és segítségét egyenlőképpen kellett azok között megosztania.⁸⁹⁶ A gyülekezetek, azok leányegyházai sorsa szintén nagyon sok munkát adtak neki.⁸⁹⁷ A tanárok közötti egyenetlenségek, feszültségek elsimítása,⁸⁹⁸ a tanári kérések tanártársuk becsületének tisztázásával kapcsolatban, diákkihágások⁸⁹⁹ a Sárospataki Főiskolában szintén megnehezítették időnként napjait.⁹⁰⁰

A császári királyi hadseregél rendszeresített protestáns táborigyelmeztető állások betöltésének a feladata is ekkortájt vált aktuálissá, hiszen a megüresedés miatt 1861 során több alkalommal

⁸⁹² SRKTGyLt. C.LXXXII. 39,992. 2-3.

⁸⁹³ SRKTGyLt. C.LXXXII. 39,992. 3.

⁸⁹⁴ SRKTGyLt. C.LXXXII. 39,992. 3.

⁸⁹⁵ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,119-40,120.

⁸⁹⁶ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,166.

⁸⁹⁷ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,191.

⁸⁹⁸ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,221.

⁸⁹⁹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,233.

⁹⁰⁰ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,213.

is kapott levelet.⁹⁰¹ Mivel a tiszántúli egyházkerületben egy jelentkező sem volt ezekre az állásokra, ezért Tiszáninnen püspökéhez fordultak. Az első levél⁹⁰² alapján a prágai hivatal betöltése vált szükségessé, egy későbbi⁹⁰³ azonban már többet említett. A felsorolás között szerepelt: a bécsi, a prágai, a lemergi és a nagyszzebeni állomás. Az irat szerint amennyiben „innen” mihamarabb nem küldenek lelkészeket, a minisztérium pályázatot fog kiírni, vagy más úton pótolja ezt a hiányt.⁹⁰⁴ Zsarnay Lajos a toborzást az esperesek feladatává tette. A gömöri és a zempléni esperes leveleiből megtudjuk, hogy „Gömörben nincs ember a kit a Tábori Lelkészségre ajánlhatnék,”⁹⁰⁵ illetve „a Zempléni egyházmegyében ezideig nincs jelentkező alkalmasint nem is lesz”.⁹⁰⁶ A másodszori felhívásra sem jelentkezett senki. Nem azért, mert nem lett volna alkalmas ember, hanem „...mivel – a mostani körülmények közt el fogadni – meg szólított jelesbjeink nem akarják.”⁹⁰⁷ Gömörben akadt volna egy ifjú, aki mindkét toborzásra nemet mondott, pedig az esperes szerint minden tekintetben a legalkalmasabb lett volna. Sorai szerint „...határozottan nem engedi magát ajánlítani. Más körülmények közt, mondja a derékifjú, ha ránk jobb nap derül, ezer örömmel ajánlja fel magát.”⁹⁰⁸ Az 1861. június 19-i levélből megtudjuk, hogy a tábori lelkészi állások még mindig betöltetlenek.⁹⁰⁹

Mivel a Zemplén megyei magyarizépi templom leégett, ezért Zsarnay 1861 júniusában országos segélygyűjtési engedélyért folyamodott a Helytartótanácshoz, amelyre az engedélyt még abban a hónapban megkapta.⁹¹⁰

1861. június 19-én a Helytartótanács Elnökségétől levelet kapott, amely Teleki László Sátorlajaujhelyen június 5-én tartott temetése alkalmával elhangzott beszédek uralkodó elleni felhangját sérelmezték. Név szerint került megemlítésre Vályi Pál református lelkész, aki „...a kormány elleni rágalmakkal teli lázító egyházi szónoklatot tartott...”⁹¹¹ A beszéd elhangzásának estéjén pedig fáklyás zenés rendezvényt tartottak, ahol ugyanaz a lelkész hasonló tartalmú, vagyis az uralkodóház elleni gyűlölettel teli beszédet mondott, amit más hasonló színezetű hozzászólások követtek. Mikor pedig a fáklyákat eloltották, Bajusz ügyvéd a következőket mondta: „Valamint ezen fáklyák elpusztultanak, úgy Austrianak is el kell pusztulnia.”⁹¹² A Helytartótanács Elnöksége az uralkodó leiratának szövegére hívta fel Zsarnay Lajos figyelmét, amelyben őfelsége megparan-

---

⁹⁰¹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,276.; C.LXXXII. 40,292.

⁹⁰² SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,276.

⁹⁰³ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,292.

⁹⁰⁴ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,292.

⁹⁰⁵ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,308.

⁹⁰⁶ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,311.

⁹⁰⁷ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,308.

⁹⁰⁸ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,308.

⁹⁰⁹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,323.

⁹¹⁰ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,313.

⁹¹¹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,322.

⁹¹² SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,322.

csolta a mindkét személy elleni hivatalos eljárás megindítását, s arról a jelentés megfelelő helyre való felküldését.⁹¹³ A Helytartótanácsához küldött válaszában megírta, hogy ő a gyászünnepségen nem volt, felségsértő beszédről tudomása nincs, Vályi jelleméről pedig jó bizonytságot tesz. Mitöbb azt is közölte, hogy Vályira, mint lelkészre még soha semmi panasz nem érkezett, ő sem bizottsági üléseken nem vesz részt, sem polgári ügyekbe nem akart sehasem befolyni. Mindazonáltal ígéretet tett a Helytartótanácsnak, hogy Vályi lelkészt megkeresi, a gyászünnepségen elhangzott beszédét bekéri és haladéktalanul felterjeszti. Zsarnay Lajos ezt követően levélben felvette a kapcsolatot Vályival, s reményét fejezte ki neki affelől, hogy beszédében „... nem lesz sem a kormány, sem különösen a felséges Uralkodó ház ellen oly sértő szó, mely felségsértési bűnvádra szolgálhatna alapul.”⁹¹⁴ Az ügy sürgősségét mutatta, hogy a felszólítás Zsarnayhoz június 19-én érkezett, június 28-án,⁹¹⁵ majd július 7-én⁹¹⁶ újabbak jöttek. Ennélfogva maga Zsarnay is arra kényszerült, hogy Vályi Pált újból felszólítsa beszéde felküldésére. Mivel tudta, hogy Vályi beszédeit nem szokta leírni, csak vázlatot készít, ezért megkérte: „Kérlek, tedd azt újonnan papírra, s közöld velem, hogy felküldhessem a helytartósági s Cancelláriai Elnököknek; lássák abból, hogy csak nemtelen árulkodás vádolhatott tégedet s magyarázhatta félre szavaidat.”⁹¹⁷ Július 10-én érkezett meg Vályi válasza a püspök felkérésére. Az ellene hozott vádak meglepték őt „...szomorú meglepetéssel vettem! mert a Felső Cs. Kir. Házat egyszóval se említettem, hanem az osztrák kormányzat minőségét, vagyis „a Bachrendszer” minden névemlítés nélkül.”⁹¹⁸ Hozzátette azt is, hogy lelkészként is mindig Krisztus útmutatása szerint járt el, miszerint „Adjátok meg a Császárnak, a mi a Császáré, és az Istennek, a mi az Istené.”⁹¹⁹ Elvei miatt nem vállalt részt sem megyei sem városi bizottsági üléseken. Szintén elveihez való ragaszkodása miatt mondott nemet, amikor felkérték Széchényi-requiem tartására. A felkérésre adott határozott válasza alapján „Mi Egyházzakként se Superintendenseinknek, se Főgondnokainknak nem szoktunk gyászünnepélyt tartani, hanem a főiskola területén leginkább, és a requiemet csak a joltevő patronus vagy a helybeli lakos részére lehet követelni.”⁹²⁰ Végkövetkeztetésként mondta, hogy „...rágalom volt elvszilárdságom jutalma...”⁹²¹ A Pálóczy László feletti beszédet is megtagadta, de a Teleki László feletti ünnepséggel egybekötött beszédet a megyei bizottmány határozata alapján „nagyhirtelenséggel” meg kellett tartania. A fáklyák gyújtásáról későn értesült, s minden erejével azon volt, hogy erre ne kerüljön sor, de saját bevallása szerint „mindhiába”. Este valóban felszólalt, s miután érdemtelenységére

⁹¹³ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,322.

⁹¹⁴ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,328.

⁹¹⁵ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,337.

⁹¹⁶ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,354.

⁹¹⁷ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,354.

⁹¹⁸ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

⁹¹⁹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

⁹²⁰ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

⁹²¹ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

hivatkozott, mondatai között tett egy megjegyzést, miszerint „...az osztrák kormányrendszernek ellensége vagyok”.⁹²² Ezt a nyilatkozatot lakása ablakából tette, majd azonnal visszatért vendégeihez, a fáklyás menet pedig elvonult. Maga mentségére hozta fel, hogy ilyen helyzetben nincs az az alkotmányszerető magyar ember, aki azt mondta volna, hogy az eddigi osztrák rendszernek barátja. Arra hivatkozott, hogy maga a császár mondta nem is olyan régen, „...hogy az eddigi absolutistikus rendszerrel szakítani bölcs akarata”.⁹²³ Majd azzal folytatta, hogy ilyen körülmények között, amikor a szabad sajtó és politikai szónoklatok világszerte hirdetik Magyarország garantált és szentesített alaptörvényeinek önkényes semmibevételét, megszólalnak a fájdalom szavai s azok, amelyek szívből kívánják a békét, a törvényességet, az alkotmányosságot akkor, ha egy egyszerű egyházi szónok a kormányzati rendszer alaktalanságát és következtelenségét őszintén bevallja, ki lehet olyan szigorú bíró, hogy ezt a megnyilvánulást felségsértésnek bélyegezi, s az őszinteségért súlyos büntetést szab ki. Azonban, ha ezek után valaki mégis ilyen váddal illetné, bírái előtt tegyen hasonlóan esküt rá, mint ő tesz épp az ellenkezőjére, mivel beszédében egy szóval sem érintette sem a császárt, sem az uralkodó házat. Azzal zárta sorait, hogy beszédét nem áll módjában elküldeni, mivel sosem írta le azokat. A késői válasza mentségül hozta fel, hogy katonák szállták meg otthonát, először öt, majd tíz napon keresztül, pedig nem maradt el az adóval. Megindították ellene az ügyészi eljárást, majd újabb katonákat rendeltek ki házába.⁹²⁴ Forrás hiányában nem tudjuk, hogyan zárult le Vályi Pál ügye.

1863 szomorú év volt. Óriási aszály pusztított, és a lelkészek, egyházi hivatalnokok megélhetési gondokkal küzdöttek. A gyülekezeti tagok a saját maguk mindennapi betevőjükről is alig tudtak gondoskodni, így a lelképásztorok helyzete egyre súlyosbodott. Sokan az éhhaláltól rettegtek. A nyomor enyhítése végett Görgön az év szeptember 27-én Zsarnay elnökletével tartott egyházkerületi gyűlés döntött arról, hogy a még kedvező helyzetben lévő gyülekezeteket a nyomorúságban lévők támogatására felszólítják. Az elkészült iratot a püspök aláírásával minden gyülekezetnek megküldték.⁹²⁵ Különösen súlyos volt a helyzet a borsodi, a zempléni és az abaúji megyékben. A szükségben lévő lelkészeket az espereseknek kellett összeírniuk, s a listát a püspöki hivatalnak megküldeniük, hogy a nyilvántartás elkészüljön, mire az adományok beérkeznek. Az ívekre nem csupán a segélyt kérők nevei kerültek fel, de az is, hogy alamizsnaként vagy kölcsönként kérik azt.⁹²⁶ A beérkezett segély kiosztására a püspöki hivatal jelölte ki a központokat, ahová a segítséget szenvedők mehettek. Az adakozókról pontos listát vezettek.⁹²⁷ Hogy mennyire súlyos volt a

---

⁹²² SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

⁹²³ SRKTGyLt. C.LXXXII. 40,366.

⁹²⁴ SRKTGyLt. C. LXXXII. 40,366.

⁹²⁵ SRKTGyLt. C. LXXXV. 41,896.

⁹²⁶ SRKTGyLt. C. LXXXV. 41,896.

⁹²⁷ SRKTGyLt. C. LXXXV. 41,897.; C. LXXXV. 41,898.; C. LXXXV. 41,899.; C. LXXXV. 41,900.; C. LXXXV. 41,901.; C. LXXXV. 41,902.; C. LXXXV. 41,903.;

helyzet sok helyen még a rossz aratáson felül is, az kiderül az abarai református lelkész beszámolójából, aki szintén megkapta a segélykérő levelet, de legnagyobb jóindulata mellett sem tudott segíteni. „1. Folyó év tavaszán egy véletlen tűzvész következtében e tisztán reformált, s 800 lelken felül számító egyházközség kétharmada lett a pusztító elem martalékává, 80 család maradt hajlék, kenyér, s úgy szólván testi ruha nélkül, s a könnyű számítással felbecsült kár 42,500 forintra rug. 2. Termés tekintetiben e község az alföld legsúlyosabb vidékeihez sorolható. Az őszi és tavaszi vetések legfellebb csak a vetőmagát adák meg; széna egy szál sem termett, mi miatt a lakosság marhája nagy részét már addig potom áron elvesztegetni kényszerült. ... Így e nép már jelen időtől nem lévén kenyérnek valója a legnagyobb ínséggel küzd, s kétségbe esve néz jövője elé. Ez okból ezen egyház hívei, nem hogy adakozhatnának, sőt maguk esedeznek a könyörülő emberbarátok s felsőbb hatóságok segedelméért, s valami gabonanemű élelemért bármennyi lenne az; akár mint könyöradomány, akár mint kölcsönt hálás szívvel elfogadnának.”⁹²⁸ Főgondnoka tanácsára Zsarnay hasonló levéllel fordult a holland, illetve az Angliában élő főméltóságokhoz. Az 1863 augusztusában megfogalmazott kérését Ferenczi József ajánlatára Groen van Prinsterer miniszterhez juttatta el, míg Angliába maga a főgondnok tétette postára.⁹²⁹ 1864. április 26-án már arról számolhatott be, hogy az elmúlt év december 16-án megérkezett az első része a holland segítségnek. Ugyanekkor készített kimutatása alapján a Prinsterer által gyűjtött és váltón küldött összeg 6033 forint, a magyaroktól begyűlt összeg pedig 436 forint volt, amelyet még abban az évben kiosztottak.⁹³⁰ A beérkezett pénzeket különbözőképpen osztották el. Zsarnay rendelete szerint a szegényebb hivatalnokoknak s azok özvegyeinek alamizsnaként, másoknak kölcsönként kamat nélkül, míg másoknak kamatos kölcsönként. Ezentúl azt is elrendelte, hogy az egyházkerület minden pénztárából adhatnak a rászorulóknak kölcsönt rendes kamatra.⁹³¹ Minden bizonnyal az első holland segítséget több is követte, hiszen a hollandiai egyház zsinata által kiadott újságban 1864. december 12-én ezt olvassuk: „A Holland Református Zsinat Zsarnay Lajosnak a Magyarországi Református Egyház szuperintendensének 17.000 guldent küldött az ottani rászoruló gyülekezetek és iskolák számára.”⁹³² Zsarnay és az egyházkerület hálája kifejezésekként alapítványt hoztak létre, amelyet Prinsterer miniszter nevére Prinsterer Alapítványnak neveztek el. Az alapítvány létrejötte után óhaját fejezte ki aziránt, „...ha S.pataki főiskolánkban és tápintézetünkben egy növendék Prinsterer alapítványra vétetnék fel évenként, ekként örökítenénk nevét a ritka kegyességű jóltevőnek.”⁹³³

---

⁹²⁸ SRKTGyLt. C. LXXXV. 41,896.

⁹²⁹ SRKTGyLt. C. LXXXV. 42,285.

⁹³⁰ SRKTGyLt. C. LXXXV. 42,285.

⁹³¹ SRKTGyLt. C. LXXXV. 42,285.

⁹³² *Algemeen Handelsblad* 12. December 1864.

⁹³³ SRKTGyLt. C. LXXXV. 42,285.

Nagyon sokat fáradozott a beérkezett adományok és azok kiosztásának ügyében. Többször tanácskozott Szathmáry Király Pál főgondnok, Kun Bertalan és Misley Károly lelkészekkel.⁹³⁴ A tanácskozások alkalmával pontos kimutatás készült, amiről maga Zsarnay készített beszámolót az 1864 áprilisában tartott egyházkerületi gyűlés számára.⁹³⁵

1865-ben a karcsai református műemlék templom ügyében járt el. Hasonlóan, mint az aszály idején, most is leveleket küldött ki, amelyekben adakozásra szólított fel e középkori építmény felújítására. Levelében leírta, hogy a Magyar Akadémia megígérte támogatja annak eredeti stílusban való felújítását. Az előzetes számítások alapján az összköltséget 200 forintban állapították meg, amelynek összegyűjtését kérte a gyülekezetektől. Az adakozók neveiről itt is pontos kimutatás készült.⁹³⁶

Egyházigazgatói képzettségét állította szolgálatba, amikor 1865. június 19-én javaslatokat tett Török Pál szuperintendens számára, akit a korábbi években az egyetemes értekezlet azzal bízott meg, hogy a lelkészek számára készítsen egy útmutatót, amely által a különböző jogi kérdésekben eligazodhatnak. Különösen is a reverzálisok, az áttérések és a vegyes házasságok ügyét kellett tisztázni.⁹³⁷ Említette a korábbi századokban elért eredményeket, illetve az 1848-ban kimondott egyenjogúságot a felekezetek között, amelyeket véleménye szerint érvényre kellene juttatni azáltal, hogy világosan leszögezzék annak részleteit. Természetesen tisztában volt vele, hogy „Meglehet, hogy a jelen kormány nem fogja helybehagyni igazságos és jogos követeléseinket, talán tilalmazni is fogja azokat, de ha magunk sem követeljük azon jogokat, melyek bevett és egyenjogúsított evangéliumi egyházunkat s nyilvános iskoláinkat illetik, ha magunk sem igyekezünk ép-ségben fentartani törvény által biztosított jogainkat, ha fel nem jajdulunk azoknak sérelme ellen, akkor a későbbi kormány, országgyűlés vagy a fejedelem sem adhatja meg jogos kívánságainkat, s nem orvosolhatja sérelmeinket.”⁹³⁸

Püspöki éveiről, s egyben élete utolsó szakaszáról nem sokat tudunk. Azok a megemlékezések adnak útmutatót ezekről az évekről, amelyek halála után hangzottak el a különböző megemlékezéseken. Innen tudjuk, hogy utolsó éveiben súlyos betegségbe esett. 1866-ban halt meg, temetése június 13-án volt Pesten. Koporsója mellett Török Pál dunamelléki püspök mondott gyászbeszédet.⁹³⁹ Temetését követően 1866. június 15-én és 17-én a miskolci új templomban tartottak gyászünnepeket, ahol többen⁹⁴⁰ is hangot adtak szomorúságuknak.⁹⁴¹ 1866. július 8-án Sá-

⁹³⁴ SRKTGYLt. C. LXXXV. 42,287.; C. LXXXV. 42,286.

⁹³⁵ SRKTGYLt. C. LXXXV. 42,285.

⁹³⁶ SRKTGYLt. C. LXXXVII. 43,034-43,040.

⁹³⁷ SRKTGYLt. C. LXXXVII. 43,124.

⁹³⁸ SRKTGYLt. C. LXXXVII. 43,124.

⁹³⁹ TÖRÖK, 1866. 3.

⁹⁴⁰ SZÍVÓS, 1866. 29.

⁹⁴¹ KUN, 1866. 7.

ospatakon tartottak megemlékezést. Búcsúztatása, méltatása, munkája elismerése hangzott fel minden beszédben.

Életrajzi adatai csupán annyit árulnak el, hogy rendkívüli egyénisége volt egyházának. Ez sok mindent takarhat. De a rendelkezésre álló források alapján láthatjuk, hogy munkája, fáradozása kerülete és az ahhoz tartozó oktatási intézmények, gyülekezetek, lelkészek és tanítók léteért, sokszor életben maradásáért nagyon sokat jelent. S ha ezeket látjuk, a rendkívüli jelző tartalmát nyer.

VI. Zsarnay Lajos irodalmi munkássága

Zsarnay Lajos irodalmi munkássága széleskörű. Az általa készített művek szinte kivétel nélkül egyházi jellegűek. A görög-magyar szótára jelenti az egyetlen kivételt. Munkái jelentős részét tanári tevékenysége és főjegyzői állása során készítette el. Művei között találjuk azokat a tankönyveket, amelyeket tantárgyaihoz diákjai számára írt. Emellett számos temetési és különböző ünnepek alkalmával elmondott beszédet készített. Irodalmi munkássága mellett említésre méltók levelezései. Tudományos működéséért, főleg görög-magyar szótáráért (1857), 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta.⁹⁴² E fejezetben belül kísérletet teszünk arra, hogy műveit, fordításait, illetve egyéb munkáit bemutassuk, elemezzük, s a kor problémáira való reflektálásuk rendjében ismertessük.

A 19. század első néhány évtizedében a református egyház életét egy sajátos küzdelem határozta meg, amely időben sokkal korábban gyökerezik. A küzdelem alapját a világiak, ezen belül a nemesek, polgárok és jobbágyok jogérvényesítése az egyház rendjében, mindennapjaiban képezte. Kálvin János megfogalmazta a presbitériumok felállításának szükségességét, s a presbiterek feladatait. Miután hazánkban a reformáció tanítása meggyökerezett, a presbitériumok felállítása is előkerült. Mindez azonban nem volt magától értetődő. A presbitériumok bevezetését a puritánok szorgalmazták. A puritánok első nemzedéke, erőszakos magatartása miatt, nem volt kedvelt a korabeli lelkészi társadalomban. A hazai egyház képviselői sem nézték jó szemmel tevékenységüket, s bár a szatmárnémeti zsinat foglalkozott e kérdéssel is, nem írta elő a presbitériumok felállítását, de nem is tiltotta. A gyakorlati megvalósításra nem volt törvényi előírás, ezért a presbitériumok felállítása nagyon lassan ment. A 17. század második felétől az ellenreformáció következtében a világiak egyre nagyobb jelentőséget, s ezzel együtt nagyobb szerepet kaptak a sok esetben lelkész nélkül maradt árva-gyülekezetekben. Az országgyűlések határozatai következtében az egyház közjogi helyzete megváltozott. Ennek következtében világi patrónusok, földesurak, nemesek jártak közben a megfelelő fórumokon, s tettek sokat az egyház fenn- és megmaradásáért. A történelmi helyzet hozta tehát magával, hogy az addig uralmon lévő klerikus hegemonia megszűnt. Különösen a 18. században vált a protestánsok helyzete egyre elviselhetetlenebbé, amikor megindult a vértelen ellenreformáció. Ebben az időszakban felbomlott az egyházközségek homogenitása, az egyházkormányzat, és még inkább nélkülözhetetlenné vált a világiak szerepe. Megszületett a konzisztóriumok genfi mintára való felállításának gondolata, illetve a főkurátori tisztség kialakítása. A későbbiek során, amikor az ellenreformációs törekvések enyhültek, s az egyház bizonyos jogi alapot nyert, elkerülhetetlenné vált az egyháziak és világiak közötti harc. Az 1791-es budai

---

⁹⁴² Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, [1865]. 61.

országgyűlés megengedte a protestánsok számára a zsinattartást, aminek lehetőségével még ebben az évben éltek is. A budai zsinat megalkotta a két Országos Egyházat, lefektette az egyház zsinat-presbiteri elvét, s kötelezővé tette a presbitériumok felállítását. Az egyházkormányzás terén pedig kimondta a paritás elvén nyugvó kormányzást, amelynek értelmében az egyház vezetését felvállaló testületben egyháziak és világiak azonos számban választandók. A vita és a harc a Tiszántúlon bontakozott ki. A zsinat határozata a világi hegemoniát kívánta megtörni, amire a világiak erős tiltakozásuknak adtak hangot: ...örüljenek pap uram, hogy gyűlésünkbe bebocsátjuk őket...

Ezek a viták és harcok áthúzódtak a 19. század első évtizedeire, amelyek most már nem maradtak meg csupán az egyháziak és világiak szintjén. A kisnemesség, a polgárság és a jobbágy-ság is bekapcsolódott, jogot követelve magának az egyház életében, jogaiban, tisztviselőinek választásában. Ugyanakkor pedig nyilvánvaló, hogy az egyház nem nélkülözhetette a nemesek, földesurak támogatását. A gyülekezetek anyagi támogatásukat, lelkészeik fizetését tőlük nyerték. Természetes volt, hogy a gyülekezetet kormányzó testület tagjait is ők alkossák. A 19. század első felében azonban mindez már nem volt annyira természetes, hiszen a „nép fiai is” képviseltetni kívánták magukat a presbitériumokban. Szinte egy kettősség uralkodott el a közgondolkodáson s a különböző társadalmi osztályokhoz tartozók jogkövetelésén. Oly mértékben jellemezte ez a korabeli egyházat, hogy hatása alól sem a lelkipásztorok, akik prédikációkon keresztül tolmácsolták nézeteiket és véleményüket, sem pedig a református oktatási intézmények tanárai nem tudták kivonni magukat.

A Magyar Református Egyház története című könyvben azt olvassuk, hogy Zsarnay Lajos 1847-ben megjelent, *Paptan* című könyvében kitér ezekre a problémákra. A lelkipásztorokat figyelmezteti a gazdagság és világi méltóság jelentőségére. Hangsúlyozza, hogy hiba lenne a lelkészek részéről, ha mindezeket megvetnék, sőt ha ezek ellen beszélnének. Ugyanakkor pedig ennek ellenkezőjétől is óva int. „A főrangúak előtt ne csússzon-másszon a lelkipásztor, hanem adja ugyan meg rangjuknak a szokott megbecsülést és tiszteletet, de „lelkészi méltóságát, erkölcsi tisztasága, szellemi míveltsége mellett előttük is minden kevélység nélkül fenntartsa.”⁹⁴³ Ellentétben az imént említettekkel, meglátásunk szerint Zsarnay Lajos ebben a művében nem a kor aktuális problémájára reagál ebben a pár sorban. Olvasva a művet, a szövegösszefüggésből egészen más derül ki. A *Paptan* leendő lelkipásztorok, illetve már szolgáló lelkészek számára készítette. Abban a fejezetben hangzik el ez a pár sor, amikor arról értekeznek, hogy a lelkész hogyan bánjon az emberekkel „külállapotjokra nézve”. Ezen belül is elsőként kerülnek sorra a gazdagok és a főrangúak. Vagyis arra helyezi a hangsúlyt, hogy hogyan viszonyuljanak a lelkészek a társadalomnak ehhez a rétegéhez. Majd természetesen sorra következnek az útmutatások és tanácsok arra nézve is,

---

⁹⁴³ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 308.

hogy hogyan bánjon a szerencsétlenekkel, szegényekkel, peres és ellenséges felekkel, betegekkel stb. a lelkipásztor.⁹⁴⁴

Külön tárgyalja a liturgia és a homiletika tárgykörébe tartozó tudnivalókat. Mielőtt azonban a mű elemzésébe belekezdenénk, hadd álljanak előttünk Zsarnay sorai a Paptan deffiniójáról. „A paptan a theologiai tudományoknak az az ága, mely illőösszefüggésben adja elő azon szabályokat, melyek szerint a lelkitanító minden szabados és lehető eszközöket használhat és használni tartozik a végre, hogy a keresztyén egyházban az igaz hitet és tiszta erkölcsiséget, mint a papi hivatal célját előmozdítsa.”⁹⁴⁵ Az első kiadásban két nagy főrészt osztotta munkáját, a második kiadásban, amit 1857-ben adott közre, már kibővítette egy katechetikai fejezettel is. „...a liturgia most is a köz istentisztelet szokott módját, rendit, az abban meghatározott czeremóniákat, beszédeket, cselekedeteket jelenti” – fogalmazta meg e fejezet bevezetésében.⁹⁴⁶ Fekete Károly *A református liturgiák története a XIX-XX. században* című munkájában tárgyalja ezt a kötetet. Különösen a munka első részét, a liturgia tárgykörébe tartozó fejezeteket. A fejezet felosztására nézve írja, hogy a bevezetésben fogalom-magyarozatot és rövid történeti bemutatást ad. Ezt követi a „közönséges liturgia” a kultusz céljáról, elemeiről, elveiről, a liturgiák változtatási szabályairól. Zárásként fontos megjegyzést tesz: „A liturgiai ügyesség megszerzésére segédeszközök lehetnek: a Biblia, confessio szorgalmas olvasása; az egyházi régiségek s hazai liturgiák s egyházi szerkezet ismérte, vizsgálata, emberismeret, mely e részben is Pál apostol szerint 1Kor 9:22 minden, mindeneknek akar lenni, jó példák és gyakorlat.” A „különös liturgia” cím alatt a sákramentumok kiszolgáltatásának rendjét adja. A többi istentiszteleti típust két csoportba sorolja, így beszél „rendes istentiszteletről” és „rendkívüli istentiszteletről”. „A rendes istentiszteleten értjük az egész gyülekezet összejövetelét bizonyos helyben és időben a végre, hogy Istent imádjá, a keresztyén kegyes életet ébressze s erősítse.”⁹⁴⁷ Véleménye szerint a fejezeten belül liberális hangot üt meg: az éneklést az istentisztelet tanító részei közé sorolja, a diktálásos éneklést botrányosnak tartja, az énekeskönyvet több ponton bírálja, az orgonák használatát viszont nem tiltja. „A mennyiben már az orgona a kegyesség kimutatását nem hogy akadályozná, hanem inkább buzdítja, az éneklést egy hangon vezeti, mérsékli s egyenlővé teszi, káros visszaélésekre nem igen szolgál alkalmul: annyiban méltán számláljuk azon közönyös dolgok közé, melyeket Jézus és az apostolok sem nem tiltanak, sem nem parancsolnak, és így a mely egyháznak módja van benne, azt a templomba bevitetheti. Különben az is igaz, hogy az emberi hang bájosabb és szívindítóbb, mint minden más hangműszer.” Rendkívüli istentiszteletek alatt az olyan „egyházi és polgári társaság által rendelt

---

⁹⁴⁴ Lásd bővebben ZSARNAY Lajos: *Paptan*, Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 135-149.

⁹⁴⁵ ZSARNAY, 1847. 3.

⁹⁴⁶ ZSARNAY, 1847. 15.

⁹⁴⁷ FEKETE Károly: *A református liturgiák története a XIX-XX. században*, http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf 2015.11.19. 4.

vallásos rendtartásokat” érti, amilyen a házasság, a papszentelés, az egyházkelés és a temetés. Érdekessége ennek a fejezetnek, hogy a 64.§-ban „Atyafiság, sógorság” címen részletes leírást ad a vérségi távolság megtartására a párválasztás alkalmával.⁹⁴⁸

A homiletikára nézve a következőket írja: „...a homiletika a papitudományoknak az az ága, melly azon szabályokat adja elő illő összefüggésben, mint kell a gyülekezet épületére szabad és összefüggő vallásos beszédet készíteni s tartani.”⁹⁴⁹ Mind a liturgika, mind pedig a Homiletika tárgykörébe tartozó elemek tehát a mindennapi gyakorlati életre nézve tartalmazznak útmutatásokat. Egy lelkipásztor életében amellet, hogy hivatásának minden területe és munkája fontos, a különböző alkalmak, istentiszteletek és az azokon elhangzó prédikációk jelentik tevékenysége zömét. Konkrét leírásokat tartalmaz az istentisztelet elemeire, a sákramentumokra, azok kiszolgálásának rendjére és módjára. Az imádságok felépítéséről, igehirdetése, prédikációk összeállításának módjáról is hasznos útmutatásokat olvashatunk.⁹⁵⁰ „E szerint a prédikáció részei: a könyörgés, textus, exordium (átmenetel a témára), téma, fő és mellék részek, vagy tractatio, berekesztés.”⁹⁵¹ A napjainkban megszokott imádság helyett Zsarnay Lajos szóhasználatában a könyörgés szerepel. Mi is a könyörgés? „Minden kegyes felemelkedés Istenhez: vallásos érzelmeinknek s gondolatainknak kijelentése Istennek színe előtt.”⁹⁵² A könyörgés után sorra veszi a különböző elemeket, majd arra nézve találunk tanácsokat, hogy hogyan is kell felosztani vagy felépíteni a prédikációt. Javaslatok között szerepel a mondanivaló pontokba szedése, ezeknek a hallgatósággal előre való közlése, hogy a gyülekezet tagjai tudják a hallottak alapján mi fog következni. Arra is kitér, milyen legyen a világosítás, vagyis az applikáció, a stílus, az elmondás módja, a tag- vagy hanglejtés, kell-e vagy nélkülözhető a gesztikuláció.

A második javított kiadást a Katechetika fejezettel kibővítette, aminek így fogalmazta meg jelentőségét: „...a katekhétika... a papi tudománynak azon ága, mely azt adja elő, miképpen kell az egyház serdülő tagjait a keresztyén vallás ismételére főleg kérdések és feleletek által vezetni úgy, hogy hitökről vallásttve az egyház minden javaiban részt vehessenek.”⁹⁵³ A mai kor teológusai és lelkipásztorai számára is aktuális ez a könyv. Amellet, hogy elméleti útmutatásokat, illetve megfogalmazásokat ad, bővelkedik a gyakorlati tanácsokban is.

„Midőn Apologétika című munkámat világ eleibe bocsátom: szükségesnek látom nyilvánítani, hogy én azt nagy részben Schleyermacher elvei szerint Lücke G. L. göttingai tanár, egykori tanítóm rendszere nyomán készítettem; legközelebb hallgatóim számára, kiknek azt én hetenként

---

⁹⁴⁸ FEKETE, 2015.11.19. 4.

⁹⁴⁹ ZSARNAY, 1847. 156.

⁹⁵⁰ ZSARNAY, 1847. 80-84.

⁹⁵¹ ZSARNAY, 1847. 171.

⁹⁵² ZSARNAY, 1847. 173.

⁹⁵³ ZSARNAY Lajos: *Paptan*, 2. jav. kiad., A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 234.

két órán szoktam előadni; ez kívánja rövidségét, ez teszi szükségessé tudományos alakját s rendszerét.”⁹⁵⁴ 1858-ban jelent meg nyomtatásban az *Apologetika* könyve, amely szintén növendékeinek szánt tankönyv. Apológiára minden kornak szüksége van. Annak gyakorlatára pedig különösen is a leendő lekipásztoroknak, hiszen egy kor sem nélkülözheti a keresztyén tanítások tisztaságának megőrzését. Ahogy a bevezetőben említést tettünk rá, a 19. századi racionalizmus kiüresíteni igyekezett a keresztyén teológiát. E tankönyv pedig éppen arra készítette fel a hallgatókat, hogy bizonyítsák be mindazt, amit koruk az ész mérlegére helyeztek: Krisztus isteni, megváltói személyét, a csodák létét, isteni eredetét, a keresztyénség alapjait, a Szentírás Istentől való ihletettségét stb. Schlaiermacher hatása szinte az egész tankönyvön végigvonul. Azt azonban meg kell említenünk, hogy nem követi szolgai módon Schleiermacher vonalát és tanítását. A bevezetésen túl két nagy részre osztotta a könyvet. A bevezetésben az apológia fogalmát, tárgyát, módszerét, illetve történetét és felosztását tárgyalja. Az első részben az igaz vallás és egyáltalán a vallás eszméjének apológiai vizsgálatát teszi, majd a vallás fogalma, eredete, alakja, fejlődése kerül kifejtésre. Fontos ezen a részen belül, hogy kitér arra, mennyire függ össze a hit és a tudomány, s miért fontos ennek értelmezése. Az igaz és hamis vallás fogalmi, különbségbeli fejtegetése követi mindezeket. A második fő részben azt bizonyítja, hogy az igaz, vagyis a kijelentésen alapuló vallás, a keresztyén vallásban öltött testet. Ennek alátámasztásában az Újszövetség könyveit veszi elő, s azokat minden oldalról megvizsgálja, körüljárja eredetüktől hitelességükön át. Majd a keresztyén vallást összehasonlítja Mohamed vallásával, s így próbálja annak létjogosultságát előtérbe helyezni. Ezek után a Kijelentés, Krisztus személye, csodái, munkája valóságának bebizonyítására vállalkozik, nem mellesleg a szentírási alátámasztottságot. Végül pedig újra visszatér a keresztyén valláshoz, aminek ismerteti főbb jellemzőit, működését előbb az egyéni, majd a családi életre nézve. Nem marad ki az sem, hogy milyen hatást gyakorolhat a keresztyén vallás az államra, illetve a tudományra és a művészetre.

Mint az erkölcstudomány professzora, nemsokkal azután, hogy megkezdte tanítói pályafutását, elkészítette a *Keresztyén erkölcstudomány* című tankönyvét. A könyvet Széki Teleki Józsefnek ajánlotta, aki többek között a pataki főiskola főkurátora is volt. Zoványi Jenő azt írta, hogy ezen a munkáján ugyan érzik Schleiermacher hatása, azonban nem ütközött bele a hagyományos szellembe, s így második kiadását is megérhette 1854-ben.⁹⁵⁵ „Ezen munka készítését tudományos hivatalom, közrebocsátását pedig legközelebb tanítványaim szüksége kívánják; de e mellett közrebocsátásában fő célom s ohajtásom, hogy az által az igaz keresztyén bölcsesség és kegyesség előmozdítottassék.”⁹⁵⁶ Koncz Sándor megállapítása szerint, ebben a munkájában a Schleiermacher

---

⁹⁵⁴ ZSARNAY, 1858. Előszó.

⁹⁵⁵ ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*, 2. köt., Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 255.

⁹⁵⁶ ZSARNAY Lajos: *Keresztyén erkölcstudomány*, Előszó, Nádaskay András, Sárospatak, 1836.

által korrigált Kantot követi.⁹⁵⁷ Kant jelentőségét és hibáit egyformán látta. A következőképpen jellemzi Kant munkáját az erkölcsstudomány terén: „...az erkölcsi tudományban nagyobb s nyomósabb rendet, tisztább gondolkodást hozott be”, azonban nem sokkal később hozzáteszi „... az életben ugyan az erkölcsök tisztaságát inkább rontotta, mint előmozdította: az okosságot tévén fő törvényadóvá s vezérré az erkölcsiségben, s azt mintegy istenítvén...”⁹⁵⁸ Véleménye szerint Schleiermacher az erkölcsstudomány érdekében sokat tett, mert a Kant okosságában elveszett keresztyén erkölcsstudomány önállóságát erkölcsi természetünk cselekvő, érző tehetségében újra biztosította, s a korlátlan erkölcsi szabadság természetét a függésben korlátozta. Őt követve, vagy hozzá hasonlóan a keresztyén erkölcs gyakorlatában Zsarnay maga is hangsúlyozza a kegyességi vagy Isten iránti érzelmeket és erényeket.⁹⁵⁹ Szép egymásutánban foglalja írásba az erkölcsstudomány meghatározásától kezdve, történetén keresztül, a Szentírás, illetve Jézus személyén, tanításán át a legfontosabbakat, amit tanítványainak megtanítani, átadni kívánt. Az erkölcsstudományra nézve a következő meghatározást adja: „A keresztyén Erkölcsstudomány a keresztyén erkölcsi életnek tudományos előadása. ... Erkölcsstudományunknak tárgya azon erkölcsi élet, melly Jézus tanításából s példájából kifejtődzik s kifejtődni tartozik...”⁹⁶⁰ Hogy mi is nála az erkölcsi élet, azt is leírja. „Az erkölcsi életen értjük a fizika vagy érzéki életnek ellenében téve azon lelki életet, melly emberi szabadsággal és törvény esmérettel áll elő, mellyet keresztyén életnek nevezünk, a mennyiben Jézusban vetett hit által módosítatik s öltöz különös szint s sajátsgot magára, különbözöt, mint a milyen más vallás hívők között, p.o. pogány s muhamedánusok, sidók között van.”⁹⁶¹ Ezt követően a hittudomány és erkölcsstudomány közötti különbségről, a teológiai és filozófiai erkölcsstudományról, illetve annak hasznáról szól. Az erkölcsstudomány készítésénél említi meg, hogy mi az alapja ennek a tudománynak. „...a ker. Erkölcsstudomány kútfeje a szent írás cánónja...”⁹⁶² Történetének tárgyalását az ókortól kezdi, majd a reformációtól egészen kora véleményalkotásait is ismertetve. Mindezeket a bevezetés fejezetében tárgyalja. Ezt követően újabb fő rész következik, amely az erkölcsstudomány felosztásával indul. Ezen belül több szakaszban vagy cikkelyben kerül kifejtésre az erkölcsi szabadság, a lelkiismeret, az erkölcsi törvény, az erkölcsi jó és a rossz, a bűn, a megtérés, az erkölcsi jutalmazás és büntetés, az ítélet témakörök boncolgatása. A következő fő részben három téma körül forog: erény, kötelesség, erkölcsi jó. Ezt követi az erkölcsi példakép vagy ideál témájának kidolgozása, amelyben Jézus Krisztus kerül a középpontba, s őt járja körül minden szempontból. Majd mintha egy teljesen új könyv következne, csak az oldal-

---

⁹⁵⁷ KONCZ, 1942. 63.

⁹⁵⁸ ZSARNAY, 1836. 58.

⁹⁵⁹ KONCZ, 1942. 63.

⁹⁶⁰ ZSARNAY, 1836. 7.

⁹⁶¹ ZSARNAY, 1836. 8.

⁹⁶² ZSARNAY, 1836. 19.

számozás folyamatos, *A keresztyén erkölkstudomány különös része* főcímmel új mondanivalóba kezd. A bevezetést követően három szakaszban beszél az Isten, a magunk és a mások iránti kötelességeiről az embernek.

Művei között az utókor által büszkén emlegetett, nem teológiai témájú könyve, a *Görög-magyar szótár*. Ezt a munkát nem egyedül készítette, hiszen ha kinyitjuk, a címloldalon számos név jelenik meg előttünk. Ez egy nagy volumenű munka, amelynek nem csupán elkészítésében vállalt oroszánrészt, de Soltész Ferenc tanártársával, mint szerkesztő is közreműködött. Az elkészítése hosszú és fáradságos munka volt. 1855. szeptember 16-án a püspökhöz írt levelében ejt szót ezzel kapcsolatos teendőiről. „A görög szótár szerkesztése engemet egészen elfáraszt.”⁹⁶³ A tanári kar a szerkesztési feladatokkal is őt bízta meg. Minden bizonnal sok fáradságot és munkát igényelt ez a feladat, mert a püspökhöz intézett egyik levelében írt gondolatát idézi most fel, mikor így szól: „Mit vétettem, hogy annak szerkesztésére kárhoztattak tanártársaim.”⁹⁶⁴ E munka miatt a református egyház liturgiáinak vizsgálását hagyta fel, pedig véleménye szerint azok kijavítása és készítése is rendkívül időszerű lenne.⁹⁶⁵ 1856. július 30-án írja, hogy „a görög szótár készítése borzasztó kín, amint főtisztelendő úr igen bölcsen eleve megmondotta, igen sok időmet elrabolja, kedvemet, lelki s testi erőmet fogyasztja. De már vissza nem léphetek; most már a 17-dik ív van sajtó alatt. Isten erre is megsegít.”⁹⁶⁶ Bármennyire is nehéz volt, a végeredmény megérte, hiszen e munka megjelenése keltette fel a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak figyelmét, s Zsarnay Lajost levelező tagjai közé választotta. A szótár 1857-ben jelent meg, az MTA tagja pedig 1858-ban lett. A teológiai művek mellett a szótár motiválására és céljára Soltésszal együtt adja meg az előszóban a választ. „Ezen görög-magyar szótár által tanítványaink szükségén, nemzeti irodalmunk s tanszeink régóta sajnosan érzett hiányát kívántunk segíteni.”⁹⁶⁷

1853-ben jelent meg a *Keresztyén egyháztörténet felgymnázium számára* című munkája. 1857-ben már ennek második javított kiadása hagyta el a nyomdát. A bevezetésében fogalmazza meg, hogy mit jelent a keresztyén egyháztörténet. „A keresztyén egyháztörténet előadja azon nevezetesebb eseményeket, melyek a keresztyén egyházban annak előállításától fogva történtek, s azon változásokat, melyek azt jelen állapotásra fejleszték.”⁹⁶⁸ S hogy mennyire fontos ennek tudása, illetve van-e haszna az egyháztörténet megismerésének, erre is választ ad. „Az egyháztörténet ezen értelmezése⁹⁶⁹ is mutatja annak hasznát minden mívelt, különösen tudós keresztyénre nézve; e nélkül

---

⁹⁶³ SRKTGYLt. B.LXXVI. 36,148.

⁹⁶⁴ SRKTGYLt. B.LXXVI. 36,148.

⁹⁶⁵ SRKTGYLt. B.LXXVI. 36,148.

⁹⁶⁶ SRKTGYLt. B.LXXVII. 36,980.

⁹⁶⁷ SOLTÉSZ Ferenc–ZSARNAY Lajos (szerk.): *Görög-magyar szótár*, Előszó, Sárospatak, 1857.

⁹⁶⁸ ZSARNAY Lajos: *Keresztyén egyháztörténet felgymnázium számára*, Sárospatak, 1857. 7.

⁹⁶⁹ Ahogy fentebb értelmezte.

ugyanis a keresztyén egyház jelen állapotát felfogni és megérteni lehetlen.”⁹⁷⁰ A könyvet három nagy időrendi csoportra osztja, s azon belül alcsoportokra. Az első rész az egyház alapításától, vagyis 33-tól az egyházszakadásig, amit ő 1053-as dátummal jelöl meg. A második rész az egyházszakadástól a reformáció kibontakozásáig, 1053-1517-ig. A harmadikban pedig – saját megfogalmazása szerint – a jelen időszakot tárgyalja. Ezen belül is az egyház külső állapota, alkotmánya, társadalmi szervezete, a vallás és tudomány állapota a téma.⁹⁷¹ Beosztása alapján mintegy 120 oldalon keresztül tárja hallgatói elé az egyháztörténet tudományát.

Bibliái bevezetés címmel 1859-ben jelent meg következő munkája. Alcímként fogalmazza meg, hogy milyen céllal készítette ezt a művet. „A Biblia ismeretének és értelmének előmozdítása végett.”⁹⁷² Szintén gimnáziumi hallgatóknak készült, csakúgy, mint előző munkája. A bevezetésében először is a Bibliáról beszél általában, de kitér a vallás és a kijelentés fogalmainak tisztázására is. Ezt követően a különböző részekben kerül sor az Ószövetség, majd az Újszövetség könyveinek taglalására. A vallásról már más munkájában is láttunk megfogalmazást. Itt a következőket mondja róla: „A vallás vagy annak tudata, hogy van Isten és mi Istentől függünk, az emberiségnek legszentebb ügye s feladata, mint a melynek legfőbb célja (tárgyilag, rajtunk kívül) Isten dicsőítése és (alanyilag ránk nézve) az emberiség üdve. A vallás kijelentésből származik, t. i. Isten maga jelenti s maga ismerteti meg magát, céljait s akaratát.”⁹⁷³ A kijelentés fogalmát szintén értelmezi: „A kijelentés kétféle, úgy mint közönséges és különös.”⁹⁷⁴

Számos Halotti beszéd, Halotti tanítás vagy gyászbeszéd látott napvilágot tollából. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában kilenc nyomtatásban megjelent, illetve két kéziratban számon tartott halotti beszédét találjuk. 1832-ből három halotti beszéd, Endrédy Imre tanuló, Gyulai Sámuel és Kézy Mózes felett; 1835-ből egy, I. Ferenc ausztriai császár és magyar király felett; 1840-1841-ből egy-egy, Szabó Lázár tanuló és Miklós László felett; 1855-ből egy, gr. Teleki József felett; 1860-1861-ből egy-egy, Apostol Pál és Kóczán József felett. Halotti tanításai közé sorolják még az 1847-ből származó, József cs. kir. Főherceg Magyarország nádora emlékére elmondott gyászbeszédet.

Prédikációi, hangozzanak akár temetésen, akár istentiszteleten vagy bármely ünnepségen elmondva, annak a tanításnak hordozzák jegyeit magukon, amelyeket a Paptan című munkájában fogalmazott meg. Igyekszik egy-egy rövid bevezető után pontokba szedve előrevetíteni, hogy milyen főbb mondanivalókból építi fel beszédét. Minden esetben alkalomszerű. Megszólít, fedd, vigasztal, buzdít, tanít. Mindazt, amire tanítványait akár művein, akár személyesen igyekezett meg-

---

⁹⁷⁰ ZSARNAY, 1857. 7.

⁹⁷¹ ZSARNAY, 1857. 7-8.

⁹⁷² ZSARNAY Lajos: *Bibliái bevezetés*, Sárospatak, 1859. Címlap.

⁹⁷³ ZSARNAY, 1859. 3.

⁹⁷⁴ ZSARNAY, 1859. 3.

tanítani, s azáltal jó lelkészeket formálni belőlük, ezekben a beszédekben megtaláljuk. Minden lelkipásztor életében legnehezebb fiataalt vagy gyermeket temetni. Szabó Lázár hittudományt tanuló ifjú volt, kit 1840-ben kísért az Alma Matere utolsó útjára. Szorgalmas, életvidám, szép reményekre jogosult, kiváló tehetségű nemes ifjú volt – derül ki a beszédből. Az ige a Jn 11,11 volt: Lázár, a mi barátunk aluszik, de elmegyek, hogy felköltsem őt. Ennek az igének a fényében mondta el, hogy Szabó Lázár végérvényesen alszik, de Krisztus el fog jönni, hogy felköltse, vagyis feltámassza.

Halotti beszédein túl más alkalmi tanítások is napvilágot láttak tőle. „Azon elvek és igazságok, a melyeket az tanít, még ma is érvényesek. ...Nagy gondatlanság és háládatlanság lenne azért k. h. valóban, ha ezen könyvet, talán csak azért, mert már régi, megvetnők s nem becsülnők illően, sőt szükség, hogy azelőtt hajoljunk meg, tanuljuk ismerni, sajátunkká tenni, magunk és mások épületére fordítani; ragaszkodjunk azon igazságokhoz is, melyeket az különösen más ker. felekezetek irányában, mint a szentírás tanításán tisztán és világosan előad, a nélkül könnyen elveszthetjük református egyházunk sajátosságát és önállóságát... De a midőn ekképen becsüljük vallástevő könyvünket, a midőn ekképen ragaszkodunk ahhoz: távol legyen tőlünk, hogy azt bálványozzuk, távol legyen tőlünk, hogy azt egyenlő tekintélyűnek tartsuk a szentírással... Ezen könyv minden tekintélye a szentíráson alapszik...”⁹⁷⁵ A Heidelbergi Káté születésének 300. évfordulóján hangzottak el ezek a szavak Zsarnay Lajos püspöktől. Jelentőségét hangsúlyozva hívja fel a hallgatóság figyelmét a káté fontosságára, arra a legfontosabb célra, amiért az született, s amiért még mind a mai napig református egyházunk tanításainak alapját képezi.

Műveit kutatva találtunk egy Karácsonyi prédikációt, amelyet neki tulajdonítanak. A nyomtatványon azonban sem név, sem dátum nem szerepel. Kérdéses tehát, hogy valóban Zsarnay Lajos szájából hangzottak-e el ennek a prédikációnak a szavai, vagy csupán egy könyvtárosi buzgóság az, amely az azonosítás mögött van. Kétségtelen, hogy a prédikáció azokat a stílusjegyeket hordozza magán, amelyek Zsarnay gyakorlatát tükrözik. Pontokba szedett, jól tagolt beszéd. Mindez azonban még nem bizonyíték, ha feltételezzük, hogy ezt a módszert nem csak ő használta abban a korban egyedül. Talán további kutatások fényt derítenek e prédikáció szerzőjére.

Műveit felsorolva és értékelve Emődy Dániel mondta: „... szakértők úgy nyilatkoztak rólu mindenkor, hogy azok a tudomány mai színvonalán állanak. Annyit azonban én is mondhatok, hogy ritka könyvben láttam annyira igazolva, hogy 'az irány maga az ember'. ... Belül igazság. Kívül nyugalom. És noha a magyar tudományos akadémiának hittudományi osztálya nincs, kétségkívül az összes irodalmi munkásság befolyt arra, hogy azon tudományos egyesület elhunyt

---

⁹⁷⁵ ZSARNAY Lajos: *Egyházi beszéd, melyet Görgön 1863. évi September 27. napján a Tiszáinenni Helv. Hitv. Ev. Egyházkerület lelkészavatási közgyűlése alkalmával a heidelbergi káté háromszázados emlékére mondott...* Miskolc, 1865. 19-20.

jelesünket 1858-ban a görög-magyar szótár körül szerzett érdemeiért levelező tagjai koszorújába fűzte.”⁹⁷⁶

A reformkor vívmányai közül a magyar nyelv hivatalossá tétele hatalmas lépés volt. Az addig uralkodó latin nyelv tette szükségessé, hogy annak, aki felsőbb tanulmányokat szeretne folytatni, ezt a nyelvet kiválóan el kellett sajátítania. Még a rendelet megszületése előtt készítette el Zsarnay Lajos a *Fordítási gyakorlatok* című munkáját, amely a diákoknak a magyarról latinra való fordítási feladataikhoz nyújtott segítséget. Ugyancsak fordítási munkái közé tartozik az 1791. évben kiadott budai kánonok fordítása. Ezeket a kánonokat ugyan uralkodó nem szentesítette, a református illetve az evangélikus egyház számára mégis fontos jogokat fogalmaznak meg.

Végül, de nem utolsó sorban említjük a *Keresztyéni tanítások és imádságok* című munkát, amelyet Szikszai György debreceni prédikátor készített. Az 1834. esztendőben ez az imádságos könyv már kilencedik kiadását érte. Zsarnay átdolgozta vagy ahogy a címloldalon olvassuk: „Most pedig az elébbi kiadások hibáitól megjobbította.”⁹⁷⁷ Ez a könyv szinte első munkái között látott napvilágot, hiszen tevékenysége első éveire tehető kiadása.

---

⁹⁷⁶ EMÓDY, 1866. 46.

⁹⁷⁷ SZIKSZAI György: *Keresztyéni tanítások és imádságok*, átdolg. ZSARNAY Lajos, WÉBER S. Lajos, Pozsony, 1834.

VII. Helye a kor teológiai irányzatai között

VII.1. Szellemi irányzatok a 19. században

A protestáns teológiatörténet 19. századi irányzatai közül a racionalizmus, a liberalizmus, majd az ébresztő vagy más néven ébredő teológia emelkedik ki. Hangsúlyja mindháromnak saját, de módszer tekintetében mégis egyek, mert a racionális módszer összefűzi őket. Ennek jellegzetessége, hogy a tények kritikai ismertetésével, a tételek szillogisztikus bizonyításával, az irracionális érvek mellőzésével, a józan belátásra hivatkozva bizonyítják a maguk igazát.⁹⁷⁸

A 19. században a felvilágosodás következményeként először is a racionalizmus nyert teret nemcsak a világi, de az egyházi gondolkodásban is. Kádár László megfogalmazása szerint a racionalizmus a felvilágosodás sokrétű szellemi áramlatának egyik leglényegesebb mozgója. Gyökerei mélyen nyúlnak vissza az emberi gondolkodás történetébe. Nyíltan és saját névvel ellátva először a 17. században jelentkezett az európai szellemi életben. Kezdetben még csupán filozófiai áramlat, de a 18. században már világnézeti felfogássá terebélyesedett, és a felvilágosodásban az élet minden területén éreztette hatását. Kiterjedt hatásköre miatt nagyon különböző reakciókat váltott ki az addig uralkodó világnézetek híveiben. Bizonyos területeken ellenállásba ütközött, míg más téren alkalmasnak látszott arra, hogy egyes elemei beépüljenek az addigi rendszerbe, és azt az új idők követelményeinek megfelelővé tegyék. Bizonyos vonatkozásokban – sokszor tudat alatt – alapvetően formálta a különféle világnézetek híveit.⁹⁷⁹ Ez az általános megfogalmazás tulajdonképpen azt jelenti, hogy megindult egy olyan mozgalom, amely az addigi egyházi hagyományok uralta étellel szemben az egyén, az ember gondolkodására épített. Ami kezdetben nem jelentette azt, hogy teljes mértékben elvetette mindazt, amit az egyház képviselt, sőt kereste azokra a válaszokat, a magyarázatokat, de egy idő után falakba ütközött.

A racionalizmus az 1800-as évek elején rendkívüli hatással van a magyar protestáns gondolkodásra. Márkus Jenő állítása szerint az 1840-es években hazánkban a református gondolkodást a keresés időszaka jellemzi. Az elvek, az irányzatok még nem tisztázódtak le, nem kristályosodtak ki. A liberalizmus még csak születőben van. A protestáns gondolkodást a racionalizmus jellemezte egy kis ortodoxiával keveredve. A lendület – ahogy ő nevezi – később érkezik, amikor a liberális teológia megjegyzése szerint szinte berobban az egyházi köztudatba.⁹⁸⁰

A racionalizmussal szinte párhuzamosan jelent meg a liberalizmus. A liberalizmust a felvilágosodás, ezen belül pedig a természetjog vizsgálata, és az emberi jogok megfogalmazása hozta

---

⁹⁷⁸ BARTHA Tibor–MAKKAI László (főszerk.): *Studia et acta ecclesiastica V. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978.*, Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 1983. 155

⁹⁷⁹ KÁDÁR László: *Eszterházy Károly racionalizmusa*, <http://vigilia.hu/regihonlap/1999/6/9906kad.html> 2015.11.13.

⁹⁸⁰ MÁRKUS, 2005. 50.

létre.⁹⁸¹ Fontos leszögeznünk, hogy csakúgy, mint a racionalizmus, a liberalizmus teológiai gondolkodása sem egyik napról a másikra alakult ki, hanem hosszú évszázadok terméke. Sőt mondhatnánk, hogy a liberalizmus a racionalizmus talaján bontakozott ki, abból táplálkozott, s annak gondolkodását vitte tovább időnként túllépve annak határait is. Mert míg a racionalizmus, mint mondtuk, nem vetette el a csodákat, a kijelentést, addig a szélsőséges liberalizmus teljesen elvetette azokat. Azért tesszük hozzá a szélsőséges jelzőt, mert a liberalizmus nem volt egységes, több irányzata volt.

Témánk szempontjából különösen a teológiai liberalizmus lényeges, ami az általános liberalizmushoz hasonlóan az emberi önállóságra, szabadságra való törekvésekben gyökerezett. Márkus Jenő szerint egyenesen az emberi ősvágyban, ami abból táplálkozott, hogy olyanok leszek, mint az Isten.⁹⁸² A liberalizmus a tekintélyt tagadó és az egyéni szabadságot hangsúlyozó és érvényesítő szellemi áramlat volt. A 19. század eleje óta döntő hatással volt az európai gondolkodásra. Azt képviselte, hogy az ember önmagának elégséges, független egyén, akinek szinte természetfölötti tulajdonságai vannak. Az ismeret egyetlen forrása az egyén értelme. Az egyén természete szerint jó, ezért korlátlan szabadságot kell biztosítani neki az élet minden területén.⁹⁸³

Márkus Mihály azt mondja, hogy a liberalizmus nem filozófiai rendszer, nem tan, hanem gyakorlat, módszer, magatartást meghatározó életszemlélet volt. A gyakorlatias és érvényesülni tudó polgár szemlélete. Ezért volt optimista.⁹⁸⁴ A megismerésben és az emberi képességek korlátlan lehetőségeiben bízott. Az egyén jóságában, nevelhetőségében feltétlenül hitt. A kultúra ápolásában vélte az emberiség felemelkedésének szellemi lehetőségét.⁹⁸⁵

A liberalizmus tudományos, modern teológiát akart kialakítani, amit vallástudománynak nevezett. A tudomány 19. századi kritériumát érvényesítette a teológiára, ezért a természettudomány módszerét alkalmazta a Bibliára és a keresztyén tanításokra. Ettől azt remélte, hogy az ilyen módon tudományossá váló teológia révén kibékül egymással a vallás és a kultúra, az egyház pedig korszerűsödik.⁹⁸⁶ A 19. század haladni tudó és vágyó embereinek magatartásformájává vált. A teológusok egy része a hétköznapi élet gyakorlatán túl a teológiában is érvényesítette, hogy kielégítő válaszokat adhassanak a liberális szellemben nevelkedett művelteknek.⁹⁸⁷ Ennek megfelelően a teológiát a korszellem szolgálatába állították, megszülvén ezáltal a liberális teológiát, ami a német felvilágosodás filozófiájára épült. A liberális teológia szándéka az volt, hogy hidat verjen a vallás-

---

⁹⁸¹ DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 7. köt., Szent István Társulat, Budapest, 2002. 845.

⁹⁸² MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*, Kálvin, Budapest, 2005. 7.

⁹⁸³ Magyar Katolikus Lexikon, 7. köt. 845.

⁹⁸⁴ MÁRKUS Mihály: Liberalizmus és új ortodoxia, in: BARTHA Tibor-MÁKKAI László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 156.

⁹⁸⁵ MÁRKUS, 1983. 156.

⁹⁸⁶ MÁRKUS, 1983. 156.

⁹⁸⁷ MÁRKUS, 1983. 156.

tól eltávolodott társadalom és a hit igazságai között. Ezért képviselői bizonyos teológiai dogmákat elvetettek, másokat újraértelmeztek. Elvetették általában a dogmatizmust és az ortodox fogalmi konstrukciókat, mert úgy vélték, a hagyományos dogmatikai-teológiai tételekkel nem tudják a vallást közel vinni a társadalomhoz.⁹⁸⁸ E teológia képviselői hitték, hogy azok a műveltek, akik az egyháztól elidegenedtek, vissza fognak térni, amennyiben a tanokat a korszellemnek megfelelően fogalmazzák meg, és kiemelik az egyháznak azokat az értékeit, amelyeket a liberalizmus is értéknek tart.⁹⁸⁹ Olyan tudományos, modern teológiát akartak kialakítani, ami nem csupán eszmerendszer, hanem egyházi magatartást formáló mozgalom is egyben. Mivel a teológiát, a teológia tudományt alárendelte a korszellemnek, ezáltal az emberi elfogadhatóság mérlegére tette, kiüresítette azt. A felvilágosodás jelszava: „merj gondolkodni”, azaz mielőtt bármit is elfogadsz, tedd a kételkedés mérlegére, messzemenő következményekkel járt az egyház életében, tanításában.

A liberális protestantizmus háromnegyed évszázadon keresztül uralkodó paradigmája Magyarországon az 1840-es évek elején kezdte el hódító útját, és az 1859-es pátensharc utáni időszakra kikristályosodva a protestáns egyházi nyilvánosság uralkodó nézetrendszerévé lett. A protestáns ügy és a protestáns liberalizmus ügye az 1860-as években véglegesen azonos a nemzet ügyével. A pátensharcot követő időkben a protestáns identitás elsődlegesen (bár korántsem kizárólagosan) a hitelvek helyett a történelmi és kulturális hagyományokkal való azonosulást kínálta: „a protestantizmus megengedte, hogy valaki „jó” evangélikusnak vagy „jó” reformátusnak mondja magát csupán hazafisága és nemzeti érzése tudatában” – írja Kósa László az abszolutizmus kori vallási magatartásformákat elemző tanulmányában.⁹⁹⁰

Azontúl, hogy a vallási vagy teológiai liberalizmus hívei azt gondolták, hogy a szabadság teszi majd lehetővé a fejlődést, az egyházi élet megújítását, megújulását is ettől várták. Hangoztatták, hogy mindent szabadon, nem félve semmilyen tekintélytől, kell megvizsgálni, bírálni, mert csak a tudományos igazság az egyetlen, ami elfogadható.

A 19. században számos írás jelent meg az egyházi sajtó hasábjain, amelyek keresték az emberek egyháztól való elfordulásának okait. Voltak, akik úgy gondolták, a legfőbb ok nem más, minthogy az egyház tanítása nem egyezik meg a tudománnyal. Sok olyan tudományosan nem bizonyítható elem van az egyház tanításában, amit az emberek nem tudnak elhinni. A tudomány embere a Szentírás történeteit, csodáit nem tudja elfogadni, mivel ezek irracionálisak, nem lehet bebizonyítani őket. Ha tehát az egyház vissza akarja „hódítani” a tőle elidegenedett tagjait, össze kell egyeztetnie tanításait a tudománnyal. Ennek egyetlen útja, a Biblia tudományos vizsgálat alá helyezése. „Meg kell vizsgálni a keresztyénség eredetét, a Biblia szövegét, és a keresztyén vallást

---

⁹⁸⁸ GLATZ Ferenc (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*, 12. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2001. 104.

⁹⁸⁹ MÁRKUS, 1983. 156.

⁹⁹⁰ KÓSA László: *Művelődés, egyház társadalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.

bele kell állítani az általános fejlődésbe. A kritika által igazolt bibliai tanításokat, a keresztyénség értékes eszméit a művelt emberek mindenütt elfogadják. Így az egyházi élet megint megerősödik.”⁹⁹¹

Hazánkban a vallási vagy teológiai liberalizmus egyik legelső képviselője Ballagi Mór. Református lelkipásztor, teológiai tanár s a *PEIL* (1858) főszerkesztője. Mint főszerkesztő a lap hasábjain keresztül ismertette nézeteit, amelyek csakhamar követőkre találtak, s a református lelkészek, csakúgy, mint maga Ballagi, a liberalizmusban látták egyházuk megújulásának legnagyobb lehetőségét. Álláspontja szerint „a tudománynak kötelessége megvizsgálni a vallást és annak állításait. Ezt a vizsgálati szabadságot a hitvallások nem akadályozhatják meg. A csodák hite nem észszerű és a legújabb természettudományos világnézettel nem egyeztethető össze. Krisztus feltámadása nem testileg, hanem szellemileg történt. A tanítványok Krisztus szellemét látták. E szellemi megjelenést a későbbi írók testi megjelenésnek írták le.”⁹⁹² Fejtegetéseiben és meggyőződésében azonban nem állt meg ezeknél a gondolatoknál, hanem teljes mértékben kiszolgáltatta a Bibliát, egyházi tanításainkat, káténkat a korszellemnek. Az isteni kijelentést gólyamesének tartotta, a hitvallásainkat lebecsülte, Jézus tanításait emberi igazságoknak bélyegezte. A Szentírás igazságait az új természettudományos felfogással összeférhetetlennek tartotta. Nézetei szerint a pokol, az ördög, az angyalok ebben a világrendszerben nem léteznek. Elvetette a bibliai csodákat, a Szentháromságot, Krisztus megváltó mivoltát és szerepét. Egyszóval minden olyan állítást, amelyek addig az egyház alapjait képezték kiiktatott, mert ezek a tudományos ember számára hihetetlenek, nem szolgálják a haladást és ellenkeznek a kor tudományos felfogásával. „Ballagi a liberális magyar lelkészek nevében olyan egyházat akart, amely nem tantételek, hanem emberiségi nemes célok egységén alakulva, a lelkiismereti szabadságot óvja, nem pedig hóhérolja.”⁹⁹³ Legfőbb értéknek a liberálisok a vallásos eszméket tartották, a jóságot, a szeretetet, az önzetlenséget stb. Felfogásuk szerint Jézus jelentősége nem az Ő megváltói szerepében rejlik, hanem vallásosságában, amelynek legfontosabb szerepe, hogy erkölcsöket nemesít és megtisztítja a lelket. Az egyháznak, a vallásnak erkölcsnemesítő feladatot szántak.

Ballagi Mór követői,⁹⁹⁴ szinte túlszárnyalva mesterüket, egyenesen arra szólítottak fel, hogy a teológiának és az egyháznak el kell fogadni a természettudományok és a történelem legújabb eredményeit. „Ha ezt nem teszi, minden józanészű ember előtt nevetségessé válik. A vallásos és tudományos nézetet úgy kell összeegyeztetni, hogy ami a vallásban lényeges, azt megtartjuk, ami pedig lényegtelen, azt elvetjük. A tiszta vallásos szellemet így könnyen meg lehet mente-

---

⁹⁹¹ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 370.

⁹⁹² BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 371.

⁹⁹³ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 371.

⁹⁹⁴ Kovács Albert, budapesti teológiai tanár; Kovács Ödön és Keresztes József, nagyenyedi teológiai tanárok; Bartók György, erdélyi püspök

ni.”⁹⁹⁵ Véleményük szerint a keresztyénségnek a valláserkölcsei élet a középpontja, s a lelkészek legfontosabb feladata az erre vonatkozó ismeretek és teendők átadása, megtanítása.

A fenti gondolatok, nézetek tükrében az egyházi élet vezetői kezdtek a tudásnak döntő szerepet tulajdonítani. Azt gondolták, hogy a tudás terjedésével majd megjavul az emberek lelki-lete is. „Ha az emberek megismerik a világot, a tudomány és vallás összefüggéseit, akkor Istent is hamarabb megtalálják.”⁹⁹⁶ Szeremlei Sámuel szinte a nagy humanista, Erasmus gondolatát elevenítette fel, amikor csatlakozott az imént mondottakhoz: „oszlássatok el hát a sötétséget, s a nép meg fog szentelődni.”⁹⁹⁷ Mindezt az oktatásra értette, amely által az emberek ismeretekre és bölcsességekre tesznek szert. A lelkészeknek szánta ezt a feladatot, akiknek nem képtelen csodákat, hanem ismeretközlő és tanító prédikációkkal kell az emberek értelmét erősebbé tenni.

A vallási vagy teológiai liberalizmus eszméinek képviselőjére 1871-ben Budapesten megalakult a Protestáns Egylet. Tagjai között éppen úgy voltak reformátusok, mint evangélikusok és unitáriusok. Az Egylet célul és feladatul a valláserkölcsei eszmék terjesztését tűzte ki. Munkájuk azonban nem tartott sokáig (1883). Céljuk nem érte el a kívánt és várt eredményt. „Kiderült, hogy a liberális vallás nem tudja maga iránt felébreszteni a tartós érdeklődést. Az emberek nagy része hiába lett okosabb, hiába kapott tudást, ebből még nem ismerte fel Isten akaratát.”⁹⁹⁸

VII.2. Hitélet a 19. században

Ezen az alfejezeten belül arra keressük a választ, hogy mennyire határozta meg a racionalizmus illetve a liberalizmus az egyházi életet, hitéletet. Pontosabban véve, milyen hatást gyakorolt a lelkészekre, s rajtuk keresztül az egyháztagok hitéletére. Mennyire befolyásolta a prédikációk tartalmát, a tagok igehallgatását, a templombajárását.

Vannak megfogalmazások, amelyek szerint a 19. században Magyarországon a református egyház keretein belül a hitélet nagyon elsekélyesedett.⁹⁹⁹ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy kiürültek a templomok, az emberek elidegenedtek az egyháztól. „Templomaink sok helyen a szó legvalódibb értelmében üresek. A hideg falaknak szól az ige s nemcsak a láthatatlan, hanem még a látható egyház is az örvényhez közeleg. Éneklő családok, hol a Biblia és a jó öreg Szikszai éltetnék a keblet, alig találhatni.”¹⁰⁰⁰ A protestáns hetilapok tudósításai alapján írták, miszerint „Gyakran előfordult, hogy a harangozás után a lelkipásztor nézte a parókiáról: megy-e valaki a templom felé. Mikor egy darabig hiába várt, üzent az egyházzfival s bezáratta a templomot, ki sem lépven

---

⁹⁹⁵ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 372.

⁹⁹⁶ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 372.

⁹⁹⁷ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 373.

⁹⁹⁸ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 377.

⁹⁹⁹ Lásd bővebben BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 351-359.

¹⁰⁰⁰ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 352.

lakásából. Pedig néha a hívek is a papra vártak, s midőn látták, hogy nem jön ki, ők sem indultak el a templomba. ... Más helyeken elmentek ugyan az istentiszteletre, de nem volt köszönet benne.”¹⁰⁰¹ Az értelmiséget a felvilágosodás szellemisége hatotta át, melynek következtében elidegenedett az egyháztól.

Megállapíthatjuk azonban, hogy az iménti közlés nagyon általánosít. Igaz, hogy Magyarország egyes helyein valóban kiüresedtek a templomok, de ez nem volt általános. Igaz az is, hogy az általa felsorolt esetekben a megtörtént események jól szemléltetik az egyháztól, lekipásztortól való eltávolodást, de nem általánosíthatunk. Pontosán azért, mert vannak források, amelyek éppen ennek az ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyságot. Dienes Dénes a *Miskolc története* című kötetben a miskolci református egyház történetével foglalkozva a korabeli jegyzőkönyvek alapján írja, miszerint „az egyházlátogatási jegyzőkönyvek évről-évre azt jegyezték meg, hogy a „köz-vasárnap és ünnep napokon az istentisztelet evangéliumunk szellemében rendesen megtartatik, a hívek által kellő buzgósággal gyakoroltatik.”¹⁰⁰² Nem sokkal később pedig így nyilatkozik: „...Miskolcon tömegesen jártak templomba, úgyhogy az úrvacsorát az ünnepek második napján is ki kellett osztani, mert egy alkalommal nem fértek el a templomokban az úrvacsorázni kívánó hívek.”¹⁰⁰³ A hivatalos szöveg mögött azonban tradicionális egyházi élet rejtőzött. Hiszen minden bizonnyal nem a spirituális vágy vitte az embereket a templomba, hanem a tradíció. Hogy ez mennyire így van, hadd idézzünk újra e tanulmányból. „Az istentiszteletre járás a tisztességes polgári élet velejárója volt, egyfajta társadalmi esemény. Ebben igen fontos szerepe volt a templomban elfoglalt helynek. ... nem csak az „ifjabb mester embereket” kellett meginteni „az őket nem illető üléseknek általok való elfoglalása” miatt, hanem „az asszonyi renden lévőket” is el kellett igazítani „az őket és kit-kit a maga rangjához képest illehető hely foglalásra, közhirdetés által... és egyenes nyilvános kifejezéssel.”¹⁰⁰⁴ Talán a felvilágosodás, talán a kor hozta magával, hogy a templomlátogatások szokássá, társadalmi eseménnyé degradálódtak. Mindenesetre nem az a lelki szükséglet jellemezte már az embereket, ami tapasztalható a korábbi századokban. Háttérbe szorult az ígére, az igehirdetésre való odafigyelés. „Mint „szokást”, tehát hosszabb ideje meglévő gyakorlatot igyekezett megszüntetni az egyháztanács a század első harmadában, „hogy a templomban egyik székül a másikba, sőt a harmadikba is a bokréták az asszonyok és leányok által, susogás és nevetkezés közbe, által nyújtogattatnak”¹⁰⁰⁵

Mint láthatjuk, a vélemények eltérőek abban a tekintetben, hogy a hitélet mennyire került válságba a 19. században. Abban azonban mindnyájan egyetérthetünk, hogy a racionalizmus hatá-

---

¹⁰⁰¹ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 352-353.

¹⁰⁰² DIENES Dénes: Református egyház, in: *Miskolc története 1702-1847-ig, 3/2. köt.*, Miskolc, 2000. 865.

¹⁰⁰³ DIENES, 2000. 865-866.

¹⁰⁰⁴ DIENES 2000. 865.

¹⁰⁰⁵ DIENES, 2000. 865.

sára átalakult a gondolkodás az egyházban. Sokan úgy vélik, hogy az egyház 19. századi válságának oka éppen ebben keresendő.¹⁰⁰⁶ Nem csak az emberek, de az egyház vezetői, lelkipásztorai gondolkodásában is megnyilvánult a racionalizmus szellemisége. A lelkipásztorok eltávolodtak a Szentírástól, sőt egyenesen szégyellték az evangéliumot hirdetni, így átalakultak az igehirdetések. A szolgálatok arról szóltak, ami a hallgatóknak hasznos volt. „Csak az lehet reátok nézve igaz vallás, amit józan, egyenes okosságokkal megfoghattok”¹⁰⁰⁷ – mondta prédikációjában Lácza Szabó József. A prédikációk különböző témákat öleltek fel anélkül, hogy sok esetben ígét olvasott volna fel a lelkipásztor. Ezekkel a beszédekkel átformálták a hívek gondolkodását, akikről pedig azt olvassuk, hogy unták a száraz beszédeket. Ez, a középosztály, illetve az előkelők vallási közönye rossz hatással volt az egyszerű emberekre. A racionalizmus nemcsak a lelkészeket, de a tanítókat is – hiszen az iskolákban is megjelent az ennek szellemében való oktatás – elidegenítette a Biblia igazságaitól. A vallásos nevelés anyagának nagy része kimaradt. A Heidelbergi Kátét más kátéval helyettesítették. A vallásitanítás vallástörténeti tanítás lett. A templomba járást sok helyen elhagyták. Mindez pedig a liberális teológiai gondolkodás egyenes következménye volt.

VII.3. Zsarnay Lajos teológiája

Zsarnay Lajos teológiai álláspontjának kutatása kezdetén az első tapasztalatunk az volt, hogy ellentmondásos. Ellentmondásossága egyrészt abból adódott, hogy megoszlanak teológiájáról a vélemények. Ugyanakkor pedig időnként úgy véltük írásai alapján, hogy ő maga is eklektikus volt. Továbbá elgondolkodásra adott okot az is, amit az *Apologetika* című munkája előszavában írt, miszerint „Távol legyen azonban, hogy én ezen¹⁰⁰⁸ vagy bármely teológiai rendszernek általános tökélyt tulajdonítsak.”¹⁰⁰⁹ Ennek ellenére teológiájában különböző irányzatok gondolkodásának jegyeit fedezhetjük fel.

Fekete Károly Novák Lajost, Zsarnay későbbi tanszéki utódját idézte, aki azt mondta, hogy Zsarnay Lajos a Schleiermacher előtti iskola követői közé tartozott.¹⁰¹⁰ Más vélemények szerint Schleiermacher következetes képviselője volt,¹⁰¹¹ míg mások vitatják ezt, illetve csak részleges követőjeként említik.¹⁰¹² Fekete Károly azzal a mondatával, miszerint a magyar református teológia romantikus árnyalatához tartozott,¹⁰¹³ valószínű szintén a schleiermacheri vonalban helyezi el. Zsarnay saját bevallása szerint azonban teológiai gondolkodása még göttingeni utazása

¹⁰⁰⁶ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 364.

¹⁰⁰⁷ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 364.

¹⁰⁰⁸ Itt Schleiermacher teológiájáról beszél.

¹⁰⁰⁹ ZSARNAY, 1858. Előszó.

¹⁰¹⁰ FEKETE, 2015.11.19. 4.

¹⁰¹¹ KOVÁCS, 2010. 26.

¹⁰¹² KONCZ, 1942. 63.

¹⁰¹³ FEKETE, 2015.11.19.

előtt kiformalódott. S bár új lehetőségek nyíltak meg előtte, ezek már kialakított vonalán nem változtattak. A püspökhöz írt levelében utalt erre: „Theologusi, már az előtt is nyílt szívvel jelentett vallomásom mellett meg maradok híven – Schleyermacher gondolkozását becsülöm – noha csintalan sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem.”¹⁰¹⁴ Hogy mi volt az a vonal, ami már külföldi útja előtt kiformalódott, arról 1854. április 17-én szintén Apostol Pálhoz intézett levelében számolt be. Írása szerint Csikai Imre *Keresztyén erkölcsanához* elkészítette a bírálatot német nyelven. A bírálat megfogalmazását igyekezett részrehajlás nélkül elkészíteni, illetve abból a teológiai álláspontból kiindulva, amelyet legigazabbnak és legüdvösebbnek tartott, s amelyet hite és meggyőződése szerint képviselt. Ez az álláspont a szupranaturalizmus. Eszerint a teológiai álláspont szerint dolgozta ki a saját *Keresztyén erkölcsanát* is két évvel ezelőtt,¹⁰¹⁵ amely már nyomtatásban is megjelent, s reményei szerint mind Patakon, mind pedig Miskolcon használni fogják.¹⁰¹⁶ A tisztánlátás végett és az ellentmondások miatti nézetek végett fontos sorra vennünk a különféle teológiai gondolkodásokat, amelyek hatotással voltak, lehettek rá.

Az tény, hogy Friedrich Schleiermacher teológiája és munkássága nagy hatással volt rá és gondolkodására. Az *Apologetika* előszavában elismeri a hit terén kifejtett munkáját, s azt mondta, hogy „Méltónak s üdvösnek tartom azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem méltányolva ismertessem növendékeinkkel...”¹⁰¹⁷ Ugyanakkor pedig Koncz Sándor megállapítása szerint nem képviselte mindenben Schleiermacher teológiáját, sőt vannak olyan gondolatai is, amelyek a schleiermacheri alapokról szinte teljesen letérve a magyar teológiai liberalizmus egyoldalú tételeit hangsúlyozták.¹⁰¹⁸ Más megnyilatkozás szerint hazánkban csak két teológus volt – Zsarnay Lajos és Szeremley Gábor –, aki igazán képviselte a romantika teológusának, Schleiermachernek tanítását.¹⁰¹⁹ Márkus Jenő szerint ez abból adódhatott, hogy amikor Schleiermacher meghalt, még alig ismerték őt Magyarországon. Koncz Sándor ellenben megemlítette, hogy a Zsarnay és Szeremley által képviselt teológia pusztán csak árnyalata a németországinak.¹⁰²⁰ Majd azt is hozzátette, hogy Schleiermachert az utókor a liberalizmus atyjaként tartja számon.¹⁰²¹ Ebből a szempontból talán nem lenne kérdés, hogy hová is soroljuk Zsarnayt, hiszen Koncz is azt írta, hogy öntudatos vagy öntudatlan követője volt, s ezzel képviselte hazánkban a romantika vonalát.¹⁰²² Koncz Sándor – bár maga is a liberális teológia megalapítójaként tartja

---

¹⁰¹⁴ KONCZ, 1942. 63.

¹⁰¹⁵ Ez a műve nem került kezünkbe.

¹⁰¹⁶ SRK'TGyLt. B.LXXV. 34,998.

¹⁰¹⁷ ZSARNAY, 1858. Előszó.

¹⁰¹⁸ KONCZ, 1942.63.

¹⁰¹⁹ Kovács, 2010. 26.

¹⁰²⁰ KONCZ, 1942. 56.

¹⁰²¹ MÁRKUS, 2005.14.

¹⁰²² KONCZ, 1942. 56.

számon –, véleménye szerint a liberális teológia Schleiermacher örökségétől túlhajtásaiban sok ponton eltér.¹⁰²³

Schleiermacher egy a vallásból elidegenített nemzedéket akart a valláshoz visszavezetni. A művészet és az irodalom magas fokon művelt volt, a szellemi élet virágzott, csak a vallás iránt voltak közönyösekké épp a műveltek, akik az esztétikai idealizmusban találták minden vágyuk kielégítését. Nem vetették meg a vallást, csak lenézték, mint olyasmit, amire nincs többé szükségük.¹⁰²⁴ Szelényi Ödön megfogalmazása szerint, ha körültekintünk a mai protestáns teológiai tudomány mezején, alig van irányzat, amely egyik-másik szempontot illetően nem Schleiermachertől vett volna indítást, ösztönzést, nem egyik eszméjét, formuláját, irányát, vagy módszerét fejlesztette volna tovább.¹⁰²⁵ Hasonlóan vélekedett Koncz Sándor is, amikor azt mondta, hogy hatása a különböző teológiákban egészen a világháborúig felbukkan.¹⁰²⁶ A döntő különbség közte és a többi romantikus között Szelényi szerint mégis az, hogy benne a vallásos elem elnyomja a többit, s hogy mindaz, amit szelleme megragadott, vallássá változott benne.¹⁰²⁷

Schleiermacher személyét, gondolkodását illetően megoszlanak a vélemények. Márkus Jenő egyértelmű állítása szerint a liberális gondolkodás megteremtője.¹⁰²⁸ Csohány János pedig úgy nyilatkozik róla, mint aki a maga idejében megmentette a kiüresedett, lélektelenné lett protestantizmust.¹⁰²⁹ A liberális gondolkodás következményein kívánt változtatni, ami abban a korban, amelyben ő élt, a romantika világa által áthatott emberek gondolkodásának megváltoztatásához szükséges volt. Arra a gondolkodásra, amely visszavezeti az értelmiséget az egyházhoz vagy legalábbis elérni, hogy lenézettből, megvetettből elfogadottá válják.

Schleiermacher előtt a keresztény teológia a Bibliában megjelenített és a hagyományban élő isteni kinyilatkoztatás értelmezéseként működött. Ő ezzel ellentétben a teológiát az ember vallási tapasztalatának tanulmányozásává változtatta, vagyis a kinyilatkoztatásnak új értelmezést adott. Értelmezése szerint kinyilatkoztatássá válik bárki vallásos tapasztalata. Abból indult ki, hogy nem a vallási tanrendszereket kell vizsgálni, hanem az emberből kell kiindulni, akiből a vallás életforrása fakad.¹⁰³⁰ Beszédeiben úgy szólt a vallásról, mint ami az ember eredeti ösztönében gyökeres, és ami hozzátartozik az emberhez éppen úgy, mint ahogy a gondolkodás és az akarás. Az ember vallás nélkül csonka. A vallás teszi az egyént egészszé, igazi emberré, megóvja az egyoldalú-

---

¹⁰²³ KONCZ, 1942. 58.

¹⁰²⁴ SZELÉNYI: *Schleiermacher vallásfilozófiája*, http://mtdaportal.extra.hu/books/szelenyi_odon_schleiermacher_vallasfilozofiaja.pdf 2014.11.26 16.

¹⁰²⁵ SZELÉNYI, 2.

¹⁰²⁶ KONCZ, 1942. 56.

¹⁰²⁷ SZELÉNYI, 15-16.

¹⁰²⁸ MÁRKUS, 2005. 14.

¹⁰²⁹ CSOHÁNY János: *A felvilágosodás korának egyetemes egyháztörténete*, Debreceni Református Theológiai Akadémia, Debrecen, 1973. 74.

¹⁰³⁰ SZELÉNYI, 17.

ságtól és sokoldalúságra vezet. Ez a megközelítés adta, hogy a vallást az emberből vezette le.¹⁰³¹ Teológiájára nagy hatást gyakorolt Rousseau, aki az értelemmel és akarattal szemben az érzelem elsődlegességét hangsúlyozta. Továbbá véleménye szerint a vallás feladata az érzelem kifejezése és ápolása.¹⁰³² Teológiája szerint a vallás lényege a szemlélet és érzelem.¹⁰³³ Rousseau alapján a vallást az érzelem területén helyezte el, ami által a vallás kívül került az ortodoxia és racionalizmus által kijelölt helyéről, az értelem és az akarat területéről, ahol a vallásosság erkölcsi magatartásban realizálódott. Ugyancsak Rousseau nyomán vallotta, hogy a vallás hozzátartozik minden ember érzésvilágához.¹⁰³⁴ A vallás érzék és fogékonyság és végtelen iránt.¹⁰³⁵ Ez egy függésérzet. A véges függésérzete a végtelentől, az individuumé az univerzumtól. Schleiermachernél az univerzum maga Isten. Eszerint a vallás az ember függésérzete az Istentől. Egy érzés, egy élmény, ami által maga Isten van jelen az emberben. Ezért a vallás legfontosabb tényezője az emberi érzelem, amelynek megnyilatkozásain keresztül ragadható meg igazán a vallás lényege. Az érzelem megnyilvánulása pedig a vallás gyakorlatában követhető nyomon, ami minden vallásban más és más. Hiszen minden vallásban másként mutatkozik meg és fejeződik ki a függésérzet.¹⁰³⁶ Teológiája mögött a racionális felfogás és teológia visszautasítása állt, amely a vallás helyét a ráción belül helyezte el. Véleménye szerint a vallás helye nem az ész. Ebből következett, hogy a lélek, vagyis az érzelem területére helyezte át.¹⁰³⁷

Vallotta, hogy a vallásban nincs semmi, ami az embertől, az emberi természettől idegen. Az hogy az univerzumot, vagyis Istent milyennek látja az ember, az tőle függ, az az univerzum iránti érzékétől függ. Ugyanakkor azt is leírta, hogy az ember nem képes a teljes univerzumot szemlélni. Szemlélete csak egy része az egésznek, és hogy a vallásnak sok olyan eleme van, amihez nincs érzéke az embernek, s ezért türelmes a vallás, mert a másik szemléletében is az univerzum szemléletét ismeri meg. Márkus Jenő szerint ez utóbbi gondolatával egy újabb liberális elgondolást igazolt teológiailag, mégpedig a türelmességet.¹⁰³⁸

Tény, hogy Schleiermacher gondolkodása és érvelése eltért a hagyományostól. S tény az is, hogy mint a romantika gyermeke, gondolkodását ez a szellemiség befolyásolta. Teológiai alapvetése a romantika gondolkodásmódjában gyökerezik, amiből egyes vélemények szerint maga a liberális gondolkodás is kinőtt. A romantika számos eleme vált meghatározóvá a protestáns teológusok gondolkodásában, amivel nem a liberalizmust táplálni, sokkal inkább az egyházat megmenteni

---

¹⁰³¹ MÁRKUS, 2005. 14.

¹⁰³² CSOHÁNY, 1973. 70.

¹⁰³³ SZELÉNYI, 17.

¹⁰³⁴ CSOHÁNY, 1973. 73.

¹⁰³⁵ SZELÉNYI, 18.

¹⁰³⁶ CSOHÁNY, 1973. 73.

¹⁰³⁷ KONCZ, 1942. 58.

¹⁰³⁸ MÁRKUS, 2005. 15.

igyekeztek. Az más dolog, hogy ezzel elkerülhetetlenné vált olyan elemek megerősödése és hangsúlyozása, amely az egyház hagyományos, dogmatikai alapjaitól távol került. Másrészt pedig, ha figyelmesen olvassuk a kritikákat a romantika teológusáról, láthatjuk, hogy az utókor Karl Barth szemüvegén keresztül ítélte és ítéli meg őt, ami innen nézve valóban liberálisnak tekinthető. Hiszen Barth gondolkodása felől megközelítve, az embertől nem indulhat út az Isten felé, míg Schleiermachernél igen. Innen közelítve Schleiermacher embertől kiinduló, vallásos tapasztalaton alapuló istenélménye nem is lehet más, mint liberális megközelítés. Barth teljes mértékben liberálisnak tartotta Schleiermachert, s minden erejével igyekezett cáfolni tanításait. Ebben követői sem tettek másként. De nem ez az egyetlen a tanításában, ami a liberálisok között jelölte ki helyét, hanem a Szentírás megítélése, az istenfelfogása és a halál utáni élet tana. Teológiájának szubjektív volta miatt a kijelentés elvesztette létjogosultságát. Véleménye szerint nem az a vallásos ember, aki valami szentírásban hisz, hanem az, akinek ilyesmire nincsen szüksége, sőt ilyet alkotni maga is képes.¹⁰³⁹ Azért nincs szükség kijelentésre, mert a függésérzet lelki élményei által minden ember szinte a misztikus egyesülésig közvetlen összeköttetésben áll az Istennel.¹⁰⁴⁰ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy elvetette volna a Bibliát. Csohány János szerint bár az Ószövetségről nem volt jó véleménye, de a Bibliát szükségesnek tartotta, mint olyan művet, amely a függésérzet nagy példáit mutatja be és adja elénk.¹⁰⁴¹ Arra a vádra, hogy az Istenről és a halhatatlanságról a vallás kapcsán nem beszélt – pedig ezek a közhiedelem szerint feltétlenül hozzátartoznak a vallás lényegéhez –, azt mondta, hogy a vallás igenis el lehet nélkülük. Isten csak az universum egy szemléletformája, az istenképzet nem lényeges része a vallás fogalmának. A halhatatlanság hite pedig közönséges alakjában egyenesen vallástalan, mert ellenkezik a vallás céljával.¹⁰⁴² Számára nem fontos, hogy Isten benne van-e a vallásos szemléletben, vagy sem. Megítélése szerint egy vallás Isten nélkül jobb lehet, mint egy másik Istennel. Hogy Isten benne van-e a szemléletben, az a fantázia, a legteljesebb és legnagyobb emberi képesség irányától függ.¹⁰⁴³ Jézussal kapcsolatban elvetette a Kalcedoni Hitvallás és a Második Helvét Hitvallás által megfogalmazott két természet tanát.¹⁰⁴⁴ Csak úgy beszélt róla, mint aki a legmagasabb fokon és zavartalanul élte meg az Istentől való függésérzetet. Megváltó munkája nem az Isten kiengesztelése volt, hanem csupán az Istentől való függésérzet felébresztése az embereken. A többi már a hívő ember és az Isten közvetlen kapcsolatán múlik.¹⁰⁴⁵ Úgy beszélt róla, mint a fejlődés legmagasabb fokára jutott emberről, akiben Isten tevékenysége organikus lett, akiben teljes volt az Isten jelenléte. Az emberben nem

---

¹⁰³⁹ SZELÉNYI, 20.

¹⁰⁴⁰ CSOHÁNY, 1973. 74.

¹⁰⁴¹ CSOHÁNY, 1973. 74.

¹⁰⁴² SZELÉNYI, 20.

¹⁰⁴³ MÁRKUS, 2005. 15.

¹⁰⁴⁴ MÁRKUS, 2005. 17.

¹⁰⁴⁵ CSOHÁNY, 1973. 74.

egyedül Isten jelenléte uralkodik, de Benne csak az Istené. Ami az emberben rész szerint található, az Jézusban egészen megvolt.¹⁰⁴⁶ Krisztus életének eseményei nem érdekelték. A feltámadást a hit szempontjából közömbösnek tartotta, történelmi síkra terelve egyenrangúvá tette minden más történelmi eseménnyel. Vagyis Krisztusból csupán az Ő vallásának eszméje érdekelt és foglalkoztatta. Tanításai révén Jézus megjelenése, csodái, munkája, halála, feltámadása, mennybemenetele és visszajövele elvesztette jelentőségét, csupán szimbólumként tekintettek rá.

Schleiermacher tételeiből még egy gondolatot fontos megemlítenünk. Ha a vallás az Istentől való függésérzet, amely az érzelmekben és azok megnyilvánulásában ölt testet, akkor minden embernek egyéni vallása van. Ez a gondolatmenet a romantika individuum-kultuszában gyökerezett. De érvényesült nála a romantika egy másik szemlélete is, mégpedig a közösségi. Ennek alapján mondta ki, hogy a vallás közösségi jelenség, amit közösségben lehet igazán megélni. Hiszen a végtelentől való függésérzet a kultuszban fejeződik ki, s a kultusz ápolásában van jelen. A kultusz, vagyis az istentisztelet fontossága került ezzel előtérbe.¹⁰⁴⁷ Nem mellékes ez utóbbi gondolatmenete, hiszen ennek hangsúlyozása visszavitte az embereket a templomba.

Mai szemmel és gondolkodással olvasva Schleiermacher teológiáját valóban idegennek hangzik. De látnunk kell, hogy abban a korban vitathatatlan érdeme a gondolkodás megváltoztatása. Saját kora művelt embereinek romantikus formanyelvéhez, idealista filozófiai kategóriájához igazította a teológiát. Márkus Jenő Schleiermacher teológiájának ismertetése végén arról beszél, hogy a 19. század így hallgatta legszívesebben a teológust. És Schleiermacher minden ízében modern ember volt, aki semmiben sem maradt el korától, aki a maga korában akarta jó szándékát érvényesíteni. Koncz Sándor pedig érdemei között emelte ki még, hogy a teológiát vallástudománnyá avatta, s ezzel egyrészt a tudománytalanságtól, másrészt a filozófiába és az általános szellettudományba való felolvadástól mentette meg, s tette önálló tudománnyá.¹⁰⁴⁸ Tény, hogy a teológiai liberalizmus sok szempontból nyúlt vissza az ő teológiájához és érvényesítette azt sajátjában. Nem vitatjuk azt sem, hogy az ortodox, bibliai talajon álló dogmatikai rendszertől távol került tanítása, s ma sem állná meg mindenben a helyét. Hiszen olyan – a hit szempontjából – alapvető kérdések, mint Isten, Krisztus, feltámadás, örök élet, teljesen a Szentírástól elrugaszkodva kerültek elő teológiájában.

Az eddig elhangzottak fényében kell Zsarnay teológiáját megvizsgálnunk, s egyértelművé tennünk azt a kérdést, miszerint azoknak van-e igazuk, akik azt állítják, hogy következetesen képviselte Schleiermachert vagy Koncz Sándornak, aki szerint Zsarnay Schleiermachert már sok helyen csupán a liberalizmus szellemében fogadja el, sőt vannak gondolatai, amelyekben már letért

---

¹⁰⁴⁶ MÁRKUS, 2005. 17.

¹⁰⁴⁷ CSOHÁNY, 1973. 73.

¹⁰⁴⁸ KONCZ, 1942. 58.

az általa képviselt alapokról, és a magyar teológiai liberalizmus egyoldalú tételeit hangsúlyozta.¹⁰⁴⁹ Ugyanakkor fenntartjuk annak a lehetőségét is, hogy egyik vélekedés sem fedti a valóságot.

A vélekedések, s Schleiermacher oldaláról való megközelítések liberálisnak tüntetik fel. Mi azonban hajlunk arra, hogy ez a vélekedés nem állja meg a helyét, Zsarnay nem volt liberális. Hogy világos képet fessünk gondolkodásmódjáról, fontos leszögeznünk azt a tény – amit már korábban is említettünk –, hogy Magyarországra a liberalizmus kibontakozása a 19. század második felére tehető. A század elején végbemenő történelmi események a szellemi áramlatok kibontakozását késleltették. Zsarnay gondolkodása pedig nem a pátensharc után formálódott, hanem jóval azt megelőzően, még göttingeni útja előtt. Ezt azért is állíthatjuk ilyen bátorsággal, mert ezt ő maga írta püspökének, mint azt már korábban említettük. Ezért figyelmünket sokkal inkább a liberalizmus előtti időszak és gondolkodás felé kell fordítanunk. Mert az igaz, hogy teológiájára hatással volt Schleiermacher, de a teljes teológiai álláspontja nem ezen alapult.

Fontos azonban néhány gondolat erejéig a racionalizmus teológiáját, vagyis a teológiai racionalizmust is megvizsgálunk, hiszen a fejezet elején említést tettünk arra, hogy Zsarnay teológiája eklektikus jegyeket mutatott. A magyarországi racionalizmusra, és mondhatjuk azt, hogy a liberalizmusra is, egyértelmű hatást a német gondolkodás gyakorolt. A racionalizmus és liberalizmus szinte párhuzamosan fejtette ki hatását. S mindkét irányzatnak voltak vetületei, egyik sem volt egységes. A teológiai racionalizmus nem vetette el a kijelentést, a csodákat, a természetfeletti tények valóságát, Krisztus személyét. Igyekezett mindezeket, a tudományt segítségül hívva értelmezni és magyarázni. A másik irányzat, a liberalizmus, amit szintén meg kell említenünk, hiszen Schleiermacher követőjeként ez a vád, ha nem is közvetlenül, de közvetve érte Zsarnayt is. A liberalizmus kezdetét 1835-től számítjuk, amikor David Friedrich Strauss (1808-1874) *Jézus élete* című könyve megjelent. Strauss ebben a munkájában elvetette a kijelentést, az evangéliumok tartalmát a mítoszok világába sorolta, megtagadta a bibliai csodákat és más természetfölötti lehetőségét is. Írásában Jézust nem tartja többnek, csupán egy kegyes galileai zsidónak, aki korának rajongó váradalmi között lassanként elhitette magával, hogy ő a jövő Messias. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy ezt követően a liberalizmus óriási méreteken terjedt. Hazánkban a 19. század második felében érződik egyértelmű hatása. Fekete Károly a liberalizmus legfőbb jellemzőit, tanításait és célját ismertetve azt mondja, hogy erős hitvallás-kritika, sőt a felekezeten felüli általános vallásosság propagálása, feltámadás-vita, csoda-mentes keresztyénség. A liberális teológiai felfogásban Jézus csupán vallásos eszménykép, az immanens világ elnyeli benne a

---

¹⁰⁴⁹ KONCZ, 1942. 63.

transzcendenst. Isten a természetben működő, azt átható immanens erő. Az irányzat célja az volt, hogy a vallást a teológiai ortodoxiától megszabadítva visszavigye az emberi kedélyvilághoz.¹⁰⁵⁰

Mind a racionalizmus, mind a liberalizmus megnyilvánult a gyakorlati egyházi életben is. Érezték hatását a tanításokon, a prédikációkon. Zsarnay Lajos gyakorlati teológiai tanára a főiskolán Lácza Szabó József volt. „Csak az lehet reátok nézve igaz vallás, amit józan, egyenes okosságokkal megfoghattok”¹⁰⁵¹ – mondta prédikációjában Lácza. Nyilván nem vonhatta ki magát tanulmányai idején hatása alól, de véleményünk szerint Zsarnayt ez a fajta racionalizmus nem jellemezte.

Foglalkoznunk kell még saját bevallása alapján meghatározott teológiai álláspontjával, a szupranaturalizmussal. A szupranaturalizmus vagy más néven szupernaturalizmus a protestáns teológia azon formája, amely a tekintélyhitet elvető teológiai racionalizmussal szemben lépett fel.¹⁰⁵² Összehasonlítva a racionalizmussal azt mondhatjuk, a különbség a kettő között az, hogy míg a racionalizmus döntő szerepet tulajdonított az észnek a hit dolgaiban, addig a szupranaturalizmus Isten kijelentése természetfölöttiségét hangsúlyozta, sőt a racionalizmus támadásaival szemben védelmébe vette a hitigazságokat. Ennek alapján kiállt a csodák, Jézus engesztelő halála, az örökletes bűn, az ördöggépzet, a szentháromságtan és Jézus kettős természetének igazsága mellett, folytatta a korábbi teológiai álláspontokat. Mind a racionalizmus, mind pedig a szupranaturalizmus veszített jelentőségéből, amikor a 19. század első felében megjelentek a schleiermacheri gondolatok illetve az ébredési mozgalmak, amelyek a hit lényeges és meghatározó elemeként az érzelmet tüntették fel. Voltak olyanok, akik megpróbálták a racionalizmus és szupranaturalizmus közötti ellentéteket leküzdeni vagy a kettőt ötvözni.¹⁰⁵³ Ezek a próbálkozások hatottak a későbbi teológiákban is, s létrejöttek olyan rendszerek, amelyek ismét vagy a racionalizmushoz, vagy a szupranaturalizmushoz hajlottak.¹⁰⁵⁴

Csupán zárójelben jegyezzük itt meg, hogy amikor külföldi egyetemjárásáról tettünk említést, akkor szóltunk arról a leveléről, amit püspökéhez írt, miszerint Köster és Schott műveit fordította, mert azok sokkal tudományosabbak szerinte, mint Ammon,¹⁰⁵⁵ akit Lácza Szabó József tanított. Ammon a racionalizmus és szupranaturalizmus közötti köztes állapot felállítására törekedett a racionális-szupranaturalizmus elméletének megalkotásával.

Mindezek alapján keressük a választ, hogy mi jellemezte Zsarnay teológiáját. Teológiai gondolkodását leginkább művein keresztül tudjuk nyomon követni. Ezeket olvasva – vélemé-

---

¹⁰⁵⁰ FEKETE, 2015.11.19.

¹⁰⁵¹ BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA, 1995. 364.

¹⁰⁵² NAGY KLÁRA: A német racionalizmus és Christian Wolff, in DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 76.

¹⁰⁵³ NAGY, 2013. 76-77.

¹⁰⁵⁴ NAGY, 2013. 77.

¹⁰⁵⁵ Christoph Friedrich von Ammon

nyünk szerint – Zsarnay teológiája egyfajta ötvözetet mutat, bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül sem vallomása szerinti állásfoglalását, sem pedig azt, amit az *Apologetika* előszavában írt, hogy egyetlen teológiai rendszernek sem tulajdonított általános tökélyt. A *Paptan* és az *Apologetika* művei azok, amelyekből leginkább következtetni tudunk teológiai állásfoglalására. Így a következőben ezt a két könyvet fogjuk bővebben elemezni, kitérve azokra az állításokra, amelyeket mások fogalmaztak meg Zsarnay gondolkodását illetően.

Az *Apologetika* című munkáját 1858-ban írta. Már az apologetika fogalma magyarázatánál azt mondta, hogy az nem más, mint „...védelmi tudomány, különösen a keresztyén vallás védelmezésének tudománya.”¹⁰⁵⁶ Ezzel a tankönyvével arra szeretne volna felkészíteni a hallgatókat, hogy bizonyítsák be mindazt, amit koruk az ész mérlegére helyezett: a vallást, a kijelentést, Krisztus isteni, megváltói személyét, a csodák létét, isteni eredetét, a keresztyénség alapjait, a Szentírás Istentől való ihletettségét stb.¹⁰⁵⁷ A könyv elejétől kezdve, miután az apologetika tudományának meghatározását befejezi, a vallás fogalmával igyekszik bebizonyítani a keresztyén vallás legitimitását, igaz voltát – bár tudta, hogy a kor szellemisége másként látja. Ugyanakkor pedig a schleiermacheri hatások is érvényesülnek. Hasonlóan a *Paptan* című munkájában is.

A műveit tárgyaló fejezetben korábban több olyan gondolatát idéztük, amelyek egyes vélemények szerint liberális megnyilatkozások, mások szerint egyértelmű schleiermacheri vonal. Nem ismételjük meg minden gondolatát, de azokat szükségesnek érezzük, amelyekből teológiai álláspontjára következtetni tudunk.

Koncz Sándor szerint a *Paptan* című munkájában az egyházzal liberális szellemben nyilatkozott, de ez a szellemiség uralta akkor is, amikor a keresztyén életről és az írásmagyarázatról beszélt.¹⁰⁵⁸ Először hadd álljon előttünk az egyházzal kapcsolatos megfogalmazása. „Az eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, úgy, hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék, s az emberek azon üdvnek, melyet Krisztus szerzett, részesei legyenek.”¹⁰⁵⁹ Koncz nem az eredeti kiadásból dolgozott, hanem egy későbbi 1857-ben kiadottból. Az eredeti idézet így szól: „A keresztyén szentegyház vagy eklézsia a hívők szabad egyesülete vallásos és erkölcsi tökéletesedés végett, vagy hogy a keresztyén vallásos élet, az igaz hit és kegyesség fenntartassék és előmozdítottassék.”¹⁰⁶⁰ Az 1847-es első kiadást Zsarnay nemcsak újra megjelentette, de ki is bővítette. Koncz Sándor nyilván a gondolat első részére hivatkozott, amikor azt írta, hogy az liberális megfogalmazása az egyháznak. A liberalizmus sok mindent átvett a racionalizmustól, így azt a gondolkodást is, ami alapján az egyháznak

---

¹⁰⁵⁶ ZSARNAY, 1858. 1.

¹⁰⁵⁷ ZSARNAY, 1858. 26-158.

¹⁰⁵⁸ KONCZ, 1942. 64.

¹⁰⁵⁹ KONCZ, 1942. 64.

¹⁰⁶⁰ ZSARNAY, 1847. 4.

egyfajta erkölcsnemesítő szerepet szánt. Mindamelllett, hogy ez a mondata valóban ezeket a jegyeket tükrözi, Zsarnay egyházzal alkotott megfogalmazása ettől sokkal részletesebb a Paptanban. Éppen ezért megítélését, illetve gondolatait összefüggésekben kell látnunk és vizsgálnunk. Tovább folytatva az egyház megfogalmazását, így írt: „Az egyház ugyan nem csak a hit és közbátor-ság fenntartása végett állott elő; hanem az természetes szüleménye a hitnek és azon vágyának, hogy hitünket kinyilatkoztassuk és másokkal közöljük.”¹⁰⁶¹ Ez már egészen más megvilágításba teszi előbbi gondolatmenetét. Sőt ha tovább nézzük, akkor még arról is beszélt, hogy milyen eszközöket használhat az egyház, hogy ne váljon a keresztyének veszedelmére. „De az egyház a keresztyénségnek veszedelmére válik, ha a kegyesség és vallásos élet előmozdításán kívül más célokra is törekszik...”¹⁰⁶²

Koncz Sándor állítása szerint a keresztyén életről és az írásmagyarázatról is liberális szel-lemben gondolkodott. Példaként hozta fel a keresztyén életről vallott nézetét. „A keresztyén élet nem homályos érzelmeken, hanem világos fogalmakon és meggyőződésen tartozik alapulni.”¹⁰⁶³ Ez a mondat a *Katechetika* című fejezetben hangzott el. Ez a fejezet az eredeti kiadásban még nem szerepelt. Abban a szöveggörnyezetben találjuk ezt a mondatot, amikor arról beszélt, hogy a gyermekeknek fejleszteni kell az emlékezőtehetségét, s amit könyv nélkül szeretnénk megtanítani nekik, azt meg kell magyarázni. Különben, ha „nem értenék is teljesen, az élet bevégzi, a mit az iskola elkezd.”¹⁰⁶⁴ S ezek után hangzott el az idézett mondat. Ezt követően pedig azt mondta „Ugyanezért a vallásos igazságokról világos ismereteket kell a növendékekkel közölni.”¹⁰⁶⁵ Véleményünk szerint még akkor sem állítható egyértelműen, hogy mondata liberális, ha nem helyezük bele a szöveggörnyezetbe. Hiszen a keresztyén élet valóban nem homályos érzelmek, és annak alapjait világos fogalmakon kell megismertetni, s teljes meggyőződésen kell alapulnia. Mint ahogy ő maga is írta: „A vallástanítás legfontosabb feladata, hogy az erős és élő meggyőződést szüljön a növendékekben...”¹⁰⁶⁶

A következő, amiben Koncz professzor szintén a liberálisok közé sorolta, az a Szentírás magyarázatáról kifejtett véleménye. Az írásmagyarázatban a Szentírást szintén a „szabad gondolkodás útján” kell bővebben kifejteni.¹⁰⁶⁷ A szabad gondolkodás nála nem feltétlenül azt a szabadságot jelentette, amit a liberális gondolkodóknál, hiszen ez a fajta szabadság, amikor ő ezt a gondolatot megfogalmazta, még nem létezett Magyarországon.

---

¹⁰⁶¹ ZSARNAY, 1847. 4.

¹⁰⁶² ZSARNAY, 1847. 4.

¹⁰⁶³ KONCZ, 1942. 64.

¹⁰⁶⁴ ZSARNAY Lajos: *Paptan*, 2. jav. kiad. A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857. 248.

¹⁰⁶⁵ ZSARNAY, 1857. 249.

¹⁰⁶⁶ ZSARNAY, 1857. 249.

¹⁰⁶⁷ KONCZ, 1942. 64.

Sok utalás van munkáiban arra, hogy gondolatai több témában fedik Schleiermacher teológiáját. Ilyenek az istentiszteletről, kultusztól,¹⁰⁶⁸ ennek céljáról,¹⁰⁶⁹ a vallásról,¹⁰⁷⁰ a vallás eredeti formájáról,¹⁰⁷¹ a hitről¹⁰⁷² alkotott álláspontja. Az *Apologétika* című munkája előszavában azt írja, hogy „Bibliai hitre van korunknak s az emberiségnek szüksége; annak szükségét, becsét, erejét és áldását alig ismertette meg a tudós világgal (ott, hová a német irodalom kiterjed) más alaposabban, mint Schleyermacher és az ő iskolája. Méltónak s üdvösnek tartottam azért, hogy teológiai elveit s nézeteit, nem cáfolva, hanem méltányolva ismertessem növendékeinkkel, s azok szerint is vezessem őket a keresztyén vallás isteni jellemének, becsének s méltóságának ismeretére.”¹⁰⁷³ Az, hogy Schleiermacher teológiáját és nézeteit nem cáfolta, nem jelentette, hogy szolgálai hűséggel követte is. Méltónak s üdvösnek tartotta megismertetni azokat tanítványaival, s azok szerint vezetni őket a keresztyén vallás megismertetésében, de ezzel nem azt sugallta, hogy ez a követendő út. Sőt, ha műveit olvassuk, magunk is meggyőződhetünk arról, hogy szolgálai követésről szó sincs, csupán arról, hogy amivel egyetértett Schleiermacher tanításából, azt beépítette sajátjába, amivel nem, azt ugyan nem cáfolta, de nem is ismerte el helyesnek.

Koncz Sándor, amellet, hogy állításait időnként liberálisnak vélte, azt is mondta, hogy sok tekintetben nem követte már Schleiermachert, de a vallásról teljesen a magáévá tette a romantika teológusának gondolatmenetét. „A vallás e szerint általános függésünknek tudata a legfőbb lénytől, vagy a legfőbb lénytől függésünknek tudata által föltételezett határozottsága a szellemi emberéletének.”¹⁰⁷⁴ „Schleiermacher után mi is azt állítjuk, hogy a vallás eredeti formája az érzet.”¹⁰⁷⁵ Az érzés mondja meg, hogy „a véges és az egész világ a legfőbb és végtelen lénytől függ”.¹⁰⁷⁶ Nos, ha az előzményeket megnézzük, akkor kiderül, hogy miért is maradt Schleiermacher álláspontján. Mikor elkezdte a vallás fogalmának tisztázását, egyszerűen így fogalmazott: „A vallás legközönségesebb határozata ez: a vallás Isten ismeretének és tiszteletének módja.”¹⁰⁷⁷ Persze jól tudta, hogy az apologetika ezt a meghatározást nem használhatja, hiszen isteni dolgok ismerete a valláson kívül is van, s istenismeret többféle lehet. Ezért a vallás igazi meghatározásában és megértésében véleménye szerint vissza kell menni a vallás eredetének vizsgálatához. Itt Kant és mások értelmezését hozta példának, akik szerint a vallás eredete a tapasztalat, a természeti tünemé-

¹⁰⁶⁸ ZSARNAY Lajos: *Paptan*, Nádaskay András, Sárospatak, 1847. 16.

¹⁰⁶⁹ ZSARNAY, 1847. 28.

¹⁰⁷⁰ ZSARNAY, 1858. 29.

¹⁰⁷¹ KONCZ, 1942. 63.; ZSARNAY, 1958. 35.

¹⁰⁷² ZSARNAY, 1858. Előszó.

¹⁰⁷³ ZSARNAY Lajos: *Apologétika*, Előszó. Sárospatak, 1858.

¹⁰⁷⁴ ZSARNAY, 1858. 29.

¹⁰⁷⁵ KONCZ, 1942. 63.; ZSARNAY, 1858. 35.

¹⁰⁷⁶ ZSARNAY, 1858. 50.

¹⁰⁷⁷ ZSARNAY, 1858. 27.

nyek, a természet okos vizsgálata, a kijelentés. Míg az előzőeket elvetette, az utolsót elfogadta.¹⁰⁷⁸ Majd a vallás eredeti alakját, vagyis a vallás minőségét az emberi tudatban magyarázta. Kora uralgó filozófiájából többek között Kantot és Hegelt emelte ki. Ugyanakkor beszélt azokról is, akik szerint a vallás eredeti alakja nem más, mint a velünk született tudat. Kant szerint nem a vallásos tudat az eredeti bennünk, hanem az erkölcsi tudat, míg Hegelnél a tiszta gondolkodás. A tiszta gondolkodásra nézve azt mondta, tagadhatatlan, hogy a vallásban erre szükség van, de más oldalról nézve pedig a tudás gyakran terméketlen vallásos tekintetben, „...s ekép csak azon vallást nevezhetnők vallásnak, mely fogalomban fel van dolgozva, a többi pedig nem vallás...”¹⁰⁷⁹ Kantra reagálva – aki szerint a vallás az erkölcsi tudat szükséges következménye, s abból ered az Istenben való hit – írta, hogy mindez épp fordítva van. Mind a hit, mind pedig az erkölcsi élet, s az ebből fakadó erkölcsi cselekedet a vallás szükséges megnyilvánulása, de nem alapformája.¹⁰⁸⁰ Kant nézetéből még arra a következtetésre is reflektált, miszerint az erkölcsiség és vallásosság egy és ugyanaz. Erre nézve azt mondta, hogy erkölcsi élet nélkül nincs vallás, és vallás nélkül sincs erkölcsiség.¹⁰⁸¹ S ezek után írta, hogy ő azokkal van egy véleményen, akik a vallás alapformáját a szellemi élet egy különös részében keresik.¹⁰⁸² Így jutott el Schleiermacher álláspontjához. S hogy számára mit jelentett ez az álláspont, magyarázatát adta,¹⁰⁸³ miközben tudta, hogy a vallás eredeti formájának az érzést vagy érzetet tekinteni sokak számára megbotránkoztató. Legfőbb ellenvetés volt, hogy ezáltal a vallás csupán miszticizmus lenne. Ezért hozzátette, hogy „...ezen ellenvetés azért nem illik nézetünkre, mert mi a vallásnak csak alapformájáról szólunk, s nem vagyunk oly véleményben, hogy a vallás fejlődésében s tökéletesedésében is az érzetre van szorítva. Ha azt állítanók, hogy a valláshoz az érzet pusztán elegendő, s nem szükséges, hogy az ismeretben s erkölcsi munkásságban tovább fejlődjék; akkor helyes lenne a vád ellenünk. De mi éppen ellenkezőt állítunk. – Amennyiben az emberi szellem élő egész s bel természetete szerint fejlődni tartozik: úgy az érzet is mint központját a szellemi életnek, úgy kell nézni mint a mely az egész szellemi életet mozgatja, s a szellemet kényszeríti, hogy ismeretre s munkásságra törekedjék.”¹⁰⁸⁴ Mivel Schleiermacher alapján fogalmazott, ezért liberálisnak tekintik, ez azonban messze állt tőle, hiszen láthatjuk, hogy pusztán az érzet hangsúlyát ő maga sem tartotta helyesnek. Sőt a liberalizmus teológiáját, amely által a vallásból vallástudományt csinált, szintén elvetette. „Még helytelenebb min-

---

¹⁰⁷⁸ ZSARNAY, 1858. 31.

¹⁰⁷⁹ ZSARNAY, 1858. 33.

¹⁰⁸⁰ ZSARNAY, 1858. 34.

¹⁰⁸¹ ZSARNAY, 1858. 34.

¹⁰⁸² ZSARNAY, 1858. 34.

¹⁰⁸³ ZSARNAY, 1858. 35-36.

¹⁰⁸⁴ ZSARNAY, 1858. 37.

den oly határozat, mely a vallást egynek veszi a vallás tudományával, vagy a religiót a theológiával. A tudomány ugyanis különbözik a vallástól; van vallás, melynek vallástana nincs.”¹⁰⁸⁵

Itt kell megemlítsük nézetét a hit és tudás viszonyáról. Kora tudományossága, s majd a liberalizmus, e kettőt teljesen szétválasztva, a tudást helyezte előtérbe. „Azon vallás, mely csak a hitnél állapodik meg, a nélkül, hogy a hittel tudást egyesíteni, nagyon hiányos vallás, és nincs biztosítva a babona és vakhit ellen. A vallás s vallásos élet akkor világos, szabad és elfogulatlan: ha a hitnek okait is világosan és elevenen ismeri.”¹⁰⁸⁶ Sőt, mi több kijelentette azt is, hogy „A vallás elméleti fejlődésének tetőpontja a dogma, mely nem pusztá vélemény, hanem maga a hit tudásformában vagy fogalomszerű tantétel; a dogmának tehát mindég vallásos érzet és hit szolgál alapul, különben ez csak holt betűben áll, nem a szívnek vallása.”¹⁰⁸⁷ Emellett azonban, hogy a teljes meggyőződésnek mi az alapja az ember életében, egyértelműen fogalmazott. „Minthogy már a vallásos érzet a vallás alapformája, a hit a bizonyosságra nézve a vallásban mindig fő, a tudás pedig másodrendű, úgy hogy a vallás hit nélkül megszűn vallás lenni. Még a legtökéletesebb vallásban is annyira szükséges a hit, hogy a nélkül a tudás nem lehet vallásos.”¹⁰⁸⁸

Koncz professzor szerint az istentisztelet céljának meghatározásában és leírásában is Schleiermacher nézeteit látjuk megjeleníteni. „A cultus célja az, hogy Isten lélekben s igazságban tisztelete fentartassék s tökéletesíttessék, a kegyesség vallásos meggyőződés kinyilatkoztatása által a kegyesség és vallásos meggyőződés erősödjék s növekedjék.”¹⁰⁸⁹ Mielőtt azonban ezt a mondatot elemzés alá vesszük, fontos látnunk, hogy hogyan határozta meg az *Apologetikában* a kultusz fogalmát. „Ha a vallásos érzet elég erős és eleven: az természetesen kimutatja s nyilvánítja magát. Így áll elő az isteni tisztelet vagy Cultus. ... A Cultus a vallás gyakorlati fejlődésében oly szükséges, mint a hit a vallás elméleti fejlődésben; még a legmiveltebb s legtökéletesebb vallásban is szükséges és lényeges; tartalmára nézve összefügg a hittel és tudással, egyszersmind a vallásos érzettel, e nélkül nem lenne az istentisztelet vallásos.”¹⁰⁹⁰ Visszatérve Koncz professzor állítására, ebben az esetben is meg kell néznünk a szövegekörnyezetet. Ha a mondat első felét nézzük, nem találunk benne semmi olyat, ami a mai álláspontunk szerint nem állná meg a helyét. Koncz professzor nyilván a mondat második felében elhangzottak alapján vélte Schleiermacher alapján megfogalmazottnak. Valóban Schleiermachernél a vallásos megnyilatkozás vagy vallásos meggyőződés fontos szerepet kapott a gyülekezeti életben, mint olyan, ami szerint él a gyülekezet.¹⁰⁹¹ Talán a fogalmat tőle kölcsönözte, de tartalmában nem feltétlenül jelenti ugyanazt, mint a romantika teo-

---

¹⁰⁸⁵ ZSARNAY, 1858. 28.

¹⁰⁸⁶ ZSARNAY, 1858. 42.

¹⁰⁸⁷ ZSARNAY, 1858. 42.

¹⁰⁸⁸ ZSARNAY, 1858. 42.

¹⁰⁸⁹ ZSARNAY, 1847. 28.

¹⁰⁹⁰ ZSARNAY, 1858. 43.

¹⁰⁹¹ COLIJN, 1996. 348.

lógusánál. Hiszen a vallásos kinyilatkoztatás és meggyőződés része a kegyességi életnek, aminek erősödni és növekedni kell – ahogy a kultusszal kapcsolatos vizsgálódását folytatta – szó és cselekedet által. „A szó közvetlenül s egyenesen fejezi ki a szellemi életet, vallásos meggyőzést, a cselekedetet vagy czeremoniák pedig közvetve. A szó tanító, a cselekedet pedig symbolumos része a cultusnak.”¹⁰⁹²

A teológiai liberalizmus elvetette a kijelentést. 1858-ban, amikor az *Apologetikát* megjelentette, talán már a liberális teológia előszelei mutatkoztak hazánkban. Kérdés, hogy ennek tételei mennyire voltak ismertek Zsarnay előtt. A racionalizmus tanításait ismerte,¹⁰⁹³ ami nem jelentette azt, hogy aszerint is gondolkodott. A kijelentés fogalmának meghatározásában véleménye szerint az újszövetségi meghatározásából kell kiindulni. Ennek alapján így definiálta: „A kijelentés... lény szerint nem egyéb, mint Isten közvetlen munkássága a végre, hogy a nagy titkot t. i. a váltság Isteni végzetét fölfedezze s kinyilatkoztassa, mely a Megváltó személyes megjelenése s a szentlélek munkássága által a prófétákban s apostolokban hajtatott végre, az egész világra kiterjed, és csak a hit fogadhatja el valóban.”¹⁰⁹⁴ Beszél „közönséges és különös” kijelentésről, de nem abban az értelemben, ahogyan a mai dogmatika tárja azt olvasói elé. „...tartalmokra nézve úgy különböznek, hogy az első kijelentés Isten eszméjét csak általában, egyetemesen és fejletlenül plántálta be a szívbe, s adta tudtul az emberi léleknek ... formájokra nézve pedig úgy különböznek, hogy az első kijelentés mindennel egyenlőn közös; midőn a különös kijelentés mindég csak egyesekkel közöltetik, kik az igaz vallás szerzői s alapítói, úgy hogy az igaz vallás sorsosi egyedül Isten ezen különös kiválasztottai kijelentésének elfogadása által vesznek részt az igaz vallásban.”¹⁰⁹⁵ Már az ókortól kutatott dolog volt, hogy képes-e az ember megérteni és befogadni a kijelentést, s egyáltalán a kijelentés természetfeletti-e, s ha igen, megértheti-e az ember. Erre nézve mondta, hogy „...a kijelentés valóban természetfeletti. És épen attól függ a kijelentés isteni jellemének biztos megismerése, s isteni tekintélye, hogy az bár természetesen jelenik meg, még is lény szerint természetfeletti.”¹⁰⁹⁶ „A mi pedig a kijelentés észszerűségét illeti, az abban áll, hogy a kijelentés, mint ihletés, megegyezni tartozik az emberi szellemnek Istentől rendelt törvényeivel, különben ha észellenes lenne, azt az ember fel nem foghatná, nem tehetné sajátjává. A kijelentésnek ugyanis az a célja, hogy az embert igaz vallásra vezesse.”¹⁰⁹⁷ „A kijelentés lényege szerint észfeletti, megjelenésében pedig ésszerű lévén: hibáznak, kik ha az egyiket állítják, a másikat tagadják. Ily hibás felfogásból származik a racionalizmus és supranaturalizmus harca. Az egyoldalú racionalizmus az ész-

---

¹⁰⁹² ZSARNAY, 1847. 28.

¹⁰⁹³ ZSARNAY, 1858. 48.

¹⁰⁹⁴ ZSARNAY, 1858. 68-69.

¹⁰⁹⁵ ZSARNAY, 1858. 72.

¹⁰⁹⁶ ZSARNAY, 1858. 79.

¹⁰⁹⁷ ZSARNAY, 1858. 79.

szerűséget a kijelentés megjelenésében úgy fogja fel, hogy az észfelettséget rontja le, azzal együtt a kijelentés lényét. Ellenben az egyoldalú szupranaturalizmus az észfelettséget fogja fel úgy, hogy az ésszerűséget rontja le. Az igaz középben van.”¹⁰⁹⁸ Mint látjuk, a racionalizmus és szupranaturalizmus álláspontját a kijelentést illetően ismeri. Mindazonáltal ennek értelmezését egyik oldaláról sem tartotta elfogadhatónak. Saját bevallása szerint ő a szupranaturalizmust fogadta el teológiájában legigazabbnak és legüdvösebbnek, s ezt hite és meggyőződése szerint képviselt. A kijelentés fogalmának értelmezésében azonban úgy látta, hogy ez sem képviseli helyesen. A helyes értelmezés a racionalizmus és a szupranaturalizmus között van. Gondolkodásmódjában ez annyit jelentett, hogy nem lehet teljesen elvetni az ész általi megértését a kijelentésnek arra hivatkozva, hogy mivel az teljes mértékben természetfölötti, elfogadásában és értelmezésében az észnek semmi szerepe nincs. Az egészséges gondolkodást mindig is hangsúlyozta, hiszen a keresztyén vallás nem nélkülözheti a fogalmakban kifejezett tantételeket, amellet azonban a hit éppen annyira szükséges, mint a tudás.

Krisztus személyéről azt mondta: „A mi Krisztus személyét illeti: Jézus Krisztus úgy terjesztetik elő a szentírásban, mint személyes Megváltó, oly értelemben, hogy az igaz váltságnak ő eredeti és tudatos magalapítója. Ez a ker. vallás fő elve. Ez a ker. kijelentés saját tartalma s titka. Ennyiben mondhatjuk, hogy a ker. kijelentés tárgya Krisztus.”¹⁰⁹⁹ A *Keresztyén erkölcsudományban* hasonlóan írt. „Ő az egész világ Megváltója s idvezítője.”¹¹⁰⁰ Sőt azt is világosan megfogalmazta, hogy Jézus Isten Fia.¹¹⁰¹ Nem úgy beszélt Krisztusról, mint az igaz vallás megalapítójáról vagy erkölcsi tökéletességről, hanem a Biblia talaján maradván fejtette ki vele kapcsolatos nézeteit. Személyes megváltó, üdvözítő, a váltság megszerzője, a kijelentés tartalma és titka stb. Erre nem mondhatjuk, hogy schleiermacheri gondolatokat ismétel, de még csak azt sem, hogy a racionalizmus vagy a liberalizmus egyoldalú tételeit. Nem vonja kétségbe sem küldetését, sem személyét. Szintén a *Keresztyén erkölcsudományban* tért ki Krisztus isteni és emberi természetére. A Kalcedoni Hitvallás alapján ezt írta: „...Jézus személyében az isteni és emberi természet egyesülve volt, mind a kettő a legnagyobb tisztaságban s épségben.”¹¹⁰² Ha Schleiermacher követője lett volna, akkor mindez másként hangzott volna, hiszen a romantika teológusa elvetette a Kalcedoni Hitvallást. Tovább folytatva ezt az álláspontot arról írt, hogy mit is értett ő Jézus emberi természetére alatt. „A sz. írás világosan tanítja ... hogy Jézus valóságos ember volt, s emberi természettel bírt, olly teste s lelke volt mint nekünk; testére nézve a véges élet törvényeinek, a változandóságnak a halálnak volt alávetve, emberi módon születik, örül, fájdalmat érez, szenved, sír, meghal, mint mi. – Lelke

---

¹⁰⁹⁸ ZSARNAY, 1858. 79-80.

¹⁰⁹⁹ ZSARNAY, 1858. 135-136.

¹¹⁰⁰ ZSARNAY, 1836. 210.

¹¹⁰¹ ZSARNAY, 1836. 188.

¹¹⁰² ZSARNAY, 1836. 187.

fejtődzik, nevededik s úgy fejezi ki magát, mint a miénk. Ami erkölcsi természetét illeti: őis megkísértetett, megpróbált mindent, mint mi. ... Jézus bűn nélküli volt...¹¹⁰³ Amikor a Krisztus követéséről beszélt, ezzel kapcsolatban mondta, hogy „...Jézus élete mind olly felséges és isteni, hogy azt követni tartozunk, mind olly emberi s hozzánk illő ideál, hogy azt követhetjük is.”¹¹⁰⁴ A két természet egymáshoz való viszonyát jellemzve írta, „különös módon egyesült”.¹¹⁰⁵ S véleménye szerint éppen „...így lett ránk nézve legfenségesebb követendő példa, nem csak földi életünkben, hanem az örökélet pályáján is.”¹¹⁰⁶ Arra nézve pedig, hogy Jézus Isten Fia volt-e, azt mondta: „Hogy Jézus Isten fia, s küldetése isteni, azt csak maga tudhatta legjobban; azt az ő bizonyosága nélkül más emberi szellem nem tapasztalhatta.”¹¹⁰⁷ Ő pedig bizonyoságot tett magáról tetteiben, csodáiban. „Krisztus csodái a Megváltó dicsőségét jelentették, azok mindég a váltságra Isten országára vitettek.”¹¹⁰⁸ Ezek a mondatok még nem egyértelmű bizonyítékai annak, hogy valóban Isten fiának tekintette Jézust. Azonban, ha tagadta volna, írásából arra is egyértelmű utalásokat találunk. Hiszen akkor nemcsak istenfiúságát, de az ezt alátámasztó tetteit, csodáit kétségbe vonta volna. De nem ezt tette, és nem ezt fejtegette tovább. Sőt azok részére is megfelelt, akik tagadták a csodákat és azt hozták fel, hogy „... lehetetlen, hogy valami a természet törvényei ellen történjék; de föltévén, hogy történék is, azt ki nem lehetne mutatni, mert még mi nem ismerünk minden természeti törvényeket.”¹¹⁰⁹ Az első felvetésre, hogy semmi sem történhetik, ami a természet törvényeibe nem lenne belefoglalva, azt mondta igaz, de a csodák ellen semmit sem bizonyít. Ugyanis ő nem általános, hanem „ráviteles” csodáról beszélt, ami az emberi értelem számára felfoghatatlan. Azok számára pedig, akik azt állították, hogy a csodák nem bizonyítják közvetlenül a keresztyén vallás igazságát, így írt, „...ily erőt az újtestamentom sem tulajdonít azoknak. Azok csak a Megváltó dicsőségének jelei...”¹¹¹⁰

Összefoglalva Zsarnay teológiáját azt mondhatjuk, hogy eklektikus volt. Bár ő maga a szupranaturalizmust tartotta legigazabb irányynak, mégis több tantétel értelmezésében megtaláljuk Schleiermacher teológiáját illetve megfogalmazását. Egyértelművé tette, hogy a racionalizmus nézetei idegenek tőle, mégis egyes feltételezések szerint időnként megszólalnak nála ennek egyes tételei. A teológiai liberalizmus magyarországi vonala még nem volt ismert előtte, ami nem jelentette, hogy a német területről kiindult liberális gondolkodás nem jutott már el hozzá. Ezek a

---

¹¹⁰³ ZSARNAY, 1836. 187-188.

¹¹⁰⁴ ZSARNAY, 1836. 187.

¹¹⁰⁵ ZSARNAY, 1836. 189.

¹¹⁰⁶ ZSARNAY, 1836. 189.

¹¹⁰⁷ ZSARNAY, 1858. 143.

¹¹⁰⁸ ZSARNAY, 1858. 145.

¹¹⁰⁹ ZSARNAY, 1858. 149.

¹¹¹⁰ ZSARNAY, 1858. 150.

nézetek azonban meggyőződésünk szerint távol álltak tőle. Valójában saját utat keresett, miközben azt is elmondhatjuk. Egyszerre volt nyitott, de kritikus is a korabeli teológiákkal szemben.

Összefoglalás

Az országot, a protestáns egyházakat érintő 19. századi események feldolgozása mellett fontosnak véljük a mikrotörténeti események feltárását is. Annál is inkább, mert a századon belül a Tiszán inneni terület különösen elhanyagolt az egyháztörténeti események feltárása tekintetében. Zsarnay Lajos, mint pataki diák és tanár, majd egyházkerületi főjegyző illetve püspök egész életét a Tiszán inneni területen töltötte. Így az ő életén és tevékenységén keresztül ennek az egyházkerületnek az életébe is bepillantást nyerünk.

A fennmaradt forrásokat tekintve érthetetlennek tartjuk, hogy mind a mai napig Zsarnay Lajosról nem született átfogó monográfia, s úgy véljük, méltatlanul mellőzte őt az egyháztörténetírás. Az igaz, hogy a nyomtatott szakirodalom személyével és tevékenységével kapcsolatban nagyon kevés. Ami megjelent, annak nagy része a 19. századból való és kis terjedelmű. Ezt azonban ellensúlyozták a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában fennmaradt és megőrzött anyagok, amelyeknek segítségével sikerült Zsarnay Lajos életét, tanulmányainak idejét, a Kollégiumban és a Tiszáninnyi Egyházkerületben kifejtett tevékenységét összeállítani. A források között illetve a nyomtatásban megjelent szakirodalmi megfogalmazások között sok tekintetben ellentmondásokat találtunk, amelyeket főként a levéltári források alapján igyekeztünk összhangba hozni.

Az első fejezetben a dolgozat felépítését, a Zsarnay Lajos életével, munkásságával kapcsolatban megjelent nyomtatott forrásokat ismertettük megjelenésük sorrendjében, illetve tematikájuknak megfelelően. A korszak történelmi áttekintése, illetve a fontosabb események külön kiemelése képezi további részét a fejezetnek. A korszak vázlatos bemutatását, illetve a Sárospataki Kollégium 19. századi helyzetének ismertetését azért tartottuk fontosnak, mivel nem emelhetjük ki egy egyén életét a kor eseményei közül, továbbá mivel Zsarnay élete nagy részét a Kollégium falai között töltötte.

A következő fejezetben származásától kezdve haláláig tárgyaljuk röviden élete fontosabb eseményeit. Azért beszélünk több dologról is csupán az említés erejéig ebben a fejezetben, mert vannak tevékenységének olyan szeletei, amelyek a maguk részletességében későbbi fejezetekben kerülnek kifejtésre. Elsőként származását, alsóbb iskoláit vettük sorra, majd a Kollégiumba kerülésének körülményeit vizsgáltuk meg, amiben több ok is közrejátszott. Egyrészt a Sárospataki Kollégium kiemelkedő szerepe, a partikuláris rendszer jelentősége, amely évszázadokra visszemenőleg árasztotta el Patakot tehetséges diákokkal. Másrészt az a tudatos döntés, amelyet anyja a nemesi illetve a családi meghatározók miatt hozott. Tanulmányai során, különösen az akadémiai szinten a diákok között felállított tanulmányi rangsorban, általában az első vagy a második helyet töltötte be. Magán- és nyilvános tanárként segítette a rábízott kisebb diákok tanulását. Ösztöndíjasa volt annak a Jettin-Alapítványnak, amely csak kitűnő tanulmányú, árva diákokat támoga-

tott. Teológiai tanulmányai mellett jogi tanulmányokat is folytatott. Mindkét szakon oly mértékű előhaladást mutatott, hogy előbb a jogi karon kérték fel tanársegédnek, majd pedig külföldi tanulmányútra javasolták, hogy a Gyakorlati Teológiai Tanszéken megürült állásra, mint professzor térhessen vissza. Mivel ezt ő maga is fontosnak tartotta, 1829 és 1831 között a göttingeni egyetem hallgatója volt. Itteni tartózkodásáról keveset tudunk. Hazatérve egészen 1861-ig a Kollégium tanára volt, több ízben betöltve a rektori tisztséget is. 1834-ben megnősült. Felesége Lácza Szabó Ágnes, a volt tanár és lelkipásztor Lácza Szabó József leánya. 1849-ben az egyházkerület főjegyzőjévé választották, majd 1860-ban püspökké. Élete utolsó szakaszában betegségek gyötörték. Feleségét 1859-ben elvesztette. Hat gyermeke közül haláláig csupán kettő lett családos. 1866-ban halt meg, temetése június 13-án volt.

A harmadik fejezetben a Sárospataki Kollégiumban betöltött helyzetét, tisztségeit és az Organisations Entwurffal szemben kifejtett tevékenységét tárgyaltuk. Először azt néztük meg, hogy milyen volt ő, mint tanár és kolléga. Arra vonatkozólag, hogy milyen tanár volt, azokat a megemlékezéseket elevenítettük fel, amelyek halála után hangzottak el. Elismerő szavakkal, dicséretekkel illették tanári mivoltát, tevékenységét, egyéniségét, elhivatottságát. Sosem feledkezett meg arról, hogy tanításával és személyes példamutatásával a jövő nemzedékéért felelős. Egy esetet, az Erdélyi Jánossal való viszonyát emeltük ki külön, hiszen köztudott, hogy a kettőjük kapcsolata nem volt felhőtlen. Kerestük a választ, hogy mi volt ennek az oka, illetve kinek van igaza. Az eseményeket mindkét oldalról – a Zsarnay és az Erdélyi János oldaláról is – megvizsgáltunk. Bemutattuk azokat a forrásokat, írásokat, amelyek az egyik vagy a másik oldaláról elfogultságot mutatnak. Igyekeztünk, hogy egyik fél felett se törjünk pálcát, hiszen mindent a maga összefüggésében kell látnunk. A Kollégium gyakorlatában minden professzornak vetésforgó rendszerben a rektori tisztséget is vállalnia kellett. Zsarnay több ízben töltötte be ezt a feladatkört. A Kollégium Új épületének építése, az Ótemető iskolakertté való átalakítása, az Organisations Entwurf kiadása és az azzal szembeni harc, majd pedig a császári pátens kibocsátása és az ellene való küzdelem mind egy-egy ciklusához tartoztak. Ezeken felül pedig számos egyéb tevékenység volt még része ennek a feladatkörnek, amit tehetségéhez és tudásához mérten lelkiismeretesen végezett. A Kollégium élete nagyon nehéz lett az Organisations Entwurf kiadása után. Ez az egyébként haladó szellemű rendeletet a protestánsok elutasították. Egyrészt sértette autonómiájukat, másrészt számukra a gyakorlati megvalósítása nehézségekbe ütközött, hiszen teljesen más berendezkedés szerint éltek. Azok a követelmények, amelyeket az Entwurf előírt, több területen állították a Kollégiumot nehézségek elé. Egyrészt nem volt meg a kellő tanári létszám, másrészt pedig az anyagi fedezet, amivel ezt, illetve a többi követelményt megvalósítsák. Természetesen, ha kezdetben nem is, de 1852-től kezdve mind az egyházkerület vezetése, mind pedig a tanári kar igyekezett mindent

megtenni, hogy átrendezze az intézményt az Entwurfban előírtak szerint. Azonban minden igyekezetük hiábavalónak bizonyult, mert hiába szüntették meg a jogakadémiát, hiába csoportosítottak át pénzeket, hiába vettek fel tanárokat, hiába készítettek pontos kimutatásokat és küldték azokat fel több ízben is a kijelölt hatóságokhoz, a végső válasz az volt, hogy a kormány nincs meggyőződve a tanárok erkölcsi és politikai feddhetetlenségéről. Akkor is ez volt a hivatkozási alap, amikor 1853-ban elvették az iskola nyilvánossági jogát, amit a protestáns pátens visszavonása után kapott csak vissza.

A negyedik fejezetben két fontos tevékenysége került kifejtésre. Az egyik a diétai papi munkája, a másik pedig a protestáns pátens elleni küzdelemben vállalt és kifejtett tevékenysége. Az 1832-től összeülő pozsonyi országgyűlésen az egyházkerület küldötteként mint diétai pap szolgált. Leveleiből nyerünk betekintést az itteni tevékenységébe, amit ő maga kitüntetésként élt meg. A maga nemében valóban rendkívüli dolog volt, hogy egyáltalán összeült az országgyűlés, illetve hogy arra a kerületek papokat delegálhattak, hogy a saját felekezetükhöz tartozók számára istentiszteleteket tartsanak. Az események közvetlen átélője lehetett, de ugyanúgy csalódottja is, hiszen a protestánsok erőfeszítései rendre hiábavalóaknak bizonyultak. Az a kevés siker, amit 1848-ig sikerült elérniük, a szabadságharc kirobbanásával és bukásával nem valósult meg a gyakorlatban. Sőt az azt követő megtorlás, illetve a centralizáló kormány rendeletei megnehezítették a protestáns egyházak életét. Ezek között is legsúlyosabb volt az 1859. szeptember 1-jén kiadott császári nyílt parancs és az azt követő miniszteri utasítás. Ez a rendelet a protestánsok háromszáz éves alkotmányát akarta megszüntetni, s létüket egy teljesen, az uralkodótól függő alapra helyezni. A Tiszáninnyi Egyházkerület is gyűlést hívott össze, amelyen felirat megfogalmazását és annak az uralkodóhoz való felküldését, majd pedig Bécsbe delegáció küldését határozták el. A feliratot Zsarnay mint az egyházkerület főjegyzője fogalmazta, intézkedett annak az uralkodóhoz való felküldéséről is. A fejezeten belül ennek a feliratnak a bővebb ismertetését adjuk, amelyből szépen kiviláglik Zsarnay jogokban való jártassága. Továbbá annak a delegációnak is tagjává választották, amely 1860 januárjában felutazott Bécsbe, hogy egyházukat az uralkodó előtt képviselje. A delegáció nem járt sikerrel, mivel a császár nem fogadta őket. Munkájuknak azonban mégis volt eredménye, hiszen megszületett a *Tájékoztató*, amire a gyülekezetek lelkészeinek rendkívüli szüksége volt, ugyanis a kormány a pátens kihirdetésére, megkerülve a kerületeket és az espereseket, őket szemelte ki. Több összetevőnek köszönhetően 1860. május 15-én a császár visszavonta a pátens.

A következő nagyobb részben püspöki tevékenységének mozzanatait tárgyaltuk. 1860. május 1-jén iktatták be püspöki tisztébe, amit egészen haláláig, 1866-ig hűséggel töltött be. Sajnos a levéltári források életének ebből a szakaszából hiányosak, ezért csupán néhány fennmaradt eseményre tudtuk figyelmünket fordítani. Ezek között is kiemelkedik az 1863-ban pusztító aszály

miatti nehézségek idején játszott szerepe. A lelkipásztorok, a gyülekezeti tagok, a tanítók sok helyen a kerületben éheztek. Miután belföldön nem tudott kihez, külföldre fordult segítségért. Reményei ezen a területen nem voltak hiábavalóak, mert a külföldi protestáns egyházak részéről meg is érkezett a segítség. A hazai sajtóból erről nem értesülünk, de a hollandiai protestáns egyházából igen.

Irodalmi tevékenysége, amelyet a hetedik fejezeten belül fejtettünk ki, széleskörű. Munkáinak zöme egyházi jellegű, ami alól a görög-magyar szótár jelenti az egyetlen kivételt. Ez utóbbiért 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Művei közül a legismertebbek a Paptan, a Keresztyén erkölcsstudomány, Apologetika. Munkáit diákjainak tankönyvvül szánta. Ezért szinte minden műve előszavában hangot adott annak, hogy kiknek, milyen céllal készíti könyvét. Ezeknek értékes voltát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy több közülük második és harmadik kiadásban is megjelent a későbbiek során. Teológiai gondolkodását és irányvonalát tekintve ezekben a munkákban időnként következetlenséget tapasztalhatunk, ha megvizsgáljuk a kor szellemi áramlatait. Több temetési- és egyéb témájú beszéde maradt fenn, amelyeknek nagy részét még teológiai tanársága idején mondott el.

Az utolsó fejezetben teológiáját ismertettük. Mielőtt azonban ennek konkrét tárgyalásába kezdtünk, fontosnak tartottuk ismertetni a kor szellemi irányzatait, illetve azoknak hatását a hitéleti gyakorlatra. Különösen is azt vizsgáltuk, hogy melyek azok az irányzatok, amelyek a 19. században érvényesültek, és milyen szinten voltak hatással a lelkipásztorok és a gyülekezeti tagok magatartására, templomi életére. Mindez azért fontos, mert ezek a szellemi áramlatok meghatározták a gondolkodást, beszivárogtak az oktatási intézmények tananyagaiba, áthatották az egyházat. Zsarnay Lajos teológiáját kutatva többféle vélekedéssel találkoztunk. Megpróbáltuk ezeket sorba venni, melléjük állítva Zsarnay saját vallomáson alapuló állásfoglalását. Művein és prédikációin keresztül kaphatunk betekintést teológiájába. Azok a hatások – Schleiermacher, racionalizmus, liberalizmus –, amelyek érvényesültek a kor gondolkodásában, részben megmutatkoztak, részben elutasításra találtak nála. Szamba véve a különféle vélekedéseket Zsarnay gondolkodásbeli meghatározottságáról, arra a megállapításra jutottunk, hogy – amellet, hogy ő saját bevallása szerint a szupranaturalizmus híve volt – teológiája eklektikus volt. Európai korszerűség jellemezte, miközben saját utat keresett.

Bízunk benne, hogy ezen a hét fejezeten keresztül sikerült bemutatni Zsarnay Lajos életét és tevékenységét. Természetesen nem jelenthetjük ki, hogy a munka végéhez értünk, hiszen nemcsak az ő élete, de maga a korszak is mind kortörténeti, mind társadalomtörténeti szempontból további kutatásokat igényel.

Summary

It was considered important to process not only those events of the 19th century that involved Hungary and the Hungarian Protestant churches, but also to detect the micro-history events of the time. The 19th century Cistibiscan Church District is a particularly neglected field of research within church history. Lajos Zsarnay, as a student and a teacher of the Sárospatak College, a rector responsible for academics, a minister of the Hungarian Diet, a professor of practical theology, a vice bishop and eventually a ruling bishop, spent all his life in the region. Thus, through his life and activities we may get an insight into the life of the Church District as well.

Regarding the amount of the available resources it is inexplicable that no comprehensive monograph has been published on Lajos Zsarnay; church history writing has unfairly ignored him. It is true that very few printed literature dealt with his work and person, and most of them were rather brief and published in the 19th century. However, this is compensated by the surviving materials preserved by the Archives of the Sárospatak Reformed College, which made it possible to compile most segments of his life, studies and activities at the College and in the Church District. In several cases contradicting data have been discovered between the printed literature and the other materials; attempts have been made to bring these into agreement on the basis of the archival sources.

The first chapter presents the structure of the thesis, and the printed sources related to the life and work of Lajos Zsarnay in order of appearance, and according to different themes. A historical overview of the era and highlighting some important events form the rest of the chapter. It was considered important to provide a schematic representation of the era, and a description of the situation of the Sárospatak College in the 19th century, since an individual life cannot be viewed separately from the events of the time, and since Zsarnay spent most of his life among the walls of the Sárospatak College.

The second chapter discusses briefly the most important events of his life, from his birth to his death. Several events are only mentioned here, because there are parts of his activity, which in turn are explained in detail in later chapters. First, his social background and his elementary school years are recounted followed by an examination of the circumstances that led him to the Sárospatak College: a number of reasons seemed to play a role. On the one hand, it was the prominent status of the Sárospatak College, and the significance of the ‘particular school system’, which for centuries had flooded the College with talented students. On the other hand, it was a conscious decision, made by his mother due to aristocratic and family determinants. During his studies, especially at the academic level, he usually ranked the first or second with his study results. As a private and public instructor he tutored the younger students entrusted to him. He

won the scholarship of the Jettin-Foundation, which supported only orphaned students with excellent study results. Besides his theological studies, he pursued legal studies as well. He made such a progress in both programs that first he was appointed as assistant teacher at the law school, and later was offered a possibility to study abroad with the hope that he would return as a professor to the vacant position at the Practical Theology Department. As he himself considered this important, he studied at Gottingen University between 1829 and 1831. Little is said about this period, since only a letter written to his bishop had some important details about how he had lived, who his teachers had been and what specific courses he had taken. After his return he was a college professor until 1861, he repeatedly filled in the rector's position as well. In 1834 he got married. His wife, Ágnes Lácza Szabó, the daughter of former teacher and minister József Lácza Szabó. In 1849 he was elected as vice bishop of the Church District and then as bishop in 1860. During the last period of his life he was tormented by diseases. He lost his wife in 1859. Out of his six children only two had a family before his death. He died in 1866; he was buried on 13 June.

The third chapter discusses the positions he occupied at the Sárospatak College and his activities against the 'Organisations Entwurf'. First, he is looked at as a teacher and a colleague. In order to show what he was like as a teacher, the commemorations that were made after his death were revived. His teaching activities, personality, and commitment were recalled with appreciation and praise. He never forgot that with his way of teaching and personal example he was responsible for the future generation. A special case is highlighted, a case related to János Erdélyi, since it is known that their relationship was not cloudless. The chapter seeks to find out the reasons and tries to judge which party was right. The events are examined from both sides. Resources and writings are introduced that express bias on either side. The aim is not to condemn either side, since everything should be seen in its context. Traditionally, professors were taking turns to fill in the rector's position in the College. Zsarnay repeatedly held this function. Significant events were linked to each of his turn: constructing the New College building, transforming the Old Cemetery into a School Yard, the release of the Organisations Entwurf and the fight against it, and eventually issuing the imperial edict and the struggle against it. In addition to these, many other activities belonged to this function which Zsarnay conscientiously carried out with his best talents and knowledge. The life of the College became very difficult after the release of the Organisations Entwurf. This, otherwise progressive regulation was rejected by Protestants. First, it violated their autonomy; on the other hand, its practical implementation was difficult, since they lived in a completely different system. The requirements set out in the Entwurf hindered the functioning of the College in several areas. On the one hand, they did not have a sufficient number of teachers;

on the other hand, they did not have the financial resources to cover that need and other requirements. Of course, if not initially, but starting in 1852, the leadership of the Church District as well as the Faculty Members made every effort to reorganize the institution according to the new requirements. However, all their efforts proved futile, because even if they closed the Law Academy, even if they reallocated funds, even if they employed new teachers, even if they made accurate reports and sent them to the competent authorities on several occasions, the final answer was that the Government was not convinced of the teachers' political and moral integrity. This was again the point of reference when in 1853 the school was deprived of the right of publicity, which it could retain only after the withdrawal of the Protestant edict.

In the fourth chapter two of his important activities are pointed out. One is his activity as a minister of the Hungarian Diet, the other is his struggle against the Protestant Edict. He served as a minister delegated by the Church District at the Diet of Pozsony starting in 1832. From his letters we may gain an insight into the activities he considered as an honour. It was indeed an extraordinary thing that the Diet could meet at all, and that the Church Districts could delegate ministers who would lead worship services according to the denominations of the members. He witnessed the events directly, yet he shared the disappointment as well, since the efforts of the Protestants proved futile. The little success they succeeded before 1848, failed in practice with the outbreak and the fall of the revolution. Moreover, the subsequent retaliation, as well as the regulations of the centralizing government made the lives of the Protestant Churches difficult. The worst of these was the imperial open order issued on 1 September 1859, and the subsequent government directive. This regulation wanted to end the three-century-old constitution of the Protestants, and to make their existence fully dependent on the emperor. At this point the Cistibiscan Church District also called an assembly where they decided to write a petition and send it to the emperor, and also to send a delegation to Vienna. The petition was formulated by Zsarnay as the vice bishop of the Church District, who also took steps to have it sent to the monarch as well. Chapter four provides a detailed description of the petition, from which it becomes evident that Zsarnay was an expert in law. He was also elected into the delegation that travelled to Vienna in January 1860 to represent the church before the emperor. The delegation did not succeed, because the emperor did not receive them. However, their effort finally bore some fruit; it led to the birth of the Orientation, which was very much needed among the ministers of the church, since the government wanted them to announce the edict getting round the Church District and the senior ministers (deans) of the sub-districts. Due to several other reasons on 15 May 1860, the emperor revoked the edict.

The sixth chapter discusses moments of his episcopal activity. He was inaugurated as bishop on 1 May 1860 and held that position until his death in 1866. Unfortunately, the archival sources from that period of his life are incomplete, thus only some events are in focus. One such event is the role he played during the devastating drought in 1863. Several ministers, teachers and church members were starving. Since there was no one to turn to in the country, he sought help outside the borders. His hopes were not in vain, because the help of the foreign Protestant Churches arrived. The national church press did not report on this, but the press of the Dutch Protestant Church did.

His extensive literary activities are introduced in the seventh chapter. Most of his works are related to the church, with the only exception of the Greek-Hungarian dictionary. Due to the latter he was elected a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences in 1858. Among his most well-known works we find: *Paptan* (Theory for Ministers), *Keresztyén erkölcsstudomány* (Christian Ethics) and *Apologetika* (Apologetics). His works were meant to be textbooks for his students. Therefore, in almost all the prefaces he explained to whom and for what purpose he had written the book. These were valuable volumes: several of them had second and third editions. In terms of theological thinking and direction some inconsistencies can be detected in these works if we look at the intellectual currents of the time. Several funeral speeches and other addresses are preserved, most of which he presented as a professor of theology.

The last chapter describes his theology. Before discussing it specifically, it is important to describe the intellectual trends of the time and their impact on religious practice. Especially trends prevailing in the 19th century are examined and their impact on the attitudes and church lives of ministers and church members. All this is important because these intellectual trends influenced thinking, penetrated into the curricula of educational institutions, and permeated the church. When researching Lajos Zsarnay's theology various opinions can be found. The chapter introduces these opinions, setting beside them Zsarnay's viewpoint based on his own testimony. His works and his sermons give us an insight into his theology. Those effects – Schleiermacher, rationalism, liberalism – which prevailed in the thinking of the time, are partly manifested and partly rejected in his works. After an overview of the various opinions on Zsarnay's theological views, the chapter comes to the conclusion that although Zsarnay considered himself to be a supporter of supernaturalism, his theology was rather eclectic. It was characterized by European modernity while he was looking for his own way.

Felhasznált irodalom

Algemeen Handelsblad 12. December 1864.

BALLAGI Géza, A protestáns pátens és a sajtó, in: *Protestáns Szemle 1892/4*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1892.

BALLAGI Mór (szerk.), *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1860. február 3.*, Nyomtatott Engel és Madellonál, Pest, 1860.

BALLAGI Mór (szerk.), *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1860. július 15.*, Nyomtatott Engel és Madellonál, Pest, 1860.

BALLAGI Mór (szerk.), *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1860. augusztus 20.*, Nyomtatott Engel és Madellonál, Pest, 1860.

BERZEVICZY Albert, *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849-1865*, 3. köt., Franklin-Társulat, Budapest, 1932.

BAJKÓ Mátyás, *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

BALASSA Iván, *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc-Sárospatak, 1994.

BARÁTH Béla Levente, Egyházszervezet és politika, in: BALOG Margit-KÓKAI NAGY Viktor (szerk.): *Újszövetség és eszkatológia, tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, DRHE, Debrecen, 2013.

BARÁTH Béla Levente, Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között, in: *Zempléni Múzsza 2005/3*. Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak, 2005.

BARCZA József, A Kollégium története 1849-től 1919-ig, in: *A Sárospataki Református Kollégium*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981.

BARTHA Tibor–MAKKAI László (főszerk.), *Studia et Acta Ecclesiastica V., Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983.

BERTÉNYI Iván–GYAPAY Gábor, *Magyarország rövid története*, Maecenas, Budapest, 2001.

BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán, *A Magyar Református Egyház története*, Sárospataki Református Theologiai Akadémia, Sárospatak, 1995.

COLIJN, Jos, *Egyháztörténelem*, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1996.

CSOHÁNY János, *A felvilágosodás korának egyetemes egyháztörténete*, Debreceni Református Theologiai Akadémia, Debrecen, 1973.

- CSOHÁNY János, A Habsburg-önkényuralom változásai, in: ZSEBŐK Zoltán (főszerk): *Confessio 1979/3.*, Magyarországi Református Egyház, Budapest, 1979.
- CSOHÁNY János, *Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849*, Debrecen, 1979.
- DIENES Dénes, Erdélyi János és a Sárospataki Kollégium, in: FÖLDY Ferenc–KONCZ Gábor–KOVÁTS Dániel (szerk.): *Comenius és szellemi örökösei*, Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2015.
- DIENES Dénes, Erdélyi János és a sárospataki kollégium, in: *Irodalomtörténeti Közlemények 2014/4.*
- DIENES Dénes, Református egyház, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*, 3/2. köt., B-A-Z Megyesi Levéltár, Miskolc, 2000.
- DIENES Dénes–UGRAI János, A Sárospataki református Kollégium partikulái, in: Lukács Olga–DIENES Dénes (szerk.): *A református oktatás a Kárpát-medencében 1690-1918 között*, Egyetemi Műhely, Kolozsvár, 2009.
- DIENES Dénes–UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.
- DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, 3. köt., Szent István Társulat, Budapest, 1997.
- DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*, 7. köt., Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- DOBROSSY István (főszerk.), *Miskolc története 1848-1918*, 4/2. kötet, B-A-Z Megyesi Levéltár, Miskolc, 2003.
- ELLEND József, A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt, I. közlemény, in: Domanovszky Sándor (szerk.) *Századok*, 1914.
- ELLEND József, A Sárospataki főiskola és az Entwurf, in: *Magyar pedagógia*, 1915/1-2. Franklin-Társulat, Budapest, 1915.
- ELLEND József, Az 1848-49. évi szabadságharc és a sárospataki főiskola, in: SZÓTS Farkas (szerk.): *Protestáns Szemle 1912/28.*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1912.
- ELLEND József, Sárospataki főiskolánk küzdelmei, in: *Protestáns Szemle 1912/28.* Hornyánszky Viktor, Budapest, 1912.
- EMŐDY Dániel, Emlékbeszéd ... 1866. július hó 8-dikán, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866.
- T. ERDÉLYI Ilona (sajtó alá rend., jegyz.), *Erdélyi János levelezése*, 1. köt., Akadémiai K., Budapest, 1960.
- T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János levelezése*, 2. köt., Akadémiai K., Budapest, 1962.
- FERENCZ József, Legfelsőbb kézirat a protestáns ügyben, in: ANTALFI János–ÁRVAI József (szerk.): *Sárospataki Füzetek 1860/4.* Jáger Károly, Sárospatak, 1860.

- Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszáninneri Helv. Hitv. Egyh.-kerület superintendensének rövid életrajza, in: BALLAGI Mór (szerk.): *Protestáns képes-naptár 1866-ik évre*, Heckenast Gusztáv, Pest, [1865].
- GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, *A szabadság szent ígéti, a tiszántúli református egyházi vezetés és a Debreceni Kollégium 1848/49-ben*, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 1999.
- GERGELY András (szerk.), *Magyarország története a 19. században*, Osiris, Budapest, 2003.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTNER Ferenc, *Az egyházak Magyarországon*, Korona, 1997.
- GATZ Ferenc (főszerk.), *Magyar Nagylexikon*, 12. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2001.
- GULÁS József (összeáll.), *A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története*, Sárospatak, 1931.
- GULYÁS József, *Jegyzetek*, Sárospatak, 1937.
- HEGYALJAI Emil (Erdélyi János), A Sárospataki Főiskola szelleme, in: *Társalkodó*, 1839/51.
- HEGYALJAI Emil, Egy tekintet a s. pataki főiskola jövőjére, in: *Társalkodó*, 1839/72.
- HEGYALJAI Emil, Igazolással Zs(arnay) L(ajos)nak, sárospataki iskolatárgy, in: *Társalkodó*, 1839/79.
- HÖRCSIK Richárd, A Nagykollégium építése (1801-1849), in: *A Sárospataki református Kollégium, tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Református Zsinati iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981.
- HÖRCSIK Richárd, A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodása 1800-1941; Szólészet és borászat a XIX. századi sárospataki kollégiumban, in: HÖRCSIK Richárd: „*Bodrog partján vagy egy város...*” tanulmányok Sárospatak történetéből, Napkút, Budapest, 2007.
- HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete 1800-1919*, Sárospatak, 1996.
- KÁRMÁN Pál, Történelmi emlékek, in: *Protestáns Szemle 1893/5*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893.
- KONCZ Sándor, *Hit és vallás*, [Tiszántúli Református Egyházkerület], Debrecen, 1942.
- KÓSA László, *Művelődés, egyház társadalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- KOVÁCS Ábrahám, *Hitvédelem és egyháziasság*, L'Harmattan, Budapest, 2010.
- KOVÁCS Ábrahám, Karl Barth és a vallási pluralizmus – vallás, hit és hitetlenség, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák*, Kálvin, Budapest, 2013.
- KÖDÖBÖCZ József, *Tanítóképzés Sárospatakon*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- KRISTÓ Gyula–BARTA János–GERGELY Jenő, *Magyarország története előidőktől 2000-ig*, Pannonica, [S.l.], 2002.

- KUN Bertalan, Halotti ima ... 1866. június 15-dikén, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866.
- LUKÁCS Olga, Az erdélyi református gimnáziumok átalakításának folyamata az 1849-es „Entwurf” alapján, in: DIENES Dénes–LUKÁCS Olga (szerk.): *A református oktatás a Kárpát-medencében 1690-1918 között*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2009.
- MALLER Sándor, *Pataki századok*, Budapest-Sárospatak, 2006.
- MÁRKUS Jenő, *A liberális szellem a református egyházban*, Kálvin, Budapest, 2005.
- MÁRKUS Mihály, Liberalizmus és új ortodoxia, in: BARTHA Tibor–MAKKAI László (főszerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1983.
- Megemlékezés Pálkövi Antal sárospataki tanárról in: *Sürgöny 1862/2. 109. sz.*
- MÉSZÁROS István, *Oskolák és iskolák*, Budapest, 1988.
- NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 11. köt., Ráth Mór, Pest, 1865.
- NAGY KLÁRA, A német racionalizmus és Christian Wolff, in: DIENES Dénes (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.
- ORMÓS László, Egy szózat a sárospataki iskola ügyében, in.: *Társalkodó, 1840/12.*
- A Pallas Nagy Lexikona* 16. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897.
- PRÁGAI Lajos, Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól ... 1866. jun. 17-én, in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866.
- RÁCZ Lajos, Erdélyi János Sárospatakon, in: *Uránia, 1913/4.*, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1913.
- Révai Nagy Lexikona* 19. kötet, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1926.
- RÉVÉSZ Imre, ifj., *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*, Budapest, 1957.
- RÉVÉSZ Kálmán, A pátens visszavonásának körülményei, in: *Protestáns Szemle 1903/15.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903.
- RÉVÉSZ Kálmán (sajtó alá rend.), *Révész Imre munkái a pátens korából (1859-1860)*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1900.
- ROMÁN János, *A Sárospataki Kollégium*, Képzőművészeti Alap, Budapest, 1956.
- SOLTÉSZ Ferenc–ZSARNAY Lajos (szerk.), *Görög-magyar szótár*, Sárospatak, 1857.
- SZATHMÁRI Judit, A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme, in: BARÁTH Béla–FÜRJ Zoltán (szerk.): *A protestáns pátens és kora*, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, Debrecen, 2010.

- SZATHMÁRI Judit, A politikai élet színtere? Avagy világiak részvétele az egyházi gyűléseken az 1850-es években, in: *Aetas* 27/1. 2012.
- SZIKSZAI György, *Keresztényi tanítások és imádságok*, Átdolg. ZSARNAY Lajos, WÉBER S. Lajos, Pozsony, 1834.
- SZINYEI Gerzson, „A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt”, in: *Sárospataki Református Lapok* 1915/XI.
- SZINYEI Gerzson, Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből, in: *A Sárospataki ev. ref. főiskola (akadémia és gimnázium) értesítője az 1894-95. iskolai évről*, Sárospatak, 1895.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14. kötet, Hornyánszky Viktor, Budapest 1914.
- SZÍVÓS Mihály, Emlékbeszéd néhai főtisztelendő Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett ... 1866. június 17., in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866.
- TÖRÖK Pál, Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor ... Pesten, június 13. 1866., in: *Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete*, Sárospatak, Forster R., 1866.
- UGRAI János, *Önállóság és kiszolgáltatottság*, L'Harmattan, Budapest, 2007.
- UGRAI János (szerk.), *Az utolsó szögig, a Sárospataki Református Kollégium gazdálkodásának átvilágítása 1815-től*, SRKTGy, Sárospatak, 2009.
- UGRAI János, „A nemzeti előhaladás nevezetes időszaka” 1777-1849, in *A Sárospataki Református Kollégium története*, Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.
- UGRAI János, Fenntartóhiányos helyzetben, a Sárospataki Református Kollégium szervezeti jellemzői a 19. század elején, in: PUSZTAI Gabriella-NÉMETH Nóra Veronika (szerk.): *Útközben*, 2011. (A Neveléstudományi Doktori Program évkönyvei, 3.)
- UGRAI János, *Professzorok a „pataki reformkorban”*, Új Helikon, Budapest, 2007.
- UGRAI János, Vargabetűk az iskolában, a kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről, in: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 2011/46.
- V. P., Író és olvasó közönség, útmutatásul H. E.-nek, in: *Társalkodó*, 1839/90.
- ZABARI SZONTÁGH Lajos, Lássunk a dologhoz, in: *PEIL* 1859. augusztus 23.
- ZOVÁNYI Jenő, A pátens visszavonásának körülményei, in: *Protestáns Szemle* 1903/15., Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903.
- ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.
- ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*, 2. köt., Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.
- Zsarnay Lajos szuperintendens, in: *Vasárnapi Újság* 1865/44. 549.

ZSARNAY Lajos, *Bibliai bevezetés*, Sárospatak, 1859.

ZSARNAY Lajos, *Apologétika*, Sárospatak, 1858.

ZSARNAY Lajos, *Egyházi beszéd, melyet Görgön 1863. évi September 27. napján a Tiszáinnyi Helv. Hitv. Ev. Egyházkerület lelkészavatási közgyűlése alkalmával a heidelbergi káté háromszázados emlékére mondott...* Miskolc, 1865.

ZSARNAY Lajos, *Keresztyén egyháztörténet felgymnázium számára*, Sárospatak, 1857.

ZSARNAY Lajos, *Keresztyén erkölcsstudomány*, Előszó, Nádaskay András, Sárospatak, 1836.

ZSARNAY Lajos, *Paptan*, Nádaskay András, Sárospatak, 1847.

ZSARNAY Lajos, *Paptan*, 2. jav. kiad., A Főiskola betűivel, Sárospatak, 1857.

Zsarnói Zsarnay Lajos emlékezete, Forster R., Sárospatak, 1866.

ZSILINSZKY Mihály (szerk.), *A magyar protestáns egyház története*, Athenaeum, Budapest, 1907.

Levéltári források

K.a.II.19.542., K.a.II.30., K.a.I.31., K.a.II.31., K.a.III.2., K.a.III.3., K.a.II.19; K.a.II.21-26., K.e.I.1. 82., K.a.II.32.541., K.a.III.9.172., K.a.III.9.118., K.a.III.10.96-98., K.a.III.12.143., K.a.III.10., K.a.III.11., K.a.III.12., K.a.III.13., K.a.III.19., K.a.III.20., K.a.III.21., K.a.III.21.27-28., K.a.III.22., K.a.III.23., K.a.III.24., K.a.II.32.606., K.a.II.32.744., K.a.III.9.35., K.a.III.9.47., K.a.III.9.264., K.a.II.32.606., K.a.III.9.34-36., K.a.III.9.132.,

R.A.VI. 4/1., R.A.VI. 5/6.,

A.XXVI. 9638., A.XXXIX. 15,788.

B.XLVI. 19,591., B.XLVII. 20,027- 20,030.

B.LII. 22,316., B.LII. 22,317., B.LII. 22,319., B.LII. 22,320., B.LII. 22,330., B.LII. 22,341., B.LII. 22,383-22,384., B.LII. 22,429.

B.LIII. 22,796., B.LIII. 23,043., B.LIII. 23,155.

B.LIV. 23,296., B.LIV. 23,307., B.LIV. 23,308., B.LIV. 23,316.

B.LV. 23,894., B.LV. 23,894., B.LV. 23,993., B.LV. 24,031., B.LV. 24,279., B.LV.23,894.

B.LVI. 24,302., B.LVI. 24,657., B.LVI. 24,658.; B.LVI. 24,726.

B.LVIII. 25,604., B.LVIII. 25,687., B.LVIII. 25,778., B.LVIII. 25,792., B.LVIII. 25,792.

B.LIX. 26,275-278., B.LIX. 26,279., B.LIX. 26,280., B.LIX. 26,281., B.LIX. 26, 282., B.LIX. 26,283., B.LIX. 26,284., B.LIX. 26,287., B.LIX. 26,288., B.LIX. 26,289., B.LIX. 26,291., B.LIX. 26,290., B.LIX. 26,578., B.LIX. 26,131., B.LIX. 26,265., B.LIX. 25,939., B.LIX. 25,986., B.LIX. 25,991., B.LIX. 26,123., B.LIX. 26,124., B.LIX. 26,125., B.LIX. 26,126., B.LIX. 26,127., B.LIX. 26,128., B.LIX. 26,129., B.LIX. 26,130., B.LIX. 26,133., B.LIX. 26,239., B.LIX. 26,261., B.LIX. 26,262., B.LIX. 26,263., B.LIX. 26,266., B.LIX. 26,267., B.LIX. 26,268., B.LIX. 26,269., B.LIX. 26,271., B.LIX. 26,272., B.LIX. 26,272., B.LIX. 26,274.,

B.LIX. 26,393.

B.LXIV. 28,637-28,638.

B.LXV. 28,837., B.LXV. 29,271., B.LXV. 29,272., B.LXV. 29,274., B.LXV. 29,275., B.LXV. 29,279., B.LXV. 29,280.

B.LXVI. 29,411., B.LXVI. 29,559., B.LXVI. 29,561., B.LXVI. 29,562., B.LXVI. 29,563., B.LXVI. 29,564., B.LXVI. 29,565., B.LXVI. 29,567., B.LXVI. 29,568., B.LXVI. 29,569., B.LXVI. 29,648., B.LXVI. 29,649., B.LXVI. 29,669., B.LXVI. 29,670., B.LXVI. 29,682.

B.LXVIII. 20,585., B.LXVIII. 30,848.

B.LXX. 32,170.

B.LXXI. 32,539.

B.LXXII. 22,229., B.LXXII. 32,805., B.LXXII. 32,945-32-946., B.LXXII. 33,000., B.LXXII. 33,050., B.LXXII. 33,112., B.LXXII. 33,126., B.LXXII. 33,138., B.LXXII. 33,141., B.LXXII. 33,153., B.LXXII. 33,156., B.LXXII. 33,166-33,167., B.LXXII. 33,182., B.LXXII. 33,183., B.LXXII. 33,202., B.LXXII. 33,204., B.LXXII. 33,207., B.LXXII. 33,214., B.LXXII. 33,229., B.LXXII. 33,244., B.LXXII. 33,255., B.LXXII. 33,256., B.LXXII. 33,287., B.LXXII. 33,315., B.LXXII. 33,316., B.LXXII. 33,321., B.LXXII. 33,352.,

B.LXXIII. 33,352., B.LXXIII. 33,375., B.LXXIII. 33,436., B.LXXIII. 33,443., B.LXXIII. 33,454., B.LXXIII. 33,455., B.LXXIII. 33,458., B.LXXIII. 33,462., B.LXXIII. 33,497., B.LXXIII. 33,501., B.LXXIII. 33,519., B.LXXIII. 33,520., B.LXXIII. 33,529., B.LXXIII. 33,566., B.LXXIII. 33,585., B.LXXIII. 33,635., B.LXXIII. 33,637., B.LXXIII. 33,638., B.LXXIII. 33,743., B.LXXIII. 33,744., B.LXXIII. 33,808., B.LXXIII. 33,822., B.LXXIII. 34,570.,

B.LXXIV. 34,144., B.LXXIV. 34,174., B.LXXIV. 34,193., B.LXXIV. 34,195., B.LXXIV. 34,197., B.LXXIV. 34,449., B.LXXIV. 35,695.

B.LXXIX. 37,772.

B.LXXV. 34,949., B.LXXV. 34,998., B.LXXV. 35,414.

B.LXXVI. 36,002., B.LXXVI. 36,148., B.LXXVI. 36,274.

B.LXXVII. 36,487., B.LXXVII. 36,601-36,602., B.LXXVII. 36,802., B.LXXVII. 36,980.,
B.LXXVII. 37,002.

B.LXXVIII. 37,046., B.LXXVIII. 37,061., B.LXXVIII. 37,072., B.LXXVIII. 37,083., B.LXXVIII.
37,125., B.LXXVIII. 37,138., B.LXXVIII. 37,179., B.LXXVIII. 37,534., B.LXXVIII. 37,549.,
B.LXXVIII. 37,579., B.LXXVIII. 37,591., B.LXXVIII. 37,618., B.LXXVIII. 37,634.

B.LXXXII. 40,357.

C.LXXXI. 39,216., C.LXXXI. 39,339., C.LXXXI. 39,367., C.LXXXI. 39,391., C.LXXXI. 39,554.,
C.LXXXI. 39,558., C.LXXXI. 39,565., C.LXXXI. 39,579., C.LXXXI. 39,588., C.LXXXI. 39,594.,
C.LXXXI. 39,595., C.LXXXI. 39,596., C.LXXXI. 39,597., C.LXXXI. 39,598., C.LXXXI. 39,601.,
C.LXXXI. 39,605., C.LXXXI. 39,607., C.LXXXI. 39,608., C.LXXXI. 39,611., C.LXXXI. 39,612.,
C.LXXXI. 39,613., C.LXXXI. 39,619., C.LXXXI. 39,639., C.LXXXI. 39,640., C.LXXXI. 39,644.,
C.LXXXI. 39,651., C.LXXXI. 39,663., C.LXXXI. 39,667., C.LXXXI. 39,669., C.LXXXI. 39,670.,
C.LXXXI. 39,685., C.LXXXI. 39,687., C.LXXXI. 39,688., C.LXXXI. 39,702., C.LXXXI.
39,703., C.LXXXI. 39,738., C.LXXXI. 39,740., C.LXXXI. 39,776.

C.LXXXII. 39,992. 2-3., C.LXXXII. 40, 213., C.LXXXII. 40,119-40,120., C.LXXXII. 40,166.,
C.LXXXII. 40,191., C.LXXXII. 40,213., C.LXXXII. 40,221., C.LXXXII. 40,233., C.LXXXII.
40,276., C.LXXXII. 40,292., C.LXXXII. 40,308., C.LXXXII. 40,311., C.LXXXII. 40,313.,
C.LXXXII. 40,322., C.LXXXII. 40,323., C.LXXXII. 40,328., C.LXXXII. 40,337., C.LXXXII.
40,354., C.LXXXII. 40,366.

C.LXXXV. 41,896., C.LXXXV. 41,897., C.LXXXV. 41,898., C.LXXXV. 41,899., C.LXXXV.
41,900., C.LXXXV. 41,901., C.LXXXV. 41,902., C.LXXXV. 41,903., C.LXXXV. 42,285.,
C.LXXXV. 42,286., C.LXXXV. 42,287.

C.LXXXVII. 43,034-43,040., C.LXXXVII. 43,124., C.LXXXVII. 43,124.

Kéziratok

SZINNYEI Gerzson, *Az osztályok elnevezése a sárospataki főiskolában eleitől fogva*, Kézirat, Sárospatak, é.n. SRKTGYKt. 2172.

EGEY Antal, *Az iskolakert*, Sárospataki református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattár, 1980. 5 p. At. 2431.

Internetes források

HORÁNSZKY Nándor, 150 éves az Organisationsentwurf, in: *Új Pedagógiai Szemle 1999 szeptember*, <http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=35>, 2014.11.12.

PÓTOR Imre, *Tanulmányok egyházunk múltjából*, Vásárosnamény, 2002.

<http://mek.oszk.hu/02400/02488/02488.htm#2>, 2015-10-21.

FAZEKAS Csaba, *Irodalmi-statisztikai eszközök a egyes házaságok 1841. évi politikai vitájában*,

<http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/tenger/fazekas.pdf>, 2015. 03.03. 231-232.

Zsarnay Lajos, hu.wikipedia.org/wiki/Zsarnay_Lajos, 2013.06.27.

www.google.com/wikipedia/protestanspatens, 2011-10-04.

KERTÉSZ Botond, *Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban*,

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/KERTESZ.HTM>, 2014.12.29.

<http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf>, 2014.04.09. 71.

http://portal.statistics.sk/files/obce_v2-nabozenske-vyznanie.pdf, 2014.04.09. 149-150

KÁDÁR László, *Eszterházy Károly racionalizmusa*,

<http://vigilia.hu/regihonlap/1999/6/9906kad.html>, 2015.11.13.

FEKETE Károly, ifj., *A református liturgiák története a XIX-XX. században*,

http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf, 2015.11.19.

SZATHMÁRI Judit, *A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben*,

<http://mek.oszk.hu/02000/02082/html/szatmari.htm>, 2013.02.26.

SZELÉNYI Ödön, *Schleiermacher vallásfilozófiája*,

http://mtdportal.extra.hu/books/szelenyi_odon_schleiermacher_vallasfilozofiaja.pdf,

2014.11.26 16

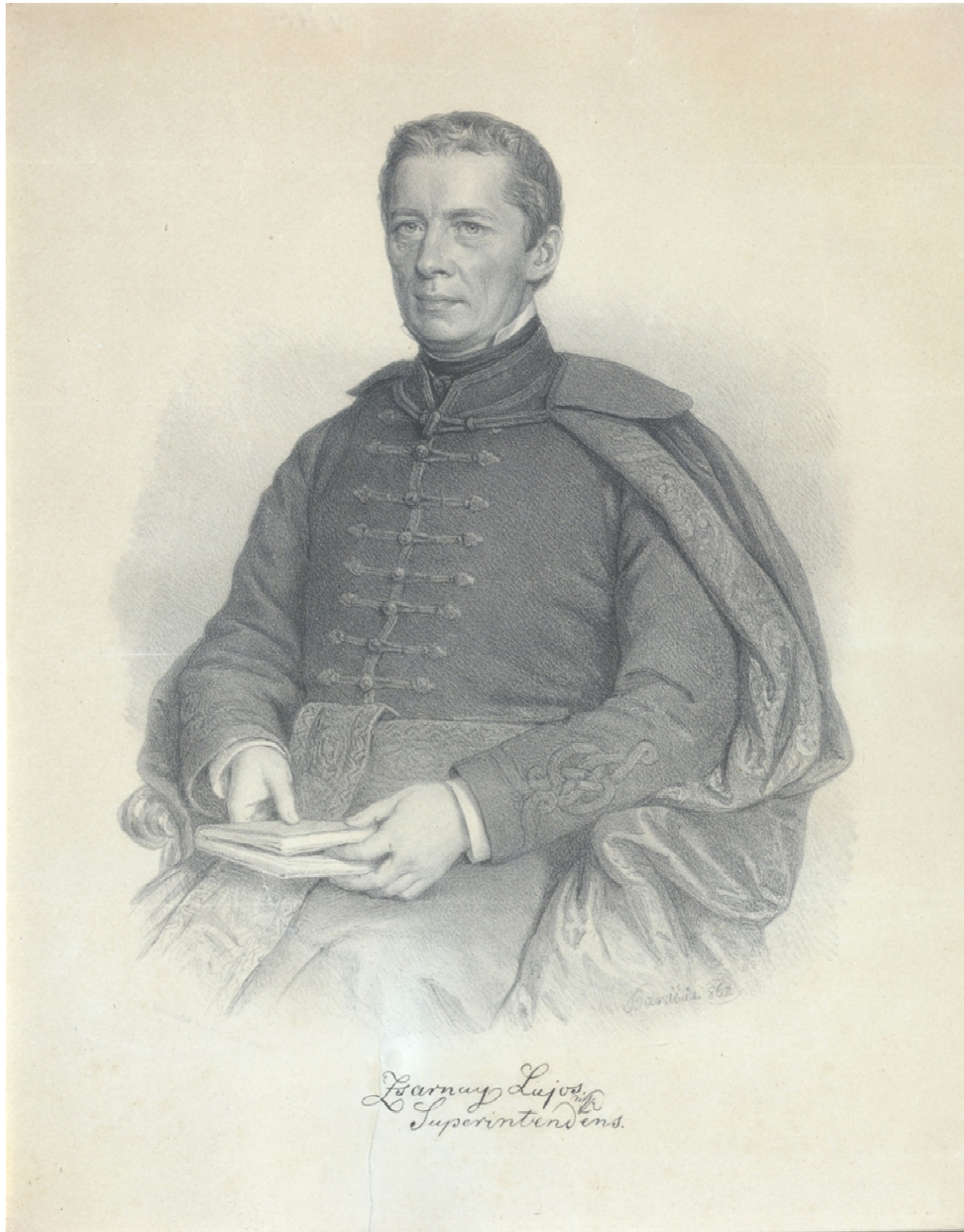
ZIBOLEN Endre, Az Entwurf kiterjesztése Magyarországra, in *Magyar Pedagógia, 1984/4*.

<http://www.magyarpedagogia.hu/> 2014. 11.13.

ZIBOLEN Endre, Az Entwurf, in *Magyar Pedagógia 1984/2*. <http://www.magyarpedagogia.hu/>

2014.11.13.

MELLÉKLETEK

**ZSARNAY LAJOS ÉS FELESÉGE ÁLTAL SÁROSPATAKON RÁKÓCZI U. 22. SZÁM ALATTI, 1831-
BEN ÉPÍTETT HÁZ.**

Forrás: Balassa Iván *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században.*

ZSARNAY LAJOS SZÜLŐHÁZA.
Forrás: Porubáné Fülöp Anna zsarnói lelkész.

A ZSARNÓI REFORMÁTUS TEMPLOM, 1810-BEN ÉPÜLT.
Forrás: Porubáné Fülöp Anna zsarnói lelkész.

MŰVEI

Halotti tanítás arról, mi gondolatokat támaszt lelkünkben az ifjak halála, mellyet néhai nemes Endrédy Imre, a S. pataki Ref. Anyaoskolában törvényt és az ahoz köttetett tudományokat tanuló ifjúnak utolsó tisztességtételére... elmondott... Sárospatak, 1832.

Halotti tanítás az élet bölts használásáról, mellyet néha tek. Nemz. És vitézlett Gyulay Sámuel úr, tek. Nemes Zemplén vármegye táblabírájának temetési tisztességére írt... Sárospatak, 1832.

Halotti tanítás arról, mint vesznek a böltszek tisztességet, mellyel néhai tek. Nemes és nemzeti Kézy Mózes úrnak több tekintetes vármegyék táblabírájának, a S. Pataki Ref. Collegiumban a Mathesis és Physica rendes tanítójának betses emlékezetét, s S. Pataki Ref. Templomban 1831. eszt. Dec. 2-dik napján megújítja s tisztelé... Sárospatak, 1832.

Halotti beszéd Első Ferencz ausztriai császár és apost. Magyar király Ő Felsege végtiszteletére a S. Pataki Református Templomban 1835-dik esztendő április 5-dik napján mondta... Sárospatak, 1835.

Hála és könyörgés a S. Pataki református templom félszázados innepén. Sárospatak, 1835.

Keresztyén erkölcstudomány. Sárospatak, 1836.¹¹¹¹

Három heti könyörgések. Ferge János két heti könyörgései, néhány betegkérti fohászokdásokkal megjobbítva, és egy heti új könyörgésekkel megbővítve Zs. L. által. Sárospatak, 1838.¹¹¹²

Karácsonyi tanítás, [S.l.], [é.n.] A művön nem szerepel Zsarnay Lajos neve, az utókor az ő prédikációjaként azonosította be.

Halotti tanítás, mellyet Szabó Lázár hittudomány tanuló nemes ifjú végtiszteletére 1839. év dec. 23-dikán elmondott... Sárospatak, 1840.

Halotti tanítás az igazról, néhai tekintetes tudós Miklós László a helv. Vallástételű pataki anyaoskolában politica és statistica k. és r. tanítója, tek. Torna és Zemplén vármegyék táblabírája végtiszteletére elmondá... Sárospatak, 1841.

Paptan. Sárospatak, 1847.¹¹¹³

Gyászbeszéd József császári királyi főherczeg Magyarország nádora s királyi helytartó ő fensége emlékére. Mondotta... Zsarnay Lajos... Sárospatak, 1847.

Keresztyén egyháztörténet gymnázium számára, 1853.¹¹¹⁴

Halotti beszéd a hűségéről, mellyet nagyméltóságú széki gróf Teleki József végtiszteletére a sárospataki helvét hitvallásúak templomában 1855. júl. 8-dik napján tartott. Sárospatak, 1855.

Görög-magyar szótár. Sárospatak, 1857.

---

¹¹¹¹ Emődy Dániel e munka születését 1834-re teszi, s megjegyzi, hogy 1854-ben második javított kiadásban is napvilágot látott. Több kiadásban is megjelent, 1883-ben jelent meg a 4. kiadása.

¹¹¹² Emődy 1837-re teszi megjelenését.

¹¹¹³ Emődy szerint második kiadása 1856-ban jelent meg.

¹¹¹⁴ Emődynél a kiadás éve 1852. Több kiadásban is megjelent, utolsó, vagyis 5. kiadása 1867-ben jelent meg.

Apologétika. Sárospatak, 1858.¹¹¹⁵

Bibliai bevezetés a Biblia ismeretének és értelmének előmozdítása végett, 1859. (A Tiszáninneni Helv. Hitv. Egyházkerület határozatából a felgimnázium számára.)¹¹¹⁶

Halotti prédikáció néhai nagyságos Kóczán József alsó zempléni segéd gondnok végtisztességére 1860. Sept. 9. napján, Gesztelyben. Pest, 1861.

Egyházi beszéd, melyet Görgőn 1863. évi September 27. napján a tiszáninneni helv. Hitv. Ev. Egyházkerület lelkészavatási közgyűlése alkalmával a heidelbergi káté háromszázados emlékére mondott... Miskolc, 1865.

FORDÍTÁSAI

Fordítási gyakorlatok magyarból diákra. Grammatikai iskolák számára, a tiszáninneni helv. vallástételű Főtiszteletű Superint. rendelkezéséből készítette Döring F. W. szerint Zsarnay Lajos. Sárospatak, 1838.

1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi kánonok. Sárospatak, 1860.

ÁTDOLGOZÁSAI

Keresztyéni tanítások és imádságok a keresztyén embernek külömb külömbféle állapotí és szükségei szerént. Poson, 1834.

---

¹¹¹⁵ Emődynél a kiadás éve 1857.

¹¹¹⁶ Emődynél a kiadás éve 1857. Több kiadást is megélt, utolsó kiadása 1882-ben volt.

A főiskolai tanárok, hivatalnokok, szolgák fizetése az 1859-ik évre

A főiskolai tanárok, hivatalnokok, szolgák fizetése az 1859-ik évre		
1	Kálnicki Benedek	900
2	Zsarnay Lajos	900
3	Erdélyi János	900
4	Szeremley Gábor	900
5	Árvay József	900
6	Apáthi János	700
7	Molnár István	900
8	Csoma Mihály	900
9	Dr. Soltész János	800
10	Pálkövi Antal	800
11	Bakó Dániel	700
12	Somosi István	700
13	Soltész Ferenc	700
14	Finkei József	700
15	Finkei Pál	700
16	Antalfi János	700
17	Szűcs István	350
18	Krisek Ferenc	390
19	Nemes Ferenc	400
20	Kun Dániel	500
21	Péter János	80
22	Kálnicki József	20
23	Köröskényi Bertalan	60
24	Német s francia nyelvmester	400
25	Dr. Lengyel Endre	350
26	Senior	200
27	Főiskolai titkár	60
28	Gimnáziumi jegyző	30
29	Karelnök	50
30	Három szolganak	240
31	Énektanítók fizetése	40
32	Ifjúság gyertyapénze	100
33	Iskolasepregetőké	40
34	Tiszt. Zsindely István úr díja	700
35	A s.pataki példányiskolára (jegyzőkönyv)	300

☩

**FELSÉGES CSÁSZÁR ÉS APOSTOLI KIRÁLY,
LEGKEGYELMESEBB URUNK!**

Mialatt a magyarhoni evangélikus egyház hó sovárgással várta cs. kir. apostoli Felséged magas trónja elejébe több ízben felterjesztett azon törvényes kérelme legkegyelmesebb teljesítését, miszerint 1848-dik év előtti állapotjába visszahelyeztetvén, egyházszerkezetének megalapítása végett egyházi zsinatot tarthasson: Felséged folyó évi szeptember elsején kelt Legfelsőbb Nyiltparancsa és a magas Vallásügyi Minisztérium ugyancsak folyó évi szept. 2-án kelt rendelete kész egyházszerkezettel lépék meg váratlanul azon magyarhoni protestáns egyházat, mely egyházi ügyeiben kül törvényhozót eddigelé nem ismert, hanem egyházi törvényhozását mindig önmaga gyakorolta.

El nem titkolható fájdalommal tekint ezen tiszai egyházkerület oly eseményre, mely legszentebb érzelmeink és kötelességeink körében komoly összeütközés csiráit látszik magában rejteni, s a várt rendezett és boldogító viszonyok helyébe, újabb és oly bonyodalmakkal fenyegeti egyházunkat, melyek a mostani tökéletlen állapotnál is súlyosabbak.

De minél szorongatóbb állásunk, s minél kiengesztelhetlenebbnek látszik az összeütközés: annál nagyobb és igazabb legyen jobbágyi őszinteségünk legkegyelmesebb Urunk Királyunk trónja előtt, mert ezen őszinteséget parancsolja épügy jobbágyi hűségünk eleven érzete, mint azon tántoríthatlan ragaszkodás, melylyel vallásunk szent alapelvei iránt viseltetünk.

Felséges Császár és Apostoli Király! A nemzetek változatos története bizonyos nyugpontokat mutat fel, melyek mint szelíd égi szivárványok tündökölnék nagy viharok után, s melyekre az emberiség háládatos áhítatossággal tekint. Ily nyugpontok a magyarhoni protestáns egyház történelmében 1608-ban a bécsi, 1647-ben a linzi békekötések és 1791-ben az ez évi országgyűlés 26-dik cikkében foglalt országos alaptörvény.

Ezen bölcs és ünnepélyes köz oklevelek képezik az erős védőfalat, melyet a vallásos belviharok átka alatt kifáradt nemzet igazságos fejedelmei hozzájárulásával közös akaratral emelt a szomorú mult jeleneteinek megújúlhatása ellenébe; képezik azon biztos kikötőt, melyben a sokat hányatott államhájó, épügy mint az egyes honpolgárok veszélyeztetett sajkája hosszú viharok után élvezné a nyugalom és béke malasztjait.

Felséged kegyelme és bölcsessége is, dicső elődjei — Magyarország királyainak ezen nagy művét, mint boldog országlása egyik alapkövét, ünnepélyes kegyelettel megerősíteni, s a magyarhoni protestáns egyházat Cs. K. szavával több ízben megnyugtanni méltóztatott az iránt, hogy az alaptörvények s az azokon sarkaló alapjogok tetteges birtokában meghagyatik. Ha voltak is ideiglenes rendeletek, miknél fogva az ostromállapot következtében egyházunk organikus élete az utolsó évtizedben egyes részeire nézve belégyezésünk nélkül meg lőn, sőt még most is meg van, akasztva: ezeket vallásunk ügyével egybe nem függő, főbb státus szempontoktól föltételezett mulandó intézkedéseknek nézzük és nézzük inkább, mint alapjogaink és ama felhívott sarkalatos törvények megcsontításának.

Ily nyugalmas öntudatban, alapjogaink sérthetlensége felől, sőt egyházunk állásának jobbra változtatása iránt általánosan táplált remények küszöbén, mily leverő hatást gyakorolt reánk Felséged fent idézett Legfelsőbb Nyiltparancsa, és a magas Minisztérium rokon tárgyú rendelete, mely egyházunk számára nem hogy új engedélyt hozna, hanem még a tetteges élvezett törvényes jogok közül is több lényegest részint elvon, részint megszorít: nem akarjuk tovább fejtegetni; mert bár ezen Legfelsőbb Rendeletek is homlokukon viselik az 1791-diki sarkalatos törvény újabb legkegyelmesebb megerősítését, s bár Felségednek egyházunk mielőbbi rendezésére irányozott atyai gondját tükrözik is vissza: maga a tény, hogy ezen legfelsőbb Cs. Kir. Nyiltparancs kiadatott, oly éles ellentétben áll egyházunknak épazon 1791-diki alaptörvényen sarkaló törvényhozási jogaival, hogy még azon esetre is, ha beltartalma vallásunk elveivel megegyeznék, a mint fájdalom! meg nem egyezik, azt lelkiismeretünkben elfogadni, s ily módon a legfelsőbb kegyelmi jog körébe átültetni azt, a mi Felséged által is megerősített önkormányzati jogaink tárgyát képezi, országos állásunk alapjának feláldozása nélkül nem állana hatalmunkban.

Három fő elv van ugyanis, az 1791-diki alaptörvény 26-dik cikkének 4-dik paragrafusában tisztán és világosan biztosítva egyházunk számára:

Először: Hogy egyházszerkezetünk csak a vallásunkon lévő világi és egyházi férfiak köz beleegyezésével alapíthatatik meg (*ordinem qui communi virorum consensione maxime congruus reputabitur*).

Másodszor: Hogy egyházszerkezetünk vallásunk elveivel megegyező legyen (*principiisque ipsorum religionis a e c c o m o d u s ordo constabiliatur*).

Harmadszor: Hogy addigis míg ily egyházszerkezet ily úton léphet életbe, a magyarhoni evangélikusok zsinatbeli canonjai, melyeknek tetteges birtokában vannak, sem kormányhatósági parancsok, sem királyi rendeletek által meg ne másíthatassanak (*canones circa religionem, in quorum nempe actuali usu consistunt, neque per Dicasterialia Mandata, nec per Regias Resolutiones possint alterari*).

Sajnálattal, de őszinte fiúi bizodalommal kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy súlyos aggodalmunk tárgya a folyó évi sept. 1-sőjén kelt Legfelsőbb Nyiltparancs e három sarkalatos törvényrendeletet nem látszik figyelembe venni, mert az

Elsőre: Nem titkolhatjuk el azon való megütközésünket, hogy ezen Legfelsőbb Nyiltparancs, — bár mind az 1791-diki zsinat előterjesztvényeire, mind protestáns egyházunknak az 1856-ban leküldött miniszterialis egyházszerkezeti javaslatra tett nyilatkozványára hivatkozik: egyházszerkezetünk megalapításában nem ezen két főokiratunk

kijelölni siettünk, önként tűnik szemünkbe azon lényeges különbség, mely közte s az ily protestáns elvek alapjára fektetendő egyházszerkezet között sok tekintetben létezik. Ugyan is:

a) Egyházunk törvénybiztosította nyilvános állása postulatumként következteti iskoláink s tanintézeteink hasonló nyilvánosságát, tehát bizonyítványaik államilag is elismerendő érvényességét; már pedig a Legfelsőbb Nyiltparancs iskoláink nyilvánosságát oly tanrendszer, tankönyvek és felsőbb rendeletek elfogadásától feltételezi; mik nem ezen protestáns iskolák nyilvános egyházi hatóságaitól, hanem a Cs. Kir. vallásügyi Minisztériumtól, tehát a mi hitünkön nem levő státushatóságtól erednek. Ezen elv megsemmisíti a protestantizmus eszméjét s egyházunk elismert országos állását, mert bennünket arra kényszerít, hogy vagy iskoláinkat növendékeink világi előmenetelének kedvéért idegenszerű szellemben szervezzük, vagy hogy a nevelési ügyben századok óta első helyen tündöklő tanintézeteink bizonyítványait szégyenítő érvénytelenségre lássuk kárhoyztatva s növendékeink sorsát más vallást követő iskolai testületek ítéletétől felfüggesztve. Ezen kínos állapot, mely az egyházat sajátserű önálló fejlődésében akadályozza, vallásunk elveivel egy általában meg nem egyezik.

b) A protestáns házasságok feletti biráskodás megadatik ugyan választott biráinknak, de csak az első és második fokozatban; a legfelsőbb evangélikus törvényszék, ki nek szavazata végképpen határoz, választásunk köréből kirekesztetvén, alkalmasint kormányilag kinevezett egyénekből álland, mi által önbiráskodásunk eszméje magától elenyészik.

c) Tanácskozásaink nyilvánossága megszüntettetik, s zártkörű testületek határoznak azon egyházi dolgokban, mik minden hívek összeségét illetik, és Idvezítőnk következő szavai szerint nyilvánosan tárgyalandók:

„Ján. evang. 18: 20, én nyilván szóltam a világnak és titkon semmit nem szóltam“.

„Mát. evang. 10: 27, a mit nektek a sötétben mondok, a világoson mondjátok, és a mit fülbe súgva hallotok, a ház födeléről predikáljátok“.

„Ján. evang. 3: 21, a ki igazán cselekszik, a világosságra megyen, hogy az ő cselekedetei nyilvánvalók legyenek, hogy azok Isten szerint valók“.

d) A nagyobb egyházi községek helybeli gyülekezetei bizonyos számú egyénekre szoríttatnak, holott a híveknek közrészvéte egyházi ügyekbe zsinataink canonjai szerint vallásunk egyik fő törvényét teszi és háromszázados agostai hitvallásunk világos szavai szerint, a hívek öszvesége képezi az egyházat.

e) A világi és egyházi egyének egyensúlyozásának eszméje, a helybeli papnak a presbiterium egyedüli elnökévé lett kijelölése által felforgattatik, s vallásunk elveivel ellenkező hierarchiai irány az egyházközségi életben, tehát ott honosittatik meg, hol leginkább árthat és viszályokra vezethet.

f) Az egyházi főnökök, papok és tanítók megválasztathatása, részint a hatóságok recusatiójától, részint a Cs. Kir. Vallásügyi Minisztérium helybenhagyásától tétetik függővé, miáltal a vallásszabadságból folyó választási jogunk mód felett korlátoltatik.

g) Egyházi hatóságaink határozatainak fogantatavétele kormányhatósági helybenhagyástól függesztetvén föl, az egyházi élet terén gyakorlott törvényes önállóságunk veszélyeztetik s az ügymenet, az egyház kiszámíthatlan kárára, felette akadályoztatik.

h) Egyetemes gyűlésünk és felügyelőnk mint legfelsőbb egyházi hatóság megszüntettetvén, ez által ugyanazon egy Magyarházában élő protestánsok megfosztatunk az öszpontosítás lehetőségétől és százados egységünk legerősebb támaszától, melynek csák árnyéka az egyetemes conferentia.

i) Az egyházi községek, eszterességek és kerületek érvénymásközti közlekedése

k) Az egyházi gyűlésekben résztvevő követek utasításokkai betöltése meg nem lévén engedve, a küldők jogai ok nélkül korlátozottak s az egyház érdekei veszélyeztetnek.

l) A szuperintendentiák eldarabolása s új felosztása rendeltetvén — százados frigyek, és anyagi közös érdekek szálait szétszagattatnak a politikai felosztásnak, tehát oly eszmének kedvéért, melynek a katholika egyházkerületek felosztásában nincsen alkalmazása, melynek célját és hasznát egyházunk belátni nem képes.

m) A szuperintendens állása tökéletesen megváltoztattatik, mert papi hivatásától elvonatván s állandó lakhelyhez köttetvén, melynek kebelében lelkipásztori teendői nincsenek, oly hivatalnokká válik, minőt egyházunk törvénye a papi rend sorában nem ismer, sőt mi több a belső egyházi élettől s kortársai körétől elidegenítettvén, megszűnik a közbizalomnak tárgya lenni.

Ime Felséges Császár és Apostoli Király! ezek főbbjei azon lényeges hitvallásunk, önkormányunk elvével meg nem egyeztethető rendeletek — állapotok — és változásoknak, melyek a Legfelsőbb Nyiltparancs s miniszteri rendelet által hirdetett egyházszervezetben befoglaltatnak. Ezeket egyházunk teljességgel nem ismerheti el olyanoknak, melyek valláselveinkhez az 1791-ki törvénycikk rendelete szerint alkalmazhatók volnának.

A 3-dikra: de ezen most elősorolt legfelsőbb rendeletek az 1791-ki törvény azon elvével is állanak ellentétben mely szerint canonjaink körül királyi rendeletek és kormányhatósági parancsok útján változtatásokat tenni nem lehet.

Mélyen tiszteli a magyarhoni protestáns egyház cs. kir. Felséged azon legfelsőbb felügyeleti jogát, melynél fogva összes egyházi életünket ellenőrködő fejedelmi gondjának tárgyává tenni, s egyházi törvényhozásunk munkálatait legfelsőbb megerősítésével egyházi törvényekké szentesíteni méltóztatik, — buzgó hódolattal terjeszti fel egyházunk összes munkaságát és cselekvényeit kegyelmes Fejedelme legmagasabb belátása alá, — de ezen lelkiösméretesen tisztelt legfelsőbb jog egyházügyeinek egyenes kormányzására mély meggyőződésünk szerint ki nem terjedhet, mert ezen kormányzás ha a vallásszabadság nem pusztá szó, csakmi magunkat s egyházi választott hatóságainkat, nem pedig a mi hitünkön nem lévő s tőlünk meg nem választott kormányhatóságokat illeti és illetheti.

Ez az 1791-ki törvényben megállapított protestáns autonómiának azon egyedüli értelmezése, mely e törvény céljának tökéletesen megfelel. Ugyanis midőn ezen törvény egy részről a legfelsőbb Felügyelési és egyéb Felsőégi jogokat ünepélyesen fentartja, s mégis más részről a tetteleg fennálló protestáns canonok sérthetlenségét annyira biztosítja, hogy azokat még királyi rendeletek által sem engedi megváltoztatni: nem azt jelenti-e ezáltal nyilvánosan, hogy mind azon fentartott Felsőégi jogok egyházunk egyenes kormányzására ki nem terjeszthetők, hanem e körben a magyarhoni protestáns egyházat teljes önállóság illeti.

Hatvannyolc évek hosszú során át sérhetlenül állott fenn lényeges részeiben ezen biztosított önkormányzati jogunk s a most tárgyalt legfelsőbb Nyiltparancs azon első cs. kir. rendelet mely gyökeres változtatásokat hoz be rendeleti úton, mint azt a 2-ik pontban taglaltuk, egyházunk oly canonai körében, miknek tetteleges használatában a magyarhoni protestáns egyház mainapig is létezett.

Midőn tehát cs. kir. Felséged ezen legfelsőbb Nyiltparancsa és az 1791-ki törvény ama három fő alapelvei között ily nagy fontosságú különbséget látunk érzékeny fájdalommal keletkezni, — midőn ezen különbséget sőt ellentétet egy részről lelki ösméretünk szabadságával, másrésztől cs. kir. Felséged azon legújabb fejedelmi biztosításával is: hogy az 1791-ki törvény a maga egész érvényességében fentartassék, teljességgel meg nem egyeztethetjük s e nehéz lelki tusánknak közepette más menekülési módot nem találunk mint százados jogok és ünnepléses békekötések alapján alkotott alaptörvényünk-

továbbra is szorosán ragaszkodni és mindazt a mi ezen sarkalatos törvénynyel ellenkezik, mint lelkiösméretünket nem kötelezőt tekinteni.

Könyörgünk tehát jobbágyi tántoríthatlan hűségünk paizsa alatt Cs. Kir. Felséged magas trónja zsámolyánál:

I) Méltóztassék Cs. Kir. Ap. Felséged e folyó évi szept. 1-jén kelt legfelsőbb Cs. Kir. Nyiltparancsnak és az ugyan ezen évi szept. 2-kán kiadott Miniszteri rendeletnek Egyházkerületünk szétosztásával már is megkezdett fogamatbavételét három millió hű alattvalóinak lelki megnyugtató végett legkegyelmesebben felfüggeszteni.

II) Méltóztassék a magyarhoni evangélikus egyházat az 1848-ki év előtti törvényes állapotjába, tehát a szuperintendensek, kerületi és egyetemes felügyelők régi szokás szerinti szabad választhatásának gyakorlásába legkegyelmesebben visszahelyezni.

III) Méltóztassék Cs. Kir. Felséged egyúttal a magyarhoni evangélikus egyháznak legkegyelmesebben megengedni azt, hogy megválasztván a hiányzó világi és egyházi főnököket, a zsinatot törvényes alakjában megtarthassa, melynek előkészítése Egyházkerületünk egyik fő gondját már most is képezi.

IV) Méltóztassék elvégre Felséged az 1791-ki törvényben fenntartott legfelsőbb hatalmánál fogva ezen zsinat egyik fő teendőjéül egyházszerkezetünk megalapítását kitűzni, és zsinatunkat épügy, mint jelenleg a községi törvény átdolgozására kiküldött országos Bizottmányoknak meglőn engedve, legkegyelmesebben felhatalmazni, hogy a folyó évi szept. 1-én kelt Cs. Kir. Nyiltparancsban és a folyó évi sept. 2-kai Miniszteri rendeletben foglalt egyházszerkezeti munkálatot megvizsgálván, abban gyökeres és érdemlegi változtatásokat tegyen, az így készült egyházszerkezeti törvényjavaslatot pedig Cs. Kir. Felséged legfelsőbb jóváhagyása alá legalázatosabban terjesztesse.

Elmondtuk jobbágyi alázatossággal, de egyszersmind a legmélyebb fiúi bizalom őszinteségével is azt, a minek elmondására lelkiösméretünk ellenállhatlan intése és azon megnyugtató öntudat bátorított fel, hogy legkegyelmesebb Urunk, Császárunk és Királyunk magasztos atyai lelkében szavaink vizshangra, aggodalmaink méltánylásra, panaszaink orvoslásra, vallásos érzelmeink kegyeletre, és őszinteségünk atyai elnézésre találandnak, s hogy vallásunk szent ügye legkegyelmesebb Fejedelmünk országglása alatt, a humanitás és felvilágosodás jelen nagy századában, Európa nemzetainek érdekközössége és testvéresedése nevezetes korszakában, veszélyeztetve nem lehet! —

Kik Cs. Kir. Felséged atyai oltalmába és kegyébe ajánlván magunkat és vallásunk apáinktól öröklött szent ügyét, a legmélyebb jobbágyi alázatossággal és tántoríthatlan hűséggel öröklünk.

Felséges Császár és Apostoli Királyunk, Legkegyelmesebb Urunk!

Kézsmárkon 1859-dik évi szept. 27-kén tartott egyházkerületi Gyülésünkől.

Legalázatosabb hű alattvalói és jobbágyai
Az ágostai hitvallást követő Tiszai szuperintendencia.

Mindenható Felő, Lsten, édes
Atyánk! tiéd az ezerévi napok, mely-
lyek az ég megmérhetlen üregében
kiolthatatlan fényvel ragyogtatják
sugarait; tiéd a lelkek, mellyek
két örök létre határoztál; tiéd az
idő, mellynek folyamába a föld min-
den dítősége állámerül; tiéd az
evangéliomi a. sz. egyház, mellyet
Istállal rendületlen közökön
állítottál fel. Te otalmaztat
azt páradok lefolytan a tudatlan-
ság és gonoszság támasztotta ziva-
tások közt; Te tündésköltetted ab-
ban az igazság világát, melly pive-
ket és lelkeket melegített és di-
tőséggel töltse be az egész föl-
det.

Oh tsekedjéd, hogy Hazából
mint mennyei áldások forrásából
soha meg nem künjön új údv és élet
cseregedni annak tagjaiva.

Tartsd meg azt, az olly drága y
árron megvásárlottat, az a kényi
tűzpróbán átvezereltet minden-
ható védelmedben.

Lelkesített minket, kik bölcs-
goknak érezzük magunkat abban,
hogy annak tagjai vagyunk, lelke-
sített, hogy annak példemétől, sem
magaság sem mélység, elneffa-
kaszthassva, hogy iránta vö kü-
ségünket sem katalon, sem erőfak,
sem felelem sem reményiség meg-
ingatni tehetős ne legyen.
most is, kik annak javára intked-
stünk, küld el áldott kegyelmedet,
er minket böltsességre megta-
óket. a mellyek által, megtalálni

Ótad meg keblünkben áfenne,
Délyek tüzet, zabolázd az indu-
látok hatalmát. Kelvőség,
béké, egyetértés jelleméből
legyenek átkatva beszédünk.
Kánát-közösünk, hogy azokat
köljük tük, a mellyek igazak,
a mellyek tiszták, a mellyek
perelmetsék, a mellyek a Te
ditsőségedre tölöznek.
Taníts minket a Te világot.
ságodban járnai most és mindenkor.

A tiszáninneri hely. hitv. egyházkerület
1859-ik évi november 15-ik napján Miskolczon tartott
RENDKIVÜLI KÖZGYÜLÉSÉNEK
JEGYZŐ-KÖNYVE.

A tiszáninneri hely. hitv. Egyházkerület 1859-ik évi november 10-ik napján tartotta rendkívüli gyűlését Borsod-megyében, Miskolcz városában, Superintendens Apostol Pál és alsó borsodi segédgondnok Nagy Gedeon urak elnöklete alatt, nem csak az egyházkerület minden vidékeiről, hanem távolabbi megyékből is összegyűlt nagy számu közönség jelenlétében. — Az egyházmegyék képviselői voltak:

Az abauji egyházmegyéből:

Dr. Ferenczy József esperes
Átányi József, szántói,
Kérészi Mihály alsó-vadászi,
Futó Dániel, szikszói lelkészek.

Bárczay Albert, segéd gondnok.
Darvas Antal
Komáromy József
Gábrriel István
Komáromy László.

Az alsó-borsodi egyházmegyéből.

Édes Albert, esperes,
Orosz Pál a. papi,
Orbán Mihály t. náuai,
Prgai Lajos maklári,
Kun Bertalan miskolczi
Vattay Sándor s. kereszturi
Csesznok József noszvalyi,
Tamko Ferencz keresztési,
Fekete Károly ónodi,
Bodon István bábai,
Szabó József emödi,
Misley Károly miskolczi lelkészek.

Nagy Gedeon, segéd gondnok.
Palóczy László.
Papszász József.
Vadnay Lajos.
Szathmári Király Pál.
Bay Bertalan.
Szentimrey József.
Bárá Vay Lajos.
Gróf Vay Dániel.
Soltész Nagy János.
Kun István
Pásztor Dániel gymnasiumi igazg. tanár.

Az alsó-zempléni egyházmegyéből.

Hegedüs László, esperes.
Horkay János hidvégi,
Anti János tályai,
Kőrösi István harkályi lelkészek.

Koczán József segéd gondnok
Ifj. Bárá Vay Miklós.
Erdélyi János, sáros-pataki tanár.

A felső-borsodi egyházmegyéből.

Szokol László, esperes.
Somossi Sámuel szentpéteri,
Némedy József vadnai,
Simon József bódvai,
Molnár József hangácsi,
Balla Albert
Vadászi István paraszui lelkészek.

Bárczay László, segédgondnok
Ragályi Károly.
Ragályi Ábrahám.
Fekete András.
Szatmári Király György.
Törös Tamás
Bonis Bertalan.

Felső-zempléni egyházmegyéből.

Laky Endre, esperes
Kálniczky János mihalyi,
Császár Pál gálszécsi,
Vályi Pál ujhelyi,
Bálint József lasztóczyi lelkészek.

Kazinczy András segéd gondnok.
Cseley János.
Éva András.
Juhász Antal.
Dercsényi Kálmán.
Szabó Zsigmond.

Gömöri egyházmegyéből.

Terhes Sámuel, esperes.
Szabon János, h. esperes.
Szentpétery Sámuel pelsőczy,
Borsodi József simonyi
Tompá Mihály hamvai
Pásztor Pál rimaszombati
Maklári Lajos berzétei

Fáy Gusztáv, segéd gondnok.
Dapsy Vilmos.
Ragályi Ferdinánd.
Dapsy Pál.
Bodon Abrahám.
Ragályi Miksa.

Tornai egyházmegyéből.

Lovas Sámuel, esperes.
Selyei János görgői
Imre István szinpetri lelkészek.

Lovász Miklós, segéd gondnok.
Zsarnay Imre.

Ungi egyházkerületből.

Pazar József, esperes.
Szabó András csicséri,
Gönczi János,
Németh Imre,
Makay Dániel lelkészek.

Bernáth Zsigmond, segéd gondnok.
Kando Kálmán.
Horváth Miklós.
Kovács Károly.
Olcsvary Gábor.
Gálócsy Gusztáv.
Gálócsy Albert.

Zsarnay Lajos, főjegyző.

Fazakas József, világi jegyző.
Bakos Antal, ügyvivői pénztárnok.
Horváth Antal, e. k. ügyvéd.

1-ször. Miután a már gyűlést megelőző nap az előleges tanácskozmányokban is oly nagy számmal gyülekezett össze a vallás szent ügye mellett buzgó közönség, mikép eleve lehetett látni, hogy a gyűlés szokott helyisége szűk leendő befogadni az összegyűléndőket, tanácskozás helyül az avasi templom tűzetett ki: hol is reggeli 9 óraker közönséges isteni tisztelet tartatott, — ima előtt a 107. dícséret, ima után pedig a 47. soltár zengvén fel a nagyszámu gyülekezet buzgó ajakáról Isten eleibe. — Isteni tisztelet után Superintendens ur Isten nevét híván előbb segítségül, alkalomszerű lelkes beszédben üdvözölte a szokatlan nagyszámmal összegyűlt közönséget; — is legelőször is felidézvén az e. kerület emlékezetébe, miszerint jelen rendkívüli gyűlés összehívása a Mező-Csáthon sept. 11—13. tartott közgyűlés által tétetvén köteleességévé, oly formán, hogy ha a még akkor csak hírlapok utján ismert es. kir. nyiltparancsot hivatalosan veendi, az az iránt teendők elintézése végett, az e. kerület gyűlést lehető legrövidebb idő alatt hívná össze, ezen megbízásnak, oly módon vélt eleget tenni, hogy a csáti gyűlés által kitűzött határidőt be nem várva, — mielőbb tért nyitandó az e. kerületnek a szükséges intézkedésekre, a közgyűlést mai napra hívtá össze: — összehívtá pedig erre a felügyelete alatt álló tiszáninneni e. kerületet; mint a melynek kormányára az egyházak szavazata által választatott, — s melyen kívül mást — soha nem fog összehívni. — Ezek után érzékeny örömet fejezvé ki a felett hogy szent vallásunkra s egyházunkra borúlt ily nehéz időben, annyi bölcs és buzgó férfiak szép koszorúját látja egyesülni a vallás oltára körül, felhívá a közönséget, hogy szokott ügyszeretettel, buzgósággal, de egyszersmind a tárgy méltóságához illő komolysággal és higgadtsággal tanácskozzanak egyházunk legfontosb életkérdése felett. — Ézzel megnyílt a tanácskozás. —

Bús aggodalom, s kötelesség összeütközéséből eredt lelki harcot kifejező érzelmek tükrözék magukat, a vallása iránt féltékeny nagy gyülekezetnek az arcán; lehete látni, hogy még egyfelől az egész gyűlési közönséget egy eszme, — t. i. legszentebb kincsünknek, szent vallásunk, hit és lélekismeret szabadságunk teljes épségbeni fentartásának nagy eszméje foglalta el, s érezte mindenki, hogy erkölcsi életének legelső s legnagyobb horderejü kötelességéből önként felmerülendő áldozatot kell ma meghozni az egek urának, t. i. állandóan hívnek maradni a tudományhoz, annak egyes elveihez, melyeket az ő szent fia által jelentett ki nekünk, valamint azoknak egyházunkra vonatkozó minden következményeihez is: addig másfelül látható volt a mély komolyság is mely elfoglalt mindenkit a miatt, hogy a földi hatalmasság rendeletének, — mely iránti engedelmisséget szintén szent vallásunk nyilván tanítja, az isteni dolgok iránti erős és gyöngédebb kötelezettség miatt eleget nem teher. Ezen erős lelki harc vivása közt is azonban sokáig nem késhtett e. kerületi közönségünk, — hogy a két kötelesség közül, — a fontosabbat, a lelki érdekekbe vágóbbat válassza.

Egyházkerületünk egyik köztiszteltetben álló Esperese leolvastván mintegy minden jelenlevők arczáról a közérületet, s meggyőződést, valamint a komor aggodalmat, mely enyhülést oly fontos tárgyban, minő szönyegen forgott, — csak egyhangu közhatározatban keres és talál; — indítványkép elmondotta:

Hogy mivel a sept. 1-ről kibocsátott cs. kir. nyílt parancs, s erre sept. 2-áról közzé tett ministerialis szervezet, mint már több testvér egyházkerület is kifejtette, — a bécsi s linczi békekötéseket, s ezeknek alapján hozott 179°/26. törvényezikben, különösen pedig ennek 4. és 5-ik §§-ban szentesített vallásszabadságunkat, — mely részünkre nem csak teljes egyházi önkormányzatot s törvényhozást, de iskola és tanügyeinkben is teljes szabadságot biztosít, — gyökerében támadja meg, s megsemmisítéssel fenyegeti; továbbá mivel a cs. kir. nyílt parancs, akár annak kiadási módját, akár beltartalmát tekintjük, — eddigi törvényesen fennálló egyházi igazgatásunk módjával, elveivel homlokegyenest ellenkezik, mennyiben az államfőt teszi egyházunk törvényhozójává s fő püspökjévé és a közigazgatás minden szálait az államhatalom kezébe adja, — ez által pedig, úgy a választások, mint a betöltött hivatalok mikénti eljárásánál nyommasztó hatás gyakoroltatik egyházi életünkre; holott miudezek eddig ismeretlen dolgok voltak evangyeliomi protestáns egyházunk, és az államhatalom közt létezett atyafiságos viszonyaink körében; mi a cs. k. nyíltparancs ellenébe — mely organicus egyházi életünket tené né semmivé, — kötelesek vagyunk, a legmélyebb tisztelettel kimondani, — hogy mi azt, — bár mi történjék is velünk el nem fogadhatjuk s el nem is fogadjuk, mert ennek elfogadásával, evangyeliomi kereszténységünk-ről mondanánk le. —

Nincs hát más út és mód előttünk, mint egy alázatos felírásunkban, Ő cs. kir. apostoli Felségének atyai szívéhez szólnunk, s okaink őszinte s bizalmas elsorolása mellett esedeznünk, hogy a cs. kir. nyíltparancsot s ezzel kapcsolatban álló ministerialis szervezetet három millio protestáns alattvalójának lelki megnyugtatására visszavenni, — egyszersmind kegyelmesen intézkedni méltóztassék az eránt, hogy az 1848-ik évi törvényes állapot, — melyre tisztáninni e. kerületünk, — folyó évi sept. 11—13. napjain Csáthon tartott közgyűlésében kelt határozatainál fogva már különben is tetteleg viszálylott, — mindkét felekezetű evangyeliomi Egyházban visszaállíttassék. — És ezek után méltóztassék megengedni, hogy mind két evang. hitfelekezet egy időben és helyen törvényhozó zsinatot tarthasson. —

Ezen evangyeliomi meggyőződésünkből, egyházunk történelmi fejlődésének öntudatából, s mély vallásszeretetből keletkezett indítvány annyira találkozáván, nem csak a jelenlévő szokatlan nagy számú közönség közkívánalmával, de mind a nyolcz egyházmegye részéről küldött követek írásba foglalt utasásaikkal is; hogy csak egy hang sem emeltetett, mely ellenkező értelmet s akaratot tolmácsolt volna; sőt az indítvány elfogadása mellett szünni nem akaró nyilatkozatok, mint egy kebel hangja, s egy szív kívánsága hangzóttak fel, az indítvány minden elveiben, s érveivel elfogadtatott; a jegyzői hivatal felszólíttatott, hogy az indítványban elsorolt alapos okokat miként azokat vázlatban az előadás alatt följegyzette, mint az Ő cs. k. apost. Felségéhez küldendő legalázatosabb felterjesztés alapvonásait olvassa fel.

A jegyzői hivatal ezt teljesítvén, mint az ide mellékelt felírásban szóról szóra következik, — a felolvasott pontok helybenhagyattak, megerősítettek s a felírás kinyomatása elrendeltetett.

2-szor. Ezek után a felírás Ő cs. kir. apostoli Felsége kegyes színe eleibe leendő juttatás módjáról lévén szó, elhatározatott:

Hogy annak eredetije Ő cs. k. apostoli Felségéhez — legalázatosabb esedezésünk mielőbbi előterjeszthetése tekintetéből — postán küldessék meg; édes hiedelemben lévén egyház közönségünk a felől, hogy legszentebb s igazságosabb ügyünkben esedezésünk az igazság szent helyére, a trón számolyához ezen az uton is biztosan eljutván, — mielőbb megteremdi ohajtva várt édes gyümölcseit. —

3-szor. Egyébbb iránt — miután a többi testvér e. kerületek is eleve gondoskodtak már a felől, hogy ha a reménylét legkegyelmesebb vigasz netalán késnék, — minthogy azután hosszú ideig kétség és félelem közt epedve várni — csak megketőztetése leendene fájdalomknak s kiujulása sebeinknek: — küldöttség által ujttassék meg az esedezés a nyílt parancs visszavétele iránt. —

A testvér egyházkerületek ezen nyomos intézkedésének támogatása végett, egyházkerületi közönségünk is megbizta Báró Vay Miklós úr ó nagyméltósága elnöklete alatt. — Grof Vay Dániel, Báró Vay Béla, Grof Pallaviciny Roger, Nagy Gedeon és Bernáth Zsigmond, — valamint az egyház részről Dr. Ferenczy József abatúji, Hegedűs László zempléni esperes és Zsarnay Lajos fő jegyző urakat, — felkérvén őket, hogy annak idejében csatlakozándván a többi egyházkerületek küldöttségeihez, — vallásunk sérelmeinek orvoslását a legfelsőbb helyen kérni s eszközölni sziveskedjenek. —

4-szer. Ezek folytán több egyház megye részéről sérelemkép adatott elő miként a cs. kir. nyílt parancs, s ministerialis szervezet, mellőzésével az egyházi felsőségnek, polgári hatóság útján küldetett meg több egyház részére, s azoknak átvétele iránt, írásbeli elismervény is követeltetett. Miután ezen polgári intézkedés, tetteges megsértése az 179°/26-ik t. cz. 4. §-a ezen szavainak, „hogy mind a két hitvallású evangélicusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallások felsőségeiktől függjenek,“ — mely törvény erejénél fogva, mind a lelkészek, mind más egyház előljárók, valósággal esküvel kötelezik magukat az egyházi felsőség eránti engedelmességre és hűségre: — Azonban az ily politikai beavatkozás által, nem csak hogy ezen engedelmisség teljesítésében akadályoztatnak, sőt bizonyos tekintetben esküszegésre készerítettnek

elhatározatott a lelkészek s egyházi előljárók magok alkalmaztatása végett, — hogy e tekintetben szorosán az egyházi törvényekhez, s rendeletekhez tartsák magukat, különben ha valaki találkoznék,

ki az egyházi közhatározatok ellenére járna el, s a ministeriális szervezet életbeléptetésére, az egyház közakarátától elszakadva — tetteleg segédkezet nyújtana, úgy fogna tekintetni, mint esküje aránt hűtelen, s az ily egyén, egyházi hivatalnok megszünend lenni. —

5-ször. Fő iskolai igazgató Zsarnay Lajos úr jelenté, miszerint Bernáth Zsigmond úr, egy a S. pataki táp-intézetbe felvétetendő Oláh országi hely. hitv. ifjúra nézve ezer osztrák értékű forint alapítványt tett, annak 5 százaléki kamatját fogván fizetni. Felmutatta egyszersmind az alapítvány levelet is, s az e mellé csatolt feltételeket melyeknél fogva lesz felvétetendő, az ezen kegyes alapítvány jótéteményének élvezésére ajánlott ifjú: szíves köszönetét fejezé ki e. ker. közönségünk a nagylelkű alapító eránt, s annak kedves biznyságiúlvəsi az alapítványt, — hogy a főiskola eránti búzgó részvét prot. híveink szívében még folyást él s növekedik: egyszersmind a lelkes alapító nevét jegyzőkönyvileg örökíteni elhatározta. —

6-szor. Ez alkalommal felemlítettett, hogy a Moldva-Oláh országi hely. hitv. népiskolák számára népiskolai tankönyveinkből, segélyképen néhány példány már küldetvén, — olajtandó volna hogy az ottani, különben is szenvedő népnevelés előmozdítása tekintetéből, még több rendbeli példányok is küldetnének ki szegény hitsorsosink részére:

Egyházkerületünk teljes tehetsége szerint kívánja előmozdítani a nép nevelés szentügyét mindenütt, hová hatása ér: ugyanazért ez indítványt kedvesen vette, s ennek sikeresítésével a főiskolai igazgatóságot bizta meg, — oly módon, hogy a népiskolai kézi könyvek jelen készletéhez képest minden szakból küldessenek ki néhány példányok említett hitsorsosink részére. —

7-szer. Végtére felemlítettett, miszerint ezélszerű lenne, a jövő tavaszi közgyűlés határidejét jelen közgyűlésünkől kitzüni:

Miután tavaszi közgyűléseink eddigi állandó határideje, ezélszerűnek nem bizonyult be: az jövőre állandóul áttétetik, majus 1-ső napját megelőző keddi napra. —

Ezek után érzékeny szavakban megköszönvén f. t. Superintendens úr a jelenlevők búzgó részvétét, s azon evangyeliomi ön mérsékeltséget, melyel jelen közgyűlésben a tanácskozást kívánt eredményhez segíteni sziveskedtek, — a gyűlést befejezettnek nyilvánítván, — az lelkes öröm kifejezések közt eloszlott.

Kiadta az egyház ker. jegyzői hivatal.

1859. nov. 15.

C. XLXI. / 39. 611. / 638. 6.

1.)

Császári királyi Apostoli Felség. Legkegyelmesebb Urunk!

Nincs keservesebb csapás, nincs irzékenyebb szívbeli fájdalom a vallásához és egyházához hív letelekre nézve, mintha valaha jogos és törvényes szabadságban sérül, hitere s vallásos meggyőződésére nézve rosszat kénytelenülét szennyvén-

A vallásos s hívő lélek, mely nem csak földi szultán, hanem inkább mennyei és örök kirócsat keres, hatalomra ellenében a vallás leír, hogy hitet megtartva vallásos meggyőződését megőrizze, minden atrocitáira kiér, kiér bilincseire, száműzetésére, kiér gályákra, kiér martir koronára. A mint ezt az egyháztörténelem régebbi és újabb korban, hazánkban s hazánkon kívül számtalan példákban ellenmondhatlanul követi.

Császári királyi Felség! legkegyelmesebb urunk! Felséged hatalomzava, és vallásos meggyőződésünk iránti keze kegyelmeink és engedelmességünk ajándéka és szüthözésének kínos harca között hanyattalunk mi is most, mivel Cs. k. felséged folyó év Sept 1⁴ napján kiadott nyilatkozási parancsának és az azt kísérő Sept 2³ közzétett Ministeri Weiglenes rendelkezés, nem engedelmességünk a nélkül, hogy evangéliumi vallásunk törvényes szabadsága ne sérüljön s vallásos meggyőződésünket meg ne tagadjuk.

Legszentebb kötelességünk ezen sajnós és súlyos összeüthözésének kínos harcából egyetül Cs. k. felséged ve- le született kegyelme s igazság szeretete szabavilhat ki bennünket az által ha- a miért több ízben, részint leg- alázatosabb folyamodványokban, részint ünnepek és külvöltségek után esedeztünk visszahelyezvén egyházunkat az 1848-iki törvényes állapotjára - legkegyelmeseb- ben megengedni megtörtetni, mindelelőbb törvényhozó és alkotmányozó Községlet tartanunk

Ezt esedeztünk nevesetesen ezélt három évvel mivel a magas vallásügyi ministerium törvényter- vit.

vet a törvénket hitvallásu evangélikusok egyházi ügyeink képviselőitől és igazgatóisárol szabad véleménynyilvánítás vigelt velünk körölte. Egyházközségi közgyűléseinkben is, valamint biztos tudomásunkra a több testvér egyházközségek is a tárgy szentségehez és fontosságához illő, alapos, komoly és szenyvívlytelen tanácskozások után Cs. k. Felsőbb magas trónja elibe. Miskolcra 1856. November 13^{án} jeltérjesztett legalázatosabb folyamodványunkban egyező ítélemmel és akaráttal, hitünknek az igazságok tartozó hűséggel határozottan febrólattnak és nyilatkoztnak azon ut és mód ellen, melyet a magas vallásügyi ministerium Cs. k. Felsőbb Legkegyelme sebb szánvoka litesítésire néve. — hogy egyházi ügyeinket rendezze, elönlke mutatott, mint a mely után meg sem említhetünk a nélkül, hogy vallásos és egyházi jogaink s ezekre nyugvó egész állásunk is létünk alapkörét mi magunk megne rendeztük is ne vezélyestessük; kijelentettük továbbá indokolva, hogy az egyházi törvényhozás s alkotmány lényeges változtatása hitseghívül a közönséget illetvén, a törvényterv részletes vizsgálataba nem is becsatkozhatunk, legmelyebb kitévelettel is teljes bízva a lomal esévértünk annakokáért, hogy Cs. k. Felsőbb evangélicomi egyházunkat törvényes és rendes alapotába visszahelyhezvén, a színt tartatására engedélyt adni legkegyelmesebben méltostassák. —

Mialatt azonban ezen legalázatosabb kérelmünk kegyelmes meghalgattatását, az ideiglenes megszorító rendelkezés elhárítását, a törvényhozó színt engedélyt, mint egyházunk sajjó sebei orvoslásának egyedül legbiztosabb és törvényes módját, utját is esközi az éves magyarhoni evangélicus egyházzal együtt mi is hó sorárgással és vigasztaló reménnyel várva vártuk Cs. k. Felsőbb folyó év Sept 1^{én} napján kiadott nyílt parancsában, s az azt követő Ministeri ideiglenes rendelkezésben, ipen azon után és módon, mely ellen olynyíltan is határozottan nyilatkoztnak, a magyarhoni hit evangélicus egyház számára kész egyházi szerkesztet s törvényeket méltostatott legkegyelmesebben kiadni,

oly ezülből

oly ezáltal, a mint a bevezetésben nyilvánított mel-
lőztatik, hogy a magyarhoni evangélikai egyház általá-
nosan irvinyes szerkezetté illesztetve jusson, ezen szerkezetté
további képzése ssinat utján lehetővé tétessék, az evange-
likusok iskolai s oktatási ügyei rendezésének, e Ri-
pen az 1791³ i. i. p. 26. és budai Szinatok munkálatai
i. vizlelesen elintézésének, az 1791. 26. t. cz. 11^{il} §
fogantatásaiak. -

Megvagyunk mi győződve teljesen Cs. k. Felügye-
lő ezen általi gondoskodásának legbiztosabb szándoka, s leg-
magasabb kegyelmé s jóakarata, felől, hisszük kétszig-
telenül, hogy legfelsőbb nyiltparancsa, s az azt kísérő
Ministeri idiglenes rendelet által három millió kü-
alattvalóinak lelki nyugalmait s megelégedését es-
közölni, evangéliomi egyházunk sebeit orvosolni, ere-
jét nevelni, jólétét virágzását biztosítani s megalapítani
kívánja, De open ezen kétszigtelen hitünk s meggyőző-
désünk bátorit bennünket, hogy azon egyenes őszinte-
séggel, melyet az ügy szeretsége kíván, kikötésök s a
Lajos állami törvények által biztosított jogainkhoz s
vallásos meggyőződésünkhez való hűségünk parancsol
azon jobbagyi legmélyebb tiszteléssel, eris bizodalommal
is tántoríthatlan hűséggel, melyet Cs. k. Felügye-
lő született vallásosága s igazság szeretete iránt vi-
seltetünk, fejezzük fel is nyilvánítottuk, hogy Cs. k. Fel-
ügye-
lő böles is kegyelmes ezáltalát evangéliomi magyar-
honi egyházunkra nézve legfelsőbb nyiltparancsa s
a ministeri idiglenes rendelet nem eszközölhetvén,
azt sem keletkezési módjára is útjára, sem címére
s elveire s tartalmára sem azon követelményekre né-
ze, melyek annak illette leírása mellett Egyházi is is-
kolai ügyünket fenyegethetik, el nem fogadhatjuk
s annak illette leírására segédkezet nem nyújtha-
tunk. -

A mi a legfelsőbb nyiltparancs, s idiglenes Mi-
nisteri rendelet keletkezési módját is útját illeti,
a mint ez előtt három évvel hitünknek s az igaz-

ságnak tartozó hűséggel s hűbeli tisztelettel Cs. k. Fel-
sőség trónja elébe terjesztett legalázatosabb feliratunk-
ban nyilvánítánk azon erős meggyőződésünket, hogy
azonaz úton is méven, melyen egyházunk rendezését
a magas vallásügyi Ministerium vállavette, meg-
sem indulhatunk a nélkül, hogy egyházi is vallásos
jogainkról le ne mondjunk, egész létünk is vallásunk
alapköveit magunk megne rendezésük azon meggyőző-
désünk az ősök igazságunk érteiben, nem hogy egyen-
gült volna, hanem inkább szilárdult. Egyházi életre
miankhat egyházunk, annak minden igaz hívei oly,
leg-feltőbb kiracsok tartják, hogy azt, mint hitéletünk
módrát, egyházi organikus életünk fejlődésének, föld-
vet, azonban nem is saját szerzeményünket, hanem ö-
síült írásunk által örökösen szerzett, rollok, reánk maradt
legbecsesebb örökségünket semmi földi ártást is kincsért
fel nem adozzuk.

A történet bizonyítja, hogy minőjart a reformatio
kizárólag az evangélikus minőségű vallástelű Egyházak.
Magyarországban önmagok is szabadon hozták egyhá-
zi törvényüket, is szervezték magukat. És csak mig a val-
lások utóközök legrosszomabb korában sem elhárított a
Királyi Felség az evangélikus egyházak számára egy-
házi alkotmányt is törvényüket.

A bécsi és Linzei békekötések által az evangélikus
(egyház) vallás kirónságosan bevett, nyilvános, állam-
jogos vallásává lévén, mint ilyen nem hogy megfoszta-
tott, hanem inkább biztosított, is megerősített a vég-
is élvezett öntörvényhozási jogában. Ezt fejezik ki a béke-
kötés azon szavai: Te Evangélikusoknak saját elöljáró-
it vagy felügyelőit legyenek, s. i. olyanok, kiket magok
választanak, magok bíznak, magok erősítnek meg.
Még hogy méven 1785 Károly császár a Superintenden-
sek választását uparrendeli 1784. Oct. 20. 1/2 kiadott re-
solutiójában egyedül tudomás véget rendelte a Magyar
Királyi helytartósági tanács útján följelenteni, hol, mely-
lyik körületben kiket választottak is rendelték az Evan-

gilitikusok Superintendensnek. Mely szabályoztatási jogát az Evangelicusa egyház mindig élvezte sőt az újabb ideiglenes rendelések függésétől.

Az 1791. é. cs. a Pesti és Lincai birkokötésnek alapjain hozatott: spon azist az sem foszthatta meg az e-
vangelikusokat addig is gyakorlott törvényes jogaitól.
Az igaz, hogy azon törvényozók 45 a C. k. felsignel-
ációja azon jogot s hatalmat, hogy oly egyházi rendet al-
lapítson. - / Stabilité / mely a világi és pápi fejfiak
megegyezésével legillendőbb, a hitvallás elvivel ne ellen-
kézzék e végre az evangelikusok kihalgattásának. Mi-
legyen már ezen fejfiak megegyezése kiadásának, az e-
vangelikusok kihalgattásának utja is moza: azt azon
törvényt szentesítő dicsőült fejdelem az utikornak is sa-
nuvaquil maga megmagyarázta is kimutatta az által, hog-
míg azon évben az Evangelikusokat a Pesti és Budai Lsi-
natra összehívta, a melkiül hogy az egyház rendezésire
néve, mely a Lsinat tárgyairól kitűztett, kivémenye-
zett, vagy spon kiz törvényeket s parancsot kültött el-
na.

A Pesti s Budai Lsinat Kanonai megerősítés
vigett fölterjesztettek a C. k. felsig elibe: e azol meg-
erősítés elmarad: - C. k. felsig nyilparancsát s Mi-
nisteri ideiglenes rendelést, a mint a tisztulati Tho-
bestvir Egyházkerület folyó év Oct. 8^{kar} fölterjesztett
legalizatorabb felirataban nyilvanítá, nem tekinthet-
jül ugy, mint a Pesti s Budai Kanonok munkála-
táinak vigelintézisét, mert a nyilparancs s ministe-
ri rendelet lényegesen különbözik a Pesti s Budai
Lsinat Kanonaitól, s új egyházi alkotmányt s törvé-
nyeket tartalmaz. De ha a Budai Lsinat munkái-
latainak elintézése volna is, abból sem az követhetik,
hogy azt, oly uton, a mint annak életbe léptetése meg-
követelt, elfogadjuk, hanem az, hogy a mely testület
által fölterjesztettek a Kanonok, ugyanazon kültö-
sök végre azoknak elintézése s megerősítése, a mint
azt a Kanonok zároszárai világosan tartalmazzák.

De igaz a magas valási Ministerium az új egy-
házi rend s törvények felállítására nevére Biscoe bírá-
mi férfiakat hívott fel, s halgatott ki. De azok az egy-
ház képviselői nem voltak, névcséket magány vélemény-
gyanúnt kívánták tekintetni. — Az igaz a Magas val-
lásiügyi Ministerium egyházi törvénytervezet szabad-
véleménynyilvánítás végett az egyes egyházkerületek-
hez kiküldötte. De azok egyező értelemben kijelenték,
hogy az egyházi törvényhozásnak egyedül a községek
terén illetékes hatósága, a törvényterv részletes tárgyat
lisába nem bocsáthatnak, ha arra tettek is ismeri-
telek, azokat csak a Sinattartás szükségének indoko-
lása végett tettek, s egy Egyh. Kerület, mint az egésznek
egyik alkotórésze, törvény az egész hitfelelősekre nem hozhat.

Ugy uton is röviden kélekkérvén a legfelsőbb nyil-
parancs s ideiglenes Ministeri rendelet, azt mint a mely
szegő alap nélkül szökölkövel C. 1. felsőleg legkegyelme-
sőbb szándok nem eszélölheti, autonómia'ntas s vallásos
jogainkat sértvén el nem fogadhatjuk. —

De el nem fogadhatjuk címere, elvire, tartalmára
nézve sem.

A keresztény Egyház belügyi nyilparancsot s rende-
letet által nem igazgathatnak a nélkül hogy az egyház
tehenteje ne sérüljön, s az mint az ur Jézus által lité-
sül hit és élet társasága jellemét s azon erkölcsi szelle-
met te ne vethesse, mely azt belsőleg erősítő, fenntartja
s megszenteli, az egyházban is mint külső társaságban
külkülözhetlenek az Egyházi törvények. De azok solban
külömböznek a polgari törvényektől; Midőn ezek külső-
kiszélynél fogva bírnak kötelező erővel, is csak a rosszat
átalkozzák a belbélét, bátorágot tartják fel, — amazok
belső meggyőződésen, Jsten ígéretet szellemén a szent-
írás elvein s tanításain alapulnak s a szív jószágát s i-
gaz kegyeliséget erősítik. — A mint Jézus mondta: az én
országom nem e világból való, a ki körtetel első akar
lenni, az legyen a ti szolgálat Mat: 20. — is a mint
Péter apostol inté az egyház véneit, hogy ne uralkod-

janak az urnak örökséjén II Pál 1:5 - Innen az evan-
gelyomi egyház az egyházi törvényeláshágóit csak ve-
retettel kívánja jobbitani s büntetésivel szelleges erőt
nem tulajdonít.

A fejedelmi nyilatkozáson s miniszteri rendelet
felig, ha azokat egyházi igazgatásunk mozdjának elfo-
gadná az Evangyeliomi Egyház, mint más polgári tör-
vények val engedelmességé kívánvának, melyeknél min-
den bűntét szigorú büntetéssel terhe alatt kellene teljesí-
teni.

A mi a legfelsőbb nyilatkozáson s Miniszteri üzig-
lenes rendelet elveit s tartalmát illeti: hogy az 1856^{1/2}
évi telt s többször említett nyilatkozatunkkal ellente-
zésbe ne jöjjünk, most sem kívánunk azoknak elveit s
tartalmát részletes tárgyalásába becsatlózni, De meg is
hogy e részben is kimondott elvünk mellett maradván,
nyilvánítsuk az okolat, melyet könnyűszerintel bennün-
ket hogy Cs. K. felsége nyilatkozáson s a miniszte-
ri rendeletet el nem fogadjuk, szellegesnek látjuk meg-
emléteni.

1.^{1/2} Hogy a legfelsőbb nyilatkozáson s Minisz-
teri rendeletben a Sinati presbiteri rendszerrel a Con-
sistorialis igazgatási rendszer van egyesítve s az új al-
lamtani bölcsesség centralisatio elve bevive. - E képen
a Cs. K. felségevel illető legfőbb felügyeleti jog vezérő
is rendelkező jogga változ. atva.

Tudjuk mi hogy szent könyvünkben isteni szel-
ségefűggel egy egyházi alkotmányforma sinez parancsol
va: tudjuk hogy minden egyházi alkotmány lehet szel-
szerű is jó, ha az alatt az egyházi élet szabádon fejlődhe-
til. - De magyarokban kezdettől fogva nem államta-
ni bölcsességből, hanem a szent irás elveiből is tanítat-
saiból, a Sinati presbiteri alkotmány fejlődése ki-
E arról vagyunk meggyőzőve szeljesen, hogy az, Jöve-
zítünk az ur Jézus világes szavaival s az apostolok
tanításával, az első eredeti keresztény egyház rend-
tartásával, valamint vallás szeléseinkkel leginkább

meggyező.

Sírujuk és bocsájuk hogy Cs. K. felsőged evangélikus alakkalói Magyarországon kívül, kik mind eddig vallásos joggal és szabadsággal nem bírtak méltán vehetők legnagyobb örömmel és hálaival Cs. K. felsőged legkegyelmesebb nyilatkozatát, sőt hisszük, hogy a németországi Protestáns Theológusok is, kik a Consistorialis rendszer alatt nevelészet fel is éltek, nem ismerik. Legge a Magyarországi minden evangélikus hitfelekezeti egyházi, fejlődés, vezonyait széleségeit, saját egyházi szervezettőlhoz mérve méltán magavetalkatják Cs. K. felsőged nyilatkozatát s a Ministeri rendeletet; noha ott is az egyház legbüszgőbb hívei s legtekesebb theológusai, azon sebetek melyeket az egyház területen a területi és Consistorialis igazgatási rendszer egy, egyedül a Trinitati presbiteri rendszer behozatalával vélték és okajfál orvosolható'nak. De a mi ott az egyházi életet s alicshányje mint egészen gyintézet lényegesen változtatná, az nálunk eddig is törvényes gyakorlat volt. A Consistorialis rendszer a mi nemeshonban uralkodik: ite közölkünk meg háboritná a lelki nyugalmat vallásos elveit s meggyőződését.

Mi semmi újat nem kívánunk és semmi olyat a mivel még eddig törvényesen nem bírtunk. Semmi politikai rokon vagy ellenzenvet nem kívánunk és az egyházunk terére: hanem egyedül saját egyházi törvényeink könyveiben teresünk tanácsot, védelmet is alapot, melyben az egyház sebecsét öleit egy azok meggyőzhető'hatásának módját és szerveit legbüszgőbbben vetjük feltalálhatni.

Nem akarván a nyilatkozat s ministeri rendelet tartalmáról részletesen szólni még.

2°. Csak azon egy iszerevitele bátor'odunk kövölö'kiselettel tenni, hogy a kegyelmes nyilatkozat s ministeri rendelet isholatunkban a tanulási és tanítási rendszerrel egész szervezését, kormányzását a tanító

lenne is az evangélium egyházának, el nem ismer-
tethető s fogadhatatlan, mert az az egész egyházra illeszkedik.
De e mellett most is eszedeljétek mint legfőbb veu-
runk védelmi jogát a végre, hogy törvényes jogaink
élvezésében ne háborítassunk, megismerjük egész ka-
sággal azon legfőbb felügyeleti jogát, hogy egyházunk
működése s intézetei az államnak ne károsára, hanem
inkább hasznára legyenek, - e végre örömmel fogadnók
az egyházi legfőbb törvénykezést is, ha az csupán ezen fel-
ügyeletet gyakorolná, de mint bírói, igazgató, s rendeltet-
hatóságok nem fogadhatjuk kedvesen, mert a centralis-
tus lajosága is a buraokratiai formát tömlege által
az egyházi élet fejlődését s a legkedvesebb intézkedések
létesítését néhezitné s akadályozná. †

Egyházunk belében s egyetemesben ohajja is ki-
válni lenni az állammal s intézetei által s ~~intézetek~~
~~által~~ egyetemes mind az állam céljait is előmozdítani
kivánja: mert tudja, hogy minden hatalmának, ha-
nem isteniét. Rom. 13: 1. - Smáthorik a királyoké
s fejedelmeké 2 Tim 2: 3. - Helv. hitvallásunk 30.
fejezetében kárhoztat minden felsőség megvetőket, min-
den lázadókat. Ezen istenigijén alapuló vallás tete-
lünk mellett méltóságosk (v. k.) felsőség teljesen
meggyőződve lenni arról, hogy ezen legalázatosabb
feliratunkban, midőn, az legfelsőbb nyilatkozá-
sok s ministen rendeletek egyetemesül nem járul-
hatunk s annak létesítésében tettleges név nem re-
hetünk, stivünk let nem a királyi hatalom elleni sze-
gülésnek s bizalmatlanságnak s hírdetlenségnek
vételes sugallatai, sem nem önálló eszmények, vagy
időgen oxélok vételes oralkéje, nem is az újító név
rettegés igazját, hanem az egész örintéséggel s leg-
alázatosabb jobbjai hadolattal s hívéggel elővöl-
dök fényzeritenek; minthogy a nyilatkozási min-
teletkezésére, mindelveire s tartalmára, mind azon e-
redményekre névve, melyek annak életbe lépése által
egyházunkat fenyegethetik, annyira azaz...

has ránk, hogy ha azt elfogadjuk, evangéliumi vallásunk szabadságát sértendő, vallásos meggyőződésünket kellene megtagadnunk. — Melwelet illetékesítésére segédkezett azért nem nyújthatunk, minthogy fennálló egyházi Kánonainkat, melwelet megartóvá s önévé esküdünk az 1848^é alános vallásos törvény oly irvinyre is sértetlenségem emélti, hogy azot sem a kormányhatóságok rendeletei, sem a királyi resoluciók s parancsok által meg nem mészárolhatnánk. — Lelkünk, minden egyházi hivatalnokaink a fennálló egyházi Kánonokat esküdvén hűvégek, az egyház előjáróinak engedelmességét azokban, melyek hivatalokra tartoznak; esküszve bünyet legaldob lelkiseméretti kötelességnek tételnéket ké bizonynyal, ha az új egyházi szervezet s rendetel ministeri rendetel elfogadására kényserítettnéket, és az olyan lelkiek kötelességének magak a magyarországi evangélikus egyház lebeléből, ké azt Linnaton kívül elfogadna s annak életbe léptetésére segédkezést nyújtsanak. —

Hogy ezen kinos lelki harcunkból kimeneküljünk Cs. K. Feljegedhez, leglegyelmesebb ununkhoz mint ügyvédi védelmünkhöz, rem enyünkhöz, menedélünkhöz folyamodunk azért, kérvén a legmelyebb kövélő kötelesség s bizodalommal: —

1. Melsortapít leglegyelmesebben ezen ránk néve annyira vérelem nyílt parancsok s ministeri idiglenes rendeletek visszavenni s hatályon kívül lenni.

2. Melsortapít leglegyelmesebben a mindket hitvallásu evangélikus egyházat az 1848^é törvényes és rendes állapotba visszahelyezni, hogy minden egyházkerület Superintendensét, gondnolat szabadságvalaséhatás, a mit még folyó év Máj. 3^é Miskolczon tartott közgyűlésünk határozatából Cs. K. Feljegedhez felkerjesztett legalázatosabb folyamodványunk kövélletében egyházkerületünkre néve megengedtetten kifizünk. —

3. — Ennek megisotente után melsortapít megengedni hogy mind a két evangélikus hitféltetést egy

nitok. Kéjcsitével, míg a tankönyvvel mel meg vagy meg-
nem engedhetével, szóval minden meggyőzésekünk s üte-
dánk értelmi, szellemi, vallásos és erkölcsi képzését ille-
ti, a magas kormány kezébe adni célozzák. —

Ex az 1791-26 t. ex 55 val hasonlókégyenese ellen-
kezik s ezáltal egyházunkon, melynek életerei az is-
kolák, oly seb ejtetik, melynek háros követelményeit
előre alig lehet felvésmítani. —

Az egyház és vallás szabadsága természetesen fölke-
szeli, az iskolák szabadságát s nyilvánosságát, melyek
iskoláink a vallásos ültözési soralmak éveit kivéve, min-
denkor is élveztek, melyet az említett törvényekkel s a
5-va egyházunk számára biztosít. — Hogyha pedig
azoknak nyilvánossága kérdés tárgyára tevétek, mine-
a jelen ideiglenes rendszer alatt Spasahi főiskolánk
Gymnasiuma, — ambar C. 1. felsőjei egész birodalma-
ban jelenleg legnépesebb-még is 300 éves nyilvános-
ságotól meg van fosztva. Ha az egyháztól iskolái
irányába önkormányzati joga elvésetik, a nevelés
és tanítás módja, rendje s nyelve a különböző érzel-
mű és elvű magas Ministeriumoknak szabad rész-
vétől függendő: úgy azáltal az egyház a legnagyobb
sérelemnek lenni kitéve. —

De a legfelsőbb nyilatkozat és ministeri ren-
delés consistóriális rendszere s centralisatiója mel-
tő aggodalommal tölti el egyházunkhoz hív lelkiün-
ket azért is, hogy az által nem csak a Linnati presbi-
teri rendszer szibbát el hagyatánk, hanem azáltal e-
gyütt az egyház hívceiből is kihal azon egyesítő
elevenítő, rejtvevő, minden jóra és szépre lelkesítő
szellem, mely eldig minden állami segédlemmel-
kül hazánkban Isten dicsőségére annyi Tem-
lomokat épített, az emberi és keresztényi nevelés
előmozdítására annyi iskolákat s nevelőintézet-
ket nyitott, azokban a tronnak hív aláivalólat
s hasinos hivatalnokokat nevelt, elevenigben var-
totta egyházainkban az isteni felelmet és tiszte-

leset, egyházunk híveit értelmiségre, keresetjéni mel-
sívágot éreztére, igaz hitre s erkölcösösigre vezette, a vallás
erejével minden nyomorúság közt élőkben hatalmasan
vigasztalva. - Mert hogy boursachrasia mellett mint e-
gyebütt, úgy hazánkban is ki ne fejlődnek az egyház i-
ránti részvéltenség s hidegség: az egyetlen példát lenne
a történet meréjén. -

Ei ha evangyelisomi egyházunkban ezen vallásos
hanyagság részvéltenség nyomorú kora elfojtás hova
forduljon akkor, honnan kéjjen legalább külső gyamoli-
sáit. -

A legfelsőbb nyilat. parancs s annak függeléké-
digi törvényes állásából legyelem terére hívánja leszé-
lteni evangyelisomi egyházunkat. - Melyen kütteljüül on-
a királyi legyelemet: De egyházi történetünk evlönyszei-
ben számos komoly példát arra intemék, az önfentartás
természetü ösztöne pedig arra határozta egyházunkat,
hogy a törvénytől bálosan elvároens sohasem lehet.
Igaz, hogy a földi fejlődémet koromaiában igen szép
gyönyögysem a legyelem; De megiv legisebb gyemáne
elixer azokban a részrehajlattan igazság.

Vajha a jó fejlődémet örökli elninet! De a legye-
lemre szivből hajlelony s a legjobb alaratu fejlődémet
sincsenxet a hatandóvág törvénye alót kivive: elletté-
ben a törvény meg nem hat, az ivélelme agyönginet
korlatja az önkinyemet, az evangyelisomi alapu igaz elv
maradandó, és az mindig megujító és elevenítő erővel
has az egyházra s annak híveire. Az egyháznak belije
re örömeve s javára nem szolgálma, ha annak alkot-
mánya s igazgatása váleozni tartozik a szivint a mit
az államot polgári igazgatása s alkotmánya alalut
vönline. -

Megismerjüül mi s elfogadjüül kérséggel is hála-
val Cs. K. felséged szent és sérthetetlen legfőbb felü-
gyeleti jogait egyházunkra s annak minden inteze-
sére. / Jus circa veru. / De egyházunk püwpölelnek tör-
vénye...

időben is helyen tarthassa törvényhozó' isinatal, melyen
egyházunk is istolant ügyeit rendezhesse, a szinat hasá-
rozatai C. K. felsőged clübe terjesztve, legmagasabb jóvá
hagyása által megörökösölve s elette létejenek. A Lii-
nat tartására néve 1791 26 s az 48 a nem csak engedélje
ad, hanem annak feltételeit is elgővításon megkasározza
C. K. felsőged. Leglegyelmesebb urunk. birtosán is i-
Devenremélyűk, hogy C. K. felsőged vélecsületesi közgyeje-
ge s igazság szereseténél fogva meghalgaia közgyelme-
sen legalázatosabb lérebműntet, megmení tenet harozza
ozunkból s nem alarja, hogy királyi hatalma gyakor-
lata a mi vohajlásainkkal s könyeinkkel zavartal: s
De történet bármí velünk, vallásos jogaink is szabadsá-
gunk pravisához ragaszkodva igaz ügyünk védelmére a-
con mindenható hatalmába ajánljuk, ki a lelkesméreten
urallovasé magánal tartia fenn s az e földön ventivel
meg nem övta, hisztük a jó lelkesméretnek, igazságnak
a vallásos jognak szabadságnak védő s gyámol Istene!
Vallásos hüségünk s törvényes jogaink praia alatt
egyházunk béle s türelemmel is asendce személyvel foly-
tatandja, mint a leöltye terhes király alatt folyatta pra-
lyaját isteni rendelésére felé, hogy elmondhasuk az A-
postollal: in ama nemet harozot megharoztam hitte-
met megkastottam azire létesette nemem az igazság
koronája

Kük legmélyebb hűvölő tisztelettel öröklünk
Miskolcon 1859. é. Nov. 15.

Császari királyi felsőged
leglegyelmesebb urunk

legalázatosabb hű jobbagyar
a tiszáninneni egyházkerület
közgyülése

T Azok hiszünk erőfeszésre sem méltó ellenünk
azon hamis okoskodása hogy az 1848^{évi} forra-
dalom miatt az állami vallások törvények
& békekötés is stresszük erejének is a püspöki
házalom Cs. kir. Feltevése stáhl. Az egyház
és vallás szabadsága polgári forradalom miatt
meg nem szünhet, mint Németországban a' Westfali
a' békekötés és vallások tekintetében a' régiebb vagy
újabb 1831 vagy 1848^{évi} forradalmak miatt leg-
kevésbé sem vesztette el erejét. Az evangéli-
omi egyház Cs. kir. Feltevése ellen fegyvert nem
fogott, az sem fegyvenel nem bír és gondosan
figyel Jézus mint egyedüli fej- ura és ura és
azon inséere: „sed et a' se scabylidat helyére, me-
valatit fegyvert fogott - fegyvenel kell venni!“